Jerbić Milka
učiteljica.

HRVATSKI PREPOROD.

NAPISAO

ĐURO ŠURMIN

KR. SVEUČILIŠNI PROFESOR.

II.

OD GODINE 1836. DO 1843.

═ S 6 SLIKA. ═

ZAGREB

TISAK DIONIČKE TISKARE

1904.

SADRŽAJ.

HRVATSK

(Slika Vlaha Bukovca na zasto

PREPOROD.
ı hrv. zemalj. kazališta u Zagrebu.)

Ilirsko doba.

GLAVA V.

Poslije sabora.

Od 1836.—1839.

Slobodnije mišljenje u Ugarskoj. Hrvatske prilike.

Na 2. svibnja 1836. bijaše raspušten zajednički sabor. Hrvatski su izaslanici o svojem radu izvijestili u saboru i istaknuli sve neprilike, što su ih imali podnijeti u Požunu.[1] Mi ih gotovo gledamo, kako u svojoj konservativnosti strepe i kako ih hvata strah, što će dalje biti s njihovim municipalnim pravima; oni su u najvećoj brizi, kako će se dalje razvijati odnosi Hrvatske i Ugarske, i što će biti s njihovim starim pravima i s novim zahtjevima vremena. Gospoda su hrvatska osjećala, da borba za prava čovječja njih ne može zatjerati u veliku skrb, jer su ona znala, da imadu svoja prava od otaca baštinjena i naslijeđena; no brige im je zadavalo to, što još nijesu bili na čistu, hoće li moći da i dalje štite ono, što su im od vijekova njihovi djedovi namrli i ostavili u baštinu. Sa svih se strana čula vika, da samo gospoda ne smiju imati u svemu prava, a drugi stališi bez privilegija rođeni da ostanu, kako je od starine bilo, gotovo bez prava. Mnoga je ozbiljna riječ o tome pala i u posljednjem zajedničkom saboru; naši su je čuli; razabirali su, da ovako dalje i dugo ne će moći ostati, no kako se raskrstiti s onim, čemu si obikao za sav svoj život, što si držao jedinim i opravdanim i pravednim uređenjem za državni i pravni život? Gdje da se nađe snage za sav taj golemi novovjeki rad? Hrvatski su izaslanici i čitav hrvatski sabor vidjeli, da kod njih nema još gospode, a kamo li naroda, na koji bi se kod novih zahtjeva mogli osloniti, a sami se nijesu osjećali dovoljno jakima, da bi mogli i dalje raditi u dosadašnjem pravcu. Što su ih brige snalazile, kad su vidjeli, kako se stvari razvijaju, razumljivo je nama, može biti

više nego njima, jer se ono moralo prije ili poslije porušiti, što su oni još sada nekako mogli samo spasavati. Gdje će se prestati kod preuređivanja državne uredbe, toga nije nitko znao.

Poslije raspuštena sabora madžarski su zastupnici odlazili k svojim županijama ogorčeni, jer su vidjeli, da vlada sa svojim konservativnim plemstvom, kojega je još uvijek dosta bilo, da sàmo sluša želje i zapovijedi vladine, može i hoće osujetiti one prijedloge, što su ih oni iznosili u potpunoj nadi, da će, odričući se svojih prava, narodu svojemu koristiti. Ogorčenost je madžarskih zastupnika bila opravdana, jer su još malo jamstva imali, da će i u budućnosti lakše moći ispuniti zahtjeve i vremena i naroda i novih zahtjeva života. Jedina je nada naprednoj ugarskoj stranci bila u tome, što je uvela već u ovom saboru sasma novi način raspravljanja. Do ovoga su vremena zastupnici županija, dakle striliši, kako su se u saboru zvali (a to je današnji sabor zastupnika), iznosili svoje prijedloge pred krunu u obliku gravamina; sad se probio led, pa se odustajalo od gravaminalnoga podnašanja prijedloga, već su se sami prijedlozi iznosili pred sabor, da on svoje mišljenje reče, da prijedlog prihvati ili zabaci. Svaki je zastupnik mogao o tome svoju kazati, a konačnim je glasovanjem bilo izrečeno mišljenje predstavnika narodnih. Ovaj se novi duh razvijao tijekom saborovanja, pa su se tijekom saborovanja polagano počinjala ljuljati stara privilegovana prava striliška upravo po želji striliša. I dok su se pojedini pokušaji u raspravama sad ovako sad onako okretali, već po pravcu, kako su ga pojedini govornici umjeli odrediti, pojavljivale su se u saboru sve veće želje za reformana. S reformama su za svakoga, tko je imao zdrave oči, da gleda, nesumnjivo morale doći na red i one promjene, koje je vlada sada još lako mogla da odbije. Konservativnost velikoga dijela velikaša sa svojim je razlozima zajedno s vladom radila protiv potrebnih promjena državnoga života. Mlađa je generacija poslije raspuštena sabora morala biti nezadovoljna, jer joj se njezine želje nijesu ispunile; ona je morala u budućnost gledati, ma da je već bilo dosta znakova, koji su joj pokazivali, da će i ona prije ili poslije doći do odlučne riječi. Uspjesi su ovoga sabora po svemu, kako reče Horváth,[2] vrijedili daleko više za budućnost nego li za sadašnjost, to jest, za doba, kad je sabor radio. Stvoreni zakoni u tom saboru nijesu bili takvi, da bi odmah mogli donositi osobitih plodova, ali duh se u saboru toliko izmi-

jenio za ove tri godine, što je sabor trajao, da će ukočeni sistem vladanja polagano morati uzmicati. No trebalo je još gdjekoju gorku progutati.

Za sabora je dolazilo već do pojava, koje su poslije sabora sve jače izbijale na površinu i madžarski je narod uviđao — koliko ga je još moglo utjecati na razvijanje političkih prilika —, da na jednoj strani hoće da zapriječe svaku novotariju, protivnu starome načinu vladanja, a na drugoj se strani hoće života, hoće se slobode, koja se može u prvom redu pokazati u slobodnoj riječi. Slobodna se riječ do sada čula po koji put samo u saboru ili u županijskoj skupštini. To je zamamljivalo rodoljubnu saborsku mladež — što bismo danas rekli, galeriju — pa je ona i poslije sabora htjela da se posluži jednakim pravom i istim pomagalom za širenje svojih ideja. Srpanjska revolucija u Franceskoj, buna među Poljacima mnogo zanimaše mlade duhove, koji su sada više nego ikada prije shvaćali svojom dužnošću, da demokratične ideje šire i u samim županijama. Čitali su se spisi Börnea, Lamennaisa, jer su godili poradi svoje demokratične tendencije i poradi svojih demokratičnih principa. Za one, kojima bi ti pisci bili nepristupni poradi nepoznavanja jezika originala, stvarali su se prijevodi u madžarskom jeziku. Censura ih nije puštala u štampu, ali to nije smetalo širenju: zanosna ih je mladež u rukopisima širila, što je može biti i više djelovalo nego bi tiskana knjiga govorila. Želja za što većim znanjem i poznavanjem odnošaja vanjskoga svijeta bijaše velika; mladi su ljudi polagano stičući pozitivnijega znanja postajali od pređašnjih posmatrača prilika sudijama, to jest dolazili su sami do svojega uvjerenja, do svojih principa, koje je trebalo što smjelije, kako to vazda biva kod mladeži, među neuke proširivati. Mladež ne podnosi neodlučnosti i kolebanja, pa ako gdje opazi, kako se to događalo već za posljednjega sabora, da je i onaj neizrazit, neodlučan, koji je prije sam svojom ličnošću zanosio duhove, lako se događalo, da je izgubio jednim mahom svoj ugled. Već je tu bila jedna nada za reformatore, jer će dobiti novih pomagača.

Još je lakše bilo sve to provoditi, kad su se za jednake misli našli mladi ljudi u jednome društvu, kojemu je bio cilj, da širi u teoriji poznavanje prava čovjeka. Uza svoju tendenciju, direktno nenaperenu protiv same vlade, da se širi spoznavanje prava, duh ovoga društva, koje je nastalo pod idejama preuzetim

iz Franceske, bijaše ne samo demokratski, već i republikanski, samo se to nije nigdje i nikad javno istaknulo. Samo njegovo predstavništvo bijaše na republikansku uređeno, jer se biralo samo na jedan mjesec. Inače je dužnost bila svakoga člana, da širi ideje, koje su ulazile među članove javnim čitanjem, predavanjima, raspravljanjem o dnevnim prilikama u sastancima društvenih članova. Dakako, da su članovi toga društva već i za samoga saborovanja javno pokazivali svoje mišljenje, da je dolazilo i do sukoba s odredbama i željama vladinim, pa je po malo društvo postajalo neugodnim za vladu i dolazilo do sve izrazitijih opreka s njezinim željama. Svoj ozbiljni zadatak društvo nije moglo da zadrži i poslije sabora, jer su mnogi njegovi članovi otišli iz Požuna. Ali je ovoga slobodoumnoga duha mnogo ostalo u dobrom dijelu članova, što nikako nije moglo da bude posve ravnodušno za vladu, koja je već vidjela, što bi se iz takva rada moglo poroditi. Vlada je već 1834. bila zahvatila u društvo i kaznila neke njegove članove, ali nije upotrijebila policijskih mjera za saborovanja. Istom kad je sabor raspušten, udarila je svojim gnjevom na one mladiće, koji su se odlikovali svojim slobodoumnim mišljenjem i radom. Državna je vlast izdala zapovijed, da se mnogi članovi požunskoga društva zatvore. I to se s nekima obavilo, ali tako, da se nije pitala civilna oblast, već su se oštre mjere preduzimale s pomoću vojništva. Palatin nadvojvoda dobio je vlast, da može dati po svojem uviđanju zatvoriti sumnjive i razglašene članove ovoga društva. Vlada je mislila, da će na ovaj način zatvoriti usta, koja su počela na sav glas govoriti; ali se ljuto prevarila.

„Pritisnuto jače, sve to više skače“, kaže naša narodna riječ. Državna vlast nije imala drugo na pameti, nego ugušiti ove njoj i njezinu sistemu nikako povoljne pojave, pa je svojim postupanjem u aferama stvarala ogorčenja i ondje, gdje ga inače ne bi bilo, ili bi se bar teže probuđivalo. Pritisak na sudove i sudačke osude mogaše za čas koristiti ciljevima državne vlasti; ali ono nepovjerenje, što se rađalo iz neopravdanih i neobrazloženih osuda, bilo je daleko škodljivije ne samo sistemu državne uprave, nego i ugledu zastupnika pravde, pa je to nepovjerenje u zakone i sudove sve više raslo, sve se više širilo i među one krugove, koji su još uvijek bili skloni podupirati vladine interese. To se vrlo lijepo vidi n. pr. s postupanjem Košutova lista „Oblasni

Glasnik" (Törvényhatósági Tudósitások), što ga je odlučio izdavati poslije sabora mjesto „Saborskoga Glasnika".

Madžari su i prije budno pazili, da se njihova prava ne vrijeđaju, a sada pak poslije sabora nijesu nikako dopuštali, da se u njihove autonomne poslove miješa vlada bez njihova pitanja. Odlučnost nekolicine saborskih poslanika dala im je poslije sabora nove snage za obranu svojih prava. U tom su pogledu upravo izgledom one revnosti, što je mora svatko pokazivati u obrani i čuvanju svojih prava. Ugarske su županije znale već sada daleko odlučnije odbijati zakidanja svojih prava ma u kojem pogledu nego li n. pr. sam hrvatski sabor, da i ne govorimo još o nježnosti i nevinosti mišljenja u hrvatskim županijama. To su Madžari dokazali i s aferom Košutova lista.

Naše novine, što ih je izdavao od 1835. Gaj, bijahu za hrvatski svijet još sada toliko hrvatske, što su nosile ime hrvatsko i što su bile pisane hrvatskim jezikom. Ljudi su se i tužili na to. pa su u pismima Gaja upućivali, neka se više obazire na domaće prilike, a neka ne piše o Irskoj, Engleskoj i t. d., o zemljama i krajevima, za koje u nas nije moglo biti nikakva interesa. Ali i oni naši ljudi, koji su htjeli doznati štogod iz svojih novina o svojim prilikama, držahu, da je najviše potrebno javljati nesreće i nezgode pojedinih krajeva;[3] o uzgajanju i izvješćivanju pravoga narodnoga života može biti da od hrvatskih čitalaca nije bilo niti desetoga dijela, koji bi osjećao potrebu i izvršivanje takvoga zadatka od hrvatskih novina. Nepoznavanje zajednice narodne, nepoznavanje samih narodnih i savremenih potreba u životu, vječno dijeljenje u neku vrstu provincija onoga naroda, koji je bio i morao biti samo jedna jedinstvena cjelina, bijaše uzrokom zaostajanju u svemu, pa dakako i u razumijevanju onoga posla, što ga je poduzetni Gajev duh spajao s novinama. Da nije bilo one šake ljudi u Zagrebu, koji su se sabrali oko Gaja i Draškovića, po našem domaćem i političkom životu nikad ne bi bilo onakvih pojava, kakve se razvijahu već za drugoga saborovanja u Požunu, od kako se započeo novi rad u Hrvatskoj. Gaj je sa svojim drugovima imao dobre učitelje u Ugarskoj, gdje su život narodni počeli prikazivati ljudi, na koje se bila poslije sabora podigla vlast, da na svaki način zapriječi, kako je spomenuto, širenje poticanih ideja u velikom saboru od 1832.—1836., te da uguši one ideje, što ih imao širiti Košut u svojem listu.

Već za saborovanja u Požunu dobivali su madžarski zastupnici sve slobodoumnije naputke od svojih županija, s kojima su u različitim pitanjima imali izlaziti pred vladu. Nije tomu bilo drugoga većega uzroka osim Košutovih saborskih izvještaja, preko kojih su županije bile u neprestanom doticaju sa svojim zastupnicima, budući da se znalo, što se radi. Naše su županije morale čekati pitanja za naputke od saborskih izaslanika, jer novine imađahu samo predmete, o kojima se raspravljalo. Kad je prestalo raspravljanje u saboru, nastavile su madžarske županije u manjem onaj posao sabora, a time se i opet preko „Oblasnoga Glasnika“ doznavalo u jednoj županiji, što se radilo u drugoj. Javni život županija i gradova bijaše u ovom Košutovu pisanom listu — jer ga censura nije dopustila tiskati — svakomu, tko se za to htio zanimati, dobro poznat. Vlada je zaustavila širenje lista poštom, ali uzalud. Županije su ugarske to doznale, pa su slale svoje osobite hajduke po list i opet su znale sve, što se zbivalo. Da je ovakvo direktno podupiranje od službene strane samo pomagalo listu, to se ne može ni na čas posumnjati ; da je list dobivao sve veću cijenu, to je posve jasno, budući da su ideje potaknute na jednoj strani postajale po malo idejama velikoga dijela naroda. Kad je vlada počela progoniti neke članove onoga društva, što ga je mladost saborska osnovala još za saborovanja u Požunu, Košut je počeo i o tome govoriti, a u službenim je županijskim krugovima nastala razdraženost i uzbuđenost. Da se tomu predusretne, vlada je odlučila ovakoj slobodnoj štampi posve zatvoriti usta palatinovom prezidijalnom odredbom, koja nije došla u ruke urednika Košuta zakonitim putem preko županije. Košut je podigao prigovor protiv takva nezakonita postupka kod županije, a ona javno odsudi postupak vlasti i ne htjede joj ga priznati valjanim. Za javne poslove oblasti moraju poštivati javnost, a ta je ovim postupkom povrijeđena, kaže županija. Pisati je slobodno ; Košutove novine nijesu tiskane, pa kad ih vlada zabranjuje, dira u slobodu korespondencije, što se ničim, pa ni kojim pravom vlade ne da i ne može da opravda. Pred zakonom su svi jednako zaštićeni, a nikoja oblast ne smije i ne može opravdano raditi protiv zakona, na koji mora sama budno paziti, da se potpunoma vrši. — Takvi je odgovor dobio Košut na svoj prigovor od peštanske županije, koja je u tom smislu odgovorila i vladi, te pozvala svoje družice, da podignu svoj glas u

prilog slobode. Velika većina ugarskih županija ustane protiv zabrane pridruživši se peštanskoj županiji, a neke od njih, u znak odobravanja pisanja Košutova lista, odabraše i osobite izvjestitelje za novine iz sredine svojih činovnika. No vlada, kad joj nije bilo moguće da se riješi papirnatoga neprijatelja ovim putem, odlučila je drukčije da tomu stane na kraj. Kad se jedan put pođe krivim putem i kad jedan put sila hoće da svoju vrši nad zakonom, onda se može uvijek naći sredstava, koja će sili doći na pomoć.

Košut je i dalje s uspjehom širio svoj list, dok vlada ne odluči mjesto lista maknuti s puta njegova urednika. U svibnju, kako pripovijeda Horváth,[4] god. 1837. dade vlada uhvatiti Košuta i zatvori ga. Košut bude zatvoren i optužen poradi izdaje, jer se nije htio da pokori nalozima kraljevim. Sud ga osudi na četiri godine, a jednu je godinu odsjedio u istražnom zatvoru. Tim je za čas nešto postignuto, ali je duh ostao i dalje onakvi, kakvi se počeo javljati prije zatvora ovoga novinara. Doda li se k tomu, da je još i drugih bilo, koji su bili na sličan način osuđeni, onda je razumljivo, da je u ugarskim županijama moralo svakim danom nastajati sve dublje uvjerenje, da tako ne će moći na dugo dalje ići, te je i razumljivo, da je ona stranka, koja je zahtijevala promjene u dosadašnjoj upravnoj praksi, dobivala sve više privrženika. Razumljivo je, da je progon Košuta, Vešelenija i drugih političkih ličnosti njihovoj stvari samo pomagao, a vlada je gušeći na jednoj strani pokret na drugoj ga indirektno podupirala, i morala bi bila uvidjeti, da se ovakvim sredstvima napredak jednoga naroda ne će nikad moći spriječiti. U Madžara je naprotiv bivalo sve čvršće uvjerenje, da ondje vlada ima svoje prste, gdje se nije radilo jednako oko interesa madžarskih, ma' dolazilo se i s najprimitivnijim zahtjevima za svoju narodnost. To se vidi iz pisanja madžarskih povjesničara, koji su hrvatski pokret za narodnu stvar shvaćali kao utuk bečke vlade protiv madžarskoga nastojanja oko što veće slobode i razvijanja njihove narodnosti. Pisci madžarski nijesu drugo nego samo jeka svoga vremena i jeka političkih ljudi u Ugarskoj, koji su za sebe mjerili jednom mjerom, a za druge su narode držali, koji su živjeli s njima u savezu, da je bolje ostati kod stare mjere. Kad bi se drukčije shvatile prilike hrvatske spram madžarskih, onako, kako bi se morale bile shvatiti, da je bilo pravednosti, onda bi se logično moglo dolaziti do zaključka, da u Hrvatskoj nijesu mogli drukčije postupati nego

li su postupali već u ovome saboru, koji je prošao, a i u literaturnom pogledu bi se vidjelo, da su Hrvati iskali u čitavih 12 godina za sebe samo ono, što su Madžari ili imali ili s potpunim pravom tražili od vlade. Spojivši Madžari sve zahtjeve u reformiranju državnoga uređenja s narodnošću, udarili su putem, koji je morao biti otvoren i Hrvatima, jer su i oni htjeli, bar nekolicina bistrijih, da ga otvore te sve spoje s narodnošću i sa svojim još uvijek politički neodvisnim životom, ma bila ta neodvisnost kako neznatna u ovo doba. Svijest o neodvisnosti Hrvatske nije u predstavnika njezinih izumrla, samo joj je trebalo naći oblik, pod kojim da opet oživi.

Madžari nijesu bili već svojim zastupnicima u posljednjem saboru posve zadovoljni za to, što nijesu još jače i odlučnije isticali svojih prava za narodni jezik. Opravdati se mogu i odlučniji samo time, što je u narodnim poslovima mnogo značilo i novčano pitanje. Vidi se to na primjer kod osnivanja kazališta, što ga je u Pešti počelo graditi privatno društvo 1835. godine. Sabor je priznao cijenu i znamenitost kazališta za narodno razvijanje i njegovanje narodnoga jezika, pa i za povećavanje ćudorednosti. ali se nije odlučio, da dade i novaca za kazalište, već je prepustio, neka komisija, koja će raditi oko izgradnje mosta, izradi i nacrt za kazalište. Samo će se kazalište graditi, ako se sabere dovoljno prinosa. Ne uspije li se sakupljanjem dobrovoljnih priloga, o kazalištu će odlučiti slijedeći sabor.[5] Tako je samo u jednom pogledu stajalo u Ugarskoj, gdje su sasvim drukčije bile prilike za narodnu stvar nego li u Hrvatskoj. U Ugarskoj su se brinula gospoda oko narodnih interesa, u Hrvatskoj je sve imalo doći odozdo, ako se htjelo što učiniti.

U Hrvatskoj nije bilo sabora od god. 1832., da se pobrine za svoje domaće interese, koji bi mogli jednako odgovarati novomu duhu i novomu vremenu, što ga je za Hrvatsku i Ugarsku stvarao zajednički sabor. Naši oci nijesu još ni znali 1832. godine, što bi im sve dobro moglo doći, da sačuvaju ono, što im je ostalo od djedova. Jadno stanje, a još jadnije shvaćanje svoga poziva u radu saborskom nije pripravilo naše gospode, da bi već poslije velikoga zajedničkoga sabora, začetnika reforama u Ugarskoj, a onda i u Hrvatskoj, mogao tko pomišljati, da će kakva osobita pomoć doći onima, koji su ono 1832. godine započeli novi duh, novo vrijeme za našu domovinu.[6] Oni, koji su samo poradi stra-

načkih, a još više staliških interesa, suzbijali nove ideje, nijesu mogli stvoriti preokreta u državnom životu, kako ga stvaraju svagda samo oni, koji se svojoj ideji podaju požrtvovno, savjesno i pošteno bez obzira na stranačke prilike. Sva snaga Hrvatske poslije sabora od 1836. godine spala je na ono kolo mladih ljudi, koji su se sabrali oko Gaja i njegovih novina; ovi se ljudi imali za Hrvatsku raditi ono, što su za Ugarsku radile uz Košuta županije i činovnici. Upravo neznanje, nesvijest naših i prvih ljudi u narodnim poslovima, kao na priliku samoga Nikole Zdenčaja, koji je još 1839. godine bio posve protiv uvedenja narodnoga jezika, kad su i neki neodlučni hrvatski zastupnici bili spremni uzeti ga za protokole i sudove,[7] bijaše kriva, da je moglo doći do onoga stanja, kad se samo pitalo: što će biti? — a nije se pravo spremalo na odgovor: ovako će morati biti. Nije uzalud Ambroz Vranicani rekao, da su naši lađari slabi, a lađa dobiva udaraca sa svih strana.[8]

Trudoljubivi fratar Kajo Adžić iz Vukovara dobro je shvatio prilike u Hrvatskoj, kad je 1836. godine pisao Gaju, da se žuri sa svojim poslom u svemu, „jer pogibel jest u postojanju, od svakuda nas gnjetu protivnika puno, pak da su stranski, ne bi nam ni žao bilo, ali su domaći, ili bolje da kažem pridošlice, koji kad su došli u Slavoniu, Gvardijan jim je iz čižama hvirio, a sad obogatiti proti njoj vojuju. Hoće ljudi da Madžari postanu! — motreći susede Bačvane, Bunjevce, koji su gorji nego ikoji kalvini“, jer se bez madžarskoga jezika nije moglo preko Dunava; „sad više latinski nije čut, a ni ilirski, što god se piše bilo svitovnog, bilo duhovnog, sve madžarski, isti Popovi svoje protokole kerstjenih, vinčanih etc. pišu. Žurimo se, dok nam nisu prekodunavci sasvim za vrat silli!“ Što je Adžić vidio na jednoj strani svoje domovine, to su drugi, po priznaji Ljud. Vukotinovića,[9] i na drugim stranama potpuno upoznali, pa onda i razumijeno glas Adžićev u istome pismu, kad veli: „Kamo sreće da smo sa Serbljih u slovstvu sjediniti, nebi se ni polak, što reko, ni polak, baš ni malo bojali. Ovi su bo ljudi (Srbi) mnogo bolji domorodci, nego naši katolici. — I zato gledeć na nje, kano prave ljubitelje jezika svog, pripravan bi bio u ime sloge i sjedinjenja njiova slova poprimiti, ostavivši latinska“.[10] Sva neslužbena nada kod nas bijaše u mladeži, koja se kupila oko Gajevih novina i oko „Danice“, a najveća briga bijaše u glavi Gajevoj, kako da se izvede sav započeti

posao na korist narodnu i domovinsku. Teško je bilo probijati led, koji je žile obuhvatio onima, što su imali da vode brigu oko narodnih posala. Tek je književnost morala zagrijevati i upućivati u ono, što je davno bilo potrebno, ako se htjelo u opće misliti na kakvi uspjeh.

Briga za narodnu prosvjetu u Hrvatskoj.

Može biti da veliki mar za narodnu knjigu i za narodnu prosvjetu kod Madžara osvješćivaše više Hrvate, nego samo poznavanje domaćih nevolja i neprilika. Kakvo je nepovoljno stanje bilo u Hrvatskoj u prosvjetnom pogledu, crta nam molba školskoga ravnateljstva iz godine 1836.[11] Iz te se molbe vidi, da je za prosvjetu narodnu vrlo malo, gotovo ništa bilo do sada uređeno. I doista ne nalazimo u pređašnjim saborskim spisima takvih vijesti o školama, koje bi bar pokazivale volje za jače podizanje narodne prosvjete ; a što je bilo reorganizacije u školstvu, ta nije nikako bila od koristi hrvatskomu narodnomu jeziku i upoznavanju koristi opće narodne obrazovanosti.[12] Jadno je bilo stanje prosvjetitelja narodnih, koji nijesu, po nadzornikovu izvještaju, imali ma nigdje pobude za što intensivniji rad: nije bilo knjiga, a bez knjiga i naučnih pomagala ne može se ni volja poticati na rad; da ih sami učitelji nabave, nije im bilo moguće, jer su im dohoci bili tako neznatni, da su tek u najvećoj muci mogli živjeti. Dakle ni od kud pomoći nije bilo, pa je posve razumljivo, da se malo znalo, a još manje poučavalo. Namještanje tuđinaca na više škole bilo je sasvim obična stvar, po čemu su Hrvati još više gubili u svojim narodnim kulturnim interesima.

Bit će da je nešto predstavka direkcije škola u zagrebačkoj županiji, a nešto i onaj rad oko Gajeve „Danice" izazvao u saboru razgovor o uređenju školstva hrvatskoga, te je u članku 20. 1836.[13] sabor zaključio, da se izabrani odbor pozabavi školskim stvarima. I godine 1837. podastre saboru biogradski biskup i generalni vikar kaptola zagrebačkoga prijedlog, po kojem se ima raspraviti i urediti pitanje pučke prosvjete u hrvatskoj kraljevini.[14] Sabor priznaje, da je potrebno škole podizati u svim većim mjestima, samo se treba pobrinuti za zemljište potrebno školi i za učitelja. Troškove će nositi u prvom redu općine. Najbolje je svjedočanstvo skučenosti narodnih predstavnika obrazlaganje čitave školske uredbe ; ta državna vlast, prva instancija u zemlji,

morala je pretresati takva pitanja, da bi ona pristajala daleko prije kakvome sadašnjemu mjesnomu školskomu odboru nego li saboru. U onim mjestima, gdje se ne može škola podići, ako imade kapelana, neka oni vode obuku.[15] Drugo je pitanje bilo u saboru o nagradama učitelja. U to sam sabor nije mnogo dirao, već je samo odredio, da to ima ravnateljstvo škola uređivati s pojedinim općinama, koje će biti dužne, da u dogovoru s višom školskom oblasti pomažu učitelje. Sabor bez boli priznaje, da imade i bogatijih općina u zemlji, pa i plemićkih, a ipak do njih nije došla nikakva obrazovanost, i odlučuje, da valja i njih prisiliti, da podižu škole i da drže učitelje.[16] Predstavnici su gospodski uviđali, da dugo ovako ne će moći ići, s toga su s obzirom na moral i narodne potrebe mislili, da bi trebalo zamoliti kralja, neka dopusti, da se osnuju fondovi, kojima se podupirati i podizati narodne škole, po prilici onako, kako su imali fondove za srednje škole.

Do sada se nije vodila briga ni za to, tko će moći biti narodnim učiteljem. Sad je sabor, potaknut nastojanjem biskupa đakovačkoga Josipa Kukovića i biskupskoga vikara u Zagrebu Josipa Šrota, tražio, da budući učitelji moraju biti moralni i da su svršili nekakvu pedagogiju. Učitelji u svojem vladanju potpadat će pod vlast gospode, ako ona osnuju na svojim posjedima škole, ili pod nadzor općina, koje će same moći otpustiti nevaljala učitelja, samo će se to dojaviti školskome ravnateljstvu. Po Šrotovu prijedlogu imadu biti neposredno podređeni župnicima.

Mladež se ne će smjeti preteretiti onim predmetima, od kojih nema seljački svijet koristi ili što bi mu ogorčilo njegovo stanje, kako kaže biskup Šrot,[17] te ga izazvalo na reakciju protiv vječnoga stanja stvari. Učit će se, kako je već kralj odredio za pučke škole, osobito: čitanje, pisanje pravopisom narodnoga jezika, počela računanja i vjeronauk. Time se, uviđa sabor, ne postizava pučka prosvjeta, s toga će se učiti i povjest domovine, prirodopis, zemljopis, seosko gospodarstvo, pravila ćudorednosti, izvadak dužnosti spram vladara i vlasti državne te gospodske. Da bude što više napretka, davat će se nagrade onima, kojima je do narodne obrazovanosti; a onih će se knjige kupovati, koji ih u ovom opsegu izdadu u narodnom jeziku kao najbolje. Škola će imati dva razreda, a obučavat će se prema mjesnim prilikama; dužna ih je polaziti mladež muška i ženska pod prijetnjom kazni·

Da se doskoči nedostatku sposobnih učitelja, sabor će zamoliti kralja, da uredi pedagogijski zavod za buduće učitelje. I marljiva su se djeca imala nagrađivati.

Teško je svakomu priznati svoj grijeh, jer se za to hoće duševne snage, hoće se razvite individualnosti. U naših pak saborskih otaca ovoga vremena toga nije bilo, jer kad bi više brige bilo, onda ne bismo od prvih predstavnika nalazili u službenom spisu nabrojenih zapreka, poradi čega ne će narod da podiže škole, ili poradi čega je polazak škola slab, a napredak gotovo nikakav. Šrot ih u svojem spisu, upravljenu banu hrvatskomu, niže ovako:[18] narod nema dovoljno pastira za svoje stado, već šalje na pašu mladež i mušku i žensku, za to je ne šalje u školu; narod se boji novih uredaba te voli ostati kod starih uređenja svojih otaca, s toga i ne će da šalje djecu u susjedna mjesta, gdje već postoji škola sa svojim učiteljem, ako je nema kod kuće, u samom selu. Dakako da je tu teško bilo raditi oko pravoga napretka, kad s jedne strane sam biskup priznaje veliku moć običaja narodnoga za uzgajanje djece, premda taj običaj potjecaše iz onih vremena, kad se gospoda nijesu nikako htjela da brinu za svoga težaka i slugu; s druge je strane, kako ono i sam biskup dosta rječito govori, bilo straha i u same gospode, da bi moglo biti naopako, ako se sa školom unese među podanički svijet toliko svijesti, te bi on mogao i posumnjati, da ipak baš taj vječni red odnošaja nije po božjoj odredbi, već da i podanik može imati svojih i većih prava, nego li mu ih je gospodski posljednji sabor htio priznati.

Nemamo svjedočanstva, koja bi nam što govorila o izvršivanju i uspješnom djelovanju ovih zaključaka saborskih na narodnu prosvjetu, no po naputku županije varaždinske iz godine 1838.[19] kao da izlazi, da se nije ni očekivalo mnogo koristi od ovih zaključaka, budući da nije bilo ni spremnih domaćih ljudi, koji bi mogli da s uspjehom uzmu rad u svoje ruke i da pučkoj prosvjeti dadu onu osnovku, na kojoj bi se novi duh mogao sve bolje širiti među širokim slojevima naroda hrvatskoga. I potonja vremena to mišljenje potpuno potvrđuju. Stara krajina kao da je sa svojim vojničkim sistemom išla sigurnije u pravcu narodne prosvjete.

Očekivalo bi se, da će se u novinama Gajevim ili u Agramer politische Zeitung iz ovih vremena naći vijesti o školama i o raspravama u saboru o ovako važnim predmetima za narodni kul-

turni život, a očekivalo bi se to prije, što se zna, da je među pokroviteljima mlade stranke bio i grof Janko Drašković, koji je u hrvatskom saboru dobio i zahvalu za odlični svoj rad na zajedničkom saboru. No o svemu tomu nema ni govora. Gajeve novine doniješe samo vijest, kad je ban započeo „deržavni sabor kraljevinah Horvatske, Slavonske i Dalmatinske“ i kad ga je ban zaključio.[20] Ne. priopćiše novine nijednoga saborskoga zaključka, pa ni Gajeva prijedloga, koji je otisnut[21] za saborovanja u Zagrebu, a radio je o društvu, što bi imalo sabrati u jedno kolo sve one, koji su voljni bili da rade oko „narodne izobraženosti ilirske“. I sabor je prihvatio taj prijedlog,[22] a Gaj ga nije objavio svojim čitaocima u novinama, jer one još nijesu bile za takove stvari, nego samo u „Danici“. U tom vidimo znak, kako je još teško bilo u nas raspravljati o ovakim stvarima pred javnošću. A kad je tako bilo s onim pitanjima, koja su imala zadaću, da obrazovanije elemente narodne dovedu do spoznaje, da „naše znamenito vrěme zahtěva, da se na město tudjega, poveršnoga i sanjarskoga sveznanstva pravi i temeljiti domaći nauk“, da se „prava, domaća, narodna izobraženost uvede“, da se osnuju takvi zavodi, koji će biti pravo ognjište „za sve znanosti u narodnom jeziku ilirskom“, da se uredi polagano „velika obćinska knjižnica i narodni muzeum“,[23] kad je svijetu javljeno mišljenje sabora o takvim zamašnim uredbama tek u prilogu novina, onda je sasvim razumljivo, da i ono, što se poslije u saboru govorilo i zaključivalo o narodnoj pučkoj prosvjeti nije nalazilo onakva odziva, kakvi bismo željeli. Nije još bilo onih pomagala, koja i u zanemarenu i zapuštenu narodu mogu da izvode pokrete i preokrete, a samo pouzdanje najviše siromašnih, zanosnih mladića, drugova Gajevih, još mnogima nije davalo sigurnosti, da bi se i gospodska srca mogla mnogo zauzimati za čistu narodnu stvar. Ta još nijesu krenule kulturne potrebe na bolje među kulturnijim, obrazovanijim dijelom naroda; još su uvijek srednje škole stajale na onoj osnovi, koja je nosila žig godine tridesete, a građansko društvo je dugo još i poslije Gajevih vremena ostalo pod pritiskom onoga duha, koji je zahtijevao njemačko kazalište, njemačku književnost i ostalo nedomaće.

Prva ilirska knjiga: Vitezovićevo „Odiljenje".

Šafařik je jedan put 1841. god. rekao, kad nije iz Hrvatske dobivao gotovo nikakvih književnih vijesti, da je čitavi rad ilirski samo oko novina, ali time nije sav posao obavljen.[24] A što bi se imalo tek reći na ono, što je bilo onamo od 1836.—1839.?! No tko bi prelomio štap nad mladom Hrvatskom, a ne bi priznao ni za godinu 1836. većega napretka, i zdravijega pravca od onoga, kojim se išlo u prvoj godini javnoga novinarskoga rada, taj bi krivo radio; što nijesu stariji mogli postići, to su mladi morali na svoju dušu uzeti, te još dalje prodrmati duše onih, koji su s nekom skepsom gledali čitavu budućnost toga novoga posla. Jedna godina rada u „Danici" nije još mogla neodoljivom snagom privući u svoje kolo svih sinova Hrvatske. Trebalo je još jače dokazati, da je tomu poslu najpotrebitije „razvijanje i zdělanost razuma i serdca", što se najlakše postizava književnošću. Sredstava za to ima i kod Hrvata, jer „političke novine s hasnovitom prilogom nazvěštjaju nam vsakoga tjedna vu našem narodnom jeziku zaufanost Vladavca k našemu puku". Ovi mladi nijesu ni sami mnogo tražili — jer nijesu još ni mnogo mogli da znadu — kako se vidi iz razlaganja Vjekoslava Babukića i Stjepana Mojsesa god. 1836.[25] — budući da su za ovo doba držali, da je dosta, ako dobiju „vsakoga tjedna obnavljajući se, i najosobiteše dogadjaje iz političkoga života pukov oglašujući s različitimi znanji iz obora (ambitus) slovstvenoga, iz dogodovšćine pukov i naravi". Za „Danicu" bismo kako tako bili voljni reći s piscem ovih navedenih redaka pred Vitezovićevim djelom, ali da su i novine u tom pravcu radile, to se ne može kazati. A ipak čitamo u tom predgovoru, da bi bez onakva rada, kakvi je u novinama i u „Danici", „bila vsa naša tersenja osamljena i zato slaba". Priznaje se tamo, da su novine i „Danica" kao „dobni pismotvor" vrlo korisne, ali se u njima ne može da ogleda sva književna snaga. „Potrěbne su nam verstne knjige, koje nas sverhu toga temeljito obučavaju, što mi kano pravi kerštjani, kano dobri podložnici, kano dobrohotni gradjani, kano brižljivi otci, kano utljivi supruzi (zärtliche Eheleute), kano pokorna dětca, kano svěstljivi gospodari i službenici činiti imamo". Treba i takvih domaćih knjiga, koje će uputiti u gospodarstvo, da nam bude ugodniji

život. Tako su izdavači staroga hrvatskoga djela mislili podići interes za domaću knjigu.

Ako su izdavači Vitezovićeva „Odiljenja“, profesor Mojses i Vj. Babukić već ovim, što je do sada spomenuto, nastojali proširiti duh, kojim je nova generacija disala, to su oni i daljim svojim pozivom hrvatskoga svijeta očito pokazivali, koji će biti program rada ove mlade čete ilirske.

Svaka knjiga, vele oni, bila ona tiskana ćirilicom ili latinicom, ako radi o onome, što su oni istakli kao potrebu knjiga, pisanih narodnim jezikom, mora svakomu dobro doći, „budući da će ovaj dvojverstni način pisanja iz važnih uzrókah još dugo vrěmena obstati, i obstati mora. Dobro bi anda bilo, da se mi zarad naše vlastite koristi vu obodvih ovih načinih pisanja obučavamo“. Početak je tomu nastojanju učinjen ne samo u tijesnim granicama Hrvatske, nego izvan nje. „Ne zakon, ne pismena, nego obćinsko rodbinstvo i jezik čine narod vu pravom smislu“. Kamo to cilja, odmah je svakomu jasno: s izdavanjem ove knjige pruža katolički svećenik i njegov drug svjetovnjak ruku srpskomu narodu, da se nađu zajedno u istom kolu, bez obzira na vjeru i na pismena, kojima se tko služi. To je ponovni glas za slogu, koja može probuditi „živu ljubav k našemu narodu i k svemu, što se naše narodnosti tiče“. Prva sloga mora biti s onima, s kojima nas veže jedan rod, jedan jezik, jedan običaj. „Samo vu *našem* narodu najdemo mi *naš* jezik, našu dogodovšćinu“. Kojekakve prilike kroz stoljeća su nam radile protiv nas, a ako hoćemo da uznapredujemo, moći ćemo to učiniti samo onda, obratimo li se k narodu, potražimo li u narodu svoju snagu i pomoć. Čini se, kao da su došli gotovo po stoljeća prerano s ovim idejama, jer u Hrvatskoj je bilo malo ljudi, koji bi bili mogli htjeti u tom pravcu raditi; oni, koji su htjeli, nijesu ni znali ni mogli doći do toga, da se ne samo u književnosti, već i u čitavom životu nađe pravi i zdravi oslon u puku. „Duhovno samoubojstvo“ hoće izdavači ovoga Vitezovićeva djela da zapriječe u svojem narodu. Da su pogodili, što se nesvijesno i kod kuće spremalo za Hrvate, dokazaše već spomenute prilike o razumijevanju narodne prosvjete.

U poslovima za narod u kojem mu drago pogledu svaki rad i svaki radnik dobro dolazi. Za neznatnih i slabašnih naših prilika kulturnih bijaše program Gajeve družine, kojoj su bili vrijedni članovi i izdavači Vitezovićeva „Odiljenja“, oglasiti svako

djelo, od koga god dolazilo, ako je učinjeno na korist narodnu, jer će se tako zapriječiti, da se mnoga tuđa ptica okiti našim perjem, kako je to bilo u pređašnjim vijekovima. „Da nisu Gerci svoje Homere, svoje Hesiode, Pindare i Herodote imali, što bi jim njihovi Herkulesi, Theseusi i Achillesi hasnili? — zar mislite, da bi se oni brez takvih spomenov onako težkoga oslobodjenja vu novešem vrěmenu poduzeli?“ Danas, kažu izdavači, nije doba mača, danas je doba uma, doba rada, ako se ne želi, da drugi slavu odnese. Treba rada, koji se oslanja na narod i na narodnu prošlost i predviđa potrebe sadašnjega vremena, pa nam se ne će više događati, što se događalo u prošlosti, da nam je izgubljeno dobro brzo nalazilo gospodara — u tuđini.

Mi bismo se gledali, da danas tko napiše u svoju knjigu, da se nada boljemu „uzdajući se něšto u naše vlastite sile, a něšto uvěrujući se čversto: da će naš světli Car ono milostivo izpuniti, što je Njegov i naš blaženopokojni Otac počel“ [26] — jer to danas nije oblik izricanja nade u bolju budućnost; no sjetimo li se samo sudbine Gajeve molbe za izdavanje novina,[27] (a slično se postupalo i kod dopuštenje za tiskaru), onda razumijemo sve riječi kako i potonje prekoravanje Hrvata kao sluga i sredstava bečke dvorske politike tobože u sprečavanju narodnih madžarskih osnova.

U godini 1836., pa ni u 1837. osim ove knjige nije ništa više oglašeno od samostalnih djela osim Dunderova izdanja Kačićeva „Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga“,[28] preštampane iz „Danice“ Babukićeve gramatike i Draškovićeve pjesme „Mladeži ilirskoj“. Po tomu se vidi, da je s jedne strane bilo teško izdavanje novih knjiga (kako je još i danas, gdje smo ipak nekako odmakli u tom pogledu), a s druge strane najviše je bilo sitnije snage, manjega rada upotrijebljeno za „Danicu“.

Razgledavši ovako, što je bilo izvan glavnoga organa mladih „Ilira“, osvrnut ćemo se ovdje na taj organ i na onaj rad, koji se u njemu do godine 1839. najvjernije ogleda kao briga čitave ilirske struje.

Što se može razabrati iz „Danice“, pa onda iz privatnih pisama ljudi, koji su utjecali na narodno kulturno razvijanje iz Hrvatske, nije bilo znatnijih protivnika, te bi bili ustali protiv onoga proglasa, što ga je Gaj iznio u novinama i u „Danici“ [29] 1835. god., kad se potpuno odlučio za ime ilirsko. Dapače se još veća kita prijatelja pribrala u radu oko

„Danice Ilirske“.

Sad se već moglo znati, što se hoće, pa je samo trebalo prionuti što življe, što savjesnije, i uspjeh im ne će uzmanjkati. Pjesma, proza zabavna i poučna ima uputiti čitaoce o snazi i potrebama nove Ilirije, a vođu ima biti poznat konačni cilj svega toga postupanja. Gaj doista nije vodio više prve riječi u ovom književnom stvaranju, već su drugi postajali sve glasnijima, ali je Gaj vodio glavnu brigu, kamo će se doći s ovim radom; njemu su kao prvaku ne na ilirskom Parnasu, ne na ilirskom peru, nego prvaku u poznavanju potreba, koje će moći dovesti srećno u luku sva ova preduzeća na korist narodnu, bile predate najveće brige. U Zagrebu se kočilo tuđinstvo u potpunoj mjeri, u Zagrebu nije bilo nijedne institucije osim novina i „Danice“, koja bi pomagala širenje pjesme i misli ilirske; nijesu imali ni knjižare ni tiskare svoje, nijesu imali ni svoga, bar nekako sklona censora. Svemu je tomu trebalo učiniti kraj, od nenarodnoga stanja trebalo stvoriti narodno, ilirsko-hrvatsko, onako, kako se to stvaralo u „Danici“. Trebalo se obratiti na mogućnije Hrvate, trebalo je malo k svijesti dovesti hrvatsku porodicu, trebalo je napokon živom riječi uvjeriti mlitavce, koji bi mogli u političkom pogledu pomoći — jednom riječju, kako se u prvoj godini najviše govorilo prijateljima knjige narodne, tako je od sada valjalo progovarati svakomu Hrvatu i Iliru, objašnjujući kod kuće i na putu, kakva je potreba izazvala sve ovo, što se sabralo oko imena ilirskoga i oko ovih novina.

Da ne bude osamljenosti kod kuće, valjalo je sada javno i privatno potražiti prijatelja u velikom slovenskom svijetu. Valjalo je od sada te prijatelje uvjeriti, da njihova moralna potpora nije i ne će biti uzaludna, pa ako mognu i među protivnicima oslabljivati protivnosti mladomu preduzeću ilirskomu — to bolje ne samo za ilirstvo, već i za sve slovenstvo. Širenje knjiga i upoznavanje što širih krugova ilirskih s knjigom ostale braće slovenske neka zamijeni stupce „Oglasitelja k Ilirskim Narodnim Novinam“, do sada ispunjavane gotovo bez izuzetka njemačkim djelima u prilogu Literarischer Anzeiger, što ga je davao novi zagrebački knjižar od 1836. god. novinama, to bijaše velika briga u prvom redu onih ljudi, koji su uz Gaja prvih godina „Danice Ilirske“ najviše posla imali. Nije se smjela propustiti nikakva pri-

lika, da se u obliku književnom ne ojača samosvijest, što je bilo lakše izvoditi, kad su ljudi bili gotovo uvjereni, da je ono prava zbilja, pravi život narodni i prava snaga, što su oni radili.

Pjesme.

Mladež, taj borac protiv trome starosti, izlažaše u pjesmi sa svojim zahtjevima, što ih je u prvom redu stvarala sama fantazija. U narodu nijesu bile probuđene želje za onakvim domaćim svijetom, kakvi je ona sebi pomišljala. Čežnja stvara polagano u nutarnjosti novi svijet; čežnja je elemenat, koji tjera fantaziju u one krajeve, gdje se čine pozlaćenima i sjajnima svi tvorovi pjesničkoga duha kao da su realni. Ali kad u pjesnika postoji neka osobita čežnja za srećom, koja njemu stvara srećniji i ugodniji život, ta čežnja može postati i tvornim momentom u povjesti narodnoj, ako je dobar dio pjesnika prihvati kao svoju. Vatra čitavoga našega pokreta u prvim godinama bijaše potaknuta upravo pjesničkim žarom, koji je u jednu ruku htio da pokaže, kako je nekada sreća gospodovala u narodu, a u drugom je redu, prihvativši nešto i život sam s njegove zbilje i prislanjajući je na život čitavoga naroda, poezija stvarala i svoj pravac, kojim se imala kretati umjetnost. To je ona boja u lirici ovoga vremena, a izbijala je na javu kod svih pravih pjesnika. I vrijeme od 1836. do 1839. godine nije odbijalo nepjesnika, i sada je, kako i u prvoj godini — a bit će uvijek — bilo ljudi, koji su mislili, da će književnost i narod dobiti što osobito s ovom poezijom. No mora se priznati, da je prva godina rada u „Danici" dosta zaostajala za daljim, potonjim godištima, što je i posve prirodno, budući da su se nepjesnici morali sve manje javljati, jer su nalazili na drugim poljima uspješnijega rada, a pjesnici su nastojali i trudili se, da im tvorovi fantazije budu što dotjeraniji i što ljepši i puniji, ponajviše još uvijek u službi narodnosti, a ne u obziru same i jedine umjetnosti.

„Danica" nosi i dalje glavni svoj moto: „Narod bez narodnosti jest tělo bez kosti"; ali i svaki broj na čelu lista ima svoj osobiti moto. Prvi broj drugoga tečaja „Danice" nosi na čelu riječi:

„Pàli smo, bratjo, duboko pàli,
Koi to vidi, ter s' neupali,
Ilirskog nije taj sisal mlěka".

To su riječi, što ih je napisao u prvoj pjesmi, priopćenoj u novom godištu, mladi, iz prošle godine malo poznati „Ilir iz Horvatske“ *Tomo Blažek,* da otvori novo kolo, novi tečaj života ilirskoga. On pjeva „Ilirom“, koji valjada ne će i ove godine raditi kako se do sada radilo, te „za tuđim dimom vavijeke teći,“ da nikad ne ugledaju nove zore. Tako je već daleko došlo među Ilirima, veli Blažek, da tek poznaju imena nekih djedova svojih, a do mala gotovo da ne bi poradi gustoga mraka nalazili ni svojih kućišta. Ilir ne će nikomu nametati jarma gospodstva, ali će rušiti verige i „živjeti domu, ljubiti cara; ne gledeć krvi, časti ni vjere, svakom učinit' pravo bez mjere;“ to je bila stara riječ Ilira, pa će biti i u budućnosti. Uzajamnom pomoći među braćom izbjeći će se hudim pogibijama, koje bi Ilire mogle u „odvišni san“ zavesti.

Pjesnik, koji u ovako jedrim stihovima za svoje doba znao označiti svoju težnju kao želju svoje braće, rijetko se javljao, kako je bilo i kod drugih boljih pjesnika ovoga vremena. Preko godinu i po dana šutjeti, pa onda priznati,[30] da pušta „kao san oditi“ najveći dio života bez ikakva dobitka, ne služeći domovini dobrim djelima, uz uvjerenje, da se u svakom stališu može domovini koristiti, doista ne bi bilo baš odviše utješljivo za mladu ilirsku književnost, kad se ne bi drukčije ozbiljno radilo. Na radu je i slozi u domovinskim poslovima osnivao Blažek svu sreću, za to u pjesmi „Moja želja“[31] ističe, da je „ilirska navada“ ljubiti slobodu, budući da Ilir

„. . . samo Bogu svomu
I kralju se klanja,
Jere tako hasnit domu
Živi pun ufanja“.

Među prijateljima živjeti u slobodi „poda nebom sivim“, to mu je prva i najveća želja. To može biti samo onda, ako su prijatelji pravi prijatelji, ako među njima ima prave sloge. Ako nema sloge, tad Iliri ne mogu učiniti ono, što su radili stari Iliri, koji su silu suzbijali svagdje složno kao djeca jedne majke. Danas su „Hrvati, Slavonci, Bosanci, Štiri (Štajerci), Istri, Krajnjci, Gorotanci (Korušci), Crnogorci, Srblji, Dalmatini“ rasuti u različna koljena, za to i ne mogu izvesti, što su nekad složni izvodili protiv neprijatelja. Do sad je bilo tako, no sad je nade za bolje, jer

*

„Ako dan nij', baš nije ni tmica,
Kudgod sije ilirska danica,
U njedrima roda bratinskoga
Uznětivši iskru plama svoga.
Dosti smo se osim nužde klali".

Za to on i potiče one, koji ne će da ovo novo stanje pravo razumiju, već ga kojekakvim zadjevicama kvare, neka živu složno, „blagoj slozi ništa ni nemožno".[32] Čini se, da je Blažek ispjevao ovu pjesmu ne samo za to, što još nije bilo potpuno provedeno ono jedinstvo među svom braćom, koju je on gore vidio rastavljenu već i za to, što su se čuli glasovi u Hrvatskoj, dakle u srcu Ilirije, da će se morati ustati protiv načina pisanja u „Danici", koja je „u svom svakom proizvodu sadržaj sviuh nerazumivostih raguzanskih, i one težije rěči, koje su Dubrovčani možebit samo prisiljeni uzimali",[33] uvodila u novu ilirsku književnost.

Da ima malo pjesama u „Danici" prve godine njezina ilirskoga života, pa i od onakvih mladih pjesnika, koji su mogli mnogo stvarati — kao n. pr. *Ljudevit Vukotinović*[34] — razbira se uzrok iz Vukotinovićeva jednoga pisma Vrazu,[35] gdje mu javlja, da ilirski poslovi dobro uspijevaju, a „da mi svi u Danicu ne pišemo, uzrok je, da Gay si napreuze narodne pěsme stavljati zato, da bi si pěsnici osvojili i čistoću i onu osobitu izvornost naših narodnih pěsamah, što nije zlo, ali predugo traje". Mi bismo mogli dodati ovim Vukotinovićevim razlozima još i taj, da je po svoj prilici redakciji „Danice" dolazilo i takvih pjesama, koje je ona morala odbaciti, a da ne izađe bez pjesme, metnula se ili koja iz starije književnosti ili narodna pjesma, dakako s očitim ciljem upozoravanja na jedno i drugo stvaranje. Time su nekako postajali uvrijeđenima mladi književnici, koji se kao pjesnici u zrelije doba nijesu mnogo istaknuli, ali lijepa književnost nije ništa gubila, što sve njihove pjesme nijesu tiskane.

Od Vukotinovića nađosmo u „Danici" godine 1836. doista tek „Tri pjesmice u jednoj", koje su poznate po svojem početku još i danas kao: „Oj košutko crnooka".[36] Ta je popijevka godila mladim Ilirima, jer su u njoj nalazili ono za ljubavnu pjesmu, što su im na drugoj strani nuđale poznate davorije. Osim domoljubnoga pravca kao da nije još bilo posve ustaljeno, kojim će se smjerom poći. — Da li je prigovaranje Vukotinovićevo bilo javno protiv uzimanja narodnih pjesama u „Danicu", ne znamo,

ali je morao biti preokret na nekoj strani, kad je njegovih pjesama u daljim godišnjacima bilo nešto više; nijesu ga priječili kao zaljubljenika da svome zaljubljenome srcu dade što više oduške.[37] Vukotinović sada nema patriotične žice; on je svoju liru predao samo u službu Amorovu; sve njegove pjesme, bile kakve mu drago, pjevaju o zaljubljenu srcu, koje je puno i prepuno ljubavi za „crnooku", štono mu ne da mira za pune četiri godine.[38] Jedina je na način balada — on je i sam zove baladom — ispjevana pjesma „Brodar",[39] u kojoj ne pjeva o sebi, već hoće da ocrta bol drage za dragim, koji se utopio, pa se i njezino srce okamenilo. O pjesničkoj vrijednosti ove balade kao i drugih ljubavnih Vukotinovićevih pjesama može se kazati to, da je on pjevao onako, kako pjevaju stotine i stotine njegovih drugova, a ipak ih nitko i uz stotine pjesama ne će držati bar znamenitijim pjesnicima.

Josip Marić je ostajao kod imitacije narodnoga pjevanja: on hoće da u obliku narodne pjesme potpuni opijevanjem istorijskih domaćih događaja ono, čega nije nalazio kod narodnih pjevača, ali se nikako nije uzvio do umjetničkoga obrađivanja pučkoga pjesništva.[40] Puko nasljedovanje narodne pjesme, dakako epske, ne može dobiti trajne vrijednosti u književnosti, ako i jest dokaz, kako se s koje strane mislilo, da se valja u prvom redu osloniti na svoje domaće i narodno tlo. Kako su drugi pjesnici iz srca Ilirije, Zagreba, pjevali, vidjet će se poslije.

I poradi tendencije i poradi oblika narodnoga stiha tiskana je u „Danici" pjesma „K slogi bratjo!" od *„Ilira-Srba iz Bačke"*, koji je metnuo samo početna slova svoga imena: G. J. P. Taj „Ilir-Srb" vidi, kako se sada braća ljube, kako vrazima ilirskim ne će poći za rukom, da razdijele braću, „sinove majke jedinice", pa da onda uzmu Ilirima ono, što i Turčin nije mogao uzeti: „jezik, braćo, svetinju najveću". Moguće je, da je živeći u Pešti stajao pod utjecanjem prošloga saborskoga raspravljanja u Požunu, pa znajući o čemu se sve radilo, čvrsto se nadao, da će u slozi braća ilirska moći odoljeti navalama Madžara; prilike su se za to stvarale, jer

„Dědi naši što činili nisu,
To unuci trěba da urade,
Trěba oni da pokažu světu,
Da u njima kuca serdce *slavsko!*"

Taj „Ilir-Srb“ kao da dobro znađaše, kakva se bura spremala s jedne i s druge strane,[41] kod Srba i nekih Hrvata, na onaj pothvat, koji je dobro izbijao na javu u samoj „Danici“ već 1836. godine, kad se kod redakcije lista nastojalo doći do što većega približavanja Srbima u književnom jeziku. Za to je i udario na „teške uze praznověrstva jadnog“, jer bi te starodrevne uze, kad se ne bi raskinule, morale i dalje braću razdvajati. Sloga i zajednički rad, po mišljenju toga „Ilira-Srba“, imaju pred Bogom i svijetom pokazati, da među Ilirima nema nijednoga

„Koj se Vlahom ili Šokcem zove,
Da Vlah niti Šokca povlašiti,
Nit pošokčit želi Šokac Vlaha!
Svi smo bratja, samo se poznajmo!! —
Svi smo bratja sini jedne majke,
Mile majke Slavie preslavne!“

Ta majka nas je sve jednako odgajala, jednako hranila i ona nas je sve svezala „svetom svezom krvi i jezika“; samo da nam je dala još jednu zajedničku vezu, pismo jedno, „mi bi braća najsretnija bila“. Kako je prerano došao taj „Ilir-Srb“ sa svojim glasom! Praznovjerje, koje je u stoljećima razdvajalo braću, jednako je i dalje, samo jače, radilo, ma da je „Ilir-Srb“ obećao pomoć braći u krčenju trnja, ma da je pružio čistu bratsku ruku i davao braći svoje srce.[42] Tek su se za malo ljeta mogle slušati iskrene riječi Srbina-Ilira, koji je slavio potpunu slogu, koji je napijao Ilirima, „pravim Slavjanima“ kao naš pjesnik, da će u ilirskoj slozi neprijatelji njihovi naći svoga velikoga protivnika, jer

„Svi smo bratja, i svi smo Iliri,
Za svoj jezik svi smo hrabri borci!“[43]

Koju je cijenu imao ovaj Srbin među Srbima kao književnik, nije poznato, no svakako je bio među onim svojim bližim rođacima, koji su dobro shvaćali, što je značio rad Madžara oko svoje narodnosti i za same Srbe u Banatu i Bačkoj. Čuje se to i iz riječi *Pavla Ars. Popovića* „Ilir-Serba iz Banata“ u pjesmi „Ćuvstva rodoljubca“,[44] gdje on zove krvnikom u očima rodoljuba onoga, koji gazi i otima drugomu rodoljublje. Njegov rodoljubac ne zna, što mu je milije: „rod ili věra ili domovina“. Tko svoj

rod ljubi, ne da ujarmiti svoga srca, „već što ljubi, za onim i gine“ ; nad njim ne može nikakva samovlast imati sile.

Pisanje i živi interes ovih Srba, koji su imali još drugova među Srbima u Ugarskoj i u Srbiji, nije, kako dobro veli Kulakovski,[45] među Srbima stvorilo osobitih prijatelja hrvatskim Ilirima, jer su Srbi iz ovih krajeva neznatno potpomagali ilirstvo sve do 1848. godine, kad je nužda združila jedne i druge na složan rad — no ne književni. U Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji još nije za čitavoga preporoda od pravoslavnih bilo Srba po narodnosti. O uzrocima ovih neuspjeha sloge i zajedničkoga rada među Hrvatima i Srbima bit će poslije mnogo više govora u prikazivanju, kako se samo ilirstvo širilo i kako se jačalo. — Gaj je preštampao i od poznatijega srpskoga književnika Miloša Svetića (Jovana Hadžića) jednu pjesmu (1838. br. 41.), ali to nije moglo biti nikako odlučno za ukorjenjivanje ilirskoga imena među Srbima.

„Vrěme svoih svenosnih na kolih
I našoj će lěk doněti boli“

kliče najplodniji i jedan od najpatriotičnijih pjesnika ovoga doba *Mato Topalović* „Ilir iz Slavonie“,[46] kad je čuo, da ima domaćih ljudi, domaćih sinova, koji su za Slavoniju bili voljni dopustiti kao nezahvalnici, da joj „silovito satrt traže ime plemenito“, ono ime, koje je, po njegovu sudu, vrijedno čitavoga svijeta.[47] Boli ga ta pojava, ali mu je ujedno i utjeha, što svagdje ima „kukavica, tuga i nakaza“, koje tako rade ; no uz njih ima i onih, koji će štititi domovinu, koji će boginji Parbi otkrojiti dane i raširiti „slavsko“ ime, koji će proglasiti slavno ime Ilirije. Treba dobaviti „gudilo, koje bude rod od sna budilo“, i naše nade propasti ne će. I krajišnik će ilirski pristati na obranu domovine, a mladi Iliri će s Pravdom svezati svoju sudbinu u radu, u vjernosti kralju, u ljubavi domovine. Tko ne će u ovom zajedno s braćom, tomu viče: „dol' š njim! — nek pogine!“, jer mlado slavsko pleme ne zna za nevjeru, samo ako se ne da prevariti od grabljivih vukova. On se nada od Boga pomoći, jer on sve može, sve je u njegovu tvoračkome radu divno ; Bog će dati te djeca ne će zaboraviti Ljudevita plemenita, Frankapana i Zrinovića, kneza Lazara, Jugovića, Miloša, Pavla kneza Brankovića „Samo, samo — da se iskopamo, da iz mrake dignemo se rake“ ! Čini

se, da mu je bilo na pameti pjevanje i druženje na ilirskom Parnasu. jer je vidio. da je sada vrijeme. kad je mjesto stare riječi: slatko je za domovinu umrijeti — došla u cijenu riječ: slatko je za narod živjeti.[48]

Topalović je dobro odgovarao sa svojim pjesmama onim ciljevima. koje su imali na pameti u drugoj godini svojega književnoga rada vođi u Zagrebu. On je zvao u kolo sloge braću. on je pjesmom nastojao da pokaže. kako se mora biti zahvalnim onima. koji su prvi odlučili o tome, da „Danica" i novine mogu izlaziti; a napokon on je pod shvaćanjem zahtjeva o narodnoj poeziji i najviše gledao, da upozna ilirske pisce s oblikom te poezije uvodeći ga u svoje pjesme različitoga sadržaja. Poznavao je kao rođeni štokavac sadašnji književni jezik kao malo koji drugi ilirski književnik, a po dosta obilatoj sačuvanoj korespondenciji Gaju bijaše u svojim zahtjevima odlučan. k tomu Gaju odan i narodnoj stvari iskren. te je to sve pomagalo. da su njegovim pjesmama sada mnogo kitili „Danicu".

Kad je jedan put stekao glasa. a uz to se i vidjelo. da je Gaj sa svojim poslovima mogao napredovati. bar u literaturnom pogledu. onda je i on. prepjevavši glavne teme za održavanje i širenje ilirstva. mogao da okrene na drugi put. To se vidi u daljim njegovim pjesmama ovoga vremena. On pjeva „Sigetu gradu" i ne žali ga, jer su Iliri bili. koji su pod njim pali i dali braći primjer prave slave. Junački se duh i u njemu javlja. jer u boju za domovinu će se naći dragi i draga. da dostignu slobodu.[49] Ovako je pjesmom zašao na novo polje. kojega nije obrađivao pod svojim imenom. jer kao duhovnik ipak nije htio da u javnosti zastupa ljubavnu poeziju. što ju je naumio u „Danici" priopćiti. kako razbiramo iz jednoga njegova lista Gaju. Ovakva je pjesmica „Ostavljeni", u kojoj plače za mrtvom dragom. da poslije opet zapjeva „Njoj", za koju mu ljubav u vrućim prsima plamsa i da pokaže u pjesmi, da

„Ništ za pěvca nij' boljega
Neg kad ljubi i slavi".

A to on želi svojom pjesmom postići, jer će i njega ljubiti i slaviti ća u grobu.[49]

Samo govoriti o velikoj i moćnoj Slaviji i obazirati se na njezin broj stanovnika, moglo je doista privlačiti mlade Ilire u

jedno kolo i ljubav njihovu spram svoje domovine ojačavati, ali to ipak sada, kad se nikako drukčije još nije mogla ta zajednica da pokaže, nije dostajalo: trebalo je polagano upoznavati „Daničine“ čitaoce i sa slovenskim pjesmama, trebalo je i iz lijepe knjige slovenske braće što prevesti. Topalović je u ovo doba nastojao to postići prevođenjem narodne pjesme slovačke „Slovak i Tatra“, u kojoj tužni Slovak jaduje nad nevoljom, koja bi ga imala stići, jer mu se kopa grob. No on poziva tužnu milu majku Tatru, da ne plače, jer će i ona još procvasti. Iz Káramzina je preveo pjesmu „Otačbina“. S poljskoga je „Miš i mačak“, a s njemačkoga je preveo u doba, kad ga je zanosila ljubav i u originalnim pjesmama, „polag Höltyove němačke pěsme“ „Sanka“.[50]

Uz Topalovića se dosta javljao „Ilir iz Slavonije“ Savo Radislav Domorodčević ili Slavodrug Miloglasović, a to je „veoma revni i učeni pisatelj“ — kako kaže Danica[51] — *Stjepan Marjanović* Brođanin. Ako Topalovićeve pjesme nijesu bile od velike pjesničke i književne vrijednosti, Marjanovićeve nam se čine daleko slabijima; u Topalovića je ipak bilo vještine u izricanju misli, kako ih pjesnik mora izricati, u Marjanovića kao da nije bilo ni onolike spreme ni snage, kolika se u njegova druga Ilira iz Slavonije. U Marjanovićevim pjesmama, ispjevanim bilo u narodnome bilo u umjetničkome obliku, misao suviše rastegnuta, što dakako škodi svakomu pjesniku. Njegova volja za rad oko narodnoga posla mnogo je jača nego li njegova pjesnička snaga. I on se trsio poput mnogih drugih, koji su se svojom slabijom pjesničkom žicom htjeli buditi interes za narodnost, „da na novi život domorodno knjižestvo — kako sam reče — iz tamnoga groba, u komu je mnogo vrěmena, tako da kažem zaboravljeno ležalo, podigne“. Od čovjeka, koji je u svemu svom poslu, pa i u čistom pjesničkom, malo mislio na slavu „nego samo na dobro domorodno“, nije ni očekivati ne znam kakvih darova. No ako su mnogi drugi mislili, da imaju pravo i zapjevati na račun narodne prosvjete, tko bi to mogao zamjeriti za ono doba čovjeku, koji je znao bolje nego mnogi drugi narodni govor i narodnu pjesmu? A to opravdava i tiskanje njegovih pjesama u „Danici“. U njega se čuje nešto ratoborniji duh nego u drugih pjesnika iz Slavonije, što se može biti imade dovesti u svezu s onim odgajanjem, koje je mladež dobivala u duhu tuđinskomu, protiv čega je ispjevao i jednu pjesmu.[52]

Dulje je od godine dana šutio *Đuro Tordinac*, koji je javljao čitaocima „Daničinim“, da je žalost promijenjena u radost, od kada „Danica“ naviješta slogu svoj braći i od kada ona „gizdava i dična — brodi zrake roda slavinskoga“ i od kada je na svakoj strani svijeta željno čeka „Ilir-Slovan“. „Danica“ ima učiti rod svoj ljubiti i ljubav svuda širiti. I Tordinac je bio zaneseni ilirski rodoljub i u svome je zanosu ispjevao 1838. god. poznatu pjesmu „Moja domovina“ (Gdje ptičice miloglasnim — glasom pjevaju), da uputi — poput Mihanovića — domaći svijet u ljepote svoje domaje, koja ima svega blaga u obilju. samo manje ljubavi spram svoje majke. Njega je najviše zanosila ljubav spram domovine, te joj je najviše pjesmica svojih posvećivao. Te njegove pjesmice, kao i one drukčijega tona, nijesu svojom mišlju prelazile običnoga kruga tadašnjih pjesnika rodoljuba, ali svagdje pokazuju više blagu ćud, veći mir nego li je to u drugih Ilira iz Slavonije.[53]

Potpunoj se ilirskoj slozi pridružio još jedan „Ilir iz Slavonije“, *G. Čevapović*, koji u svojem „Pozivu i odzivu“ (1836. br. 50) ne će da čuje za „članke“, za diobu Ilira, već ih sve spaja, u Kačićevu obliku, zajedno i poziva s obzirom na drevni zajednički rad u jedno kolo. Bilo je ljudi, koji su pod pritiskom domaćega neznanja držali, da se ilirski ne da pisati, ali on tima dovikuje: to je samo neznanje, jer su svi Iliri kao jedne majke sinovi od starine bili glasni „pismom, rěčjom, mačem, věrom“.

Svakako je vrijedno spomenuti, da u prvoj godini „Daničina“ ilirskoga života ima glasa među hrvatskim i slavonskim Ilirima i „Ilir iz Dubrovnika“, a to je glas *Đure Ferića*. On je dakako shvaćao prilike onako, kako se su se same nadavale u obziru zajednice između staroga i slavnoga Dubrovnika i novoga rasadnika knjige i književne sloge — Zagreba. Trebalo je onim Dubrovčanima, koji su još mogli pomišljati na staru slavu svoju reći iskrenu riječ, da sada nadmudrivanja ne može biti, jer „gdje su brodari nesložni, brzo se brod razbije“, što je Ferić uzeo kao moto iz usta narodnih svojoj prvoj pjesmi u „Danici“, koja govori, što je „Sloga i nesloga“. Ne govori on poput drugih pjesnika, što će se složiti i kako će se naći na okupu, već u narodnome duhu i obliku kazuje, kako su od dva bora napravljene lađe, te su pošle preko sinjega mora. No stigla ih je bura; jednoj priskoči u pomoć momčad složna i odvažna i doveze je u luku, a druga propade,

jer se nema tko da pobrine za njezin spas, budući da je nesklad među brodarima na njoj gospodovao. Imat će svoje osobito značenje za ono doba i u Dalmaciji i u Hrvatskoj Ferićeva pjesma o silniku lavu, pred kojim je bjegala lisica, kad je zapovjedio, da se sve „gamile“ pokolju, jer se bojala, da ne bi nje tko gamilom držao, budući da

„Silnik lahko uzroke nalazi,
Da nedužnog slabieg' pogazi“.[54]

Ako i nije baš Dalmacija osobito pritjecala u pomoć mladoj Hrvatskoj književnim radom, ipak je bilo i god. 1837. čuti jednoga Ilira iz Dubrovnika, da se javi novom vrstom pjesničkom, odom, u „Danici“. *Antun Kaznačić* tuguje za mrtvim Franjom Appendini, koji je pripijevao glasovite ljude svoje države. Svega je toga sad kod Appendinija nestalo, a prijatelju ostaje samo utjeha, iz koje vidi, da je neumrlost samo u Boga, a ljudi, kako veliki, moraju da podlegnu svome udesu.[55]

Rijetki glasovi iz Dalmacije sasvim su nam razumljivi u ovo doba. Sveza je bila posve slaba između Hrvatske i Dalmacije, međusobno poznavanje još manje, a u primorskim i dalmatinskim gradovima „čujemo u svakom ponešto uzvišenim družtvu jezik italianski — kod prostoga puka naš ilirički, kod činovnika latinski, kod ono malo plemića izvan talianskoga i franceski, osim toga znade se ponajviše i němački; još jednu četvrtinu strȁni jezika — i još bolje zanemarenje našega, pak onda pitam — piše 1838. Stjepan Herkalović Gaju[56] — ko je s nami pristao u pravoj nauki i pravom izobraženju?“ Čini se, da ova slika Herkalovićeva nije bila pretjerana, a ako nije, onda nam je dosta, da smo i dvojicu našli iz Dubrovnika, koji su znali za „Danicu“ i k tome htjeli da svojim perom njezin pokret pomognu. Dakako da i ova dvojica nijesu pisala novim pravopisom, već starim dubrovačkim, a to još nije bio dokaz sloge. Narodno saznanje, narodnost naša i njezino razumijevanje tek je poslije Gajevih i apsolutističnih vremena počela se pravo razvijati, a ovi pojedini glasići su imali polagano utirati put budućnosti.

Bit će preko Ig. A. Brlića 1837. godine došla u ruke redakciji „Danice“ pjesme *Miloja Dobranovića* „Ilira iz Bosne“, u kojoj pjeva „Vilam Ilirskim“ (br. 12). Da li je taj Dobranović nosio u sebi Martina Nedića ili kojega drugoga od potonjih po-

znatijih Ilira Bošnjaka, ne znam. ali to se vidi iz pjesme, da je misao ilirska prodirala i u Bosnu. da su tamo mislili na pomoć od najbliže braće, kad se s pomoću vila — pjesama — probudi narodna svijest i kad se zatvore vrata tuđincu, koji ih je do sad po miloj volji otvarao za sebe sijući neslogu na svoju korist i sreću. Dobranović se potpuno nada, da će vile ilirske — pjesnici ilirski i rodoljubi — vidjeti

„Kol' ilirsko važi Ime:
U svom Ilir svoj će biti
Pod nikime — sa svakime!"

S Bosnom je bilo još i gore nego s Dalmacijom, pa ako nema u ovo doba više „Ilira iz Bosne". da se jave svojim prinosima u „Danici", ne smijemo se osobito čuditi. Kod kuće nemiri, među braćom svađa, među onima, koji su mogli raditi bar nekako oko književnosti, nije bilo prave volje, jer su ih upravo kućne, najbliže domaće nevolje stiskale; a ako je koji zanosni mladić fratar i htio, mučno je bilo, jer je sirotinja jedva mogla obaznavati, što se zbiva u svijetu, kad je nije imao tko upozoriti. Za to je i rijedak glas sada bio mnogo vrijedan, jer se ipak u ilirskom svijetu čulo, da i Bosna može ići i stići u kolo ilirsko.

Madžarsko su gospodstvo u ovo doba najjače osjećali Slovaci. Kod njih se i javljala velika potreba slovenske uzajamnosti, kako ju je propagirao svom svojom zanosnom pjesničkom dušom baš u ovo doba Jan Kollár. Da bude nekih dokaza direktne sveze i u pjesništvu, osim hrvatskih trudbenika, koji su prevodili sa slovenskih jezika i pjesmu i prozu, javio se sa svojim prijevodom narodne slovačke pjesme „Njitra" u „Danici"[57] *Ljudevit Štur* iz Požuna kao „Slovak, pobratim Iliroslavah". Slovak tuguje u toj pjesmi nad propalom slavom Njitre, slovenske matere, koja je bila nekad „svih država glava, u kih teče Dunaj, Visla i Morava", kad je tamo vladala ruka kralja Svetopuka. S resignacijom se završuje pjesma:

„Sada tvoja slava zakopana leži:
Tak se vrěme měnja, tako svět taj bježi!"

U tiskanu dodatku veli Štur, koji je sam ovu pjesmu na hrvatski preveo, da ga je na to potaklo, što je našao prevedenu (od Topalovića br. 10.) „milu našu pjesmu: „Nad Tatrom se nebo mrači", jer „ovo nas je (Slovake) uvjerilo, da ljubeznu našu braću Iliro-Slavsku i Podtatranske pjesme zanimaju; što nam je opet uzrokom velike radosti bilo, jerbo saznadosmo, da je izvor svega toga napredovanje duhu sveslavjanske uzajamnosti. Sve ovo me je ganulo, da Vam i ovu milu našu pjesmu: „Njitra mila, Njitra" . . . pošaljem".[58] Učenje jezika slovenskih, poznavanje braće bilo je sad u ova doba ilirsko kod nas jače nego prije, jer je i to imao biti znak one uzajamnosti, koja je imala svezati svu braću.

Osim Bugarske, koja nije ni išla ozbiljno u krug ilirski, javili su se u „Danici" više ili manje svi Iliri. I iz Slovenije je već prije došao glas, a sada se imao još češće javljati. Prvak je dakako bio poznati već *Stanko Vraz.* On je stajao u dosta živu saobraćaju s Ilirima-Hrvatima već od prvoga početka. Na kraju 1836. godine tuži se Vraz Ivanu Mažuraniću,[59] da je već mjesec dana, što je „bratu Gaju" pisao,[60] da mu pošlje „Danicu" lanjsku za prijatelje. No odgovora nema, a njega boli, jer ne zna „kako je našoj stvari ili naprěduje ili joj je do nevolje, ter kako je Vam sa njom skopčanoj bratji?" Vraz je sam čitao „Danicu", ali nije bio zadovoljan. On nije vidio druge zadaće pisanja, nego da se pisanjem naobražava narod. „Ma naš narod premda od jakog junačkog kolena, posve još ni izlazio iz kolevke. Ne valja dakle da mu davamo već britku dimiskinju ili zernom nakercano pušku u ruke neka se ne umore ili svoje mile bratje ne ubija. Ne valja da ga priučujemo spletenim ustavkom (Satz?) strogog mudroljubja, neka mu gingavih (slabih) možganih ne smetemo, mladjanog razbora ne pogubimo. Spervce (isprva) treba da mu podamo ljuljke u ručice, tupu ćordu od lěsa ili olova ugibljivog mehkog kanoti jegova detinska volja; i pušku, koja nije kadra da meće taneta, koja pukne bez učinka, kanoti jegov glas. Glavu pak valja da zabavljamo lahkimi pěsmami od cvatuće livade i bašče, od žuboreće tice i čistog potoka sagradjenimi; zabavljajmo ga s različitom milotnom povestju od pěvajućih Vilah i hrabrih junakah. Eto Ti zabava za naš narod, dok ponarase do britke sablje, vojnog kopja i konjicu do stremena, dok ponarase do *razbora* i *razloga*. II. Kod nas još nima razlike medju narodom i pukom, makar ni zbilne. Valja dakle što se rěč naših spisah većma *pučnoj* rěči —

pučnomu govoru bliža, da se i naše mněnje u puku prima korenje i žizan nabiva, te ovoće (voće) rodi, kojih si on uživati bude". Kuda to cilja, vidi se po tome, što sad spominje vrsnoću dalmatinskih starih pisaca, koji mu odviše na tuđu, talijansku zanose. Iz tih je starih pisaca — kako će se vidjeti — bilo dosta stvari tiskano u „Danici". „U Dalmatincih — veli onda dalje Vraz — nema one živahnosti pravoslavenske, koja vlada u Serbskih i ostalih ilirskih narodnih pesmah ter u spisih Vukovih i Dositejevih, jerbo narodne pesmi jesu živa kerv puka, takodjer Vuk cerpaše iz narodnog kladeza (bunara), i Dositej zaimaše u narodnom iztočniku; Gundulić i ostali Dalmatinci pak pisahu polag govora, koj vlada u Dubrovniku i ostalih primorskih městah (varošeh), gdě se je već talianšćinom priženio. I kakva razlika medju spomenutimi svimi i Serbadju našeg stoletja, kod koje krivi ukus i strast rósisizenjska carstvuje! Slike od vedrine čista neba jesu spisi pervih, i slike od magalah grěšite zemlje spisi Serbadi".

Da se razumije Vrazov pogled i zahtjev za književnost, ovo se moralo spomenuti prije nego se razgleda njegov rad ovoga vremena, pa onda i onaj rad njegovih bližih drugova. Očita je Vrazova pogrješka, koje se nijesu do danas ostavili naši pisci s obzirom na puk: uvijek se još misli, kako je i Vraz evo ovdje mislio, da je puku potrebno davati kakvu mu drago hranu, za njega što lakše i što jednostavnije štivo, pa da je pučkoj prosvjeti i njezinim zahtjevima i slabijim radovima zadovoljeno. Kao da puku ne treba dobre i jake hrane, već što više razvodnjene, samo ne smije da bude štetna za probavu. S Vrazom se sigurno slagao i veći dio pjesnika ovoga doba, jer koliko god bile pjesme po jeziku narodne, ipak ne mogoše održati imena njihovih otaca u stalnoj vrijednosti, jer se tada poprijeko mislilo, da je dosta stvarati „lake pjesme od cvatuće livade i bašče, od žuboreće tice i čistog potoka". No to je puk znao i bolje slagati nego sami pjesnici, koji su išli k puku u školu, da tek od njega nauče to, a narod, osobito gradski svijet, inteligencija, nije marila za to, jer nije toga u jednu ruku poznavala, a u drugu ruku njoj toga nije trěbalo, budući da je njezin život ipak bio drukčiji nego puka, koji je sam imao svoju poeziju. Za to i mnoga od onih radnja nije pala niti na srednje plodovito tlo, pala je samo u trnje, pa nije ni donijela nikakve koristi. I upravo u ovome shvaćanju pjesničkoga zadatka ima se tražiti uzrok onoj priličnoj obilatosti —

premda nije bila baš tako velika, kako se obično misli. I sad se držalo, da je patriotična stvar, ako se slože rime i oblici pjesnički, poradi čega je i gdjetko nepozvan došao među pjesnike.

Dok je Vraz ovako mislio, koji je već sada među ovom mladeži imao spreme kao malo koji drug njegov pjesnik, što su drugi nepozvaniji držali o općenoj narodnoj kulturi, to najbolje pokazuju njihove pjesme. Još je najveća sreća kod toga bila, da ih je ponajveći broj držao ono zbiljom — kako se vidi iz rada pojedinaca i iz pisama do danas sačuvanih, — što se pisalo i u vezanu slogu (ne usuđujem se pravo kazati: u pjesmi) iznosilo na javu u „Danici“. Da još toga nije bilo, onda bi čitava stvar morala zaspati kod prve ozbiljnije protivštine sa strane vlasti, jer su i onda bili samo zaneseni mladići, koji uz vrlo neznatne izuzetke (a kao da ih u ovećem broju nije ni bilo) nijesu znali niti pitali, gdje će sve to stati, što su oni govorili i pisali, i kako će se napokon sve to svršti. Dobro je, da je bila po koja glava, štono je mislila na sve i uz lijepe se pjesničke riječi odmah hvatala posla, da uređena pomagala za kulturu i narodni posao ne će moći više dopuštati uzmaka svakomu pojedinomu, koji je vatru u svom zanosu pirio, i to da uzmakne bez ikakve odgovornosti spram povjesti i spram naroda.

Za Vraza znamo, da je poslao Mažuraniću za godinu 1836. pjesmica i molio ga, neka ih popravi i metne u „Danicu“, jer bi mu mučno bilo, „kad nebi niti grančice na letošnji žartvenik domorodnog rasvětelištja metnuo“ — kako kaže u pripisku poslije pjesama.[61] No ove pjesmice ne ugledaše svijeta. Tko je bio censor ovim pjesmama — ne zna se, može biti sam Mažuranić, te ih nije ni pokazao redakciji. Pjesmice su bez boje, po Vrazovoj teoriji za ilirsko pjesništvo, a to nije bilo baš osobito vrijedno za „Danicu“. I to bi mogao biti jedan od uzroka, što se njegove pjesme nijesu tiskale, da je prigovarao u početku 1837. godine Gaju,[62] da dosadašnje uređivanje „Danice“ s obzirom na pjesme (samo narodne i stare dubrovačke) nije dobro, jer ne treba da govore samo starci, nego neka kažu svoju i mladi. „Danica“ ima da bude universalna; neka mami mladež k čitanju i domorodstvu. Ali sam ne obećaje ništa. Istom u rujnu javlja se s „Đulabijama“, koje će se i dalje nastaviti.[63]

Vraz još 1836. god. nije bio na čistu sam sobom, jer je pisao pjesme i „u gornjo-ilirskom (hoće reći: slovenskom) podnarječju“,[64]

a pisao je i u ilirskom dijalektu pod prvim utiscima ljubavnoga plama spram Ljubice Cantillijeve u Samoboru.[65] Moguće da je i ova ljubav u njega još prije provela onu odluku, da je sasvim prigrlio „ilirščinu", za koju je u prijatelja, napose u Dragutina Rakovca, nalazio po svojoj želji popravljača svoga pisanja. u Ilira je našao iskrenih prijatelja, koji su mu i „zemaljsko" sada još trijebili iz pjesama.[66] Kad je započeo pisati Đulabije, nije posve jasno. jer bi ih po jednoj vijesti[67] počeo pisati godine 1836. u Hrvatskoj, a po drugim vijestima, te i po tome. kad ih je prvi put počeo slati u „Danicu", padali bi počeci Đulabija u godinu 1837. No bilo tome kako mu drago, Vraz je u svojim Đulabijama započeo pjevati, kako se nije pjevalo do sada u ilirskoj knjizi; on je već u prvim pjesmicama isticao svoja najnježnija i najljepša čuvstva, kojih mu je duša bila puna za dragu i domovinu. Vraz je ovdje odmah izlazio s takvom lirikom, koja nije nimalo odgovarala zahtjevima realnosti; on je svoju liriku držao samo svojom, te je njome i odgovarao najviše ćućenjima svoga srca: to je dnevnik sàmo njegova srca. On do duše već u ovim prvim pjesmicama. u prvim Đulabijama stoji pred nama u razvoju svoga bivstva i svoga zanosa za dragu i za domovinu, jer sada traži sreće u svojem subjektivnom osjećanju, a sad opet u patriotičnom, ali uzalud bismo tražili u tome ono. što bi odgovaralo osjećanju narodnomu, pače ne odgovara posve ni osjećajima njegova najbližega društva. Što je u tim svojim pjesmicama tankoćutna duša nizala i preživljavala, to nije onaj svijet, koji bi se nekako dao naći u njegovu krugu ili u krugu naroda ilirskoga; njegov je svijet bez izbora objektivnosti. u njemu osim čiste lirike nema pitanja za što drugo. Njegova je poezija u Đulabijama bila cijenjena od onoga časa. kad su prve strofe izašle u „Danici". ali pored svega toga Vraz ovom svojom zbirkom lirike nije mogao stvoriti djela, kojemu bi se pridružila čista crta s jasnim odsijevanjem tadašnjega života. Ličnost pjesnikova u Đulabijama izlazi nestalna ili zanosna, već prema momentima, u kakvima je bila njegova duša. Lakoća je pjesmica sa svojom ljupkošću mladim drugovima i prijateljima godila, ali se ni iz daleka ne može kazati. da je pjesnik Đulabijama ono postigao, što je svojim sitnijim pjesmama postizavao. Vraz se odijelio u Đulabijama od svojih drugova; politički je glas tadašnjih pjesnika jasan, u Đulabijama mu tek može biti ima traga: Vraz je bio — poput Lenaua u

njemačkoj književnosti — i odviše pjesnička narav, da bi se mogao i htio upuštati u dnevna pitanja života nove svoje ilirske domovine. U potonje je doba pisao oštre političke pjesme, jer su ih nekako same prilike Hrvatske izazivale; no u Đulabijama, koje je i sam držao kao najpotpunije svoje pjesničko djelo, nije zalazio ni perom u političku borbu. (Marković, Vrazove Izabrane pjesme XXVII.). Pjesnik je sam osjećao tu svoju nesavremenost, a kao da mu je bilo i prigovora za to, jer on sam hoće da opravda svoju muzu, kad veli,[68] da je htio pjevati o Kresimiru, Ljudevitu, Zrinjskome, Lazaru, Dušanu,

„A lira mi zaplače,
Jak tice srěd kobače.
Oj s Bogom dakle cari,
Naši vitezi stari,
Kad ne da se mom lirom,
Ostavljam vas Omirom . . . . .
Vi pak sad opet, žice,
Pěvajte od milice!“

Priznati se mora, da se u Đulabijama — kako reče Fr. Marković[69] — ogleda sva pjesnička snaga Vrazova, sve njegovo pjesničko biće, koje se moglo razviti u onakvim prilikama, kakve su se za pjesnika, poput Vraza, razvijale u Hrvatskoj, kojoj je ovoga pjesnika dala Slovenija, da jednakim žarom obuhvati čitavu Iliriju i čitavu Slaviju. Može biti da ga je upravo ovo i više udaljilo od njegovih svagdašnjih drugova u pjesmi, koji su tražili u pjesmi više narodne snage nego Vraz, koji su više osjećali, da poezija mora postati životom, da literatura mora taj život stvarati. Vraz tim putem nije nikad pošao upravo za to, jer to po njegovu položaju u Hrvatskoj nije nikad ni bila potpuna potreba njegove duše. Samo tako se može protumačiti njegovo čitavo djelovanje u ilirskoj književnosti, a napose u poeziji.

Vrazu je bilo dosta stalo odmah u početku do Đulabija, jer on željaše, da dođu na prvo mjesto u „Danici“, kako se vidi iz pisma Rakovcu 1837. god.,[70] gdje mu piše kao odanomu prijatelju: „Još ne bi mi drago bilo, da Đulabije iz čela u sredinu oli na stražnju stranku — otrineš, jerbo obćinstvo bi si lahko mnogo o tom čudnovata mislilo n. pr. da su slědeći broji gorji od pervih, ili pak, da se je tvorac s učredničtvom povadio“. Sve ostalo, osim Đulabija, dopušta već sada da se metne kamo mu drago u „Da-

nici". Po tome se vidi, da je u njegovoj duši dozrijevala već sada čitava osnova za ove lirske pjesmice, koje je on više cijenio nego drugu ljubavnu liriku, što je izlazila u „Danici", a bila je više puta i zapostavljena.

„Prije ilirske dobe bila je mladež surova, bez misli, samo pohlepna zabave i užitaka, a sada je nastajalo natjecanje u obrazovanju duha i srca, sva je bila skladnija i bolja". Taki su glas ostavili motrioci prvih vremena ilirskih o svojoj mladeži.[71] Da je toj mladeži, dakako u prvom redu muškoj mladeži, trebalo više puta progovoriti i da joj se govorilo, o tome nema sumnje. Grof *Janko Drašković* se i opet u prvom godišnjaku ilirske „Danice" obratio „Mladeži ilirskoj".[72] U toj pjesmi, koja je i napose otisnuta, ne govori pjesnik, jer Drašković nije bio ne samo „veliki pjesnik", nego nikakvi, tu govori odlučni rodoljub mladeži, da je uči, da radi „u knjižestvu" i da „barata vojničkim mačem", kako su radili i djedovi ove mladeži. Ne smije u mladeži biti jala, jer

„Po njemu je domovina pala;
Izdaice jesu tomu krive,
Da naš narod u neslozi žive.
Samo tak se naši razdružiše,
Za preteći brata i bit više,
Věru, jezik, zakon razoriše,
Slavsku srětju po sve povališe".

Starac poziva mladež na poslušnost, zove je, da uvede „domorodni jezik", da bude poslušna kralju i da se složi „s kraljevskimi ljudi, ki kraljeve znadu ganut ćudi". Ne smije više biti razlike među braćom poradi vjere, braća moraju biti složna, jer ih samo sloga može da sačuva od „komšieve navale i vlasti;" samo slogom će se sačuvati „Ilirija država slavna", kojoj su međe od Crnoga mora do Jadranskoga, od Erdelja do dno Crne Gore. Savjetnik mladeži spominje i trgovinu, koja bi morala spajati sinove ove velike i slavne Ilirije, jer se tek po blagostanju narodnom može doći do snage i odlučnosti.

Kako se vidi, stari borac za narodna prava u zajedničkom saboru i opet u stihovima isticaše svoj program, što ga je 1832. god. razvijao u svojoj „Disertaciji". Vjerojatno je, da je ovim mirnim razlaganjem „silno poticao mladež na ljubav prema domovini", kako reče Vj. Babukić,[73] jer je mladež u starcu vidjela

dobar primjer, kako treba da se radi za budućnost i snagu domovine. Velika njegova država Ilirija mogaše samo ojačavati slabije duhove, koji, može biti, i poradi svoje osjećane osamljenosti trebahu ovakih stihova, kad su oni tumačili program nove stranke u Hrvatskoj. Ovu je misao Drašković još više puta istaknuo, ali ne u stihovima — koje je od sada posve napustio — već u prozi u prigodnim govorima, ako se gdje radilo o kakvome društvu ili političkoj akciji, što će se poslije vidjeti.

Pavao Stoos je prilično umuknuo, jer se u tri godine „Daničina“ života javio tek jednom pjesmicom, a i ona je prilično indiferentna bila za ono doba, jer se pjesnik zabavlja pitanjem svijeta i njegova uređenja, pa dolazi do zaključka, da će onda tek biti dobro, kad se dođe do toga da

„. . . od Boga dana sloga
Věrno pazi, da ne gazi
Sloboda po slobodi“.[74]

S jednom je pjesmicom i jedna „Ilirka iz Slavonije“, Dragoila Vočinčićeva osvanula u „Danici“ (1837. br. 6.), da sabere cvijeća i pođe među vile Ilirkinje, koje traže riječ i srce. — Lirskom se pjesmicom javio i potonji znamenitiji političar i povjesničar nego pjesnik *Ivan Kukuljević;*[75] *Dragutin Rakovac*[76] slaže stihove ni bolje ni gore od drugih prijatelja ilirskih. 1837. god. javlja se i *Ivan Trnski* sa svojim „Uzdisajem“, lakom lirskom pjesmicom, da onda pozdravi kralja Ferdinanda u ime mladeži „slavjanske“.[77] Trnski je lakoćom svoga stiha mogao lako preteći i starije svoje drugove pjesnike; čistoća jezika je morala još više goditi čitaocima „Danice“, premda se već 1837. god. opaža utjecanje stare dubrovačke knjige i na njega. Trnski je volio već sada da u lakom prijevodu iznese pred „Daničine“ čitaoce dobru tuđu pjesmu, nego li da poda slabiju originalnu; prevodio je s njemačkoga i među prijevodima nalazimo 1838. god. prijevod Schillerove balade „Die Bürgschaft“ pod imenom „Poručanstvo“, onda „Čast žena“.[78] — *Aleksandar Zdenčaj* tek se u polovini 1838. god. javio pjesmicom, ali je pogodio žicu, jer njegov „Uzrok ljubavi na poklon svim pravim Ilirkam“ (poznata popijevka: „Djevo mila, djevo krasna“) ostade među narodom i daleko poslije vremena, kad se znalo, da je njezin tvorac bio pjesnikom. Jaka bratska sloga imala je ohrabrene duhove dalje voditi, za to je Zdenčaj htio pokazati pjesmom „Ilirom“,

što se sve postiglo slogom, a postići će sve slogom i Iliri, ako žele ustati iz sna.[79]

Po mislima svojim u pjesmama već ovoga vremena najdublji je bio *Ivan Mažuranić*. On se kao „đače osmoškolče“ borio u prvoj godini „Daničina“ života za prvenstvo. Kao pjesniku mu svi drugovi priznaju veliku budućnost, jer je svojim pjesmama dokazao već u prvoj godini „Danice“, da je bio u školi vrsnih učitelja, koji su ostavili dubokih tragova svoga duha kod svoga učenika. Prve je godine još sav u klasicizmu, ponosan je, što može u svome hrvatskom jeziku izricati sve onako, kako se moglo u latinskom i grčkom jeziku. Shvaćao je on težinu toga dokaza, jer je bilo još mnogo neupućenih domaćih sinova, koji su mislili, da je prosti narodni govor samo za priprostu čeljad i da se u njemu ne može da izriče što veliko, što kulturno. No kako su naši preporoditelji osnivali svoju novu zgradu na staroj domaćoj kulturi i na narodnome, pučkom temelju, kako su ih zanosile pjesme starih Dubrovčana, koje su držali svojim domaćim klasicima, nastajao je preokret u 1836. god. i u pisanju.

Mladi su Iliri s najvećem nasladivanjem čitali nove svoje dubrovačke klasike, koji su im se činili nedostižni poput Homera, Horacija i Vergilija. Oni su cijenili i narodnu pjesmu, kako potvrđuje i sama „Danica“ 1835. godine, ali po daljem razvijanju „Danice“ pretezala je ta stara zvučna i glatka poezija više nego li dosta jednolična struna narodne pjesme. Mažuranić na početku 1836. godine ostaje kod svojih klasika starih pjevajući „Danici Ilirskoj“[80] i znajući dobro da

„Višnjih je duša mrziti predsude,
Mrzit potmastog puka ogovore,
I k cilju stalnom smèrajuće
Pute tihom slědovati svěstjom“.

I novoj ilirskoj danici on želi, da jezdi po sjajnim putovima, kojima je pošla, da nakiti dom Ilira pravim suncem.

U „Danicu“ se uzimlju pjesme prema narodnima skrojene (n. pr. Marićeva), preštampavaju se pjesme iz „glasovite ilirske knjige: Adrianskoga Mora Sirena. Grof Zrinski Petar“, i to „Okornost Viole“, a na to već u travnju dolazi Mažuranić sa svojom, po narodnoj građenom pjesmom „Nenadović Rado“.[81] Čovjek bi mislio, da je pjesnik odnjihan među guslama javorovim narodnoga pje-

vača iz najsvjetlijih dana narodne epike, kad pročita ovu pjesmu poslije onih teških i dosta nezgodnih za hrvatski jezik predašnjih pjesama s potpunom odjećom staroga Horacija. Tek pobliže poznavanje Mažuranićeva rada osvjetljava ovaj preokret. On je bio u društvu vođa narodnoga buđenja, znao je njihove nakane, pa je ne javljajući se mnogo proučavao narodne pjesme, iz kojih je slagao bilješke, da izađe potpuno spreman i u novom pravcu mlađahne literature.[82] I spremajući se ovako za rad u duhu narodne pjesme, s „Nenadovićem Radom“ se oprostio od svoga dotadašnjega pravca; ovo je sada jasni početak novoga doba pjesnikovanja njegova, da poslije i opet dubinom svojih misli označi novu struju, koja je najviše godila ilirskomu duhu i napretku. Mažuranić, premda jedan od najmlađih pjesnika ilirskih, može nam vrijediti kao predstavnik onih misli, onih izvora, iz kojih je crpala nova literatura hrvatska najviše građe i poticanja.

U „Nenadović Radu“ je Mažuranić opjevao onakvu građu, kakva se nalazi u mnogim narodnim pjesmama. Rade je obljubio Draginju djevojku tamo iza gore Kunovice, a tad ju je zaprosio u majke, ali ona ne da, dokle ne osedla dvanaest konja zlatnim sedlom, uzdom zlatnom iz Stambula grada i potkovama od suhoga zlata; „na svakome konju po junaka — pod sabljami od grada Misira, — pod barjaci od svile zelene — pod dolamam' sitniem biserom — sěvajućim kano sunce žarko“, da mu budu u pomoći, kad Rade dođe po Draginju djevojku. Rade to učini i povede svatove preko Kunovice. Ali na putu mu se jave glasovi, po kojima sudi, da nekomu dobra biti ne će, po svoj prilici njegovoj djevojci. Gavrani Radu javljaju, da mu je djevojka na umoru, pa mu šalje znakove svoje ljubavi. On pohrli do djevojčina dvora i kad je nađe mrtvu, sam od tuge pogine. — Dobro je istakao Smičiklas,[83] da je Mažuranić upotrijebio čitav niz stihova iz narodnih pjesama, da mu je odatle dikcija i poređenje, ali se Mažuranić razlikuje od narodnoga pjevača time, što konciznije pjeva. No na prvi pogled će poznavalac narodnih pjesama opaziti, da je „Nenadović Rada“ složio pjesnik umjetnik: narodni pjevač ne može biti bez epske svoje širine, a u Mažuranića je nema ondje, gdje bi joj bilo mjesta kod narodnoga pjevača (n. pr. opisivanje odijela i oružanja svatova); snaga se klasične obrazovanosti u tome najbolje ogleda kod našega pjesnika; Mažuranić se s prvom

pjesmom ovoga pravca podigao nad običnoga narodnoga pjevača „u više sfere poezije“.

Bit će drugi kojekakvi poslovi krivi, da Mažuranić nije čitave godine više nijedne pjesme napisao za „Danicu“.

Znamo već, kako je ono u prosincu 1836. godine pisao Vraz Mažuraniću o Dubrovčanima i o narodnoj pjesmi ne zagrijevajući se nimalo za dubrovački klasicizam. Vraz je napose upitao Mažuranića za njegovo mišljenje, jer je držao, da se Mažuranić slaže s njegovim sudom o toj književnosti. Nikako se ne može kazati, da se Mažuranić slagao s Vrazom.[84] Mažuranić je upravo s novom godinom 1837. počeo gaziti putem starih Dubrovčana „tako sretno, kao da već nekoliko godina drugačije i ne pjeva“. Njegova pjesma „Danica Ilirom. danku i vladatelju“ u prvom broju najočitije je svjedočanstvo, kako je pjesnik, još uvijek đak, živio sa svojim drugovima vođima ilirske stvari u tijesnoj vezi, koja ga je povukla onamo, gdje su Hrvati mislili da će naći najčvršću podlogu i obranu za svoje nastojanje. Mažuranić je napuštao narodne pjesme, prigrljavao dubrovački klasicizam, da njime navijesti novi dan poslije čiste zore onom pjesmom u novom godištu.

„Jezdi jezdi, světli dane,
Kud te zràke moje zovu,
Kroz ilirske tvoreć strane
Zemlji staroj dušu novu.

Moje, dane! stope slèdi,
I svaki čas světlost veću,
I podnevu u varh sèdi:
Ja te dalje vodit ne ću.

Tebe divna žudi sloga
Ilirskih od naroda,
Od Dunaja golemoga
Od Jadranskih sinjih voda.

I odtole put zapada
Gorotanskih prèko gora,
I što ilirski jezik vlada
Varh žalova Cernog Mora.

Serbin, Bugar, Horvat bojni,
I banatsko polje ravno
Bošnjak, Kranjac i dostojni
Grad Dubrovnik — mèsto slavno.

Slavonia, Gore Cerne,
I dalmatinski vitezovi,
Plodna Istria: sve ti serne
Željno u susrět da te ulovi“.

Svi se ovi Iliri vesele i diče novim danom, jer se raspirio novi plam, u kojem se stvara novi vijenac za složan rod, koji više ne mari „za ruge davnje, nego u slozi gnjeve utaplja“. Taj se novi naraštaj sprema kao soko, kad ga vrijeme zovne iz gnijezda, da poleti nebu pod oblake, dok mu ponarastu krila. Pjesnik se obraća novome vladaru Ferdinandu, da moćno zakrili ilirske dubrave, u kojima se othranjuju junaci, što se ne znaju nikome klanjati već

samo njemu. Tu će car vedri naći uvijek zaleđa, ako ustreba poći i na paklene sile.

Ne vele dugo javi se i opet pjesmom „Napredovanje",[85] da pobudi pouzdanje u snagu i pravednu stvar Ilirije, kojoj za pravdu ne treba koplja, premda „za svoje svaki krvcu lije, tare, bije, sěče, mori". Kako treba da se radi, hoće li se napredovati, evo upute:

„Nije mnogo ploviti put rěke,
Kud vam dere sela i livade:
Al ko hoće da živi u věke
Treba vrtit da potokom znade!"

Nije dosta samo zgodnom se prilikom poslužiti i upotrijebiti je na svoju korist: treba „sunce da ustavi" poput Jozue onaj, koji hoće sreću. Samo onaj napreduje, koji k podnevu ide. I Ilirija ide k podnevu, a snaga njezina jest Bog, jer Bog je ona potajna sila, kojom mila Ilirija „diže krila uz tanane zrake". Nešto kao Mickiević snažno se podigao mladi pjesnik, kad je svojoj braći doviknuo, da moraju biti na poslu kao Jozua, te su se ta dva velika slovenska pjesnika našla po mislima srodna, kako je postojala i prilična sličnost u dva bratska naroda.[86]

To su pjesme Mažuranićeve u „Danici" iz đačkih vremena. U tim se pjesmama vidi njegov pravac kako i pravac književnosti hrvatske u početku ilirskoga doba. Do „Danice" je uzor latinska klasična poezija svim našim pjesnicima. I razumljivo je. Svi su oni poznavali daleko više stari klasični svijet nego svoj svijet i svoj narod. Što je prirodnije nego da i mladi Mažuranić prve godine prihvati tu klasičnu struju? No i dalje, kad je već u drugoj godini prihvatio da pjeva po narodnoj pjesmi, ostaje duh stare klasične poezije kao osobitost njegova. On je zadržao, kako dobro reče J. Pasarić,[87] dostojanstvenu ozbiljnost i ostajao je vjeran osobitomu elegično-refleksivnom promatranju svijeta i prilika ljudskih. Na ovoj osnovci on polagano prebirući strune narodnoga pjevača sve se više razvija u epskoga pjesnika, koji uza sve to pjeva po onim principima, što mu ih je usadila stara klasična škola. I u onom se času on toga ne odriče, dok pjeva na način starih Dubrovčana, što je treći stadij njegova pjesničkoga razvijanja.

Mažuranić se nije podigao do visine, na koju bi po nadarenosti i kao mladić imao pravo doći, a krive su prilike, s kojima se morao da bori u doba svoga đakovanja. On se uvijek kreće u

domaćem svijetu i nastoji, da bi za taj svijet pobudio svagdje zanimanja i razumijevanja. Istina je, da su za tim išli i drugi, koji su slagali tada stihove, ali njihov pogled nije bio onako bistar i jasan, kako je pogled mladoga pjesnika Mažuranića. On hoće da spoji realnost književnoga života s pukom i s prošlošću narodnom dajući svakomu od toga ono mjesto, koje ga je išlo — ni previše ni premalo. I tu je uza svu oskudicu, s kojom se morao boriti, bio daleko ispred svojih drugova. On je poput svojih drugova morao samo kod kuće sabirati i prebirati izvore svojoj poeziji, jer siromaština nije dopuštala da drugdje u velikom svijetu nalazi novih i novih pobuda, koje su potrebne i najnadarenijoj duši pjesničkoj, ako hoće da se razbiju one magle, što se u njoj ne mogu da razbistre bez učenja i gledanja prave ljepote. Dobro je Smičiklas rekao,[88] da je upravo ovo bio jedan od uzroka, što Mažuranić nije kušao poput velikih pjesnika evropskih naroda da pjeva razne vrste lirike, što nije kušao ništa dramatizovati, što nije napisao niti jedne pripovijesti. Njegov se duh u mladosti nije tako svestrano oplodio, da se poslije i svestrano uzmogne razvijati; nije on niti mislio, niti mogao u tadanjim prilikama pomišljati, da bi mogao ostati samo književnik. A to je vrijedilo i za sve ostale naše književnike i s ovakim prilikama su se svi borili, i što im podiže cijenu u potomstvu upravo je to, da su i u ovakom stanju mogli za svoj narod učiniti onoliko, koliko su učinili.

Pod ovakim je auspicijama nastala Mažuranićeva veća pjesma „Věkovi Ilirie“ 1838. god. za prvi broj „Danice“. Epska je žica jasna, a da li je pjesnik mislio već sada potražiti gdje koju zgodu iz domaće povjesti za oveću epsku pjesmu ili pače za ep, ne da se razabrati. Nijedan od ona tri stadija u prve tri godine njegova pjesnikovanja nije ovdje posve izrazit, ali je od svakoga pravca došlo nešto do veće ili manje cijene u samoj pjesmi, — narodna pjesma ipak najmanje. Ovidije ga vodi, da se i sam zanese zlatnim vijekom starih Ilira, kad još nije bilo hude zlobe, kad „mir i sloga svuda carevaše, nit se o mojem i tvojem što znaše,“ kad bijahu za svakoga zakoni „um i duša, koji kazivahu — pravo svakom, što trěba da radi“. Vijek je to bio kad „višnjeg Tvorca hvaljahu u slici — stvora: u noći, zori i danici“, to je doba, kad

„Narav divna divna carkva biaše,
U kôj sunce město svěće sjaše“.

Tada se sabirahu zborovi časnih staraca „pod milim lipam“ i davahu mladeži savjete i naučahu mladež plemenitu, kako treba pasti krotka stada „i upravljat čistu svěst put neba“. Nestajaše toga blaženoga vijeka, kad pastiri počeše dijeliti zajednička polja, da ih obrađuju. Lijep je život ovih pastira seljana, dok u svoje žitnice mirno mogu spremati plodove svojih polja, samo što to ne potraja dugo. Na ilirsku se zemlju počeo dizati Rimljanin, Hun, Tatar, Franak i Turčin, pa domovinu zamoči svu u krv rođenih sinova, koji postaše robovima. Pastir i seljak ostavlja svoj stan da se bori protiv neprijatelja. Na ilirskom se polju razvija krvavi boj, u kojem se ističu branitelji doma i naroda: Bat i Pinat, Ljudevit, Marko Kraljević, Obilić, Lazar i slavni sigetski Zrinović ban, a i Zrinović, koji „posrnu“, da noć plaštem našu zemlju ogrne. No hvala budi junačkoj ruci

„Noćna sěna opet se uklanja! . . .
Jur iztiču zráci od danice
I za njome pomoljava lice
Měsec sjajni i tmine razganja,
Tmine vašom karvju opojene
I neslogom davnjom zadojene.
— — — — — — —
Sloga sebi sad oltare gradi
I na njima starim na poštenje
Blago, srěću, slavu i življenje
Spravnim sarcem posvetjuju mladi;
Sad kroz žice lire naše sladki
Milo paršeć propuhuju hladki“.

Ovaj novi vijek, što su ga zametnuli mladi sa svojim strunama života i sa svojim radom, već ne sili junaka pjevača, da pokraj puta plačno „prigođuje Marka“ ; danas na tom novom radu već veselo cvile javorove gusle i radosno oko gusala poskakuju vile. Pjesnik predviđa, što će se roditi iz sloge, pa ako i nije ovaj glas, kojim on završuje novi vijek, još svuda među Ilirima veseo, ipak je već toliko napretka, da se može razabrati, e će ne za dugo doći i svanuti zora svakomu od ilirskoga koljena. Nada i uvjerenje pjesnikovo zanosi ga u ono doba, koje ima doći — a to je i glavno, da je tvrdo ufanje.

„Da ne pjevam samo ozbiljno, htio sam se malo i pošaliti“ pisaše još 1835. god. Mažuranić svome bratu Antunu šaljući mu

ljubavnu pjesmu „Veneri“ ;[89] no ta pjesma nije ugledala svjetla u listu, jer strogi Antun imajući na pameti ozbiljnije poslove narodne nije dopustio bratu, da se šali ljubavnim pjesmicama u „Danici“. I Ivan je poslušao savjet bratov, pa je rijetko pjevao ljubavne pjesme — što se do sada već vidjelo. Može biti da je time štetovala književnost, što se daje i naslućivati po onoj pjesmici „Veneri“, a još više po sonetima, koji su 1838. god. osvanuli u „Danici“ (br. 5.) pod natpisom „Mojoj***“. Nije to lirika njegovih drugova Vukotinovića, Vraza ili kojega slabijega pjesnika; poput drugih njegovih pjesama i tu je mnogo viši od njih. U tim sonetima

„Od rujne zore tia do zapadnoga
Sunčana zraka u zalud lete uzdasi:
Pa još ni noć da liek nie truda moga?“

Pjesma je puna resignacije; pjesnik sam veli, da se „man tuži“ na svoj udes. Komu su namijenjeni ovi soneti, ne da se reći. Što je bilo i kako je bilo s njegovom ljubavi, je li to odgovaralo realnosti, nema nigdje jasnih potvrda.[90]

On se ćutio kao rob, jer ga je ta ljubav činila nesretnim, što se vidi i iz pjesme „Napast“, gdje kaže, da mu je već dosta tuge i žalosti.[91] Svakako se osjećao već ispod okrilja bratova, a svome je srcu tražio oduške u pjesmama. No on ih nije ni iz daleka toliko pjevao, koliko bi se moglo očekivati od zaljubljena mladića, koji je još k tomu dobro poznavao liriku dubrovačku, gdje bi lako mogao naći krasnih izgleda, da što više tuži nad svojim ljubavnim željama.[92]

Sasvim je prigodna u slavu kralja Ferdinanda, a ipak je i u toj prigodnici Mažuranić pokazao pjesnika, koji shvaća pjesmu kao misao, štono je hoće da svojim čitaocima predoči, a ne kao pusto gomilanje, pa i lijepih i uredno metrički složenih riječi. U pjesmi izbijaju dvije glavne misli: kad je svoju odanost poklonio kralju, tomu „dobromu ocu“, prelazi na strašno haranje Dunava, koji je nanio silnu štetu „državnoj braći ugarskoj“. Pjesnik velikom snagom riše tijek Dunava, koji

„. . . kano zao razbojnik,
Kad davnjih svojih slobođen veriga
Prot nebu i paklu u bijesu svom se pjeni“.

Neka slobodno rijeka teče i razvija svoju snagu, samo neka štedi ljude i njihove uredbe. Pripravlja nas pjesnik svojim apostrofiranjem Dunava na one grozote, koje je učinio onaj, „koj srca nema i blage ćutnje u srcu“. Prikazivanje grozota poplave tako je živo i plastično, te možemo reći, da je ova prigodna pjesma jedna od ponajljepših pjesama Mažuranićevih iz ovoga vremena. I kad pjesnik vidi, da strašna rijeka ne će da sluša vaj i plač, sam je nuka, neka i dalje ruši i obara živo i mrtvo, jer znade, da će poslije toga raspa ostati jedna iskra u njedrima dobromu Ferdinandu, kojom će vidati rane sirotinji. No ne samo sirotinji „susjednog roda i druga“, nego i naroda će ilirskoga biti car tvrda obrana, jer će on učiniti, da ga „ilirski narod i štuje i brani i zakon sveti uživa“.

Ovu je pjesmu deklamovao G. Roksandić na „velikom narodnom ilirskom koncertu“ 18. travnja „kanoti na predvečerje blagdana od narodjenja“ kralja Ferdinanda „na korist naše poplavom Dunava u nesrěću veržene deržavne *bratje ugarske*“ ; koncerat je bio u zagrebačkom teatru.[93]

Još je razmjerno malen broj Mažuranićevih pjesama bio tiskan u „Danici“ poslije ovoga vremena. Što je on sada stvarao, to mu je davalo i određivalo pravac u potonjem pjevanju; već po ovim se pjesmama jasno isticala njegova pjesnička snaga. Već iz ovih pjesama se razbira, da on pjeva kao pravi pjesnik, da on svoju poeziju ne shvaća potrebom širenju narodnoga duha, nego da ona dolazi do riječi, kad pjesnik osjeća njezinu potrebu. Drugi su više ili manje radili samo od općega zanosa, opće mladenačke narodne uzbuđenosti, a kad je došlo do kojekakvih prepreka, ostaviše polje. Mažuranić je mislilac i pjesnik već sada, on će u najgorim časovima ilirskih dana progovarati u svojem popunjivanju „Osmana“ onima, koji trebaju žive riječi, da onda u svojem Čengić-agi stvori najveće svoje neumrlo djelo i dade nade onoj ilirskoj braći na bolji i srećniji život, koja su je baš tada mnogo trebala. Mažuranić je već dosadašnjim svojim pjesmama izašao iz one retorike, koja je pretegla u drugih pjesnika; on je kao veliki duh dokazao, da i u ovom malenom svijetu ilirskom ima štošta da se vidi, da se štošta i misli. Ako se i nije mogao odrvati jakomu utjecanju dubrovačkih pjesnika, pa ako je po tome i bio čedo svoga društva, nitko mu to ne može uzeti za zlo, osobito kad se znade, da je on tim svojim nešto istorijskim pjevanjem došao na onu visinu,

na koju se mogao uspeti samo pjesnik Čengić-age. Jedno se napose još mora istaknuti kod Mažuranićevih pjesama ovoga vremena, a i poslije, a to je vrlo neznatna, gotovo nikakva žica romantike, pa ni ondje, gdje bi joj lako slabiji pjesnik podlegao. Drugi su s patosom svoje misli prikazivali, u njega je mir, koji ga je moćno karakterisao i u burnim i nemirnim vremenima. Njegova jasnoća sa sobom, sa svojim željama, to je sklad, šta ga ima samo još u Vrazovim pjesmama; inače se čini, da kod većine pjesnika ovoga doba nije svagda bilo one harmonije, koja bi se između pjesnika i njegova čovjeka očekivala.

Od potonjih znatnijih pjesnika javila je „Danica" 1838. god. (br. 38.) jedan odlomak iz „Dramatičkih pokušenja" od *Dimitrije Demetera,* jedan prizor, pa tako i jedan prizor iz Kukuljevićeva „Jurana i Sofije" (br. 48.), a od *Franje Žigrovića* jednu ljubavnu pjesmicu i jednu baladu „Uskoci".[94] Slabašni su stihovi „Ugra" Eduarda Talijana u pjesmici „Věće", kojom hoće da potakne na rad za budućnost pod utjecanjem političkih prilika; a tako je slabašni lirski pokušaj M. Děaka „Ilira iz Srěma" pjesmica „Gdě ću ja najti!".[95] Druge sitnije pjesme ili nemaju ni svojih autora ili nijesu nikako vrijedne, da se osobito spomenu.

Osim originalnih pjesama ima u „Danici" tek nešto prijevoda iz stranih književnosti, a najviše narodnih pjesama, i to samo u „Danici" 1836. god., a mora se priznati, da je uredništvo izbiralo ponajljepše pjesme iz Vukovih zbornika.[96] Na ovaj način su se doista mogli budući spisatelji ilirski najviše i najlakše upućivati u onaj govor, koji je sada bez izuzetka svakomu književniku morao biti poznat. Teško je bilo dolaziti do knjiga, a ako se u „Danici" pretiskavalo, samo je koristilo i poznavanju narodnih pjesama i usisavanju narodnoga duha. To se utjecanje vidjelo i kod pjesnika negdje više negdje manje.

Od starih su hrvatskih književnika u prvoj godini ilirskoj došli tek neki do cijene, te im se štogod priopćilo u „Danici". Takvi je sistem bio kod ovoga jedinoga našega časopisa, po kojem se imala preporađati nova knjiga i stvarati narodnost. S narodnom živom, domaćom pjesmom upoznati čitaoce, onda im pokazati, da je i u prošlosti bilo lijepe knjige hrvatske, pa na ovo dvoje prisloniti novi rad — eto snage i izvornosti, da će joj morati svatko priznati pravu i zdravu, za život sposobnu snagu — mišljahu pokretači ovoga pravca.

Odmah u početku 1836. god. dobro je dolazio Petar Zrinjski[97] sa svojim dijalektom i svojim pjesmicama za one kajkavce, koji su može biti sa skepsom mogli gledati taj preokret u godini dana života nove književnosti. To priznaje i sam Gaj, kad kaže, da „u srědini Gornje i Dolnje Ilire neugasljivom ljubavom za narod naš poslujući zaisto sve mnogoverstne preprěke naj izvestnie ćutimo, a i njihove protimbe najbolje poznati moramo".[98] A o tim starim našim piscima trebalo je i koju reći, jer se mora ovdje istaknuti, da i prvi književnici ovoga vremena nijesu ništa znali o toj svojoj starini. Dakako da je bilo poznavanje te starine dosta neznatno i kod onih, koji su iznosili pred svoje čitaoce ta djela. Prva i jedino je Gajeva zasluga bila, što se počela voditi briga oko toga posla. On donoseći odlomke iz Zrinjskoga odmah piše i o sastavljaču knjige: „Knjigu ovu spisal je najprie zatajivši pravu svoju ilirsku kerv, u magjarskom jeziku grof Nikola Zrinski ban hrvatski i veliki župan saladski i šimežki. To jest taj isti, koj je prekrasno naše Medjimurje od horvatskoga kraljestva, varmedjie varašdinske odtergnul i k ugarskomu kraljevstvu, varmedjii saladskoj priklopil. — — Njegov brat Petar (potle takojer ban horvatski) prevel je istu knjigu u pravi, kak sám valuje, roda svoga jezik najmre ilirski". Ona se misao, koja je bila ukorijenjena među Hrvatima, da se što lijepo i znamenito ne može pisati čistim svojim narodnim jezikom, morala pokazati kao neopravdana, za to je Gaj priopćio i predgovor Petra Zrinjskoga, koji je već u XVII. vijeku vojevao protiv takvoga mišljenja. A dobro je to došlo sada, kad je na svaki način trebalo prihvatiti sredstva, „kojimi bi željnu sverhu laglje i većjim uspěhom dostignuti mogli" „vu obdělavanju književnoga ilirskoga jezika", jer se time postizava, „da Ilirske Danice gradja ne bude baš u ničemu bez osnove k velikomu i jedinomu cilju". Taj se cilj provodio već u 1836. god., kad je u „Danici" bilo priopćeno pjesama iz Lucića i Gundulića,[99] a poslije su i drugi pisci, ponajviše Dubrovčani, zadovoljavali ovu želju za poznavanjem domaće stare literature, čime se neupućeni čitalac uvjeravao, kako je „naše ilirsko narječje" od XVI. stoljeća „velike soveršenosti stupanj dostiglo". Od 1837. godine ima „Danica" stalni natpis za sve ove stare pisce pod imenom „Razno cvètje iz izverstnih pěsnikah ilirskih", a Đorđić, Palmotić, Zlatarić, Ranjina, Ivanišević, Kanižlić i Došen jesu ti klasični pisci, kojima se kitila „Danica" u ovo doba.[100]

Zabavna proza.

Ako i zaprema zabavna proza dobar dio „Danice“, ipak se ne može ozbiljno kazati, da je prozaični zabavni rad i donekle odgovarao po svojoj cijeni pjesništvu. Kako je bilo prve godine, tako je i sada u ove tri godine po vrijednosti svojoj najslabije zastupana zabava u „Danici“. Tek se gdjekoji pisac odlučio, da sam složi kakvu crticu, a najveći je dio prijevoda i prerađivanja iz stranih časopisa. Mi ovu slabu stranu ilirskoga rada mnogo lakše opažamo nego li su je opažali naši Iliri, ali je možemo sasvim dobro razumjeti. Pisci su bili sami mladi ljudi; zadaća je njihova bila buditi svijest o spoznanju narodnosti i spoznanju prošlosti. Nasićene duše tuđom književnošću (njemačkom i franceskom ili talijanskom) hraniti domaćom zabavom — to nije moglo donositi nikakva ploda, jer su sigurno osjećali i najbolji pisci, da se ne mogu takmiti sa stranim piscima ni u kojem pogledu, a ni sami da ne mogu stvarati sličnih djela izvornih. Ta odakle njima i znanja i sposobnosti, da stvaraju i u tom pogledu veća djela, kad su ih rodile sićušne i neznatne prilike hrvatskoga života? Kad bi domaći, narodni, hrvatski ili po tadašnjem shvaćanju ilirski život bio jači, izrazitiji, ne bi mnogoga od tadašnjih književnika kao književnika ni bilo, niti bi smio računati na to, da će se njegov neznatni prinos primiti u list, koji je bio namijenjen ne narodu, nego obrazovanijemu dijelu naroda, koji još i nije bio narodan, ilirski. Ne znamo, kako su se primale omanje crtice kod čitalaca „Daničinih“, nema o tome nigdje nikakvih vijesti, ali po njihovu sadržaju možemo sasvim sigurno reći, da su bile više namijenjene naivnim i prostodušnim ljudima nego li ozbiljno obrazovanoj čeljadi. Najveći dio te zabavne proze po svoj prilici da je nastajao u samoj redakciji „Danice“, a izvanji su se radnici sjećali tek ovda onda kojim prilogom. Moralna je tendencija najobičnija, a kakvomu svjetskome pravcu u toj zabavnoj produkciji nema nigdje ni traga. Čitavo ilirsko doba nije moglo iznijeti na svijet nijednoga pripovjedača s takvim djelima, da bi ih potomstvo moglo čitati, ili da odmah ne uoči vremena, kad su takve pripovijetke ili novele, pa i same crtice nastajale. U tom je pogledu najmanje učinilo doba preporoda hrvatskoga. Nešto je bilo izgleda za takvi sićušni i neznatni rad i u srpskim časopisima toga doba.

Religiozne, etične i socijalne tendencije bijahu u njemačkoj književnosti poslije smrti Goetheove izrazitije nego prije. Svijesna narodna volja presezaše dalje nego u pređašnjim decenijima, ali kako je ta volja išla za stvaranjem što jače njemačke narodnosti u pogledu novih državnih oblika i za ojačavanjem narodne budućnosti, tako se to tek neznatno ogleda u našim prozaičnim sastavcima u „Danici“, premda su naši voljeli njemačku knjigu. Književnost je imala u svakoj svojoj vrsti služiti političkim tendencijama, koje su s jedne strane s obzirom na narod bile slobodoumne u svakom pogledu — dakako koliko su to najviše mogle dopuštati skučene prilike — a s druge su opet strane bile u najbližoj službi same narodnosti. To je u nas sve trebalo tek stvarati; za to su valjada naši pisci držali, da bi trebalo lakim štivom pripravljati domaći svijet, da mu se polagano mogne davati romantično patriotično štivo, dok se ne nađe građe i u domaćoj povjesti. U prvi mah se namicalo prijevodima ono, čega ne mogaše davati domaći duh.

Eno među prvim ovećim crticama nalazi se u „Danici“ prijevod Anke I. Obrenovićeve „Ilirkinje iz Srbije“ „Dobročinstvo i zahvalnost“ (br. 20. 1836), a trebalo joj je gdjekoju riječ za čitaoce još njemački tumačiti. Benjamin Špišić prevodi s njemačkoga — dakako bez oznake vrela — priču „Mirza ili južni žar“ ;[101] od D. Isailovića „Ilira iz Srbije“ je prijevod priče „Pusti otok“, „Kršćanin i nevjernik“, „Usrdnost i stalnost“ i „Nije sve zlato, što se sija“[102]. Babukić prevodi Bulgarinovo „Oslobođenje Trembovle“ i „Razděljenje otčinstva“[103], onda M. Bačkore „Djetinsku ljubav“ (1838.) i grčku novelu „Sofronim“ ; nepoznati pisac prevede s češkoga „Veroniku iz Desenica“[104]; priopćiše od srpskoga pisca J. Steića preradbu Meissnerove „Udovice u Ceri“[105]. Dodamo li, da ima gdjekoja crtica Mažuranićeva, Topalovićeva ili kojega drugoga pomagača „Daničina“ uz dobar dio prijevoda od nezabilježenih autora, pa crtica i basana iz Dositeja Obradovića, možemo reći, da smo prilično pregledali trogodišnji prozaički zabavni rad u „Danici“.

Od čitavoga toga posla, osim Mažuranićevih „Misli“, koje pravo ovamo i ne idu, nije ništa ostalo trajno, što je sasvim razumljivo, jer od izvornih stvari i nema ništa, a za prevođenje su izabirane takve stvarce, koje nijesu osiguravale piscima ni kod njihove kuće trajne cijene. Opravdano ne možemo misliti, da ovi

mladi ljudi nijesu ni poznavali bolje knjige i književne produkcije u stranim književnostima; ali da nijesu posezali za većim i boljim djelima njima dobro poznate njemačke literature, ima se odbiti na to, što nijesu htjeli, da njemačku knjigu presađuju nešto poradi razvijanja slovenske uzajamnosti, a nešto opet poradi toga, što je zagrebački knjižar nudio u obilju originalna njemačka djela, koja bi mogao svatko u originalu može biti i lakše čitati i razumjeti, nego li u hrvatskom prijevodu. Priopćivanje srpskih prijevoda, koji su vađeni najviše iz njemačke knjige, opravdava se samo time, što su urednici „Danice“ imali na pameti što jače pokazati i istaknuti slogu, koja postoji između Ilira iz trojedne kraljevine i Ilira Srba. O tome se i mnogo radilo, pa su vijesti Herkalovićeve iz Požarevca od 1837. godine mogle samo poticati zagrebačke redaktore, da srpskih prijevoda što više dođe u „Danicu“. Da li su spomenuti Srbi slali upravo na „Danicu“ svoje stvarce, da se tamo objelodane, nije moguće posve sigurno kazati, budući da se među rukopisima i pismima ne nahodi o tomu nikakvih vijesti.

Uz pjesme je najveća briga posvećena u „Danici“ i sada još poučavanju, i to s obzirom na književnost i slovenstvo.

Pouka u „Danici“.

Pouke je trebalo u svakom pogledu domaćemu općinstvu. I sada je trebalo da se mnogo toga razbistri, pretrese i potakne, za što nije toliko podobna ni pjesma ni zabavna proza; još se moralo govoriti k srcu, koje je htjelo nešto, ali nije pravo znalo, što bi moralo imati i što bi duh morao stvarati, da narodna potaknuta stvar ne usne onim snom, kojim je još prije godinu dvije tvrdo spavala. Nikako nijesu bila riješena pitanja, koja su svim Ilirima bila na srcu; ni za ove tri godine života ilirske „Danice“ nije moguće bilo da se sve svede u onu kolotečinu, kojom se odlučilo u Zagrebu sasvim sigurno poći. Još se uvijek pretresalo pitanje, koji će govor ostati u književnosti, koje će pleme ući u kolo ilirsko, kakvi će položaj zauzeti Iliri među slovenskom braćom, što će biti sa slovenskom uzajamnošću; sve ovo i mnogo drugo pitanje moraše se osvijetliti i samo u „Danici“ pretresti, da ne bi čovjek neprijatelj u času porušio, što su brižljive glave i ruke snovale i stvarale. Gaj je stvarao ili bar mislio stvoriti jedan vinograd, a iz toga vinograda — kako sam veli[104] — dobiti

jednako vino. Da se to dobije, moralo se „brati, muljati, tiskom izažimati, i sav mutež u jednu čistu posudu salijati", jer se radilo „o prvom bistrenju i čišćenju muteža". To dokazuju doista pretresana pitanja u „Danici", ali se mnogo ne razlikuje pravac ovoga doba od prve godine, samo što se jače otkrivaju želje i potrebe i prestaje onaj prvi zanos za ime ilirsko.

1. Jezik i pravopis.

„Koj će orah z nutra jisti, najprie ljusku mora sgristi" bijaše Gajeva deviza još za sada kod stvaranja književnih. „Do istine ova u narodnoj poslovici naznačena ljuska — veli Gaj u svojem proglasu od 30. studenoga 1836.[107] — bila je kod nas Ilira odveć čvrsta, a još k tomu i trostruka. Koliko samo ne bijaše u velikoj književnoj Iliriji koje kakovih vrstopisa ili bolje rekuć krivopisa! — Koliko različnih književnih podnarječje! A kolika i kakova među rođenom braćom ilirskom nenavist i nesloga! — Al' u nečuveno kratkom vremenu dviju godina dobilo je sve to, tako doma, kako i pred velikim književnim svijetom sasvim drugi, sasvim prijatniji obraz". I Gaj odmah dalje nastavlja s potpunom samosvijesti: „Evo već sada bez svake raspre samo jedan književni ilirski pravopis, kojemu najučeniji slavjanski i ini europejski spisatelji među svimi drugimi prvenstvo priznavaju". Tako se moglo govoriti samo za to, jer je „vođa ilirskoga slovstva" bio tvrdo odlučio, da se više u pravopisu i u jeziku s obzirom na dijalekat ništa ne će mijenjati uza sve zahtjeve ovoga ili onoga prijatelja ilirske sloge ili ilirske literature. To je već rečeno tijekom 1836. godine, kad je Babukić, taj najpozvaniji filolog ilirski, u svojoj „Osnovi slovnice slavjanske narěčja ilirskoga"[108] izjavio, kako se „svaki svesrdni Slavjan" mora žalostiti, kad se obazre na nesklad među slavskom braćom, a on, da se tomu doskoči, odlučuje: „Mi poprimamo bez ikakvog jednostranog obzira kano europejske obitelji članovi europejsko-ilirska pismena, kojimi se naša Danica Ilirska, i Novine Narodne služe". Članci o ovim stvarima u „Danici" nijesu bili ništa drugo, nego slobodno pretresivanje, koje nije utjecalo na Gajevu odluku, ali je bilo tiskano, da se dobri prijatelji bolje stvari ne odbiju.

Za ovako čvrstu odluku imali su Babukić i Gaj pobude kod Šafařika, koji je priznao[109], da ilirski pravopis nadilazi svojom savršenosti sve druge slovenske pravopise, a i Čeh je J. J. Michl

izjavio, da ilirski pravopis svojom kratkoćom i lakoćom stoji nad češkim, poljskim i ruskim pravopisom[110]. Na drugoj se strani javio paroh soedinski (segedinski) Pavao Stamatović, da plamenim riječima preporuči „Danicu“ i novine[111]. Stamatović svojim čitaocima veli, da Gaj, a s njim i „mnogi drugi rodoljupci žele da dokažu, i cio narod južnoslavenski o tom da izvijeste, da se ove u Zagrebu pečatajuće se novine za sve na jugu živeće Slavene, kognibud zakona oni bili, izdaju, i da se upravo južnoslavenskim novinama pravedno nazvati mogu“. Kad je Stamatović razložio promjene i spomenuo saradnike oko „Danice“, zaključuje: „Danica naša, budući da je na svakom listu najvatrenijeg i nečuvenog rodoljubija puna, tako je zlatna, tako je narodnja, da joj najvještije pero dostojan vijenac teško oplesti može. — Svaki učeni Srbljin, Rvat, Slavonac, Bošnjak, Bačvanin, Banaćanin, Sremac, Kranjac, Bugarin, il' ma koji drugi jugoslaven od gosp. učrednika Daničinog rodoljubivo poziva se, da s prilozima svojima Danicu Ilirsku jošt luče zarnijom jošt svjetopodatelnijom učini“. Tim se i Gaj ponosio, pa je te riječi Stamatovićeve prenio u svoj proglas[112] kojim je mogao kao uspjeh postignut osim novina i „Danice“ i to spomenuti, da se ovaj uvedeni književni jezik predaje u pravoslovnoj akademiji i u zagrebačkoj gimnaziji s katedre — dakako ne službeno, jer se na to još nije smjelo misliti, već privatno, kako je ono 1832. godine započeo ovakva predavanja mladi Smodek

Gaj je imao pravo, kad je uvjeravao svoje najbliže Ilire kajkavce, da je riješio veliku zadaću uvođenjem štokavskoga jezika književnoga, jer ih je približio „većoj strani braće ilirske“ i povratio „starinskoj čistoj narodnosti“, otvorivši ujedno „živi i neiscrpivi, te za nas samo po otuđenosti našoj do sada zatvoreni izvor prekrasnih narodnih pjesama“ i „neprecijenjeno književno blago od četrdeset i više izvrsnih (klasičnih) spisatelja Parnasa ilirskoga iz stare ilirske Atene — Dubrovnika“. Istina je, da je rješavanje jezičnoga pitanja bilo lakše za Hrvate kajkavce, koji su na to sami pristajali i znali, da imadu mnogo više braće, štono govore ovim jezikom, koji je sada u književnost uvađan nego njihovim dijalektom, ali je kod toga bilo opet pitanje, kako će se ponijeti spram toga *Slovenci* i hoće li oni moći napustiti svoj govor onako, kako to mogahu da učine kajkavci Hrvati gotovo bez velike žrtve. Od Hrvata je ostao kod staroga pravopisa i jezika jedini pisac Ignjat Kristijanović, a drugi su se svi trsili kao

po dogovoru, da pišu novim za sebe književnim jezikom. No kod Slovenaca je to bilo drukčije. Vraz je već 1836. god. pisao Gaju, da ga moli Jarnik, „da sadašnji pismeni jezik glede gornjih Ilira pretvori, da se bolje sredine drži, da se na trag u luku uzmakne, iz koje je lani izjadrio — jednom riječju: da slatku ilirščinu u rđavu hrvaštinu prekroji.“ Vraz je bio potpuno za „šećer i marašlame“, on nije bio za „korotanske trnine“, već za „mostarsko grožđe i slađane smokve od mora kotarskog“[113], t. j. za čisti štokavski govor. To je i Stamatović isticao kao zaslugu Gaja i njegovih drugova, što su prihvatili štokavski govor[114], no Jarnik je držao, da „nijedno naše (ilirsko) narječje ne smije u drugom utonuti, nego svaki neka primi od drugoga ono, što iz općih pravila slovenskoga jezika nađe kao najbolje“, jer će se tako stvoriti jedan općeni ilirski jezik, „koji će moći slavno živjeti krasan i ljepoglasan, bogat i uzvišen kroz mnoge buduće vijekove“[115]. Isto je mišljenje, da jedan dijalekat ne smije propasti u drugome (o čemu se dakako ovdje nije ni radilo, već samo o književnom jeziku), isticao i Kopitar, kad je vidio, da bi se među Ilirima doista moglo doći do jedinstva[116]. Svakako da ovo mišljenje nije vezalo Hrvata, jer inače ne bi bili došli nikad na čisto, gdje treba što prihvatiti, a gdje što opet odbaciti, budući da bi svaki po svojem dijalektu mislio, da se mora od ovoga nešto primiti, a od onoga opet nešto odbaciti i za volju onome kraju uzeti u knjigu. Istina je, Jarnik to nije tražio bezuvjetno, već je htio da nađe most, kojim bi se premostile zapreke među Slovencima i Hrvatima, a osobito ih podizao Kopitar. Neznatne prilike morale bi i po Jarnikovu, a gotovo po Kopitarovu mišljenju, koje je u Hrvatskoj napose zastupao Kristijanović, podjarivan od Kopitara, odgoditi pitanje jedinstva jezičnoga, a po tome i jedinstva narodnoga. Onakvi kompromis ne samo da ne bi pomogao Hrvatima i Slovencima do sloge, nego bi škodio i Hrvatima, kako škodi svaki kompromis.

Gaj je dobro znao sa svojim drugovima, da bi se našlo onda mnogo rodoljuba među samim Hrvatima, a po gotovo među Srbima, koji bi poput Jovana Jankovića iz Mitrovice hvalili narodni posao, ali bi poradi toga, što u pisanju „ima reči dosta, koje im nisu poznate“, a isto tako i oblika nepoznatih, napuštali novine i domorodnu stvar[117]. A toga nije smjelo biti — jer bi to u istinu bila potpuna pogibao za narodnu stvar, kad se i onako radilo o tome, da se od Hrvatske Slavonija otkine, a ta-

dašnji su Madžari isticali, da između Hrvata i Slavonaca nema nikakve sveze u jeziku, pa su ih i navodili kao dvije posebne narodnosti u statistici.

I Prešern se iz Ljubljane javio Vrazu pismom[118], u kojem mu kaže, da se misao Gajeva i drugih slovenskih književnika o sjedinjenju i potpunom stopljenju slovenačkoga i „ilirsko-srpskoga" jezika, u kojem bi nestalo slovenačkoga dijalekta kao književnoga govora, ne može izvesti. Prešern se do sada (1838.) nije protivio postupanju u „Danici", ali kad Gaj zove Kranjce separatistima u svojem pismu na Korytka, Prešern kaže, da će ustati u časopisu „Ost und West" protiv Kollára, Šafaříka, Gaja i svih drugih, da ovako s kranjskim dijalektom ne smije biti, da se njime ama baš ništa ne štampa u „Danici". Dobro je to razbirao već 1836. god. Urban Jarnik, koji je žalio, što Kranjci s Kopitarom na čelu ustaju protiv ilirstva i ilirskoga pravopisa. Nesumnjivo je, da je na ovaj način nastajalo polagano otuđivanje između Slovenaca u Kranjskoj i između hrvatskih Ilira. No što je Prešernu bilo kao glavna zapreka za ilirsko jedinstvo, to su drugi Slovenci, pritisnuti težim nedaćama, nastojali da nekako izglade opreke, preskoče zapreke pa da rade zajedno s Hrvatima.

Već 1837. g. pisaše Vraz Prešernu[119], da se u Gracu osnovao fond za izdavanje slovenačkih knjiga, koje će se tiskati novom češko-ilirskom ortografijom. A tako je i Stjepan Kočevar za to izdavanje tražio 1837. god. samo češko-ilirski pravopis, jer inače ne će kupovati knjiga[120]. Antun Krempl nije bio baš zanesen tim novim pravopisom, ali držaše, da ga Slovenci moraju primiti, kad ga već četiri kraljevine u našoj carevini upotrebljavaju. Konsistorija ga kranjska ne će primiti, ali će Krempl nastojati, da se uvede taj pravopis u škole[121]. Tako je dakako mogao govoriti svećenik, koji je već u zrelijim godinama sa svom dušom prihvatio ilirstvo te u Kolláru, Šafaříku i Gaju vidio zvijezde, štono svijetle na slovenskom nebu na različnim krajevima. Taj od njega preporučivani pravopis činio mu se najboljom vezom između slovenskih plemena za nauku. U njega postoji nada, da će kod štajerskih Slovenaca biti bolje, samo kad se pravo upoznaju ovi darovi slovenske uzajamnosti[122].

Kako se već iz ovoga vidi, Vraz je bio duša za štajerske i koruške Slovence, koji su bili pristali uz hrvatsko ilirstvo. To Vrazu izrijekom priznaje kapelan Jakob Horvat, koji je još 1837.

god. svu svoju ljubav nosio za „modriana“ Prešerna, a duša mu je gorjela samo za „kranjšćinu“. On se čudi toj „iliršćini“, kakva mora da bude, kad može Vraza Slovenca sebi snažno pritegnuti. Još Horvat nije znao, što će biti s iliršćinom i koliko se ima držati do novoga pravopisa, dok se napokon nije 1838. god. uvjerio iz riječi Vrazovih, da je u tome jedinome pravi napredak, pa prihvaća novi pravopis[123]. Mladi bogoslovac Josip Drobnić iz Celovca se nadaše, da će „revan Slavjanin“ Mayer, svećenik krške episkopije, raširiti ljubav spram ilirstva u Koruškoj, a jedna knjiga, kakva je bila Kollárova o slovenskoj uzajamnosti u ilirskom izdanju, moći će učiniti više nego sve druge knjige, što se nalaze u Koruškoj i Štajerskoj[124]. I u tim je krajevima bila sva snaga za ilirstvo na mladeži, koja je morala početi raditi protiv one navike, koju tako jakom ćuti i oduševljeni slovenski rodoljub Jarnik, da se morao opravdavati pred Vrazom, što mu piše njemačkim jezikom. I Matija Ravnikar, svećenik u Kranjskoj, držaše, da mladež mora početi starce učiti o onome, što sav slovenski svijet s ljubavlju prihvaća. Što se nije znalo, to evo nosi „Danica“, koja „svoje jasnosti trake baca jurve dobro odavna ne samo po Horvatskoj, Slavonskoj, Serbskoj i Dalmatinskoj, nego baš amo do nas u gorenju (gornju) Kranjsku i Gorotansku dospevaju njezini blagodarni razkošja i radosti glasi, koji nam navestuju, da se Ilirija žarkom izobraženosti zrakom rasvitluje“. Ovom je svojom snagom tako uspjela „Danica“, da ima do 150 predbrojnika u Kranjskoj, a to su sve mladi ljudi, što su jedva škole svršili[125].

U te mladiće je već 1836. god. i Jarnik svu svoju nadu postavljao, pa koliko ga je god veselilo, što je mlađi kler prihvaćao ilirsku ideju, toliko je prijeko gledao na one pojave u „Danici“, koje su nosile biljege što većega približavanja ilirskoga jezika srpskomu tadašnjemu književnome govoru. Kako 1836. god. zastupa misao, da bi se imali napustiti — kako je već spomenuto — srpski književni oblici, jer bi bez njih ilirski jezik bio ljepši, tako ga ta misao nije ni poslije ostavila. On se veseli 1838. god. napretku „Danice“, jer doista veže sve južne Slovene među sobom[126]; veselio se, jer je nalazio u „Danici“ ono izvođeno, o čemu on sam nije pravo mogao ni misliti, kako da se i počne izvoditi. Eno on dopisuje s Vrazom njemačkim jezikom još i sada, kad je ilirska zvijezda već lijepo sjala. Drug njegov Vraz ga hoće da prekori poradi toga, ali se pravo ne usuđuje da to učini, kad zna,

da se na Jarniku i svim Slovencima najbolje pokazuje istinitost riječi psalmiste, da ga je u grijehu mati rodila, a taj grijeh jesu moralni njemački okovi. Niti to nije dosta. Već proslavljeni poeta među ilirskim pjesnicima Vraz osjeća se kao zaklan, kad piše kakvi slavenski list, a da to traži koji mlađi Ilir od staroga Jarnika, ne bi bilo pravo[127]. Prava slika potištenosti slovenačke !

O pravopisu čestiti Urban Jarnik više nije govorio, jer ga je držao za sebe potpuno dobrim za knjigu. Za to je više govorio o jeziku. Svojim slovenskim dijalektom nije pisma htio da piše, a ilirski nije znao, bilo mu je teško. jer je to književno narječje predaleko od običnoga živoga govora ; on ilirske knjige razumije, ali prirodnih zvukova toga ilirskog jezika ne čuje. Kad bi on pisao ilirski, čini mu se, da bi to bilo onako, kako bi bilo, kad bi Srbin pisao slovenački. Boli ga, jer još ni sad, poslije tri godine, ne vidi u „Danici“ želje, da se hrvatski Iliri u jeziku približe Slovencima. Hrvati se služe nezakonitim dočecima u riječi, što ne može da bude milo sjevernim Slovenima. Ako se hoće uzajamnosti bratske, onda se moraju upotrebljavati zakoniti padeži, koje poznaju Slovenci, jer se inače taj dijalekat u „Danici“ ne će nikad moći zvati ilirskim, već će se morati priznati srpskim dijalektom. A to nije ona ljubav, koju bi po njegovu propovijedala „Danica“. Ta nikomu se ne može svidjeti genitiv: Štajeracah, Kranjacah itd. I sad pita Jarnik: „Zar je ostalim Ilirima doista tako teško, da nam se na toj strani približe? Zar mi ne zaslužujemo obzira ni u onom, što možemo da s pravom zahtijevamo?“ Misli, da je to pravo Slovenaca od starine, pa za što da im se i ovdje za jezik ne prizna ono, što ih ide?[128] Svome se prijatelju Vrazu ne žaca spomenuti i svojega nekakoga nezadovoljstva poradi svega toga, što se zbiva s ilirskim jezikom. Čini se, da željaše, e bi Vraz to na pravome mjestu priopćio, ne bi li se čitavo pitanje riješilo na zadovoljstvo jedne i druge strane. Drukčije se ove Jarnikove riječi ne mogu shvatiti.

Jarnikovi su članci baš u ovo doba izlazili u „Danici“, on sam navodi u svojim sastavcima „preslavnoga našega ilirskoga Anaharsisa skupa i Sokrata“ Dositija Obradovića kao učitelja[129], a ipak mu je pisanje ilirsko-srpski jezik. Ali Jarnik nije pogodio pravoga čovjeka, koji bi ozbiljno išao za tim, da se toj slovenačkoj želji zadovolji. Vraz za to nije bio; on je sigurno zašućivao ove glasove od svojih Štajeraca i Korušaca, što bi nam po-

tvrđivao Vukotinović, koji je baš u ove dane korio svojega prijatelja Vraza ovako: „Ti ćeš sa tvojim ultraserbiziranjem sasvima u serbsku nekretivost pasti. Ti znadeš kako je drvena njihova proza, kako težka njihova poezia — — te tvardoće u nijednom Dalmatincu neima“[130]. A ipak nitko ne može reći za Vukotinovića, da je on bio osobiti prijatelj starih dalmatinskih pjesnika. On se pače bojao, da bi to moglo zlo biti za narodnu knjigu, te veli, da će se morati podići „proti toj propasti, dok sve ne propane, da i nas razvaline padajućih ne sakriju“. Na koga je udarao, kad je pisao prijatelju Vrazu, da se neki ilirski pisci ponose, što pišu na dubrovačku, da ih ne razumiju, nije jasno; no jasno je iz pisma Vukotinovićeva[131], da on nije novi jezik u „Danici“ držao srpskim jezikom, već dijalektom dalmatinskim, i da Vraz nije udarao na nepribližavanje pisanja „Danice“ govoru Slovenaca, nego je htio, da riječ narodne pjesme dobije premoć nad svim ostalim.

Vukotinović kao iskreni prijatelj pisaše svomu drugu, da mu štuje narodne pjesme i ne će ih nikad uvrijediti, „ali, da bi one iz usta prostoga puka uzete nama prilika za jezik bile, koj kano cvijet najmarnijom i umjetnijom pozornošću usađen i odgojen rascvitati se ima — to ja tajim, i nikad za istinu držati ne ću. — Sva ova, i pjesme narodne i narječje dalmatinsko su samo jošte građa, iz koje jedno cijelo složiti se imade. Prevaga ide vavijek tamo, gdje je ljepše i bolje“[132]. To je sasvim nešto drugo nego ono, što su Slovenci očekivali od „Danice“ u jezičnom pogledu. A i Vraz im nije oko toga nikako radio; on postade pravim slovenskim Ilirom, koji je i Muršecu preporučivao ilirske novine, da uči što bolje „slatku iliršćinu“[133]. A ovomu je slovenskom rodoljubu bila još 1849. godine želja za dokaz uzajamnosti slovenske, da se u novine uvede bar slovenački dual![134] Izvrstan dokaz borbe za sitnice pored drugih daleko znatnijih poslova!

Urednik kranjske Čbelice Kastelic nije 1837. god. pozdravljao onako simpatično Vraza, kako su ga pozdravili do sada spominjani slovenski rodoljubi, među kojima se bez prigovora i ikakva osobita zahtjeva isticao Stjepan Kočevar, vjerni prijatelj Vraza i svih Ilira. Čop, Prešern i Kastelic nijesu nikako uvažavali nastojanja Vrazova. Ovo je bio među Slovencima krug, koji je sebi postavio za zadaću, da će književnošću podizati svoj materinji slovenački jezik — kako je Prešern pisao Vrazu[135]. Već 1836. godine tražio je Prešern u Gracu veza za svoje književne poslove.

On je odobravao ciljeve onoga „sloveno-filološkoga“ društva u Gracu, koje je osnovalo spominjani već fond za izdavanje slovenskih knjiga. A kad su štajerski prijatelji književnosti zahtijevali, da se te knjige štampaju „česko-ilirskim“ pravopisom, odgovarao im je Prešern, da im ne će tako lako uspjeti da podignu štajersko-hrvatski dijalekat na filološko autokratsko prijestolje. I tako se, kaže Ilešić[186], zametnuo boj među štajersko-hrvatskom i kranjskom literaturom, a Vraz da je upravo ovim postupkom bio natjeran među Ilire. Što je Vraz više nastojao da privede Prešerna u kolo ilirsko, to se on sve više otuđivao. A za što je bilo tako, to nam postaje razumljivo iz ovoga.

Prešern, a s njime Slovenci iz Kranjske, nije nikako dolazio u svezu s Hrvatima Ilirima. Njegova je domovina po položaju i po jeziku bila daleko od Hrvatske. Onih ljudi, koji bi mogli podržavati stare uspomene nekadašnjih Napoleonovih ilirskih vremena, već je nestalo, kad je Prešern svoju obrazovanost sticao; kad je u Hrvatskoj bilo započeto novo kolo narodno, u Sloveniji je cvalo poetičko doba. Da se poslužim Bleiweisovim riječima, kako ih je naveo Ilešič[187], Metternich je vodio čitavu politiku, za koju se Kranjska nije sada mnogo brinula, a filologije nije ni bilo, jer se Kopitar odvratio od Kranjske. Poetično je doba pripadalo upravo Prešernu, kojega su svi priznavali i kod kuće i u slovenskom svijetu velikim pjesnikom, kako se to čuje od Čelakovskoga, Vraza, Kočevara, Levičnika i drugih. Dok se Prešern visoko podigao, dakako da nije mario za filologiju. Poznato je pak, da su upravo filolozi preporađali slovenstvo i gotovo svaki znamenitiji čovjek ovih vremena mišljaše, da mora bar nekako raditi oko poznavanja svoga jezika, a po gotovo da mora učiti neke slovenske jezike, i time dokazati svoju ljubav i odanost slovenskoj svetoj stvari i onoj uzajamnosti, koja se toliko isticala. Prešern opet od svega toga nije ni za što osobito mario, pa i kao mladić nije naučio nijednoga slovenskoga jezika. On je tražio evropsku obrazovanost, on je bio liberalac, ili kako Ilešič kaže, evropski „svobodnjak“, a kozmopolitski i „kranjski“ duh je gospodovao u čitavoj Ljubljani. A kad je u takvim prilikama živio i rastao, te k tomu imao dobra pomagača u odbijanju „iliršćine“ u Kopitaru, onda nije ni čudo, da su se i drugi Slovenci iz Kranjske držali po strani za čitavu slovensko-ilirsku stvar, kako su je mislili izvesti Hrvati sa svojim ilirskim imenom, pravopisom i jezikom.

Tako je bilo na jednoj strani. Kod Vraza sasvim drukčije. Nama je moći razumjeti i Vrazov zanos za „iliršćinu“, jer je on slušao kao svoga učitelja Antuna Krempela, zanosnoga slavenskoga rodoljuba; Vraz je znao za prvake slovenačkoga rodoljublja Mihovila Jaklina, pjesnika Cvetka i prvoga pjesnika slovenskoga Štajera Modrinjaka; a svi su ti rodoljubi bili drugovi i baštinici Vodnikove rodoljubne misli o slavnoj Iliriji, oni su bili Vrazu stariji branitelji „duha slavenskoga od prošaste dobe“.[138], koji su mu kao dječaku ucjepljivali jednaki duh. Njihovim su stopama išli uz Vraza Kočevar, Davorin Trstenjak i Oroslav Caf, koji su se među sobom zakleli, kad su 1837. godine pohodili Gaja u Krapini, da će do konca svoga života ostati vjerni probuđivanju narodne svijesti i zajednice među južnim Slovenima[139].

1838. godine priznaje Vraz, da o slovenskoj uzajamnosti s Kranjcima za sada nema govora, no nada se, da će se Prešern s njime ipak konačno u tom pogledu naći zajedno. Svakako s Vrazove strane direktna potvrda, da je Prešern vodio glavnu riječ protiv ilirstva u Kranjskoj, napose dakako u Ljubljani. Vraz ne zna, koje uzroke može protiv toga pothvata oko jedinstva da navede, ali kad se uoči položaj Slovenaca, koji je kritičan, odustat će sigurno od svojega mišljenja. Kad bi se i uklonile one zapreke, koje su se podigle među Slovencima poradi gramatike i pravopisa, kad bi u tome nastalo jedinstvo među Slovencima, moralo bi se misliti na brojnu neznatnost njihovu, pa kad bi se taj broj držao na pameti, onda bi sam razum govorio, da se treba osloniti na svoje susjedne srodnike. Vraz pita Prešerna: što je narod, koji se kod osnivanja književnosti i svoje duševne emancipacije ne može nasloniti ni na kakvu uzvišenu ideju? A odakle Slovencima — Vraz kaže: nama — takva ideja? Zar iz junačkih djela naših otaca? Gdje nam je za to naša povjest? Te i nema. Mi smo sluge, pa se ne ćemo moći podići, kad se nijesu podigli Holandijci, Portugalci, Danci itd., koji su bili svoji gospodari, a ipak nijesu se mogli podignuti. Bez pozitivne osnove graditi literaturu, to je, kako je Šafařik rekao, mrtvorođenče. Poradi ovih se uzroka odlučio i Vraz na književno jedinstvo sa srodnim plemenom, premda ne sumnja, da bi se i slovenština uz marljivo proučavanje slovenskih jezika mogla pridići do književnoga jezika. Ta i Vraza je među Ilire dovela samo želja za književnom slogom; na fanatični se gotovo patriotizam Hrvata, kaže Vraz, nije potrebno

osvrtati, a njihovo pisanje nije srpsko, nego čisto ilirsko, ili u najboljem slučaju dalmatinizovano. — I Vraz je toga uvjerenja, da Hrvati nemaju pravo, ako gledaju na Slovence kao na kakve Samaritance, ali to će sigurno s boljim upoznavanjem prilika prestati, osobito kad se slegne hrvatski zanos za domaću narodnu stvar[140].

No baš u ovom času se dogodilo nešto, što je Prešernovu oporost još više podjarivalo. Poljak Korytko došao je prognan iz Galicije u Kranjsku i počeo je sabirati narodne slovenske pjesme. Korytko se obratio u Zagreb na Gaja, da mu novim pravopisom štampa knjigu u ilirskoj tiskari. Gaj je Korytku odgovorio i odbio mu molbu izrazivši se dosta oštro o kranjskim „separatistima“. Prešerna je to zaboljelo, jer je u zbirci, što ju je Korytko htio tiskati kod Gaja, bilo sabranih pjesama od Vraza, Prešerna, Smoleta, Kastelica, Rudeža i Ravnikara[141]. I tu sad poradi ove riječi Gajeve ona grožnja Prešernova, da će udariti na Ilire i njihove prijatelje u „Ost und West“, a Vrazovo opet isticanje, da će mu odgovoriti[142]. Gaj je valjada uvidio, što bi se moglo izleći iz te afere, pa je odgovorio Korytku, da pjesama nije mogao tiskati, što nije ni pravopis dobar, niti su jedinstveno provedena tumačenja, jer su pisana slovenački i njemački, a i sam mu položaj s prognanikom da nije dopuštao, da to izda, jer nije htio političkim činom da svrati pozornost na svoju tiskaru[143]. Gaj je na ime jedva nekako izmolio dopuštenje 1837. godine, da smije u Zagrebu osnovati još jednu tiskaru. Da je došao do toga, trebalo je skočiti i ovamo i onamo, jer ugarsko namjesništvo nije htjelo da dopusti osnivanje tiskare u čitavoj 1836 godini s jednostavnoga uzroka, da nije u redu, da redakcija novina osniva i svoju tiskaru. Gaj je onda napravio utok na kralja (28. rujna 1836.), koji je u principu dopustio osnivanje tiskare, ali se imalo o tome čuti mišljenje Haulika kao referenta o toj stvari, jer se i redakcija Agramer Zeitung usprotivila molbi Gajevoj. Što se sve tražilo u izvještajima, ne znamo, ali da je trebalo i političku misao istaknuti, o tome nema sumnje[144]. A time je Gaj potkrepljivao svoj čin spram Korytka.

To je Prešerna odbilo od Gaja, kojega politike nije razumio baš poradi Korytka, s kojim je bio svezan ne kao sa Sloveninom, već kao s Poljakom, od kojega je učio poljski jezik. No nije samo to bio uzrok, da je Prešern odbacivao veze Ilira sa Slovencima. Ilešič[145] ga drži kao čovjeka veoma nadarena ujedno čovjekom

vrlo tvrdoglavim, pravim drugom Kopitarovim. On osim svojega mišljenja nije htio da priznaje i drugo mišljenje kao valjano. Gaja je Kopitar zamrznuo poradi toga, što mu je oteo slavu u prvenaštvu kod stvaranja pravopisa — kako će se poslije jasno pokazati — a po Ilešičevu bi mišljenju dozrela opreka ilirstvu kod Prešerna poradi toga, što je Gaj tobože gledao na Slovence kao na Samaritance. Može biti da je tu samo na drugoj strani bilo ono, što je Kopitar držao o Hrvatima. Kako je u Prešerna bila snažna individualnost, tako je on sa svom strašću odbijao ono, što mu nije bilo milo. Egoizam je sa strašću odbijao Prešerna od sloge Slovenaca i Hrvata, po čemu je kao moćan duh dokazao, kako vlastito čuvstvo može mnogo toga izvesti, o čemu bi sama pamet sasvim drukčije govorila. Kao da je Prešern osjećao težinu odgovornosti za tu svoju protivnost, za to nije ni htio da aktivno uđe u borbu. I pravo je čudo, da se u toj pasivnosti nije dao ni na osobito stvaranje kod Slovenaca ni u kojem pogledu; nije ništa stvorio od 1836. godine ni na književnom polju, a ni u organizaciji svojih drugova. U političkom pogledu — prihvaćam i ovdje Ilešičevo mišljenje — nije imao nikakva cilja. Njemu nije bilo do odgajanja naroda, pa je samo njegova ćud kriva, što je ona lijepa ideja Vrazova nalazila u njemu protivnika, koji je sam mogao da u neku ruku sprečava njezino zdravo razvijanje.

Dok je Prešern samo pasivno odbijao ideje Kollárove, Šafaříkove i rad Gajev, dotle je Bartolomej Kopitar († 1844.) upotrijebio sav svoj temperamenat, da zapriječi u opće napredovanje ilirsko. Njemu nije toliko do Slovenaca, koliko mu je do Hrvata, protiv kojih je upotrijebio svu svoju umnu snagu, da stane na put Gajevu poslu. Kopitar nije podnosio različitoga mišljenja, a kod lične antipatije, kako je to oštro istaknuo i Kulakovski[146], nije mnogo pazio na razloge, već je i bez njih udarao na nepoćudna protivnika s ijetkom zlobom i sarkazmom. Šafařík je pisao Pogodinu[147] baš u ovo doba, kako je Kopitar na njega navalio tako, da bi ono značilo za Šafařika literarnu i etičnu smrt, kad bi bilo istina, što Kopitar pisaše[148]. A svemu je tomu krivnja samo to, što je Šafařik drukčije prikazao povjest Ćirila i Metodija nego je mislio Kopitar. Inače, kaže sam Šafařik, nikad nikakve druge protivštine nije bilo među njima. Istome se Pogodinu dalo na žao, što je Kopitar spram svojih narodnjaka stajao kao neprijatelj, a svaki napredak Slovenaca dočekivao samo sa smiješkom[149].

Hanka je zvao Kopitara poslije njegove smrti „lukavim Mefistofelom slovenske literature", „političko-religioznim spletkarom", „neprijateljem svega, što je slovensko". I Sreznjevski nije mnogo bolje mislio o njemu[150].

Oštri, ali opravdani sud o Kopitaru potpuno rasvjetljuje odnošaj toga inače umnoga i učenoga čovjeka spram Gaja i ilirstva. Da je iz ovih prilika bilo malo simpatija i za Vuka Karadžića u Hrvatskoj, jer je Vuku bio jedan od najboljih prijatelja baš Kopitar, lako je razumjeti. Moguće je, da je i Vrazov položaj bivao u Hrvatskoj spram Gaja onamo od 1839. godine sve hladniji upravo za to, što je Vraz indirektno preko Vuka bio u svezi s Kopitarom. A i Šafařik je počeo sumnjati u Vukovu iskrenost baš poradi njegovih veza s Kopitarom[151].

Kad je Gaj bio kao đak u Beču, Kopitar ga je slušao, kako bi želio promijeniti i dotjerati jezik i pravopis za hrvatsku književnost. I ako nije Kopitar sakrivao svoje nesklonosti spram ovih tobože nepotrebnih novotarija, ipak je još bilo lako prebrditi opreke, što su u njihovim nazorima postojale: ta Gaj je bio tek đak, a Kopitar na glasu naučnjak. No kad je poslije Gaj počeo raditi i više tražiti savjeta u Šafařika i Kollára nego u Kopitara, tad je opreka bivala sve veća, sve jače se približavao Kopitar Kristijanoviću, pa je napokon i prekinuo svaki saobraćaj sa Šafařikom, pače počeo na nj udarati odmah, čim je od Kristijanovića doznao, da je Šafařik radio s Gajem oko reforme pravopisa. U svojoj strastvenosti se nije pače žacao podmetnuti Šafařiku, da on hoće preko Gaja da širi protestantizam u Hrvatskoj. Prije nego će se prikazati protivnosti Kopitarove protiv Gaja, vrijedno je spomenuti Kopitarove misli o odnošajima Hrvata i Slovenaca u pitanju jezika i pravopisa još prije Gajeva rada.

Već je spomenuto, kako je Kopitar zahtijevao, da se dijalekti imadu održati u književnosti[152]. To je on više puta isticao. Kao rođeni Slovenac radije pridržavaše i u hrvatskoj književnosti kajkavski govor nego li primaše štokavski, jer s kajkavskim dijalektom mišljaše svezati Hrvate i Slovence, t. j. mišljaše slovenačkomu govoru utrti put u hrvatsku književnost. On na ime držaše već 1810. god., da Hrvati stoje spram Slovenaca onako, kako stoje Slovaci spram Čeha[153], odakle sasvim prirodno da bi Hrvati morali primiti u svoju knjigu govor slovenački, dakako s nekim primjesama od hrvatskoga kajkavskoga dijalekta. Hrvati su njemu

DR. FRANCE PREŠIREN.

bili samo „provincijalni“ Hrvati, jer su pravi Hrvati samo oni, koji su se služili glagolicom i imali slovensko bogoslužje, dakle Hrvati su samo čakavci. Sad još Kopitar nije znao čistoga srpskoga narodnoga govora, pa mu je po poznavanju naših starih pisaca govor hrvatski bio posve identičan s govorom srpskim (dakako u prvom redu književnim). Dobrovski, kojemu je on to svoje mišljenje javio (1810. god.), mišljaše protivno, t. j. Dobrovski je držao Hrvate samo Hrvatima, a ne Slovencima, jer su mu Hrvati nekako čišće slovensko pleme, koje spaja Srbe i Slovence. Slovenci su se poradi mnogih primljenih njemačkih riječi nešto udaljili od ostalih Slovena, pa bi bilo može biti bolje, da se Slovenci i zovu Hrvatima, jer da su dio Hrvata[154]. Kopitar je ostao kod svojega i poslije smrti Dobrovskoga, što se vidi iz njegova pisma Kristijanoviću još 1839. godine, u kojem piše, da Šafařik nema pravo, da Kranjce i Hrvate kajkavce broji među Ilire[155]. Kao da je Kopitar stajao pod Vukovom uputom, jer spominje još 1838. god., da mu je Vuk pisao o hrvatskom jeziku, koji je onakvi, kakvim mogu govoriti samo pravi potomci starih Slovena[156].

Kristijanović je već pod utjecanjem Kopitarovim ratoboran u izdanju svoje njemačke gramatike. On u predgovoru kaže, da ima sada ljudi među Hrvatima, koji se usuđuju ustajati protiv rodoljuba, štono su osijedjeli u izučavanju materinskoga jezika; drski novotarci dižu se i na svoj jezik, pa da im stane na put, on izdaje svoju gramatiku kajkavskoga narječja, koje hoće da zaštiti i održi u književnosti. Nije on sporazuman ni s novim pravopisom; ta čemu sada promjene, kad se toliko učenih ljudi složilo u starom pravopisu pišući svoje knjige[157]. Ta je Kristijanovićeva knjiga dobro došla Kopitaru, da u pismu i opet pred svojim književnim drugom razvije svoje mišljenje, kako je najbolje, da svaki dijalekat zadrži svoje právo kao da je jedini od svojega roda. Neka se jezik pusti samome prirodnome razvoju, pa ako dođe do jedinstva, to bolje. Kad bi se kod jezika pazilo na politiku, onda bi se moglo doći onamo, kamo su Atičani došli, da su u Maćedoniji i Aleksandriji svršili. No on se boji, da ta težnja za sjedinjenjem dolazi iz Pešte (misli Kollára) i iz Praga (od Šafařika), gdje se hoće pokazati, da ima još Slovena, koji njihove Fliegen- . . . . . — kako on zove pisanje pismena ě, č, ů, ģ, š itd. — upotrebljavaju. Hrvati Iliri su to primili od Čeha, a Poljaci nijesu htjeli primiti češki . . . . .[158] Kopitar se nada, da je ovaj pravopis

samo za hrvatske „Ljudevite“ (kako je Gaja i njegove prijatelje podrugljivo nazivao), a ostali Hrvati toga ne će primiti. On već u ovom pismu ističe katolištvo spram Kollára i Šafařika, koji su bili Gaju „protestantski učitelji“. Kulakovski je u svojem Ilirizmu str. 197. vrlo dobro shvatio ovo uckanje — jer drukčije se to ne može nazvati — Kristijanovića na ove nove učvršćene pojave u hrvatskoj književnosti, pobuđujući u njemu sumnju, da Gaj sa svojim radom ide u prilog protestantizma, a na štetu katolicizma u Hrvatskoj. To je u manjoj mjeri ono isto, što se događalo Vuku, kad su na njega ustali popovi i kaluđeri za to, što je u svoju azbuku uzeo latinsko pismo *j*, jer da time kani pravoslavne pošokčiti i da se u tom pismu vidi propaganda katolička. Kristijanović je kao katolički svećenik mogao biti lijepo sredstvo Kopitarovih manevara u Zagrebu.

Spomenuto je već u ovom dijelu, da se Kopitar ljutio za to na Gaja, što mu je oteo slavu reformatora hrvatskoga i slovenskoga pravopisa latinskim pismenima. Kopitar je na ime mislio već davno prije ovoga vremena (kako se razbira iz njegovih dopisa s Dobrovskim, što ih je priopćio Jagić), da bude za one Slovene, koji se služe latinskim pismenima, „drugim Ćirilom“, t. j. da im on uredi pravopis. On je dapače mislio na općenu slovensku azbuku, koja bi bila sastavljena iz latinskih i ćirilskih pismena, jer je potpuno, kako i drugi, vidio nedostatke latinskoga pisma za slovenske jezike. Kulakovski misli, da mu se nije sviđala ćirilica poradi toga, što je kao katolik prijekim okom gledao na pravoslavlje[159]. I Dobrovski je osjećao teškoću rješavanja ovoga pitanja, pa je mislio još 1810. god., da bi bilo najbolje, da državna vlast to sve svojom silom konačno kraju privede[160]. Kopitar je već sada bio protivan dijakritičnim znakovima, koji su se uvodili u češki pravopis. Dobrovski je bio voljan uzeti mjesto tih znakova pojedina pismena iz ćirilice, a Kopitar je s njime gledao, da se to pitanje nekako riješi, te je bilo više prijedloga između njih dvojice[161]. Među Slovenima je i osim ove dvojice znamenitih ljudi bilo više takovih pokušaja, koji su išli za tim, da bi trebalo iz ćirilice upotpuniti latinicu. Tako je poljski leksikograf Linde mislio na ćirilska pismena з, ч, ш, ж; Slovenac Bilic († 1824.) je o tom pitanju svoje misli priopćivao Kopitaru, a Metelko je 1817. godine isto tako o tom pisao. U opće se može reći, da je od vremena Josipa II. bilo više pokušaja, kojima se htjelo

to pitanje nekako urediti za Slovene, koji se služe latinicom. Među samim je Slovencima bilo u tom pogledu dosta žestoke borbe[162], poradi čega nam je i razumljivo, da je Kopitar bio ljutit na Gaja i Šafařika, kad im je uspjelo, da bar za jednu grupu Slovena (Čehe, Slovake, Hrvate i jedan dio Slovenaca) složiše ortografiju, za koju su prvi i pozvaniji ljudi držali, da je takva, kakva se u ovim prilikama kao najbolja može zamisliti.

Kopitara je to boljelo, što u 1837. i 1838. godini nije vidio, da među Hrvatima ima književnih ljudi, koji bi bili voljni da idu njegovim putem. U Hrvatskoj je, može se sigurno ustvrditi, bio sam Kristijanović, koji je ostajao kod staroga pravopisa; ni Brlić se već nije protivio novoj uredbi Gajevoj. U Sloveniji opet mlađi svijet, kako vidjesmo, gotovo listom, osim Kranjaca, pristajaše ili uz novi pravopis, ili poput Kranjaca neki zadržavahu pravopis, što su ga slovenski rodoljubi namijenili svomu narodu. Kopitaru se činilo, da ni u Kranjskoj nije pitanje o pravopisu ostalo bez tuđega utjecanja, poradi čega mu ne ostadoše dužni odgovora i onakvi ljudi, kakvi je bio Čop ili Prešern[163].

Kopitar je utjecao i na Lukijana Mušickoga, te je i on mislio nekako složiti ćirilicu i latinicu za Slovene. Samo po tome se može razumjeti, da je Mušicki pisao Boжe жivi itd. tako, da je uzeo u latinicu glasove ж, ц, ш, ч, a iz Vukova pravopisa ћ. Mušicki je držao, da je srpski i ilirski isto, da je srpski i ilirski narod jedan narod, koji živi u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Dubrovniku, Dalmaciji, Istri, u Krajini, Slavoniji i južnoj Ugarskoj; jedan dio Srba jest katoličke vjere, a drugi dio pravoslavne. U provincijalnoj Hrvatskoj su za Mušickoga kako i za Kopitara živjeli Vindi ili Slovenci[164], ali i Hrvati.

Sve jo to dobro dolazilo Kopitaru, da može što više udarati na Gaja, koji je preko svakoga očekivanja uspijevao i s jezikom i s pravopisom u Hrvatskoj i Slavoniji. On se 1838. god. nadao, da će biti ipak na koncu uzaludan sav trud naših „Ludovika", kojima je Šafařik sv. duh. Kopitar je u ovim svojim protivnicima vidio fantaste, koji hoće da urede svijet, a morali bi najprije sebe urediti. Oni rade za fantasteriju, kojoj će u korist propasti mali Gajev kapital od 8000 forinata, jer se ne može dopustiti ni sumnja, da bi mogla onako ružna abeceda, kakva je sadašnja češka i ilirska, po prirodnim zahtjevima održati pobjedu. Po pisanju Kopitarovu od 8. lipnja 1838.[165] kao da je Kristijanović nagovarao Kopitara,

da nešto učini protiv Gaja u Beču, jer mu Kopitar piše, da ne očekuje ništa iz Beča, a po gotovo neka se ne nada čemu solidnome. On u svojem gnjevu ne očekuje ništa od ljudi u bečkoj kancelariji, jer je njegov glas u pustinji; bečki ljudi su najzadovoljniji, ako su mirni i ako ih nitko ništa ne pita, poradi čega nijesu i ne će biti nikakve odluke bečke kancelarije čudne i neobične[166]. Onako nerodoljubno protiv Kristijanovića mogu ustajati samo zaslijepljeni ljudi, koje podbadaju iz Pešte i Praga. Ako pak sada Iliri zovu u pomoć za ovaj nepatriotični postupak ilirske žene u pomoć (misli Draškovićevu brošuru: Ein Wort an hochherzige Töchter Illiriens), onda je to dokaz velike bestidnosti i konfuznosti, kojoj može biti ocem samo taština i ograničenost Šafaříkova. No on se nada, da Draškovića ne će poslušati hrvatske žene i da ne će odbaciti svoj materinji govor te primiti srpski[167], a ludost da će Gaja ubiti. Da je Gaj lud, vidi se odatle, što je 1838. god. došao u Prag svome Luteru Šafaříku, da pribere — kako neopravdano mišljaše Kopitar — novih sila za borbu protiv Kristijanovića. Novi organički pravopis zove Kopitar uvijek poznatim ružnim riječima, a to ipak nije Gaja smetalo, da se poslije upita kod praškoga orakula (Šafaříka) navrati i k njemu u Beč i da se požali na njegovo postupanje u ovom poslu. No Kopitar je ostao neumoljiv i nada se, da će grožnja Gajeva dovesti do toga, te će on s Kristijanovićem pisati na grobu Gajeva posla, a ne Gaj na njihovu. Gaj sa svojim pravopisom ne će moći prodrijeti. nada se Kopitar, samo ako ga ne prihvati zagrebački biskup, što bi se moglo dogoditi, jer je on zemljak Šafaříkov. U tom i leži snaga ovog udaranja na taj pravopis, pa onda isticanje vodstva ilirstva sa strane protestanta Kollára, koji je svoje „lutorske“ Slovake slao u Prag, da tamo rade protiv katolika podižući tobože jedinstvo i zajednicu među Slovenima na korist protestanata. Samo pod vodstvom lutorana Kollára, držaše Kopitar, bilo je moguće, da su se Slovaci odrekli svoga materinskoga jezika i podložili se češkim husitima i lutoranima. Drukčije nije moguće, da se odreknu onoga jezika, na koji je Palković preveo svu bibliju. Ovi slovački protestanti su mogli smutiti i druge, da se odriču svoga jezika onako, kako i đavao smućuje ljude, da ne bude sam u paklu. Tako se radi i s Ilirima, koji su potpuno u lutoranskim pandžama. A to je mig za katoličkoga svećenika, neka tako razjašnjuje svećenstvu stanje svih pothvata Gajevih, pa kada

dođe u koliziju vjersko pitanje s narodnim, onda će svećenstvo sigurno biti na braniku vjere, a Gaj će morati napuštiti svoje nečiste poslove. Za to je Kopitar i tješio u jednu ruku Kristijanovića, a u drugu ga ruku upozoravao na biskupa zagrebačkoga, koji bi imao pred svećenstvom izaći s ovakim tumačenjem ilirskoga rada, pa će biti do brza kraj svemu tomu.

Kopitar nije odobravao svih pothvata Madžara protiv Hrvata i Slovaka; ali kad je isporedio rad Kollárov, Šafaříkov i Gajev, onda mu se i njihov posao nije činio moralnijim od posla madžarskoga. Ta što oni hoće? Oni hoće, da se Slovaci podvrgnu „mlađim“ Česima, a stariji Hrvati da uzmu za gospodare „mlađe“ Ilire. A to se ne može dopustiti i ovako jednim mahom učiniti, da se ovakim ljudima, koje grize zla savjest, kako grize Gaja, koji se svuda tuži na Kopitara poradi njegova otpora, prepusti čitav preokret povjesnoga razvijanja naroda. Njemu je stara rascjepkanost za Slovene upravo uzorom, kako mora svatko svoj dijalekat njegovati i podizati u književnosti, a u istom času ne će da vidi, kako su radili Nijemci u svojoj književnosti i kako su prebrodili sve one zapreke, što ih mogu da stvaraju dijalekti u književnosti jednoga naroda.

U početku 1839. god. Kopitar pita Kristijanovića, ima li on drugova, koji odbijaju ilirski jezik i pravopis. Što mu je prijatelj odgovorio, ne znamo, ali da se nije mogao osobito pohvaliti, to je sigurno, jer u Zagrebu, može biti osim stare gospode, nije bilo ljudi, kojima ne bi bio simpatičan rad oko „Danice“, novina i u opće oko narodnoga života. Kopitar razmišlja poslije svih ovih izljeva srdžbe na ilirsku stvar o tome, tko bi mogao da odnese pobjedu. Kao da mu je Kristijanović javio, da nije baš mnogo izgleda za njegovu stvar, pa za to Kopitar i piše, ako nije posve siguran, neka prepusti konačnu odluku Bogu[168]. Živeći ipak u uvjerenju, da Gajeva stvar ne može nikako da se održi, svjetuje Kopitar Kristijanoviću, neka gleda, kako bi se približio u pravopisu Slovencima Metelku i Dainku. Čini se, kao da je mislio i na približavanje u jeziku, kad govori, da ne vidi nikakva razloga, s kojega bi se Dubrovčani i dubrovački pisci imali smatrati Firentincima za Hrvate u pogledu jezika, jer njihova stara poezija ne vrijedi ništa spram narodne poezije, kakva se čita u Vuka, pa i kod samoga Kačića[169]. On se nije ni o Dubrovčanima žacao upotrijebiti svoje omiljele riječi o ilirskom pravopisu u pismima.

Kad je vidio, da ne ide onako, kako je on mislio, da će ići, onda je upitao Kristijanovića: „Ob hinter den illyrischen Kappen nicht lutherische stecken?“, a za Hrvate bi bio jedini zagrebački govor u književnosti, kako je za Beograđane beogradski, pa je prava sramota, da su se Zagrepčani odrekli svojega jezika[170].

U ovo vrijeme nije takvo pisanje Kopitarovo završeno; on je ostao do kraja svoga života protivnikom ilirskoga pravopisa i ilirske ideje u Hrvatskoj. Svaka nova pozicija za ilirsku ideju njega je vrijeđala, a svaka nedaća ilirska ga je veselila kao nešto, što kao da njemu donosi slave i koristi. Boljelo ga je, kad se novi pravopis želio uvesti u škole; boljelo ga je, kad je čuo da graničarski časnici pristaju uz Gaja i svoj štokavski jezik drže ilirskim. Veselio se, kad je conte Ivanović, bogati kotorski trgovac, protestovao protiv namijenjene mu posvete Kačićeva Razgovora, što ga je izdao novim pravopisom Dunder, a protestovao je samo za to, što je izdanje bilo uređeno novim pravopisom. Ivanović je bio toliki protivnik novoga pravopisa, da je tražio u policije, neka zabrani štampanje knjiga ovim pravopisom — što je bilo sasvim po duhu i želji Kopitarovoj[171]. Što dalje, to mu je jači trn u oku bio Gaj; zove ga ludom i izdajicom,[172] to mu je čovjek, koji sa svojim radom hoćeš ne ćeš pobuđuje sumnju. No koliko je dalje bilo utjecanja Kopitarova, vidjet će se poslije.

Veze sa Slovencima, kako smo vidjeli iz ovoga razlaganja, bile su za prvi početak dosta velike; posve čvrste nijesu mogle postati, jer je bilo među odličnim Slovencima još skeptičara, koji nijesu mogli da progledaju ili svu korist od ovoga zametnutoga zajedničkoga rada, ili je opet bilo sumnjivih pojava za njih, pa nijesu htjeli da se svom dušom svojom dadu na potpuni zajednički rad. Ovaj konservatizam Slovenaca nije ipak posve priječio, da se slovenačka književnost, a može se reći i politika, preporađala pod utjecanjem upravo hrvatskoga ilirstva. No oni nijesu ušli u Veliku Iliriju, kako je posve ispravno istaknuo i Kulakovski[173], ni politički ni literarno. Oni su imali svoju odijeljenu povjest, a ta je imala malo i malo veza s povješću hrvatskom; po tome su imali i svoje osobito narodno razvijanje, koje je mnogo više stajalo pod pritiskom njemačke kulture i povjesti, nego li je taj utjecaj bio kod Hrvata. Sada njihovi prvi ljudi nijesu pristajali uz ilirsku ideju.

Već je dovoljno razloženo, kako stajaše spram ilirstva Prešern, Kopitar, a slavni pisac i rodoljub, potoniji biskup mariborski, Antun Slomšek nije htio ni poslije svoga pohoda u Zagrebu 1837. god.[174] da prihvati ilirstvo, premda se divio mladim hrvatskim Ilirima, divio se njihovoj odlučnosti i Gaju, kojega je napose htio da upozna na tom putu u Hrvatsku. Slomšek pisaše Vrazu 1838. godine njemački o ilirskoj književnosti s velikim priznanjem; on je znao dobro, što je Kollár u svojem spisu o uzajamnosti Slovena mislio[175]; to se vidi, iz njegova govora iste godine u Blatnom gradu (Moosburg), odakle se javljao i Urban Jarnik sa svojim dopisima. Slomšek je govorio o „starim Slovenima u Koruškoj, Štajerskoj, Kranjskoj, Ugarskoj, Češkoj i Moravi“, o Slovenima, koji su imali za učitelje Ćirila i Metodija, pa je dodao, da nema jezika na svijetu, koji bi bio tako raširen kao ovaj jezik slovenski. „Pođi do mora i naći ćeš Hrvate, koji govore slovenski kako i ti. Zađi u Ugarsku, Češku, Poljsku, Moravu, pa ćeš svagdje naći svoje slovenske rođake“. Zgodno ističe Fr. Ilešič[176], da je Kollárovu misao prihvatio, ali samo za katoličke Slovene, jer eto među njegovim Slovenima ne čujemo ništa o Rusima, Srbima ni Bugarima, koji su pravoslavni. Znao je taj odlični svećenik koruških Slovenaca za Pavla Stoosa, kojega drži dobrim pjesnikom, ali ne će ništa da napose o njem spomene, premda mu je bilo poznato, da je Stoos sa slovenskim klericima i svećenicima vodio brige o Kollárovim nazorima za slovensku uzajamnost. Slomšeku se sviđala ilirska misao, o tome ne može da bude ikakve sumnje, ali on nije nikako svojega ugleda upotrijebio, da se Slovenci politički približe Hrvatima.

Čini se, da je Vraz, koji je najviše i sigurno iz uvjerenja prigrlio ilirstvo, najbolji tumač svih slovenskih želja i misli: on je, kako i drugi, bio shvatio Gajev pokret samo s književne strane, i u tome ga slijedio. No kad je iz toga sasvim prirodno izbila na javu i politička strana hrvatskoga buđenja, onda se on našao po strani i više mu nije toliko godilo, što su neki Hrvati, napose najbliži krug Gajev, izvodili. Tako je bilo i kod onih Slovenaca, koji su bili za književno jedinstvo s Hrvatima. Ima mnogo potvrda iz vremena, kad se službeno nije trpjelo ime ilirsko, da su Slovenci slabo marili za razvitu ideju jedinstva; u 1848. su godini mnogi osuđivali Hrvate, pa su i ove burne godine bili rijetki glasovi, koji su mislili na političko približavanje Hrvata i Slo-

venaca. Najveći ih je dio bio potpuno odlučan (a to je propovijedao i Slomšek), da ostanu samo austrijski Slovenci, koji ne će ni k frankfurtskim Nijemcima upravo tako, kako ne će ni k Hrvatima[177]

Nije nikako presmjela i neosnovana tvrdnja, da je najmanje izgleda za sjedinjenje Slovenaca i Hrvata u ovom vremenu bilo baš u tome, što su ilirsku ideju na slovenskoj strani prihvaćali najviše svećenici, koji su već od četrdesetih godina sa sumnjom i neodlučnošću gledali razvijanje hrvatskih prilika, budući da im se nije sviđala ona slobodoumna struja, štono je svuda u Hrvatskoj počela preotimati mah. Slovence je njemačka kultura i politička moć presvojila, poradi čega im se činilo prenaglo i nekako neprirodno ono opiranje Hrvata protiv Madžara; činilo se i mlađim Ilirima iz Slovenije, da provođenje jedinstva narodnoga u Hrvatskoj ne odgovara baš onako olako i bezbrižno nabačenoj kulturnoj ideji zajednice, pa su se odbijali od „iliršćine", a neki su od njih, ne bivši ni prije Ilirima, stvarali slovensku narodnost u nabožnom smislu. Vođa je ovakim Slovencima bio Slomšek[178], na kojega je kao na svećenika sigurno utjecalo i pisanje Kopitarovo, kad je javno navaljivao na Šafařika i na Hrvate[179]. To su stvarale prilike i život dvaju slovenskih naroda, za što mi nije čudo. da su Slovenci lijepo mogli primiti pravopis Gajev. ali su se samo malo približili u jeziku Hrvatima, da razviju svoju narodnu knjigu. Kad je trebalo najviše da se radi oko učvršćivanja ilirske misli, onda je među Slovencima kako i među Hrvatima svećenicima, dolazilo do snage isticanje vjersko, poradi čega je mnoga stvar zapinjala, koja bi se inače mnogo brže mogla razviti. Da je to istina i da je Kopitar svojim upozorivanjem na „lutorske učitelje" Gajeve pobuđivao sumnju na sav rad ilirski, evo kako se i u Hrvatskoj mislilo na nekim mjestima — no nije se samo mislilo, već i radilo — što će nam poslije sami događaji potvrditi.

Član zagrebačkoga klera Joža[180] se tužio na vjerski indiferentizam u Hrvatskoj, koji vodi do uvođenja protestantizma. To su one „luteranske kape", koje je gledao Kopitar za Gajevim radom. „Kod nas nitko ne mari za veru; kod nas lada somnus lethargicus, kao negda pitanja o narodnosti, o samostalnosti i dičnoj neodvisnosti naše domovine u dubokom snu zakopana ležaše, dok Gaj svojim jakim glasom, i svojom duševnom silom spavajuće k življenju probudio nije. Ovak bi se probuditi morali i

u vĕrozakonskom smislu. — Istina, da sada (1846.) mnogi muža napomenutoga mrze, za to što počekao nije dok bi se bili sami probudili. O početku su se dali od njega voditi, kao jošće od dubokog sna omamljeni, ali sada, kada omamljenje prošlo je, sada se protive mudrosti njegovoj. Dodjite sada u Zagreb, i videli budete hiže Gajeve prazne, i prebrojiti budete mogli njegove priatelje izmed mlade generacie. O diplomatah ne govorimo ovde. — Samo jedno žalim pri Gaju, da nije katolik. Vodja Hervatov morao bi biti katolik kao Ò Conel u Irskoj, dušom i telom katolik. Narodnost naša Hervatska kako se može bolje čuvati proti Ugarskoj, koja za kalvinizmom teži, kak po katolicizmu. On će Hervate svigdar od Magjarov oddružiti, ako oddruženje za korist i sreću naše hrvatske domovine od potrebe je. Istina je ima i kod nas, i to puno schismatikah. — Možebiti da zaradi ovih Gaj ne će s farbom van". Kad bi Gaj bio uvjereni katolik, onda drži Joža, da bi ga i sljedbenici grčkoga vjerozakona više štovali. U njihove običaje ne treba dirati, jer to nitko od njega ne zahtijeva. Bilo bi dobro, da Gaj izađe sa svojim mišljenjem javno pred svijet. — Ovaj glas je do duše nešto poslije Kopitara došao do naših ušiju, ali nijedna veća stvar ne dolazi odmah do potpunoga svoga izvođenja, pa i Kopitarove veze s Kristijanovićem protiv Gaja tek polagano rađahu ponajprije sumnjom, onda i tvrdnjom i osudom svega njegova truda. A kad je kod Hrvata to posve jasno izbijalo na javu, kako ne će još prije kod Slovenaca? No gdje su onda još druge sumnje?

Što je *Dalmaciju* odbijalo od Gajeva književnoga pothvata, to nije bila ni skepsa poradi vjerozakona, niti tolika nesklonost spram pravopisa ili kakvi zahtjev u pogledu jezika ili imena; nepristupanje Dalmacije u ilirsko kolo bijaše društvena i narodna njezina bolest — neznanje zadatka narodnoga samostalnoga života. U Dalmaciji još nije bilo ljudi, koji bi htjeli da zametnu kakove veze s jednokrvnom braćom. Dubrovnik je poslao Kaznačića s pjesmom u „Danicu" ; Zadar, Split i ostali gradovi nijesu imali ni onoga, što je sada još osjećao nekadanji slavni Dubrovnik bar u jednom svom zastupniku. Potpuna studen u narodnom obziru kod kuće, a kruti led spram ilirstva u Hrvatskoj — to se može reći kao karakteristika ovoga vremena u odnošaju Dalmacije za ilirsku književnost. Dubrovčani su imali još uvijek živu svoju slavu djedovsku pred očima, pa da dopuste,

da ih ovake novajlije vode i da im hoće određivati književni jezik? Dalmacija i Dubrovnik nijesu u ovo doba ništa novo štampali, što bi bilo pisano hrvatskim jezikom; gospodstvo je talijanskoga jezika bilo potpuno. Tu dakako — kako je već rečeno — nije moglo da bude brige i mara za narodnu književnost. Nije moguće potpunu mjeru uhvatiti riječi Božidara Petranovića, koji pisaše Gaju[181], da se neki između Dalmatinaca u Šibeniku trude, da među svojim zemljacima raširе čitanje „Danice". Negdje pod kraj 1838. god. po vijestima Petranovićevim počeli su se neki prijatelji okupljati kod jednoga kavedžije, gdje su kao Iliri govorili o jeziku, o narodu, o književnosti i o drugim narodnim stvarima. Istina je, Petranović sebe i svoje prijatelje naziva Ilirima iz Dalmacije, ali to je bilo, može biti, samo u Šibeniku, gdje je Petranović sa svojim prijateljima radio oko podizanja narodne knjige izdajući „Ljubitelja prosvješćenija ili Srbsko-dalmatinski Magazin"[182]. Petranović kao pravoslavni nije nikakve razlike vodio između katolika i pravoslavnih, nesumnjivo za to, što u ovo doba nije prodrla misao u Dalmaciju, da narodnost može stvarati vjera; velike razlike po vjeri u opće onda nije bilo u Dalmaciji kako ni u Hrvatskoj za književnike, a za narod nikakve, i premda su se pravoslavni zvali Srbima po vjeri, po narodnosti su bili u Hrvatskoj Hrvatima, Ilirima, a tako i u Dalmaciji.

U Petranovićevu Almanahu ne nalazimo nikakvih vijesti o ilirskom radu u Zagrebu. Ne bi bilo opravdano reći, da nije ni za što znao, što se u Zagrebu radilo. Bio je u vezi s Karlovcem preko Pretnera. Gdjekoja je „Danica" dospjela i u Dalmaciju, a sam Petranović znade za rad Stanka Vraza, kojemu šalje svoj prvi „Magazin" kao „rodoljubnomu i veleumnomu"[183] književniku; s Kaznačićem je opet prijatelj, a on je bio već ilirski književnik. Za to je baš i čudno, da u tom Magazinu nije bilo spomena o novom životu u Zagrebu, koji bi bio mogao približiti još više Srbe-Ilire iz Dalmacije Ilirima u Hrvatskoj i Slavoniji, što je svakako bila želja Petranovićeva[184], a i njegova ponajglavnijega pomagača jereja Georgija Nikolajevića, paroha dubrovačkoga. Očekivalo bi se to prije, što je i na drugoj strani oduševljeni prijatelj ilirskoga rada Pavao Stamatović u Segedinu javljao u svojoj Pčeli o novinama i „Danici", a po duhu se nije mnogo razlikovao Magazin od Pčele. No bilo tome kako mu drago, svakako je to istina, da su pravoslavni u Dalmaciji počeli prije misliti na potrebe na-

rodne knjige nego katolici, a stoji i to, da su neki pisci nastojali doći do veza s Gajem i njegovim radom.

Od Dubrovčana nalazimo u 1838. god. đaka A. Rusi[185] kao „Ilira iz Dubrovnika“, da se čuje što i osim pjesme iz Dalmacije, gdje još nija bilo mlađe generacije, koja bi htjela i mogla da povede novo kolo. Starija je generacija bila zadovoljna, ako je mogla doći do toga, da preštampava stare svoje klasike i prebira brige dnevne. Kakve su bile želje Makaranina Stjepana Ivićevića, koji je negdje 1836. g. poslao dvije pjesmice Gaju i molio ga, da se štampaju njegovim osobitim pravopisom, vidi se iz razlaganja njegova, da se u pravopisnom pogledu ne imadu „bitja uzmnažati bez potribe“, što znači, da ne treba osobito mnogo mijenjati u pravopisu[186]. No glas Ivićevićev nije prodro od ušiju Gajevih i Babukićevih, jer su oni imali svoje jače i veće učitelje, koji su s razlozima opravdanim odbijali ovake zadjevice, kakve su se sporadično javljale ovdje i ondje na pojedine glasove. Svaki čas mijenjati u pravopisu sad ovo sad ono i tako zadovoljavati željama pojedinaca, koji nijesu imali osobita prava po svojim zaslugama da utječu na promjene, to se u Zagrebu nije moglo provoditi. I onako je već za dvije godine nestalo iz pravopisa glasa ĵ, koji je imao označivati razliku u đ, nj itd.

I onda, kad je snaga ilirske knjige bila dosta velika, kad se Ilirima priznavao napredak i od najljućih protivnika, Dalmacija se nije mogla prihvatiti zajedničkoga kola svim svojim srcem, jer su s jedne strane još uvijek društvene spone bile i odviše u nenarodnom duhu razvite, a u drugu ruku kao da je već stoljećima politički odijeljena Dalmacija slabo marila za veze jednokrvne braće. Kad je snaga bratske slovenske sloge imala biti najočitije pokazana, u 1848. godini, i onda je Dalmacija tek pod jakim uvjetima htjela da uđe u kolo s Hrvatima pod banovim žezlom. „Po ovom putu (kojim su u 1848. god. išli Hrvati, Česi, Poljaci i Slovaci), što je od naše strane (od strane Dalmacije), kratiti ne ćemo za ulisti s vami u kolo konstitucije, ako pod bičom plemenštine vi (u Hrvatskoj) ne budete ječati. Drukčije se složiti ne možemo, dok se vi ne otresete“ — piše Stipan Ivićević[187]. Dalmacija po svojem shvaćanju slobode i pravice dobro stojaše, i kad bi dobila slobodnu trgovinu s Bosnom, bila bi — po riječima Ivićevićevim — srećna zemlja. A Ivićević već ne bijaše tek onaki čovjek, kojemu su može vjerovati i nevjerovati. Dalmatinci bijahu

uvjereni, da im svako carstvo hoće dobro i da oni sami mogu naći svuda prijatelja — a najlašnje mogu naći gospodara. „Dalmacija naučila se je o sebi vladati se iznutreno, i tako ju valja pustiti“ [188]. Ako još dodamo, da se po Dalmaciji bojahu nevjere Madžara u svako doba, i to jednostavno poradi toga, „zašto (Dalmatinci) nerazaznaju Hervate od Madžarah, i misle da je sve jedno“. Stanje je takvo, da „ima naših koji rade to (razliku između Hrvata i Madžara) razbistrivati i uglaviti puku“. Priznati, da je „naše jedinstvo od davna razcipljeno i različni su običaji postali, koja ne možemo u jedan čas sve ujediniti“ [189], i priznati to u 1848. godini, onda je moguće da posve razumijemo ovaj sadašnji neodziv Dalmacije, a i potonju protivnost u gdjekojim stvarima, ma da se u Hrvatskoj baš mnogo gledalo, da se opreke izglade, kako je to javno i u ilirsko doba istaknuto. Za sad su bile još slabe potpore iz Dalmacije od živih pisaca, ali su za to mrtvi ostavljali jake svoje stope.

Što je Dalmacija ovako neznatno utjecala kod rada književnoga — o političkom nema i ne može da bude govora — u prvim godinama hrvatskoga ilirstva, ne može se baciti krivnja na nedostatnu pažnju za tu zemlju i sestru trojednoga kraljestva na Hrvate u Zagrebu ili u banskoj Hrvatskoj u opće. Da veze u prvim godinama nijesu bile osobito čvrste, to se razumije, jer je Gaj još uvijek morao paziti i na sebe i na svoje institute. Ova nam se opreznost i slabije veze pokazuju i u pogledu rada *Bošnjaka* i njihova dovođenja u krugove ilirske za prvih godina ilirstva. U Bosni i Hercegovini su bili jedini obrazovani elemenat franjevci i pravoslavni svećenici. Jedino iz duhovničkoga su se reda uvijek za gospodstva Turaka javljali književnici, a nosioci su kulture bili samo franjevci, koji su čuvali i svoje osobito ćirilsko pismo „bukvicu“, kojom su pisali mnogi još u XIX. stoljeću.[190]

Ideja ilirska, kako su je propovijedali iz Hrvatske, nije bila nikako tuđa bosanskim franjevcima ni prije, a po gotovo ne u XIX. stoljeću, jer su oni i sami svoj jezik nazivali iliričkim, i pod tim ga nazivljem širili među svoje učenike u gramatikama, koje su bile slagane „iz različiti pisaoca dalmatinski, dubrovački, bosanski i panonski“ [191] još prije nego li je Gaj počeo pripovijedati zajednicu svih svojih Ilira. Kad je Gajeva misao počela prelaziti od jednostavnoga pisanoga programa na izvođenje u smislu

zajednice, onda je Bosna i Hercegovina, dakako samo po svojim franjevcima, sve više nastojala, da se nekako prikrpi ovoj novoj tvorbi, ne bi li se kako riješila onih muka, što su joj ih zadavale Osmanlije. I tako je Gajev posao postao prije i bolje poznat u Bosni nego li u Dalmaciji, jer su ga franjevci širili. Gajeve su ilirske novine već 1836., pa još više 1837. godine donosile vijesti o bunama i smutnjama, što su ih izazivali gospodari Bosne među kršćanskim pučanstvom.

Franjevci su imali od uvijek veliku vrijednost kod domaćega svijeta. Protivnik rodoljubnih franjevaca bosanskih, prijatelja ilirskih ideja, bijaše biskup fra Rafael Barišić, kojemu bijaše zazorna i moralna moć franjevaca nad domaćim pukom. Taj je Barišić sumnjivo gledao širenje „ilirske narodnosti" i širenje misli o jedinstvu svih Ilira u onom smislu, u kojem se o tome govorilo i pisalo u Zagrebu; smetalo ga je sve to za to, jer su ove misli donosili franjevci u Bosnu iz Hrvatske, kamo su slali svoje klerike na nauke. Barišiću je bilo mrsko to franjevačko djelovanje, pa se u strahu ne za svoje franjevce, već za svoju vlast i za svoje lične interese potužio u Rimu na Gaja, da je on „glava" onih pobuna, što su u 1836. 1837. g. izbijale u Bosni. Dakako da je tom tužbom mislio postići, da Rim zabrani mladićima polazak nauka u Zagrebu i da Rim svojom zabranom zakrči širenje ilirstva u Bosni. Vjerojatno je, kako reče Kulakovski u svojem Ilirizmu str. 213., da je za težnje i nakane ilirske doznao od Barišića i Vedžihipaša, kojemu je ovakva pojava morala biti još nemilija, kad je vidio, da su se i neki bosanski muslimani počeli približavati kršćanima i time još jače podupirali bosanske nemire. Barišić je po gotovo morao nastojati, da se oni bliži i povjerljiviji odnosi između Bošnjaka svih triju vjera što više raskidaju, — a to je mogla učiniti oblast, kojoj je na čelu bio Vedžihi-paša — jer je njemu bila mrska sloga već između katolika i pravoslavnih[192]. Barišićevi su interesi ovdje očiti: osamiti franjevce, pa lakše njih onda skučiti pod svoju vlast. I već 1837. g. obratio se Vedžihi-paša na bana Vlašića, da se potuži na Gaja i na njegov buntovnički rad u Bosni. Hoće li se odatle što misliti i o radu Gajevu kod kuće, o tome nije vodio brige ni Barišić ni paša.

Da su u Zagrebu ozbiljno mislili pritegnuti Bosnu u novo kolo, o tome se ne može sumnjati. jer je već u prvoj godini „Danice" (1835. br. 14) Mato Topalović zapjevao nad tužnom

Bosnom, imajući može biti na umu upravo dnevne neprilike franjevaca s biskupom Barišićem, a i gledajući one nevolje, koje su bile svagdašnji hljeb bosanske raje sa zuluma osmanlijskih. Nije se pitalo, tko je napisao u „Danici" riječi: neka bude sloge, neka bude ljubavi među braćom, pa će onda sunce sinuti, pa će zla nestati; dosta je, da je to izašlo u Gajevu listu, i o potvrdi kojekakvih misli od strane zagrebačkih Ilira na štetu osmanlijske vlasti u Bosni ne može se ništa sumnjati.

Ne bi bilo pravo, da se ne spomene uz ove navedene prilike o uzajamnosti Bosne s Hrvatskom u ovo doba još i to, da je u Brodu kod Ignjata A. Brlića za Bosnu bilo glavno mjesto, odakle se sve o ilirstvu moglo na sve strane doznavati, pa da je baš preko Brlića, koji je vodio „agende" bosanske, mnoga misao i mnogo djelo dolazilo u narod. Brlić je s bosanskim franjevcima prijateljevao, s njima raspravljao mnoga pitanja, bio njihov pouzdanik s obzirom na domorodne stvari, a sam dobar Ilir, za što ne može da bude čudo, što je Bosna u svojim fratrima politički bila prije ilirska nego li Dalmacija. Književno sad još nijesu mogli ući u kolo ilirsko, jer starija generacija dobro ne znađaše novih želja, a mlađu je trebalo tek uzgajati, da onda ona počne bar u književnosti poticati ono, što bi spajalo sve Ilire.

Odmah u početku ovoga novoga pokreta u hrvatskom životu nastojahu drugovi zagrebački, da dojave *Srbima*, što se radi u Hrvatskoj. Više nego s ikojim plemenom slovenskim vezala je krvna srodnost jedne i druge. U jeziku nije bilo takvih razlika, da bi sprečavale zajednički rad. Pored Srba valjalo je mnogo i dobro pomisliti, što bi bilo i sa samom Slavonijom, kad se ne bi uvodio svakamo štokavski govor. Ako su srpski književnici u najvećem dijelu još pisali jezikom nenarodnim, a ono je u narodu za svagdašnji život upravo jezik izjednačivao Hrvate i Srbe Tri županije nijesu mogle u tom pogledu odlučivati u času, kad se radilo oko sjedinjenja čitavoga naroda. Hrvati su nalazili isti jezik u pisaca dubrovačkih, slavonskih i bosanskih, koji su primali od 1835. god. i u svoju dnevnu književnost, budući da je Gaj dobro razbirao, da se na ovaj način može privesti kraju ono cjepkanje, koje je do sada postojalo u narodu hrvatskom, a po gotovo nije moglo smetati novomu jeziku pisanje srpskih književnika, jer je Vuk Karadžić svojim dosadašnjim radom jasno dokazao, da je štokavski govor s malim dijalektologijskim razli-

kama isti jezik u Srba, koji i u Hrvata, štono su imali na pameti ogromnu većinu narodnu. Koje onda čudo, da su mladi Iliri išli u prvom redu kod utvrđivanja svojega ilirskoga jezika i pravopisa za tim, da što jače istaknu svoju zajednicu sa Srbima u Ugarskoj i u Srbiji? Na jednu se zapreku moralo osobito paziti kod toga još i danas, samo u drukčijem opsegu, najzamašnijega, najškakljivijega, a odlučnoga pitanja. Ako se htjelo što postići, trebalo je učiniti kraj onim zaprekama, koje su kod Hrvata i kod Srba mogle najprije da porode svađu i razdor mjesto da dovedu do sloge.

U Hrvatskoj nije bilo u narodnom pogledu razlike između katolika i pravoslavnih. Sam proslavljeni pjesnik Lukijan Mušicki pisaše T. Pavloviću važne riječi u tom pogledu za Srpski Narodni List ovako; „Šta ćemo sad? i Vi (Pavlović) i ja i Klir Hrvatski? — — Hoćete li i moći i hotjeti pone više Eksemplara pečatati, da bi i moji bijedni Hrvati (misli svoje svećenstvo u gornjokarlovačkoj biskupiji) srećnu braću stići mogli". (Srp. Nar. List 1837. br. 22. str. 176.).

U vjerskom su se pogledu razlikovali i ovdje pravoslavni kao pripadnici srpske crkve od katolika. Pismo je dijelilo Hrvate po narodnosti od Srba po vjeri u Hrvatskoj i od Srba po narodnosti izvan Hrvatske, (a to misli i Mušicki), jer su hrvatski državljani upotrebljavali latinicu u svojem svagdašnjem saobraćaju, a Srbi u Ugarskoj i u Srijemu poprijeko su se služili ćirilicom kao i Srbi u kneževini Srbiji. Ako se znade, kako je u našem puku vjerska podnošljivost tolika, da se ne bi moglo ni govoriti u tom obziru o različnosti vjere, tad je trebalo vođima da u prvom redu utječu s te strane na svoju vojsku, da ne izaziva zadjevica i da ono uđe u više — ako se tako smije reći — slojeve, što je kod puka bilo posve riješeno, te su samo gospodske zadjevice mogle ovdje i ondje da uzbude kakvu nesuglasicu. S hrvatske se strane u prvom početku rada oko književnosti uklanjalo i najmanjim nesuglasicama, jer se doista mislilo doći do prave sloge. Kako je stvar stajala u godinama 1836.—1839., razabrat će se odmah.

Još prije izdavanja novina radilo se u Zagrebu oko što boljega poznavanja srpske književnosti. U zagrebačkom je sjemeništu počeo Gaj oko toga raditi već negdje oko 1833. god.. a u početku hrvatskoga ilirstva čitalo se gotovo „u svakom uglu" „crne škole" srpski, a napose spisi Vuka Karadžića, Dositija

Obradovića i Rajićeva povjest[193]. Time je Gaj ulazio u ono društvo, koje je na hrvatskoj strani baš poradi vjerskih razlika moglo da se odbije od njegova posla. Kad mladi klerici, budući učitelji i gotovo jedini prosvjetitelji narodni upiju duh zajednice, onda će biti lakše prevaliti strmine, što bi se mogle podići može biti s koje druge strane. Podupirati zajednicu u svojim izdanjima i po mogućnosti rušiti zapreke, to se već gledalo u „Danici" priopćivanjem srpskih pjesama, koje su upravo imale zadaću, da polagano kidaju i ruše ograde između braće. Prije nego se primilo ime ilirsko za „Danicu" i novine, bilo je ozbiljna govora o tom pitanju[194]. U Hrvatskoj je bilo utvrđeno, da ćirilicu mora znati svaki pravi Ilir, jer je to pismo „slavjansko", a jednako je pismo Hrvata kako i Srba, pa bi ga Hrvati bili voljni i primiti, kad ne bi bilo latinsko pismo ljepše[195]. Babukić pišući svoju „Osnovu slovnice slavjanske narěčja ilirskoga" 1836. god. kaže, da Iliri uzimlju „bez ikakvog jednostranog obzira" kao svoje pismo ono, kojim pišu svi evropski narodi, jer su Iliri članovi evropskih naroda. Pod tim Ilirima on razumijeva „Srblje, Horvate, Slavonce, Bosance, Crnogorce, Hercegovce, Dalmatince, Dubrovčane, Bugare, Istrijance, Štajerce, Krajnjce i Korušce", te Srbe meće na prvo mjesto kao glavni sastavni dio ilirskoga naroda. Babukić je imao na pameti, da bi trebalo i za Srbe urediti knjigu, kojom bi oni bili još više privedeni u kolo ilirsko. Za to je on nekolika puta pošao u Novi Sad i odlučio na poziv Matice Srpske da će sastaviti srpsku gramatiku. I on je napisao knjigu: „**Правопис Српски и основе граматике Словенске нарѣчя илирског**", a gramatika je ta imala svoju osnovu u gramatici Dobrovskoga Institutiones. Matici Srpskoj nije odgovarala ta Babukićeva radnja, pa mu je u lipnju 1837. god. vraćena[196]. Da su Hrvati mislili više na zajednicu sa Srbima nego sa svojim drugim susjedima, a naposе sa Slovencima, pa da su prema tome i radili, za to ima više opravdanih uzroka.

Srbi su u ovo doba imali svoju razmjerno obilnu književnost. Babukić je sigurno uz potpuno odobravanje Gajevo metao mnoge članke Dositija Obradovića u „Danicu", i čini se, da je Obradović sa svojim mislima i svojim načinom pisanja bio uglednik onima, koji su vodili glavnu riječ u ilirskim izdanjima. Obradovićeva su se djela za mladu ilirsku književnost činila osobitim djelima, jer u kajkavaca nije ni iz daleka bilo onoga duha za narod,

što ga je razvijao ovaj srpski pisac. Uz narodnoga učitelja Dositija i učitelj prošlosti južnih Slovena Rajić bijaše mili znanac Hrvatima. Vuk Karadžić nije mogao u Matici Srpskoj naći mjesta za svoje radove; ali su osim njegovih izdanja pjesama Hrvati poznavali i druge srpske spise, koje su čitali ne samo najbliži prijatelji i trudbenici oko „Danice", već i mladež.

Srpski Letopis, što ge je izdavala Matica, donošaše takvo štivo, kakvo po prilici i „Danica", samo što je sve pribrano u pojedine knjige. Osim ovih izdanja imahu Srbi dosta almanaha već od prije; tu je bio Tirol sa svojim almanahom banatskim, Steić sa svojim „Zabave za razum i srce", a Srpska Pčela Pavla Stamatovića u prvim zanosima za ilirstvo znamo, da poticaše i Srbe, neka uspišu u „Danicu". Doda li se k tomu, da je među srpskim piscima bilo na glasu pripovjedača i dramatičara (Vidaković, Joakim Vujić, Jovan Sterija Popović), da se sa svojim pjesmama odlikovao Lukijan Mušicki i da su idealni radovi Sima Milutinovića nailazili na ozbiljno poštivanje, onda nam se objašnjava samo sobom, da su na hrvatskoj strani još i više baš u ovo doba išli za tim, kako bi se u knjizi približili Srbima.

Kulakovski je sasvim dobro istaknuo[197], da je u dosta obilnoj utakmici književnoga poslovanja na različnim stranama bilo malo jedinstva u književnom jeziku. Vuk je već bio posve na čistu za narodni govor u književnosti, drugi su svi pisali slaveno-srpski, no u privatnim pismima preteže svuda čisti narodni govor. Hrvate to nije mnogo smetalo. Babukić je istina utjecao na govor u „Danici", mnogi su i preuzeli neke riječi iz srpske knjige, poradi čega je bilo i prigovora, kao n. pr. od Vraza, da se srbizira i rusizira u „Danici" (n. pr. sojuz za savez, i t. d.), no to je bilo ili poradi neznanja, ili opet poradi toga, da se sasvim ne odbiju od Srba i ne pristanu uz Vuka, na kojega su navaljivali sa svih strana. U ostalom u pitanju jezika i pravopisa za Srbe Hrvati su se prilično držali po strani prepuštajući vremenu, neka ono riješi ovaj spor, koji se upravo počeo zaoštravati, jer su počele donositi novine i druga književna izdanja polemičkih članaka, da tobože razbistre i riješe ovo pitanje.

Energiji Gajevoj imalo se zahvaliti, da se i u hrvatske listove nije u prvi čas uvukla ovakva svađa oko pravopisa među Hrvate, kad je svatko mislio, da ima pravo govoriti o svakom pitanju. U Hrvatskoj se i u Slavoniji nije u prvo vrijeme toliko o tome

pisalo, ali kad se s dalmatinske strane počelo protiv novoga pravopisa govoriti, bilo je nezadovoljnih i među Ilirima, kako će se poslije čuti.

Da su Srbi u kneževini Srbiji bili manje zaneseni Kollárovim i Šafaříkovim idejama, sasvim je razumljivo. Oni su se svakim danom sve bliže primicali potpunomu svomu oslobođenju ispod vlasti turske, a pomišljati na što drugo, sigurno ne bi nigdje ni kod kojega plemena slovenskoga nalazilo mnogo odziva. Ta slovenska uzajamnost i nije nikla u glavi slobodnih i samostalnih Slovena, već onih, koji su od svojih susjeda podnosili kojekakve nevolje. Slabije veze Srba u kneževini bijahu i time opravdane, što je baš njima Rusija bila jaka pomoćnica podupirući ih i politički i u književnosti materijalnom potporom. Ugarski Srbi dobro dolažahu i bijahu dobro primani u Srbiji. No oni, koji su ostajali kod kuće, nekako su većma osjećali, da bi im trebalo naći oslona kod braće izvan srpske kneževine, pa su i radije i više mislili na slovensku uzajamnost nego oni u Srbiji. U njihovim se spisima nalazi prevedenih članaka iz spisa Jana Kollára, Pavla Šafaříka, ima stihova originalnih iz Puškina, Jazikova i Hvostova, čuje se i Slovak Ljudevit Štur, Kollár sa svojom Slávy Dcera, Slovenac Prešern, Poljak Mickiević, dosta se pisalo o ruskoj književnosti i o Rusiji, ali nigdje se ne čuje osim u odama i epigramima Lukijana Mušickoga misao o prijekoj potrebi približenja ostalim Slovenima ma i učenjem njihova jezika, života i povjesti. Može se reći, da su poprijeko rijetki javni glasovi, koji bi s ushitom pozdravljali potaknutu misao slovenske uzajamnosti. Ima i „Zvonelka (sonet) o slogi“ (1837. Letopis) od nekoga Slavo-Mira „Ilira iz Medjimurja“, ali ta sloga nije sloga i glas o njoj onako jak, kako je odmnijevao s hrvatskih strana. Štampaju (1837.) odu „Hrvaćanina“ caru Franji; pjeva „Srbljin Čehu“, ali to je tek nešto od onoga, što se u Hrvatskoj radilo. Srbi su postajali već praktičnim političarima — da govorimo s Kulakovskim[198] — ter su počeli voditi brigu samo za svoju narodnost, što je sasvim prirodno moralo da stegne granice misli, kakve su poticali Kollár, Šafařík, Gaj i dr. Tako je bilo u Srbiji, a odatle se ovakvi način mišljenja javljao i kod ugarskih Srba.

Još prije samoga ilirskoga imena, kako su ga Hrvati primili 1836. god., Srbi su se odbijali od njega. Kad je izašla gramatika I. A. Brlića 1833. godine pisali su Srbi[199], da se ona poradi imena

(Grammatik der Illyrischen Sprache*) preporuča „svim Slavjanom, a u toliko više što je ona gramatika upravo serbska, svima Serbljem“. Pisca veseli, da je izašla ova najbolja **Грамматика Серб́ска**, jer će sad moći i drugi bolje raditi gramatiku za Srblje. To je, izrijekom se ističe, gramatika srpska, a ne ilirska, pa je piscu žao, što toga nije Brlić sam kazao. „Jer da su Iliri, kaže se dalje u toj objavi, u tješnjem smislu reči, i Srblji, t. j. narod u Bosni, Ercegovini, Crnoj Gori, u Horvatskim Varmeđama, Srbiji, Slavoniji, Dalmaciji, Dubrovniku i u južnoj Ungariji jedan isti narod, od podrekla upravo Srpski narod, i da je sviju ovi jezik, Srpski jezik to je opće poznato; Gramatika dakle ovog jezika Srpskog ne može se drugačije nazvati nego Gramatika Srpska. Ilirska ne može se reći, to G. Brlić sam kaže; a mnogo se manje može reći, Slavonska, Dalmatinska, Bosanska ili Srbijanska, jer su to sve imena zemalja, po kojima narod Srpski obitava, ali Srpski svoj jezik zadržava i govori; dakle i Gramatiku svoju Srpskom imenovati mora. Žao nam je zaista, — piše dalje pisac — što se braća naša, Srblji zakona rimokatoličeskog Ilirima, Slavoncima, Dalmatincima, Dubrovčanima i Bog zna kako ne nazivaju, imena svoga pravog bez ikakvog uzroka otricajući se, tako da i sam G. Brlić, kome inače roda svoga ime Srbljin, da je milo vidi se, okleva i čini se, da Gramatiki svojoj za stranne voleo bi dati smešno ono ništa ne značeće ime: Gramatika Naška (?) samo da Srpska ne rekne!!“ Dalje pisac ne će „iz mnogi podozrenija“.

Ove riječi (valjada T. Pavlovića) utvrđuju onu misao, da su Srbi i poradi vjere i poradi pisma govorili izrazitije o svojoj narodnoj svijesti i da su slobodno mogli neprimati ponuda o slovenskoj uzajamnosti.

Pavlović je poslije u svojem Srpskom Narodnom Listu, što ga je počeo izdavati u Budimu od 1. srpnja 1835. god. bio nekako pod utjecanjem novih ideja o slovenstvu, jer on u pjesmi „Listu našemu“ šalje pozdrav svim Slovenima (i poimence ih navodi), jer su oni „svi braća od jedne matere, od Slavije najslavnije majke“. No to nije bio onaj „slavizam“, što ga je širio Kollár, kako se vidi odmah i iz njegova članka „Sloga“ koji je i Gaj u „Danicu“ (1835. god. str. 284.) preuzeo. Njegova je želja, da se slože Srbi, jer se nada, da će iz te sloge poniknuti opet novi život, koji je u neslozi morao da bude zakopan. Ne smeta

* Ove su riječi u objavi ovako otisnute.

ni najmanje to, da je Pavlović u svojem listu tiskao i pjesme Rodoljuba Zdenčanina (Mate Topalovića) n. pr. u br. 4. str. 25. ili u br. 11. str. 81., gdje je otisnuta „Tužna Ilirija", u kojoj se pjeva, da je Ilirija postala tužnom za to, što je u njoj gospodovala nesloga, koja je od gospodara činila robove. I pjesma „Glas rodoljupca", preštampana iz „Danice", pa epigram napisan u slavu Gajevu[200], nijesu još dokazi, da je u Srba pretegnula ona misao o cijelome moćnom i zajedničkom radu svega slovenstva, jer se pored svih tih pjesmica u Srpskom Narodnom Listu još uvijek kud i kamo više ističe čista srpska struja, koje nijesu mogli zatrti ni članci o „literarnoj zajamnosti među narodi i narečijama slavenskim" od Kollára (br. 25. 1835. god. str. 198), ili o Slovacima u Madžarskoj (br. 22.). Jasno se to vidi i odatle, što je u Srpskom Narodnom Listu pozdravljen Ilir Janko Drašković od Mate Topalovića (1837. god. br. 22. str. 173.), a ipak je u istom godišnjaku tiskan članak Jovana Subotića „Rod, Narodnost, Rodoljubije", u kojem se veli (br. 5. str. 35.) ovo: „Srbljin rođen biti pak se Srbstva odreći jest najveća neblagodarnost", pa da će s obrazovanošću doći „da se zvezda prosveštenija narodnjeg što skorije na Srpskom horizontu ukaže". Tomu posve odgovara i ovo: „Ime je Srb — Srbljin među Slavjanima najstarije i najslavnije; ono se u Istoriji naroda svagda s pohvalom spominje" (244). Ovako nije nijedan Hrvat pisao u ovo doba o čistoj hrvatskoj narodnosti.

U opće bi se moglo reći, da se ondje spominje ime ilirsko kod Srba. gdje ga prenose iz drugih slovenskih spisa (n. pr. Šafařikovih), ali gdje Srbi sami o sebi pišu, tu je uvijek, bez razlike protivnika ili prijatelja hrvatskim Ilirima, za Srbe ostajalo i dostajalo samo njihovo ime Srbin bilo u prozi bilo u pjesmi.

I u samoj Dalmaciji T. Petranović u svojem Srpsko-dalmatinskom Magazinu (1838. god. str. 40. i dalje) isticaše, da je veći dio „žiteljstva kraljevštva Dalmacije slavenskog proishoždenija, imeno srpskog, koj narod zajedno s Rvatima u zemljama starog Ilirika naseli se". A već prije je 1837. god. tražio, da srpski pisatelji pišu srpskom narodu srpskim jezikom, i to tako, „da nas svaki Srbljin lako razumjeti može". (Srbski dalm. Almanah 1837. str. 49.). U tom nije izrečena protivnost ilirskoj ideji, ali nije učinjen ni korak približavanja.

Najzanosniji za slovensku zajedničku stvar kao da bijaše među svim Srbima Pavao Stamatović; on je bar govorio u svojoj

Srpskoj Pčeli, da „sve ono, što Slavensko ime na sebi nosi, jest i naše sopstveno, i svako u kakovom nibud Slavenskom knjižestvu pojavlenije, jest najblagozračniji cvijet za sveopći prosvjećenija Slavenskog vertograd“[201]. A ipak i taj zanošni prijatelj uzajamnosti vodi razgovore o „serbsko-slavenskom narodu“, on poznaje samo „Serbo-Slavene“, što su mu svi južni Sloveni[202]. I Stamatović ne će imena ilirskoga, već on potiče „milu i dragu našu braću Rvate i Slavonce zapadnog zakona, da i oni što skorije svi bez izuzimanja Kiriličeskim to jest svojim rođenim pismenma priviknu se, i knjižestvo tako svoje s našim spojivši Slavensku sreću uveličaju. No ovo blagorodno predprijatije samo se neograničenom i vitežskom rodoljubiju čestitosti, i vještini Dražkovićevo-Gajevo-Zagrebački Muza preporučiti može“[203]. On je tako mislio i odmah u početku, kako je doznao za Gajev rad, jer je već 1836. god. nazivao njegove novine „Serbsko-Horvatske“, a ne ilirske. Onda kad je bila borba između Srba i Hrvata u pogledu ilirstva dosta žestoka, za Stamatovića nije narodno ime izgubilo cijene; on je pisao i zagrebačkomu biskupu Hauliku i đakovačkome Kukoviću „zbog napredka jugoslavenske ili Serbsko-Horvatsko-Ilirske Literature“. Znade on za „majku Iliriju“, ali mu je to jednako kao i sav napredak roda slovenskoga, te njemu „Cerkva iztočna i Zapadna nikakve razlike ne čini na polju narodnosti sveslavenske“. Još u 1840. god. nije ni on bio potpuno uvjeren o ljubavi između Hrvata i Srbalja[204], a to sve za to, jer se na srpskoj strani nije osjećala potreba takvoga jedinstva, kakvo su Hrvati u novinama, a još više u „Danici“ tražili. Stamatović je ostao sebi vjeran od prvoga časa, kad je doznao za ilirsko ime, pa do svrhe ističući uvijek više južno slovensko ime od imena ilirskoga, koje njemu kao i drugim Srbima nije nikako moglo da omili — što je u ostalom i po ovome već sasvim razumljivo, jer su Srbi znali daleko bolje za svoje narodno ime nego Hrvati za svoje izuzevši samo političke narodne potrebe. U tom je pogledu ilirstvo malo moglo da pomogne.

U biogradskom „Zabavniku“, što ga je izdavao D. Davidović, pozdravio je Sima Milutinović (Čubro Čojković) pjesmom Gaja i zaželio mu mnoga ljeta kao „hrvatskom Gaju“, jer je on naučio, „da nam piše sve Slavinske stvari“ „za obštu i Slavenstva zoru“. Svaki će Srbin Gaju zahvaliti na tom daru i svak će mu poželjeti dobre sreće[205]. Milutinović je preko Topalovića doznao za

dojakošnji rad Gajev, pa je valjada i potaknut od njega oglasio u srpskom zabavniku taj hrvatski posao. Ali kako se vidi iz pjesme, već poznati književnik „za svobodu borac“ hvaljaše novi pokret i samo ga to sve zanimaše, koliko je bilo u opće od koristi za sve slovenstvo — inače se o ilirstvu nije govorilo. U Milutinovića je bilo isto shvaćanje hrvatskoga ilirstva kako i kod Stamatovića; i on piše Gaju kao „Slaveno-Srb — Horvatu“ ne kao Iliru, a sve Gajeve drugove kao „Slavjane“ ljubi „kako sveobštu našu svetinju, narodnost, u njima izličenu i oživljajuću od svojega samrtnoga sanka“[206]. A još se jače to vidi iz Milutinovićeve čestitke k 1838. god., u kojoj Gaju želi svaku sreću u radu, kojim će činiti, da srećnim bude njegov krug i naraštaj i „budući narod srbaljski“[207].

Ne može se kazati, da Milutinoviću nije bio dovoljno poznata želja i težnja Gajeva u pogledu književnom i narodnom, već će biti istina, da je on samo toliko odobravao taj ilirski rad, koliko je on imao biljega zajednice sa Srbima u jeziku, t. j. koliko su se Hrvati približavali Srbima u svojoj književnosti. Milutinović je, kako i drugi Srbi, imao simpatija, što reče i Gavrilović[208], za svaki kulturni napredak u Hrvata, ali nije nitko između Srba pomišljao, da bi se moglo i htjelo pristupiti onome programu, što su ga nosili hrvatski Iliri na svojoj zastavi, da i Srbi poput Hrvata u ilirskom imenu spram izvanjega svijeta napuste svoje ime narodno. Srbi su ovdje radili potpuno svijesno kao narodna cjelina, i pogrješka bi bila, kad bi se za to njihovo uvjerenje, koliko se samo narodnosti tiče, osuđivao njihov rad spram ilirstva[209].

Među Srbima je bio već na glasu sa svoga rada Jovan Sterija Popović. On nije javno govorio o ilirskim poslovima, ali je u pismu iz Vršca u Banatu 1837. godine poslao Gaju neke svoje radove za „Danicu“, koje je pisao jezikom, kako se govori u Banatu, no je uzimao „u pomoć i stari naš slavenski jezik, bez kog — po njegovu mišljenju — ilirskog izobraženija nema“[210]. Da li se Popović osjećao Ilirom, nije poznato, a što je Stjepan Teodorović, paroh u Pomazu, zvao Gaja „diko naša ilirska“, bit će samo kao izljev zanosa, koji je u paroha pobudio doista zamjerni ustrajni rad oko ilirskih novina i „Danice“[211].

Šafařik je, dobivši „Uraniju“[212] iz Biograda, pisao svome prijatelju Pogodinu[213], da su osobito zanimljive pjesme Antuna Mi-

hanovića Petropoljskoga, austrijskoga konsula u Srbiji. Baš u tome, što je Dimitrija Tirol kao izdavač ovoga zabavnika priopćio Mihanovićevu pjesmu, koja je u „Danici“ 1835. godine (br. 10.) izašla pod imenom „Hrvatska domovina“ kao „Naška — moja domovina“, dokazao je Tirol, da prihvaća misao ilirsku, kojom se upućuje na zajedničku književnost Hrvata i Srba. U ovoj pjesmi se nije gotovo ništa mijenjalo, a ostale su nepromijenjene i riječi „Da još Harvat dom svoj ljubi“. Tirol je iz „Danice“ (1835. god. br. 11.) pretiskao u svoju „Uraniju“ i Mihanovićevu pjesmu „Negda — a sada“, a da se što jače istakne želja zajednice, složio je Mihanović novu pjesmu „Glas oli čut?“, u kojoj pjesnik veli, da je sve jedno „il' onako, il' ovako“, samo kad se javljaju i žice po četvore u jednoj pjesmi. „Domovina — nije l' Naška? A Ilirska — nije l' Srbska?“ Ovim je riječima priznato, da bi potrebno bilo u zajednici raditi, ali priznato je samo od Hrvata; zabavnik je inače poput drugih već spomenutih zabavnika potpuno karaktera narodnoga srpskoga, i samo to, što nalazimo u u njemu D. Isailovića, D. Tirola, Jovana Steića, Sima Milutinovića, Anu Jefrema Obrenovića, može nas upućivati, da izdavač ovoga zabavnika mišljaše poraditi oko sloge; kad toga ne bi bilo, onda se ne bi moglo razumjeti, kako su ta imena mogla dolaziti i u Gajevu „Danicu“.

U „Uraniji“ za 1838. god. i opet osvanuše tri pjesmice Mihanovićeve[214], od kojih „Odziv Janu Kolaru“ poziva braću, da se trgnu s Danicom, koja naviješta novu zoru, da se braća upoznaju i da braća žive kao prava braća. Od Srba nema ni sad pjesama u ovom duhu, već je u njih čisto srpsko mišljenje. Kad ne bi bilo članka „Ilirofila Srboljubovića“ iz 1816. god., što ga je pisao Dimitriji Davidoviću „Ilirofil“ Pavao Solarić[215], da dokaže Davidoviću, kako bi se njegove Novine Srpske morale zvati „Новине Иллурічеке“, jer bi ih morali razumjeti „Slavonci, Dalmatini, Istrijani sa Horvati, i Krajnci“ — kad toga članka ne bi bilo, onda se ne bi pravo razbiralo, što mišljaše Dimitrija Tirol o ilirstvu i ilirskom imenu[216]. No po ovome prikazivanju ilirskoga naroda i jezika od Solarića posve je očito, da su drugovi Tirolovi bili skloni ilirstvu, a može biti i političkomu pravcu Gajevih novina i „Danice“, koliko se to u ovo doba iz njih moglo da razbere.

Da je ova hrvatska narodna stvar toliko uspijevala kod ovih Srba, ima se zahvaliti u prvom redu brizi Gajevoj. On je već

1837. god. imao veza s viđenijim Srbima u Biogradu, jer im je slao svoje knjige (valjada u prvom redu „Danicu“), kojima je preko svojih prijatelja probuđivao „žar ljubavi“, kako pisaše Pavao Karanović[217]. Neki profesori u Kragujevcu znađahu dobro za rad u Zagrebu, a i poštivahu ga. U Biogradu opet Isailović, Jovanović, knežev brat Jefrem Obrenović, mitropolit i drugi neki odličniji ljudi mišljahu lijepo o hrvatskoj ilirskoj knjizi, a Dimitrija Tirol upoznavaše s ovom novom strujom ilirskom djecu kneza Miloša[218]. Tako su se mreže isprepredale, misli upoznavale, pa nije čudo, da je već u ovo doba bilo dosta ljudi „od obadve vjere“, koji su žalili, „da smo se tako rastavili i na pismenim putu razdružili“, kako to isticaše Iv. Šimatović[219]. U Hrvatskoj su opet prvaci išli za tim svom svojom snagom i moći, da što više i što prije nestane ovih sredstava razdruživanja sa Srbima u najboljoj vjeri, da će čitav posao uspjeti onako, kako su ga mogle da zamisle najbistrije glave u slovenskom svijetu. Bilo je, istina, i takvih među Ilirima, kojima je bilo nekako zazorno pisanje po načinu srpskih pisaca, a drugi su jednostavno, ali s pravom, sumnjali, da će Srbi u opće htjeti u odlučnom času pristupiti u ilirsko kolo. Među ove se potonje pridružio dobar poznavalac domaćih prilika I. A. Brlić, koji već 1837. god. izreče, „da ne vjeruje na pristupak (u slozi i zajednici pravopisa) serbsko-kirilski ispisatelja“[220].

Među Hrvatima i Srbima u ovo doba nije bilo protivnosti. Srbi su poprijeko još htjeli da podupru u svojim časopisima i svojim izdanjima nastojanje hrvatsko. Ovdje je i ondje došao koji glas, da je šteta, što nije pismo zajedničko, i to ćirilica, dok se u Hrvata ova zapreka nije nigdje isticala. Samo u pjesmi se našlo glasova, koji daju naslućivati, da je bilo i takvih glava, koje su mislile, da bi Hrvati, katolici, htjeli da „pošokče“ pravoslavne Srbe, a na drugoj strani, da bi se Hrvati mogli „povlašiti“. No osim materijalno interesiranih ljudi kao da drugi na to nijesu mislili. I tako je za sada još bio više manje održan mir, jer se ni na kojoj strani nije diralo u razlike ispovijesti vjere. Mir se održao i za to, što se na hrvatskoj strani isticalo zajedničko ime Iliri, pa kao da se nije nitko mnogo obazirao na to, što su Srbi isticali svuda svoje narodno ime, pače i ondje, gdje se radilo o pojavama ilirskoga rada.

Ovako bijaše u prve tri godine stanje ilirskoga imena i pravopisa pretreseno kod onih Slovena, koji su imali ući u zajednicu po računu Gajevu. Među Hrvatima, kako je već rečeno, bijaše ovdje ondje nabačeno koje pitanje o valjanosti ili zgodnosti neznatnijih jezičnih ili pravopisnih promjena, no u principu su Hrvati bili složni i uvjereni, da je posao dobar i da će donijeti koristi narodnoj stvari. U pismima su neki rodoljubi predlagali po koju promjenu, no to nije utjecalo na bitnost programa. Da je čitava stvar imala toliko uspjeha, velika je zasluga bila Pavla J. Šafařika, na kojega se Gaj mogao odmah u početku svoga rada pozvati kao na sposobna sudiju, da pravac „Danice" i novina valja. Šafařik je bio prvi među onim „najučenijim slavjanskim spisateljima", koji su odobravali provedene promjene u hrvatskoj književnosti.

Poznato je, da je Šafařik pozdravio 1835. godine „Danicu" i izrazio svoju želju, da bi se tri narječja slovenskoga juga: hrvatsko, dalmatinsko i vindsko (slovenačko) sjedinila i stopila u jedan književni jezik. A kako je prije „Danice" upućivao Gaja, to je već dovoljno razloženo[221]. Šafařik je i dalje pratio s najvećim interesom pisanje „Danice" — novine ga nijesu mogle osobito zanimati, jer znamo, da su bile tek u povojima — a zanimao se i drugim životom hrvatske književnosti. O pravopisu i gramatici Babukićevoj napisao je nekoliko — kako sam veli — jakih i iskrenih, duboko osjećanih riječi, koje bi se mogle preštampati u „Danici"[222]. Što mu se osim „Danice" nije ništa javljalo o novoj ilirskoj literaturi, to mu je bilo nerazumljivo, pa pitaše: zar za tri godine u „Velikoj Iliriji" nije izašla nijedna knjiga? Ali ga je veselilo, što su priopćivali pjesme starih pjesnika, samo bi želio, da se priopćuju čitave, a ne u odlomcima, kako je to do sada bilo (1837. god.), jer je bolje priopćivati i stare dobre pjesme, nego nove rđave. Šafařik je uputio urednika „Danice" na svoj članak iz Časopisa Češkoga Muzeja (1837. god.) o slici Črnoboga u Bambergu, što ga je Babukić doista i preveo za „Danicu"[223]. Taj je članak izazvao pismo Gajevo, kojim on Babukiću prigovara, za što ga je preveo, jer bi se ovakvim raspravama mogao raspiriti nesklad među Ilirima: „popovi ćedu kazati to smrdi po poganinstvu, a drugi ćedu kazati, što će nam Černobog u spodobi cucka". U Hrvatskoj je bilo još mnogo nezrelih glava, koje ovakvih stvari nijesu mogle razumjeti. Gaj je

zahtijevao od Babukića, da uređuje sve tako. „da ne bude ništa iz opće ili specijalne slavjanske historije ili etnografije u Danici, druga bo su nastala vrěmena“. Na to odmah dodaje Gaj značajne riječi: „Kollar, koj je kao poeta velik, kao historik mal, a kao politik najmanji, nam je sa svojom prodekatorskom oštentacijom skoro vrat ulomio“. Šafařik je mislio, da bi se njegov članak „Ueber Bojky“ (o pradomovini Hrvata i Srba) mogao smjestiti u „Danicu“, ali Gaj i to odbija, jer da je „ne samo za nas škodliva, nego i dvorskim Slavjanom veoma nepovoljna rasprava, kojom nas hoče ruskimi kolonisti načiniti“. Za to je najbolje, da sada novine i „Danica“ donosi članke „indiferent“[224]. Gaj je ovako govorio, jer je znao, da je ban Franjo Vlašić bio dosta protivan imenu ilirskomu, a po svoj prilici i radu Hrvata, koji su se kupili oko Gaja, pa je to istaknuo i pred bečkim kancelarom[225]. Prema ovomu je lako moći razumjeti, za što je Gaj odbio Korytka s njegovim narodnim pjesmama.

Šafařik je uvijek držao pred očima rad Hrvata, i kad mu se pružila prilika, rado je javno priznao ono, što je bilo vrijedno priznanja. U 1838. godini napisao je članak za list „Ost und West“[226], kojim i opet javno pred svijetom odobravaše posao ilirskih trudbenika. Potpuno je priznavao vrijednost pothvata ilirskoga, da se sjedine različna narječja južnih Slovena u jedan književni jezik pod imenom Ilira, koji su bili razdijeljeni samo za to, što su književnici svaki svoj dijalekat i svoj pravopis uvodili u knjigu. Šafařik je s velikom hvalom spomenuo i novi „analogični“ pravopis, koji se svojom jednostavnošću, prikladnošću i dosljednošću odlikuje pred svim slovenskim i mlađim evropskim latinskim pravopisima. Hrvatsko provincijalno narječje moralo je uzmaknuti pred „bogatim, zvučnim i izglađenim ilirskim jezikom“, jer je ovaj jezik raširen po čitavom slovenskom jugu, a imade za sebe i slavnu prošlost u djelima slavnih ilirskih pjesnika dalmatinskih. Sama je potreba — veli Šafařik — izazvala ove promjene, da se zamijene provincijalni okovi s općim ilirstvom, i da je to došlo u pravo vrijeme, dokazano je time, što svi nezaslijepljeni i dobro upućeni Iliri s odobravanjem priznaju njegovu valjanost. Samo „slaboumnici“ mogu željeti, da ostane stari „šlendrijan“, a tašti i lukavi sofista će se bojati i žacati od ovoga uspješnoga i korisnoga preduzeća; samo ovakvi ljudi mogu sad javno sad tajno poticati koga, da ostane kod stare ilirske anar

hije i pocijepanosti, mjesto da se vesele, što se vidi očiti napredak u slozi. Na koga je Šafařik ovdje ciljao, to se odmah razbira; da to ne može biti nitko drugi nego Kopitar, jasno je, a Kopitar je doista na sebe protegnuo ove riječi, kako se razbira iz njegova jednog pisma Kristijanoviću[227].

Što je donosilo od 1838. g. dosta razvijanju ilirske prosvjete, i to spominje Šafařik. Gaj se pobrinuo za tiskaru, koja mu je dopuštena ljeti 1837. god., da njome može za sve Ilire širiti prosvjetu onako, kako se radi kod svih prosvijetljenih naroda. U Pragu je Gaj naišao na susretanje, pa mu je tvrtka Haase uredila tako posao, kako se može samo željeti. I sada izlazi „Danica" u obliku kako i prije, a novine su dobile veći oblik[228]. Šafařik pozdravlja ovaj novi ilirski posao, jer se nada, da je to samo glasnik novih svijetlih dana kulturnoga rada čitavoga ilirskoga naroda. A morat će biti tako, jer je Gaj čovjek tih, ali postojan u radu, čvrste volje, velikih obzira i umjeren, temeljito obrazovan, a što kod svega toga mnogo pomaže, ima izvrsna svojstva praktičnosti. To su sve nesumnjiva svojstva, koja će Gajevu poslu osigurati trajnost i uspjeh, daleko više, nego li je to mogao postići uglednik njegov Vitezović, koji je imao vrline kao i Gaj, samo što ovaj nema njegovih pogrješaka. Neka Gaj znade, svjetuje Šafařik, da poezija i dobra laka beletristična proza tvore elemente svake narodne literature, a ona literatura najbrže uspijeva, koja se može razvijati na istorijskoj pozitivnoj podlozi. Dobrih prozaista i pjesnika imat će mlada ilirska literatura tek u budućnosti, ali dok se oni razviju, neka slobodno Gaj u svojim izdanjima iznosi staru dalmatinsko-dubrovačku književnost. Uza to neka gleda da izdaje ilirske narodne pjesme, a k tomu i takve knjige, koje su veoma potrebne za poznavanje jezika, naroda i narodne prošlosti — riječju sve ono, što je Gaj doista i radio od prvoga časa. Šafařik s mnogom pohvalom govori o „Danici" i novinama, jer potpuno odgovaraju svojemu zadatku. Bez odlučnosti, bez izlaska iz ove osamljenosti, koja ubija u svojem partikularizmu svaki duh, bez jedinstva u duhu i u riječi, bez zajedničkoga književnoga jezika i pravopisa ne može se ni misliti na trajni uspjeh u ilirskoj literaturi. To su razabrali — kaže Šafařik — svi bistri Iliri, a samo način, kako će se to izvesti, izazivaše prepiraka. Ako se ne varam, veli on, onda je Gajevim radom ta stvar već riješena, ili je bar posve blizu svojemu riješenju. Od svega se

srca on raduje tomu izboru: Gaj je pokazao, da pravo gleda na sve i da znade praktični takt upotrijebiti. „Ono narječje, koje govore Iliri s malim razlikama u vojničkoj Hrvatskoj, u ugarskom Primorju, u Istriji, Dalmaciji, Slavoniji, Srbiji, Bosni, Crnoj Gori itd. zaslužilo je ne samo poradi svoga bogatstva i velikoga blagoglasja prvo mjesto pred ostalima, nego i poradi toga, što ono jedino imade u sebi sve uvjete uspjeha, što ima u sebi elemente života. To je govor pretežne većine Ilira: u geografijskom je pogledu to središnji dijalekat; taj govor ima iz starine bogatstvo, dakako još danas malo poznatih narodnih djela, osobito u poeziji, koja će novijoj književnosti služiti za istorijsku pozitivnu osnovu, pa kako je ta knjiga sama izašla iz života, tako može plodosno i opet utjecati — a to je korist, koja će nadomjestiti nedostatak književne diktature glavnoga ilirskoga grada, čega nijesu mogle izvesti provincijalne književnosti Hrvata i Slovenaca poradi svoje ograničenosti". Šafařik ne odriče vrijednosti ovih provincijalnih literátura, one mogu i dalje koristiti puku, samo ih treba izdavati u novom organičkom pravopisu, da se ne smeta jedinstvo čitavoga ilirskoga plemena u književnom jeziku i u jedinstvu više literarne prosvjete. Ovo će se moći postići sa žrtvama pojedinih plemena, koja će od svojih djelomičnih interesa morati u jeziku popustiti. Gaj je u tome izabrao srednji put, koji će dovesti omanje ogranke do toga, da se mogu sigurnije i lakše razvijati; Gaj svim članovima Ilirije daje za to potpuno jamstvo svojim postupanjem, jer on iz letargije budi sve, da idu u jednu veliku zajednicu. Stoji samo do naroda, a u prvom redu do pisaca, hoće li se privoljeti tome zdravomu principu, hoće li oživjeti ili će se i dalje u agoniji mučiti, dok napokon i duševno ne uginu. Napokon završuje Šafařik svoju objavu s pohvalom novoga pravopisa, koji dovodi Ilire u svezu sa sjevernom braćom, a sami Iliri moraju nastojati, da ga uvedu u ilirske škole i među poslovni svijet, pa će sigurno narodna kultura morati uspijevati[229].

Tako je Šafařik u Pragu stajao spram ilirske stvari nastojeći uvijek da dozna u glavnom, što se radi u Zagrebu, pa da o tome javi koju izvanjemu svijetu i svojim prijateljima. U prvim godištima je ovaki čovjek mogao samo okoristiti narodnim poslovima, a kad je bilo više snage u Ilira, onda je mogao javljati, da se na novim idejama podigao slovenski narod, za koji se prije nije ni znalo, da želi ući među druge kulturne Slovene. Nemalena je

za to i Šafařikova zasluga kod hrvatskoga ilirstva, a Gaj je to i shvaćao, te se rado svjetovao sa Šafařikom, ponajviše u Pragu jer nije htio ni s njime kako ni s drugima da mnogo dopisuje. Za to je Šafařika Kopitar i nazivao Gajevim orakulom.

Iz ovih vremena se ne da mnogo govoriti o tome, kako su ostali Česi stajali spram Gaja; u potonje je doba ilirsko djelovanje nalazilo mnogo odziva i kod prvih čeških ljudi, a ministar Kolovrat nije nikada odbijao molbe i stvari hrvatske — samo ako mu je bilo moguće da za nju poradi. No svakako treba da ovdje spomenem Michla, koji je ono 1836. god. izdao svoju knjigu Prawopis Illyrský. Michl je bio čovjek uznesen za latinicu, pa je u svojem zanosu dokazivao, da bi najbolje bilo, kad bi Srbi i Rusi primili to pismo kao svoje mjesto ćirilice. On je istaknuo razliku među češkim i ilirskim jezikom. I slavni češki fiziolog Purkinje bijaše toga mišljenja. Michl je u spomenutoj svojoj knjizi predočio različne sisteme ilirskoga pravopisa, pa je poslije toga pretresivanja došao do zaključka, čime se i „Danica“ mnogo ponosila, da je Gajev ilirski pravopis ponajbolji od svih poznatih pravopisa. On na str. 146. kaže za jezik: „Jezik ilirski nadilaze sve slav'anske r'eči svojom kr'epost'om, l'epoglasnost'om, i podoban je italianskomu, ovomu k p'esničtvu dostojnomu med'u rimskimi (romaničkimi) jeziki. — Ter pravopis něgov previša kratkost'om i lahkost'om sami česki, pol'ski i ruski, za koji posl'edni nedugo g. Bulgarin tužbu objaviše“. Šafařik je pohvalio jezik i pravopis; Michl je mirno dokazivao, da je pravopis ilirski najbolji, poradi čega je razumljivo, da su Hrvati s pouzdanjem gledali na Čehe, kad su ovako simpatično pozdravljali doista mučnu, ali svakako dobro započetu reformu. Kad spomenemo, da je Šafařik u Pragu radio oko širenja novina i „Danice“, poslije i oko raspačavanja ilirskih knjiga, a i sam slao svoje i tuđe dobre knjige u Hrvatsku, onda je svaka simpatija izrečena u „Danici“ za Šafařikova djela bila kao zahvalno priznanje njegova zauzimanja za ilirstvo.

Jan Kollár je doznavao od Hrvata u Pešti, kako se ilirstvo razvijalo, i kad je vidio, da njegovi učenici rade onako, kako bi on mogao samo željeti, nije vodio druge brige van onu oko raširivanja svojih ideja u „Danici“ i u posebnim izdanjima. Hrvati su mu u tom pogledu mnogo učinili, kako se razbira iz različnih priznanja Kollárovih.

Ostali Sloveni nijesu još sada pokazivali mnogo interesa za ilirsku stvar; za nju su jedva najslavenofilskiji mogli tek što doznavati. No češki prijatelji i Gajev duh su i tu gdjekoju vezu zavezali, da je poslije bilo bolje.

I nakon svega toga, što se o jeziku i pravopisu za tri godine napisalo, to pitanje nije ni poslije ostalo netaknuto. Da nije došlo do prijeloma, ima se zahvaliti odlučnosti Gajevoj; a što se i o tome raspravljalo, kad bi trebalo o drugome raditi, samo se tako razumije, ako se pomisli, da su i drugi slovenski narodi trošili na ovakova pitanja i sile i vrijeme. Gaj je prepuštao konačnu odluku pravopisnih sitnica ponajboljim književnim radovima, koje će tek budućnost dovoditi. Za pjesnike dopušta potpunu slobodu spram Dubrovčana, koji mu vrijede više nego svi ostali pisci, a u prozi već 1838. god. (Danica br. 15.) na želju Kaja Adžića odstupa od potpunoga nasljedovanja dubrovačkoga.

Najviše je, kako se razabira iz pisama pisanih Gaju, Vraz udarao na „dubrovčanisanje". Tako pisaše iz Graca 11. ožujka 1838. g.. da nije zadovoljan „Danicom" poradi njezina sloga. „A za Dubrovčaniziranje ja nimam nikakovih dokazah". Ono kako Iv. Mažuranić piše, nije drugo već želja da „majmuni" zajedno s drugima prema Dubrovčanima. U ime narodnosti njegova je želja, da se piše po narodnim pjesmama. Drugi put iste godine (30. lipnja) piše, da način „dubrovčanisanja" kod Ilira ne valja. „Jednom rěčju, brajko, Dubrovčani nemogu nam služiti za neomedjašen autorität, jerbo oni samo pisaše za svoj maleni Dubrovnik, a mi imamo pisati za čitavu veliku Iliriu, što više zahtěva". Vraz je već i prije, kako je spomenuto, dosta udarao na dubrovački ton u pisanju ilirskom, ali nije mogao da postigne osobitih uspjeha; zagrebački su pisci bili, uz pohvale Šafařikove, posve odlučni. da ostanu u glavnome na putu „dubrovčanisanja". U pravopisu su — na što Vraz nije ustajao — mnogo lakše popustili i Kaju Adžiću zamijenivši pisanje parst sa perst.

S 1836. god. počeli su pisati i tiskati svoje spise Iliri pravopisom onakvim, kakvi je bio zaveo Babukić u svojoj „Osnovi", t. j. izgovor onoga glasa. koji se kod ikavaca izgovara kao *i*, kod ekavaca kao *e*, a kod štokavaca kao *ije* — *je* jednim znakom *ě*, da zadovolje svakomu, t. j. da ga svatko može izgovarati po svojoj volji. Taj znak je bio nekima nepriličan pored drugih pismena, koja su imala odozgo na sebi kakvu kvačicu. I poslije nijesu bili

svi oduševljeni za ovaj znak, pa su ga htjeli promijeniti. No u ovom je razdoblju ostao netaknut. Samo dvije se godine održao znak ǰ, kojim su htjeli da označe razlike kod glasova *ć* (tǰ: kerstǰanski), *đ* (dǰ), *ļ* (lǰ), *ń* (nǰ); no to je razlikovanje bilo napušteno već 1838. g. u drugom broju „Danice". da nije nitko nigdje nijedne riječi progovorio o samoj promjeni. Mjesto znaka ǰ prihvaćen je *j*, što se sačuvalo do danas s promjenom samo kod glasa *đ*.

2. *Slovenstvo i rodoljublje.*

Ono, što je nabačeno u „Danici" 1835. god. o slovenstvu i rodoljublju, trebalo je sada novim dokazima i novim raspravljanjem da se utvrdi. „Slavjanstvo" upoznati, u njemu naći što veći oslon, da se lakše probudi rodoljublje, bijaše velika zadaća svih sastavaka u „Danici". Ne samo pjesmom širiti poimanje velikoga slovenskoga roda uz obzir na susjednu braću Hrvata, već i zgodnim člancima i raspravama domaćih i slovenskih pisaca moralo se oko toga raditi. Samo u ovakvom radu se mogao stvarati onaj vidokrug kod domaćih ljudi, iz kojega je nicao duh zanosa, duh odlučna i ustrajna rada. Posvjedočimo pred svim svijetom — veli Ilir iz Banata Josip Mayer u prvom broju „Da, nice" 1836. god. — da mi naš materinski jezik štujemo i ljubimo „da nam svaka sposobnost k obraženosti, kakogoder i drugim narodom prirođena jest, i da samo zbog vanjskih okolnosti, najmre zbog progonov neprijateljskih i težkoga jarma, pod kojim je većja stran Ilirov toliko stotin godina stenjati morala, zakopana, ne pako nam od dobrotivnoga Boga uskraćena jest". Dok ovako govori samo o svome narodu, ne zaboravlja on ni roda svoga slavjanskoga, jer piše: „Ako narod Slavjänski polag željnoga mira jezik svoj i š njim narodnost u sovršenstvo dovesti i tako rekuć k jedinosti težiti trsil se bude. nadjati se segurno možemo, i rečim jednog Ilirskog spisatelja věrovati: „Da će jedanput Slavenska na horizontu prosvećenja zasijati zvězda!"" Tomu konačnomu cilju mora svaki Slavjanin prinijeti bar jedno zrnce, „ar samo sveto i iskrenito trsenje k željnomu cilju nas dovesti može".

I Mayer se ne javlja godinu dana, da onda opet iskaže svoje čuđenje, koje se svakomu sámo nameće, kad pogleda, što sve sloga može. Eto slogom je postigao ilirski narod ono, što mu stoljeća nijesu dala. Da su djedovi radili, kako se sada radi, narod

bi ilirski daleko stajao. No što nijesu djedovi učinili, učinit će njihovi unuci, učinit će mladež, koja je jedina utjeha narodna. Ova mladež ne će gledati „na izrode i svoga roda izdajice“, pa svoje zapuštati i zametavati, a tuđega se hvatati; mladež će svoje ljubiti i cijeniti, te u tome nalaziti pravu nasladu, kad joj se usadi u mlada srca „živa i vatrena ljubav prema jeziku domaćem“, kad osjeti u sebi obvezu, da joj je „prirođeni jezika dar, kojega s maternjim mlijekom sasnuli jesmo, proti svakomu oskvrnuću“ čuvati i štititi. Svaki član naroda mora znati, „da nas nitko više uvrijediti ne može, nego onaj, koji bi se usudio naše naravsko izobraženja sredstvo silom ili lukavošću dirati ili otimati“. Mayer stoji pod potpunim utjecanjem naučavanja Herderova o jeziku. te i navodi za potkrepu svojih riječi Herderove misli. Samo onda, kad mladi naraštaj upije u svoju dušu spoznaju dužnosti spram roda i doma, nastat će takva vremena, u kojima će sve jedna glavna misao voditi, a konačni će joj cilj biti „općinsko domovine i naroda blago“. Narod će u slozi i jedinstvu svoga rada na ovaj način brzo postati viđenim članom kulturnih naroda. Samo nemojte — dovikuje ovaj trijezni domorodac — rodoljubi „narod naš ili u prevelike prostore natezati, ili u premalene kruge sprezati. Naša rođena braća Slavo-Česi, Slavo-Poljaci i Slavo-Rusi neka nam gledeć na izobražavanje jezika na primjer služe, jer oni svaki svoje narječje, kao posebnu njivu jednoga Sveslavjanskoga polja obdjelavaju. Tako isto treba da i mi Slavo-Iliri činimo: jedno da bude polje; četiri da budu njive“[230].

I Gaj je sabirao oko sebe gotovo samo mladež; za nju je u prvom redu izdavao svoje listove, da tako „u Ilirih ljubav k rodu i domu ilirskom probudi, neslogom razdruženu bratju slogom knjižestva skopča, sve što se sa izvornom krasotom narěčja ilirskog ne slaže iztrěbi, krěpki i junački jezik svim Ilirom povrati, jednom rěčjom Slavu Roda i Doma u ljubavi, věrnosti i krěposti polag starinskog značaja na novo podigne“, a to je cilj ilirski, „kojega samo pakao ne odobrava“. Mladež neka prione uz cilj naš — poziva Gaj — koji se sastoji u „ljubavi k rodu i jeziku, izobraženosti roda i jezika, slozi i slavi Ilirske bratje“[231]. S toga je dobro bilo, ako se koji Ilir pojavio izvan Zagreba onakim člancima, kakvi su ovi Mayerovi; no kao da ovakih Ilira baš mnogo nije bilo, jer u „Danici“ nema ovakvih originalnih sastavaka, već su prijevodi različitih ljudi, znamenitih u svoje doba u

sudu o narodnom jeziku, da se tuđim riječima kaže, koliko se jezikom očituje narodnost. Vidi se to n. pr. iz članka „po Cimermanu“ „Něšto verhu plemenite narodne ponositosti“ (1836. god. str. 66.), onda 1837. god., što je neki Nijemac sudio „o jeziku i slovstvu slavjanskom“, pa o „Nauku jezika“ iz Falkmanna.

U domoljubnim izjavama kao da je bilo obzira a po svoj prilici su ih izazivale censorske prilike, ma da je od 1836. god. bio censorom za Zagreb poznati prijatelj ilirstva profesor Stjepan Mojses. To se dade naslućivati po jednoj bilješci A. Vakanovića, koji je krivio Mojsesa za to, što nije dao 1838. god. tiskati poziva za karlovačku čitaonicu[232]. Ali je moguće, da i nije bilo ljudi, koji bi znali i mogli pisati više o domorodnim stvarima, na što se tužio i Aleksandar Trbuhović Gaju, jer ne nalazi ljudi, koji bi marili za svoju narodnost i podupirali je[233]. Ono, što je ostalo u rukopisu do danas, potvrđuje ovu slutnju, jer doista i nema osobitih članaka u tom pravcu. Naši su ljudi i danas još takvi, da ponajviše s jedne strane očekuju sve, a sami će se tek nekako morati odlučiti, hoće li ovo ili ono prihvatiti, što je potrebno rodoljubnoj stvari. A kako je tek onda moralo biti, kad je izvan najužega kruga bilo malo sposobnih ljudi, koji bi bili mogli u ovakvim pitanjima poticati na rad! Uz censorske prilike i neprilike i sposobnijih ljudi morahu biti članci slabiji; ili ih nije ni bilo, ili su bili sasvim općeniti, kao n. pr. Steićevi.

O slovenstvu se u Hrvatskoj malo znalo. Tek oni mladi ljudi, koji su u vanjskim višim školama dolazili u doticaj s ljudima, štono su svojim istraživanjem mogli da upućuju u zajednicu slovenstva i da pripovijedaju o njegovoj snazi i budućnosti — koja u ostalom još nije ni poslije sto godina došla — poznavahu, što se o tome pisalo. Za izvorne sastavke u tom pogledu ne treba ni pitati, jer Zagreb nije sada još imao nikakva podupornja za takvi rad, pa što se u tome radilo i iznosilo u „Danici“, to je zgoljni prijevod — ali ipak takvi posao, koji je osokoljavao mlada i zanosna srca, da i na ovoj podlozi porade oko ojačavanja svoje narodnosti, premda sam narod u sve to uputiti nije se je moglo, a nije ni trebalo.

Među znamenitijim pojavama približavanja Slovena svakako je članak Jana Kollára o uzajamnosti slovenskoj zauzimao prvo mjesto. Kollár je polovinom 1836. g. Gaju pisao, da mu je poslao članak o „wzájemnosti“, o kojoj je Gaj od njega u Pešti mnogo

slušao, i ujedno ga moli, da bi što prije tu raspravu tiskao[234]. I jedva što je Babukić mogao da svrši svoj prijevod, počeše ga tiskati u „Danici“ pod imenom „O slovstvenoj uzajamnosti medju kolèni i narěčji slavenskimi“ (str. 114.). Baš na ovoj osnovi je i mogao Gaj osnovati svoje ilirstvo, baš na osnovi zajedničkoga bar moralnoga zajedništva moglo se misliti na ujedinjenje svih južnih Slovena pod jednu književnu, a poslije po mogućnosti i pod jednu glavnu političku kapu. I za to je vrijedno, da se ova Kollárova radnja napose istakne po svojim glavnim mislima.

Najljepši među cvjetovima novijega doba jest svakako „uzajemnost u slovstvu iliti u literaturi. Ideja ta budući da je u sadašnjoj Evropi sasvim nova. jedinstvena i originalna, a za narod slavjanski važna i uznešena, zaslužuje pomnjivu pozornost i svestrano ogledanje svakoga izobraženoga Slavjana s tim više, što premda u sebi nevina može lako dati prilika bludnjama i zlu razumijevanju“. Tako se počinje Kollárova rasprava o slovenskoj uzajamnosti, kojom se ide za tim, da međusobnim pozajmljivanjem književnih produkata i riječi Slovene ojača. Uzajamnost, kaže Kollár, ne stoji „u političnom sjedinjenju svih Slovena, niti u buntovnim demagogičkim podizanjima protiv zemaljskih vlada i njihovih uredaba, odakle samo smutnja i nesreća dolazi. Književna uzajamnost može lijepo biti i ondje, gdje jedan narod pod različnim žezlima živi i gdje je na mnoga kraljestva razdijeljen. Uzajamnost je moguća i tamo, gdje ima u jednom narodu različnosti u bogočašću, u vjeri, u pismu, u podneblju i krajevima i u običajima“. Ova književna uzajamnost ne dira u zemaljske uredbe naroda, već ih ostavlja onakvima, kakve jesu, dapače ona se prislanja svakomu sadašnjemu načinu vladanja i hoće da živi sa svakim susjedom u miru. „Ona je tiha i nevina ovčica, koja, premda k jednomu velikom stadu spada, ipak pase u osobitoj rpčici i dolini“. Za to se u slovenskoj književnoj uzajamnosti ni od koga ne traži, da se izgubi u velikom stadu. Sloveni obrazovani neka znadu četiri glavna narječja: rusko, ilirsko, poljsko i češko. Učeniji neka znade i podnarječja, n. pr. u ilirskom glavnom narječju neka pozna srpsko, hrvatsko, kranjsko i bugarsko; tako neka bude i kod drugih glavnih narječja ruskoga, češkoga i poljskoga jezika. Pisci moraju znati sve to, kako moraju znati i mrtve slovenske jezike i različita pismena, što ih upotrebljavaju. „U naše doba, — kaže Kollár, nije dosta biti samo dobar Rus,

vatreni Poljak, nije dosta biti samo visoko učeni Čeh ili Ilir i samo jedini ilirski jezik ma kako duboko poznavati i govoriti itd. Ova vremena jednostrana prođoše, duh sadašnjega slovenstva nalaže nam drugu veću dužnost: stvoriti opću uzajamnu literaturu". To ne znači drugo, nego neka svaki razumije slovensku knjigu i svoga brata, pa je zadovoljio dužnosti slovenske uzajamnosti, koja se može najlakše da izvrši onako, kako se ona provodila među starim grčkim narodom, gdje je svaki obrazovaniji Grk razumio djela svakim narječjem pisana, čime su i protiv diobe u različne vlasti Grci dokazivali svoju potpunu uzajamnost. Slovaci su prvi prihvatili slovensku misao u zajednici, a bilo je i među drugim učenim Slovenima ljudi, koji su na to pomišljali. Tu je Dobrovski, Šiškov, Köppen, Rumjancov, Kuharski, Macieiowski, Mediński i dr., samo se žaliti mora, što nema još ljudi, koji bi se stavili na čelo sveslavjanstvu. Krivnja je u tome, što mnoge zavodi egoizam (svojljubnost), pa preziru svoju braću, kako to veoma lijepo dokazuju baš Iliri, koji su se do sada prezirali, a sada, kad je počela sijati danica ilirske stare sloge, počinje se javljati i velika ljubav za slovensku uzajamnost. Korist od ovakva rada bit će duhovna, jer će se cijeli slovenski narod smatrati kao jedna rodbina, a krug znanja će biti velik; bit će koristi gospodarske, jer će se mnogo knjiga prodavati, što će velike koristi donositi književnosti i pojedinoga plemena slovenskoga kako i književnosti svih Slovena. Na ovaj način će ojačavati pojedini slovenski jezici, budući da će tuđe riječi zamjenjivati slovenskim riječima, a ljupkost i blagoglasje iz jednoga dijalekta će se širiti u drugi, i gdje god ima što slovenskog, sve će biti naše. I politički će dobitak biti velik, jer će prestati tugovanja za spajanjem i sjedinjivanjem s drugim Slovenima, kako će prestati i navale jednih Slovena na druge; vidjet će se, da svako slovensko narječje ima svoje ljepote, pa ne će biti uzroka, za što da se Sloveni među sobom preziru i ne mare jedni za druge.

Sve će se to moći u miru postići, ako Sloveni urede svoje knjižare, koje će biti u međusobnoj vezi tako, da se svaka knjiga svakoga narječja uzmogne dobiti brzo i uz mnogo manju cijenu nego do sada; onda će tomu pomagati biblioteke, u kojima će se moći dobiti sve gramatike i rječnici pojedinih narječja, čime će se moći lako doći do ispoređivanja slovenskih jezika i do prevođenja različnih spisa. I stolice za učenje slovenskih jezika

neka se osnivaju, da se mladići mognu upućivati u glavna slovenska narječja. Dok će mrtve knjige svoju činiti, dotle će živa riječ donositi mnogo obilniji plod. Sloveni se moraju posjećivati. Neki su već počeli na svojim putovanjima da se upućuju u odnose slovenskih plemena; a morat će se misliti i na to, da se onda putopisi priopće drugima za uputu. To će polagano može biti moći dovesti i do slavističkih sastanaka svake godine u drugom gradu, pa bi se mogle osnovati i jedne novine književne, u kojima bi se pisalo o slovenskim knjigama u onom narječju, kojim je knjiga pisana. Lako bi se to postiglo, kad bi pisci zamjenjivali među sobom knjige, što su neki već počeli. Kad svi Sloveni, koji pišu istim pismenima, prihvate jedan pravopis, onda će uzajamnost dobiti vanjsku biljegu. U pravopisu treba odbaciti svaku tuđinštinu onako, kako su to učinili Iliri u svojem novom pravopisu podavši najkrasniji primjer „ne samo pravoga mudroljublja, nego i nasljedovanja vrijedne ljubavi i sloge svim drugim Slavjanom“.

Ovo su pomagala, koja će velebnu zgradu slovenstva podići, mišljaše Kollár, jer se nikomu ne će učiniti krivica, a manji će dijelovi slovenstva naći pravedna oslona — dakako samo u književnosti — kod većih i velikih plemena. U ovoj uzajamnosti ne smije Poljak biti samo Poljakom, nego Slavo-Poljakom, Rus Slavo-Rusom, Čeh Slavo-Čehom, a Ilir Slavo-Ilirom, koji svaki razumije glavna četiri narječja, a radi za život i samostalnost manje i slabije braće svoje, i onaj, koji njihov rad oko uzajamnosti cijeni, „samo takav zaslužuje u naše doba slavu i prekrasno ime Slavjana“.

Eto to je bila podloga onomu strašilu, na koje su poslije toliko vikali Nijemci i Madžari kao na panslavizam, što su kao ime prihvatili i Sloveni, ali samo u značenju književnoga panslavizma. Što je Kollár od svojih učitelja Nijemaca učio i naučio, to je sad predavao braći svojoj.

Po Kollárovim riječima, a tako su i mnogi drugi mislili, Sloveni su bili jedan narod, što je onda Kollára zavelo, da je od svih obrazovanijih Slovena tražio, da budu poznavaoci svih slovenskih jezika. I nije samo to pogrješno bilo u ovoj njegovoj teoriji, koja je 1837. godine i u njemačkom spisu bila raširena, nego je pogrješka i onaj zahtjev, da Sloveni polagano stvaraju svoju zajedničku narodnu književnost. Dakako da je Kollár morao

doći do toga zahtjeva, kad je imao na pameti sjedinjenje Slovena, da oni po božjoj odredbi imadu izvesti zadatak te stvoriti za sve čovječanstvo novo kulturno doba. M. Murko[235] je pokazao, da je Kollár u tome radio prema Herderovim i romantičarskim pojmovima, koje je osobito razvijao Fr. Schlegel. Kollár je u čistom nacionalizmu vidio zapreka za napredak čovječanstva, pa je za to i zahtijevao općenu, čisto ljudsku tendenciju u radu Slovena, koji ne smiju da upadnu u okorjeli nacionalizam. Njemu je rodoljublje slijepi prirodni nagon i jednostrani patriotizam starih naroda. Kad kažeš „Slavjanin", uvijek mora odjeknuti na tu riječ: „čovjek".

Utjecanje je Kollárova spisa bilo veliko, osobito kod južnih Slovena — ali samo u glavnom pravcu književnom, a ne i političkom. Kad znamo, što je Kollár držao do pojedine narodnosti, do nacionalizma, onda možemo razumjeti one Gajeve riječi o njemu, da je kao pjesnik velik, a kao političar najmanji[236], jer Gaj nije mogao, a nije ni smio da pristane uz Kollárovo naučavanje o nacionalizmu, budući da bi u tom slučaju Hrvati slabo prošli spram novih madžarskih zahtjeva, koji su svakomu misaonu Hrvatu morali biti jasni pred očima. Vraz je stajao pod mnogo većim utjecanjem Kollárovih ideja, gledajući u nastojanju obrane hrvatskih prava „gotovo fanatični patriotizam"[237], poradi čega je on i mnogo bliži Kolláru od hrvatskih rodoljuba i pjesnika ovoga vremena. Razvoj događaja poslije 1838. god. davaše Gaju pravo, da se ne smije zatrti rodoljubno mišljenje, a kako su se odnosi između pojedinih slovenskih naroda razvijali do 1848. god., potpuno je pravo bilo na strani Šafaříkovoj, koji je svomu prijatelju Bodjanskomu pisao, da je, s obzirom na uzajamnost Slovena, spis Kollárov prava satira i ironija[238].

Izuzevši pitanje nacionalnosti hrvatski su Iliri potpuno usvojili i po najvećoj mogućnosti provodili ideje Kollárove. Primali su riječi iz slovenskih jezika, učili ih i ilirski gramatičar Babukić je imao pred očima, „da se brez znanja drugih slavjanskih narječja niti u našem jeziku nikakov napredak učiniti ne može", pa je upotrijebio za svoj rad sve gramatike znamenitijih slovenskih gramatičara. On naziva svoju gramatiku *„slovnicom slavjanskom"*, samo je narječje ilirsko, koje je „samo jedno" za „sve južne Slavjane" po riječima „pravo učenih i k slozi težećih Slavjana". (Danica 1836. g. 15. br.). Naši su slali knjige u zamjenu, slali knjige slovenskim knjižarima, osnivali društva, u kojima se

imala razvijati spoznaja slovenskoga svijeta, radili su oko osnivanja katedre za svoje narječje — a kako su to jedva dobili poslije duge borbe, nije im moguće bilo tako brzo misliti na katedru, s koje bi se uzajamnost propovijedala onako, kako je to Kollár želio. Istom 1849. g., kad je vlada u Zagrebu bila sasvim narodna, radio je kod bana Jelačića Ivan Kukuljević oko toga, da upravo Kollár bude „profesorom povjesti i slavenskih starina u Zagrebu“[239]; ali do toga nije došlo.

Hrvati Iliri se ne moraju obazirati na ono, što bi tražila mudrost s obzirom na neznanje, jer je kod njih bilo još uvijek mnogo i mnogo nezrelih glava, kod kojih bi znanstvene stvari mogle uzbuditi najveći nesklad. Tako shvaćaše Gaj položaj u Hrvatskoj[240], pa se toga morala držati i redakcija „Danice“. I s toga uzroka nalazimo u „Danici“ govora o nekim „društvima slavjanskim kao sredstvima narodne izobraženosti“ (1836. g. str. 123.), gdje se spominju kulturna društva u Rusiji, u Poljskoj, Češkoj i Slovačkoj, a Iliri imadu samo svoju Maticu u Pešti (Matica Srpska). Gaj obećaje predložiti, što bi se i kod Ilira imalo u tom pogledu stvoriti — mišljaše „Družtvo prijateljah narodne izobraženosti ilirske“, o kojem je progovorio (u 33. br.) dne 13. kolovoza 1836. god., kad je već svoju osnovu o društvu poslao saboru, da je preporuči kod kralja. Ako je i imalo biti ovo društvo rasadnikom ponajprije kulture hrvatske, ipak je već svojim osnivanjem podupiralo onu ideju, koju je Kollár u svojoj uzajamnosti preporučivao; po gotovo je ta misao vodila Gaja i njegove drugove (bit će među njima jedan od prvih grof Drašković), kad sam ispovijeda, da mu je osnovu ovakoga društva već 1829. god. odobrio učitelj „slavjanske uzajamnosti“ u Pešti, samo što prije nije moguće bilo, da se pristupi k njezinoj izvedbi. — Kad je Šafařik odlučio, da će izdati „Slovanske Starožitnosti“, donijela je i „Danica“ objavu (1836. br. 48.), da pomogne širiti „sve vijesti i znanosti o starih Slavjanih od najdavnijeg doba ća do vremena, kad su se na kršćansku vjeru obratili“. „Danica“ je otisnula i popratnicu Šafaříkove objave iz Časopisa Češ. Muzeja samo da Hrvati Iliri što više podupru ovako znamenito djelo svoga iskrenoga prijatelja. Ta tim se je djelom imalo unijeti svjetla u sve one ipoteze o čitavom slovenstvu, čime bi se i pitanje Velike Ilirije i velikoga hrvatskoga posla rasvijetlilo, što je trebalo čim prije učiniti, jer su prijatelji i domoljubi silili Gaja, kako se čita u nje-

govim proglasima, da on što piše o tome. Na to nas upućuje i njegov „Kratki uvod u dogodovšćinu Velike Ilirie“. (Danica 1836. god. br. 18.). U onim studijama, što su ih Kollár i Šafařik s obzirom na starinu Slovena poticali, imadu se tražiti izvori ilirskim člancima „Něšto o davnostih ilirskih“ (Danica 1838. god str. 14.), gdje se upućuju čitaoci, da je i Dioklecijan bio Ilir iz Dalmacije. koji je dao sagraditi krasnu palaču u Solinu. Pisalo se za to o tome, da se polagano zametne i istraživanje domaće povjesti. Sasvim je razumljivo, da sad već ima članaka ne samo o Crnoj Gori (1836. god), Srbiji (1837. g.), već se Iliri polagano upućuju i o Rusiji (1837. str. 148.), o postanku Petrograda, o Puškinu (1837. str. 85.). o ruskoj književnosti (1838. str. 51.), o „slavijanskom pismenstvu“ (po časopisu Adler) donose i Ilirske Narodne Novine vijesti, najviše o Rusima (1838. g.); o češkome novinstvu (Danica 1837. str. 187.), ima i o Slovacima vijest (1838. str. 72), pa se može reći, da su Iliri nastojali po mogućnosti svoje čitaoce. kojima je trebalo lake hrane — a naš svijet još i danas kao da osobito ne voli ozbiljnijih štiva — upoznati sa svim, što je moglo dovoditi do poznavanja onoga slovenskoga svijeta, s kojim bi se imale zametnuti veze uzajamnosti.

U prvom su početku Iliri mnogo držali do povjesti; uspomene na stare slavne muževe i na staru prošlost davale su pobudu; znali su svi, da je u Hrvatskoj bilo i književnosti, da je bilo rodoljuba, da je bilo junaka, samo je to trebalo objaviti i drugima. To je uvelo neke članke iz domaće povjesti. Da je to bio mučan posao u narodu, koji nije imao ni pravih svojih škola. a nikako uvježbanih ljudi, koji bi mogli o tome raspravljati, to je očito. Najbolje se to razbira iz „Danice“, koja pored obećanja Gajevih već u prvoj godini nije mogla sve do pod kraj 1837. god. doći do toga, da donese kakvi članak iz hrvatske povjesti. Pa i opisivanje boja kod Modruša (Danica 1837. god. br. 47.) nije originalna radnja već preradba Šlehtova članka, složena u obliku pripovijetke. Istom 1838. g. nalazimo „Prineske za dogodovštinu junačtva ilirskoga najpače pako horvatskih, slavonskih i dalmatinskih vitezova“ od baruna Vojković-Maretića Klokočkoga, da prikaže i boj na Grobniku. Više je pripovijetka nego povjest od K(ukuljevića?) „Kneginja Frankopanska“, a sam Babukić se dao na opisivanje petrinjske tvrđave (1838. br. 14—17.), da nam ostavi

*

svjedočanstvo, čime su se morali baviti ljudi onoga vremena, da napune „Danicu" i pouče svoje čitaoce.

Kako su mnogo držali do stare poezije u Hrvatskoj, to se vidjelo kod pjesništva. A vidi se to i iz članka D. Demetera, koji je u slavu dvjestagodišnjice smrti Gundulićeve napisao članak (1838. br. 50.) ističući Gundulića uporedo u slavi s Omerom i Dantom. No uza sve lijepe riječi nije znao šta osobito o njegovim djelima kazati, kako nije ni Stoos u svojem govoru u slavu pjesnikovu mogao reći ništa nego samo gole hvale. („Danica" 1838. br. 52.). Ne uzimamo ovo kao prijekor vođima ilirskim, nego je to dokaz, kako se uza zvučnu riječ moglo malo da radi, kad je krug pravih književnika bio doista neznatan. Posljedice ovoga postupanja, koje onda nije moglo da bude drukčije, trajale su dugo i dugo, pa kad u Hrvatskoj ne bi ostalo drugih mnogo vrednijih institucija iz ilirskih vremena, ova njihova opravdana i posve razumljiva pogrješka u neprestanom isticanju, a nepoznavanju domaće starine, bila bi jakim dokazom, kako su i poslije sanjarskih ilirskih vremena nadošle veoma ozbiljne prilike malo mogle promijeniti mišljenje Hrvata.

Rad izvan „Danice".

Gaj nam pripovijeda[241] u 1836. god., da ga je od 1829. god. sve trla briga, da nađe način, „koim bi i naš narod svoje duhovne moći sjediniti i k jednomu obćinskomu domaće i naravske izobraženosti cilju ravnati mogao". Tu je misao htio privesti k životu osnivanjem „Društva prijatelja narodne izobraženosti ilirske", koje će imati pribavljati duhovnu zabavu time, da će poslovati oko „svih znanosti (izvan politike i theologie) u narodnom jeziku ilirskom" i da će pribavljati knjige i rukopise, koji se tiču „našeg naroda i otečestva". I drugo sve, što se odnosi k nauci, naći će u tom društvu svoje mjesto, te će se moći osnovati „velika obćinska knjižnica i narodni Muzeum". „Danica" objavlja samo zoru, veli Gaj, a zora će svanuti, kad se podigne narodno društvo.

Hvala probuđenoj svijesti, ova je osnova dobro primljena u saboru zagrebačkom, koji je — kako je već spomenuto — dne 16. kolovoza iste godine jednoglasno zaključio moliti kralja, da se društvo „linguae nationalis"* ima podići. Prvi državni časnici,

---

* Nationalis je u saborski spis došlo mjesto „illyricae", kako se to dobro vidi iz razlaganja prijedloga.

ban Franjo Vlašić i zagrebački biskup Aleksandar Alagović na želju stališa preuzeše pokroviteljstvo nad ovim društvom, a za njegovo osnivanje vodit će brigu sam ban. Da su Iliri čekali na potvrdu društva, onda bi kasno mogli dočekati, da im se povrati „stara jakost, cijena i slast junačkoga ilirskoga jezika". No kamen se počeo pomicati.

U Zagrebu je samome trebalo mnogo raditi. Gaj je dobro shvatio, da će književnost moći uspijevati, ako sam za svoje novine podigne tiskaru. Koliko ga je posla ovo skroz obrtno preduzeće stajalo i koliko je morao moljakati već u 1836. godini, da ga dobije, to je spomenuto[242]. A što je značilo dobiti svoju u narodnim rukama sigurnu tiskaru, to se vidi odmah u napretku književnosti, dok su Iliri u Zagrebu dobili tiskaru. S nadom u ozbiljniji i uspješniji rad ima u novinskom oglasu već knjižarskih objava, da svijet privuku i za nova izdanja, koja će doskora doći.

U književnosti, ne u „Danici" nego u novinama, ima članaka, koji govore, da se tek mislilo na ekonomijsko podizanje narodno. Na što su osobitu brigu stariji književnici prije ilirskoga doba obraćali, na unapređivanje gospodarstva, na to se istom 1838. g. počelo misliti, o tomu se pod kraj ovoga doba nešto i govorilo. Gajeva je pažnja i na ovu veoma znamenitu granu narodnoga života bila upozorena već 1830. god.[243], no sigurno nije bilo osobitih pomagala za takvi rad, a Gajevi najbliži prijatelji i najbolji književni pomagači bijahu sve prije nego gospodari i industrijalci ; oni su najvećim dijelom bili sirotinja, koja je u svojem zanosu mislila, da će najprije ljubav domaćoj knjizi i narodnosti, upravo sami idealni život, stvoriti ono. što su oni željeli. A ne treba smetnuti s pameti, da ovaj mladi zanosni svijet ilirski jedva još mogaše pravo shvatiti, što znači raditi za narod i u ekonomijskom pravcu, kad pravoga naroda još nije bilo, već je bio puk, koji o sebi nije smio misliti, pa gospoda i građani, koje je opet bilo potrebno tek dovoditi do spoznaje narodnosti i narodne književnosti. Niti kod prvih učitelja „slavjanstva" nije se o ovakovim stvarima vodila briga, za što nam je još razumljivije, da se u ilirskoj književnosti i u svemu radu sada mislilo gotovo isključivo na osvješćivanje u narodnom duhu upotrebljavajući kod toga sva pomagala, koja su mogla biti od koristi. Nitko im toga ne smije zamjeriti, jer je teško bilo probijati onaj led, što ga je latinizam okovao oko srca Hrvata.

Ni samo učenje materinjega jezika, kako ga je ono 1832. g. započeo Matija Smodek, nije bilo hrvatskim jezikom, te je tek Antun Mažuranić dobio dopuštenje 1835. god., da smije po dva sata na nedjelju predavati đacima viših razreda hrvatski jezik i literaturu, i to hrvatskim jezikom, ali ne obligatno. Opravdanost oko buđenja svijesti za narodnost veoma nam je zgodno prikazao Antun Mažuranić ovim riječima: „Većina učenih Hrvata nije ni znala, da su Hrvati, a i oni, koji su se držali za Hrvate, nisu hotjeli Hrvata iz drugoga kraja priznati za Hrvate. U školama othranjivali su se domaći sinovi na tuđinski način kao pravi tuđani, i to ne samo po tom, što im se ništa nije predavalo iz slavjanskoga jezika, nego još većma po tom, što se je s prevelikom zanešenošću za ljepotom latinskoga jezika mladićem ulijevala mrzost prema narodnomu tobože barbarskomu jeziku. Tim nije čudo, što ni najbolji ni najučeniji naši ljudi nisu mogli skladno i uglađeno ni deset riječi progovoriti našim jezikom; nije čudo, što su gdjekoji naši inače visoko učeni i mnogo cijenjeni Hrvati tim neprijateljskim duhom u školah marljivo nastojali, da bez svakoga milosrđa unište svakojaka stara, može bit od najveće važnosti hrvatska pisma, a osobito ona, koja su po starohrvatskom načinu glagoljskimi slovi pisana bila, i to sasvim u dobroj nakani, da zataru uspomenu toga barbarstva među našim narodom i da ne budu morali kada pocrveniti od srama pred kojim tuđincem, ako bi spazio, da stara hrvatska pisma nisu pisana uljudnim latinskim, nego barbarskim hrvatskim jezikom. Jednom riječju sve škole (latinske) zavedoše nas u narodnom obziru u pravo barbarstvo. Kroz ove škole prošavši Hrvat nije mogao ništa priopćiti svojoj materi, sestri i drugim ljudem, koji se nisu bavili u tih školah"[244].

Ova slika čovjeka, koji je s velikom brigom pratio svaku novu pojavu od prvoga početka hrvatskoga preporađanja, glasna je riječ o školama i o atmosferi, u kojoj je trebalo mladim preporoditeljima raditi. Ako je A. Mažuranić u predgovoru svojih „Temelja ilirskoga i latinskoga jezika" (1839. god. pa 1842.) morao i mogao napisati: „Naš je narod tako nesretan, da još do danas nigdje nikakve narodne škole ne ima, gdje bi se mladež u svojem jeziku temeljito vježbala", onda je razumljivo ono brojno zahtijevanje u listovima na Gaja, neka za Boga nastoji, da se uvede u škole i u školske knjige novi pravopis, da se tako djeca počnu priuča-

vati na domaću jednu ortografiju, jer će se polagano bar u pučke škole moći uvesti i jedan jedinstveni književni jezik, a u narodu nekakvo jedinstvo. Ali po riječima Mažuranićevim razumijemo i to, da je prije svega trebalo iz ovoga sna probuditi narodnost i na njezinim onda temeljima graditi dalje razvijanje u životu narodnom. Kud se god okrenemo, svuda vidimo velike potrebe, a prvo je i razumno djelo moglo biti, da se zadovolji najprečemu: to su bile narodno-književne.

U siječnju 1838. god. (Danica br. 4.) napisao je Vjekoslav Babukić članak „Domorodkinjam ilirskim za lěto 1838.", i u tom članku izriče nadu, da će s ovom novom godinom valjada nastati promjena, to jest „da ćedu se naše premile, predrage i premilostive Ilirke za naš jezik više zauzimati i bolje nego do sada za njega skerbiti se i briniti". Valja im tako govoriti, jer „mnogo sam děvojakah u Iliriji poznavao — piše dalje Babukić — koje su po rodu sve sestre moje, ali po jeziku i običajih nipošto. Poznavao sam někoje, koje su se sramile sa mnom materinskim jezikom govoriti, poznavao sam takodjer někoje, koje su me ilirski govorećega osměhavale. — Hoće li još dalje takov Slavjankinjah nedostojni duh medju Vami carstvovati? — Nadam se da neće!" Ilirkinje će od sada prigrliti narodnu lijepu svoju riječ ne prezirući dakako uza to nikojega naroda. To je novo polje, na kojem su počeli Iliri raditi. Babukić je samo natuknuo ženama o narodnosti, a navratiti ih je imao na domorodnu stazu Drašković i drugi književnici.

Draškovićeva knjižica Ein Wort i Vukotinovićeve Pjesme.

Muško se u Hrvatskoj uzgajalo latinskim jezikom, žene pak njemačkim; od žena su i muževi učili njemački. Sve se učilo samo ne narodno. Da se tomu učini kraj, mišljaše stari grof Janko Drašković progovoriti njemačkim jezikom ženama hrvatskim o onome, na što ih je pozivao početkom 1838. god. Babukić — samo glas Babukićev nije došao do ušiju hrvatskih gospođa. Pod kraj svibnja 1838. god. izađe prva ilirskim duhom zadahnuta knjižica iz Gajeve tiskare: „Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter"[245]. Grof je Drašković, obrativši se njemačkim spisom na gospođe, potvrdio potpunu nenarodnost hrvatskoga društva, koje je moglo raditi oko podizanja kulturnih

bedema. Ovome narodno nesvijesnomu dijelu progovaraše Drašković u svojoj knjižici. Samo onda, veli on, može pravo uspijevati veći narodni rad, kad se za nj brinu i žene. A hrvatske se žene nijesu mogle do sada za to zanimati, jer je latinski jezik sav interes utukao za narodni jezik. koji je prepušten samo puku. Sada, kad se radi oko podizanja jednoga književnoga jezika, onoga dijalekta, koji je najljepše razvit u staroj dubrovačkoj knjizi, valja da se i gospođe odvrnu od tuđinskoga duha. Raditi valja oko jednoga književnoga govora, jer bez toga ne može biti nikakva napretka. Tko to ne će da vjeruje, neka se obazre na svoje susjede Nijemce i Talijane, pa će se odmah o istinitosti toga zahtjeva uvjeriti: oni su jedni i drugi stvorili jedinstvo samo jedinstvenim književnim jezikom, a imali bi daleko više prilike, da se jedni od drugih dijele nego Iliri. I Iliri će slogu postići, ako se i gospođe dadu na narodni posao. I to je uzrok, da je Drašković napisao ovu brošuru i namijenio je upravo ženama, koje hoće da poduči o slavnoj ilirskoj prošlosti, da im pokaže, za čim se ide kod ovog sadašnjega preporađanja domovine. Kad žene hrvatske i ilirske u opće upoznadu prošlost i sadašnjost svoje domovine, one joj ne će otkazati svoje pomoći, već će se sigurno trsiti, da budu „vrijedne kćeri onoga naroda najstarijega koljena, koje ima svoje ime od „Slave““.

Drašković je ovako govorio u svome predgovoru. Ali knjižica nije bila namijenjena samo hrvatskim ženama. Njom je pisac samo u predgovoru govorio hrvatskim ženama, a daljim razlaganjem je pred domaćim i stranim svijetom htio da u njemačkom jeziku protumači, što u sebi nosi ime i ideja ilirska. Drašković je pisao iz duše svoj predgovor, ali je i pogled u najstariju povjest ilirski pisan s potpunim uvjerenjem, da za nj ne može niti na čas da postoji sumnja, e ovi sadašnji Iliri nijesu pravi potomci onih drevnih Ilira, koji su se u neznabožačko doba nastanili u ovim krajevima. Razvijanje hrvatskoga naroda spomenuto je tek u glavnim crtama uz obećanje, da će Ljudevit Gaj napisati po vrelima svoju „Dogodovštinu Ilirie velike.“ Utjecanje Šafaříkovih Starožitnosti bijaše veliko u ovom dijelu, a i Kollárova uzajamnost sa svojim temeljnim principima prihvaćena je, jer je Drašković govorio i o četiri glavna slovenska dijalekta, da što jače naglasi svoje uvjerenje o istorijskom i etnografijskom značenju ilirske narodnosti. Iliri su mu Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari, koji se ne

razlikuju u jeziku toliko, koliko n. pr. Nijemci, a ovi ipak imadu jedan književni jezik. Ljepota ilirskoga dubrovačkoga govora ima da bude privlačiva snaga za sve Ilire, što su Dubrovčani zavrijedili, jer su stvorili djela, kojih će slava do vijeka živjeti. I gospođa su oni imali u svojim književničkim krugovima, kaže rodoljubni pisac, a to mora poticati i sadašnje ilirske žene, da ne napuste svoje narodnosti. Da dokaže svoje hvale za ilirski dubrovački govor, donosi u originalu i u njemačkom prijevodu od Dimitrije Demetera Đorđićevu „Kriesnicu". Drašković ne će sâm da raspravlja o novijem pokretu među Hrvatima, već pušta da govori o tome pozvani sudija Šafařik, koji je u „Ost und West" 1838. god. napisao poznatu nam već objavu mladenačkoga rada u Hrvatskoj.

U toj se knjižici čuje na kraju „Noch ein Wort von einem Adoptiv-Ilirier", a to je Dimitrija Demeter, koji zanosno i proročanski piše o potrebi jednoga književnoga jezika, o vrijednosti Gajeva posla, koji se više izvan domovine nego li u domovini priznaje i cijeni. I on se osvrće na neke pojave u pitanju pravopisa, poradi čega su neki pojedinim pismenima u Gajevu poslu prigovarali, ali je uvjeren, da će za jedan decenij svih tih prigovora nestati, a oni, koji još sada nekako tužno gledaju, kako im nestaje provincijalizma, poslije će se lijepo obiknuti na ovoj spasonosni pothvat i narodni rad. Demeter govori i o potrebi učenoga društva, koje će podupirati planove narodnih ljudi. Osvrće se na potrebu obrađivanja starih ilirskih pjesničkih klasika, koji daju potpuno građe za književni jezik.

Draškovićeve je knjiga imala uspjeha. Mnoge žene počeše osjećati rodoljubno, a pored narodne nošnje muškaraca (narodna surka) eto i žena. da pokažu vanjštinom, da su Ilirkinje, pa oblače narodno bijelo odijelo, preko toga surku, a na glavu poculicu. Da i drugim vanjskim znakom dokažu Draškoviću svoje štovanje, dadoše gospođe izraditi grofovu sliku, koja se i danas čuva u Matici Hrvatskoj. „Iza one poslanice, piše Ivan Kukuljević[24]", na kćeri ilirske pretvorila se čarobno sva ćud i narav naših svijesnih žena; one, koje bijahu već na polu ponijemčene, stadoše učiti i govoriti hrvatski, poprimiše narodnu nošnju, počeše čitati hrvatske časopise i knjige, pjevahu hrvatske pjesme javno i u kući, dopisivahu hrvatski, a njeke pokušaše dapače i obogaćivati književnost hrvatsku". Ne opaža se do duše utjecanje ove knji-

žice odmah, ali poslije su žene doista znatno govorile u domorodnim stvarima. Istaknuti se mora, da je Drašković u toj svojoj knjižici govorio patriotično, da je što toplije govorio srcu i žena i muževa, ali niti iz daleka nema u njemu tu onoga duha, kojim je pisana njegova „Disertacija“ 1832. godine.

Premda Drašković piše svoju brošuru za žene, njih hoće da uvjeri o ispravnosti ilirske ideje, ipak on u glavnom temelju njezinu govoreći svemu svijetu o ilirskoj ideji, o ilirskom jedinstvu niti iz daleka ne će da provede onaj program, što ga je ono ponio sa sobom prije nekih šest godina kao hrvatski poklisar u Požun. I premda je u „Disertaciji“ razvio čisti ilirski program samo bez ilirskoga imena, sad nije ostao kod toga programa; on je živio kao zanosni mladić pišući svoj „Ein Wort“, bez ikakovih drugih obzira na Hrvatsku nego samo toliko, da drugi nevjerovnjaci steku povjerenja u ilirsku ideju. Samo u vezi s poznavanjem Kollárova spisa i domaćih u velikom opsegu nepovjerljivih prilika može se pravo razumjeti Draškovićev spis, a po tomu i njegovo daljnje držanje spram ilirstva i Gaja, kad je sa svojim realnijim drugovima iz jednostranoga književnoga pravca ušao u politički metež i u cjelokupno preporađanje narodno. Za literarnu stranu ostaje spis Draškovićev prvim prilogom poznavanja tadašnjega radnoga pravca velikoga dijela književnika.

Rodoljubi su svom snagom širili tu knjižicu, kako se vrlo dobro vidi iz pisma A. Vakanovića (15. svibnja 1838.), u kojem veli, da treba 45 komada, a time je i ilirska misao dobivala više pristaša.

Šta je Drašković učinio svojom njemačkom knjižicom spram ilirskih gospođa, to je bilo na pameti i Ljudevitu Vukotinoviću s njegovom knjižicom „Pěsme i pripovědke“, koju je posvetio „milim gospojam i děvojkam ilirskim“[247]. U predgovoru ih poziva, da pruže ruke „u velikom djelu narodnom“, da pristanu u narodno kolo i napreduju s muškarcima „kao prave posestrime ilirske“. Vukotinović je pribrao u tu zbirku svoje, najviše u „Danici“, već tiskane pjesme, među kojima napose ističe balade. Šafařik je u svojoj prikazbi[248] s pravom rekao, da su pjesme najbolji dio u toj zbirci; velika hvala, kojom je isticao originalnost i nježnost čuvstva, bit će samo poradi poticanja ilirskih književnika na dalji rad. Istini za volju mora se reći, da su ove dosta puta siromašne pjesme po mislima imale doista za

ono doba pristalo ruho, premda ih ne bismo nikada držali biserom poezije. Samo za ljubav ilirskoga napretka mogao je Šafařik kazati, da u pripovijetkama (Sardar paša iz doba podsjedanja grada Petrinje i Bela IV. u Iliriji) ima toliko dobrih pjesničkih elemenata, da se u ovoj struci može ilirska književnost od Vukotinovića mnogo nadati. U prvoj pripovijeci o Serdar paši nema drugo što nego jednostavno opisivanje podsade grada Petrinje bez ikakve poezije; u drugoj istorijskoj noveli o Beli IV. istaknuta je nešto romantika, ali glavna je tendencija, da se pokaže „vječna slava ovim dičnim našega roda davnim ocem, koje u hrabrosti, veledušnosti i rodoljublju nasljedovati prvo nam bude trsenje", pa „s radosno kucajućim i pobožnim srcem neka svaki brat ilirski spominja ovaj velebitan čin, koji razbivši silu tolikoga dušmana, splete našemu rodu slavan vijenac, koji niti za hiljadu vijeka uvenuti ne će". Ilirskomu je vremenu trebalo ovakih pripovijedaka, ali nevještina pripovjedača ne da se sakriti niti ravnim apostrofiranjem svojih čitalaca i upozoravanjem na slavna djela otaca.

U pogledu jezika opaža se kod pisca dosta jaka snaga starih dubrovačkih pjesnika, premda je on bio — kako znamo — protiv uvođenja duha njihova. On to sam svome prijatelju Vrazu priznaje[249] pišući: „Gundulića čitajući našao sam hiljad krasota u jeziku. Ovaj jezik mogu kazati, je takav, kakovoga si za klasički i osobito poetički samo misliti možemo. On je mekan, glasan, gibljiv i rěčovit, što više trěbamo? Mnogo je po tom razumniviji za naše Horvate i Štajerce i Slavonce bolje od Serbljih odaljene, jer u njim niema onih težkih izrazah i rěčih, kojimi je serbsko narěčje sasma puno". On se osvrnuo još jedan put na to pitanje (u listu od 9. svibnja 1838. god.), pa misli, da je pogodio način u svojim pjesmama i novelama, kako Ilirima valja upotrebljavati staru i novu knjigu, da izađe što bolji napredak. Vraz će se iz toga djela uvjeriti, da je najbolje odabrati sredinu. Kako su bile primljene Vukotinovićeve pjesme i pripovijetke, nije nam poznato ni po čemu, jer ilirska književnost sad još nije mislila, da bi trebalo kako drukčije svijetu javiti o novim knjigama već samo oglasom u novinama. Koliko je Bulwer na Vukotinovića utjecao, nije istraženo, ali on sam priznaje, da ga čita i da ima na nj utjecanja[250].

Prvi poslovi oko narodnoga kazališta.

Znamenite su bile u kulturnom pogledu one radnje, koje su bile složene u dramatskom obliku, a izašle su 1838. god. ispod tiska u Zagrebu. Na 22. rujna 1838. god. donijela je „Danica“ (br. 38. str. 149.) pod imenom „literatura ilirska“ odlomak iz djela Dimitrije Demetera „Dramatička pokušenja“[251]. „Danica“ je popratila taj odlomak ovim riječima: „Da može naše slavno općinstvo vrijednost ovoga, za našu literaturu vele važnoga djela i malo spoznati, stavljamo iz komada prvoga, čina trećega, radi osobujne u njem vladajuće nježnosti znameniti prizor četvrti“. Ako su Iliri cijenili radnju posinjenoga Ilira Demetera, koji je u ovom svojem prvencu izašao pred književni svijet s dvije drame (Ljubav i dužnost u 3 čina, Krvna osveta u 3 čina), mi tim preradbama Gleđevićeve „Zorislave“ i Šiška Gundulića „Sunčanice“ ne dajemo toliko važnosti, koliko nam vrijedi pjesnikov predgovor, u kojem je razložio znamenitost pozornice za narodnu naobrazbu. Kako su hrvatski Iliri prodirali polagano u njemačko zagrebačko kazalište, to je poznato[252], a kako su mislili poći dalje, kad su se osjećali čvršći na svojoj rođenoj grudi, to se razbira upravo iz predgovora ovih Demeterovih „Pokušenja“.

Demeter iz povjesti vidi. da je pozornica jedno od najglavnijih oruđa kod širenja prosvjete. Pozornica više nego ikoja druga grana književnosti poučava i zabavlja. U svih obrazovanih naroda kazalište je mjesto najmilijih zabava, oplemenjivanja srca, ukusa i društvenoga života. A pored svega toga s pozornice „književni jezik najlaglje, najbrže i najopćenije rasprostranit se može“. Kod onih naroda, koji još nijesu tako visoko, da bi njihov jezik svagdje gospodovao, mora se nastojati, da u svakoj zgodi dođe narodna riječ do svoga prava. Oko toga rade Iliri, pa žele, „ako nam plamen ljubavi k narodnosti našoj jošte u srcih gori, i ovo dragocjeno sredstvo k raširenju izobraženosti sebi pribaviti“. Demeter priznaje, da su prilike ilirske još toliko „nemile, da o uzdignuću narodnoga kazališta (kakovo treba da bude) jošte malo ufanja gojit možemo“, ali se treba pripravljati i na taj posao tako, da se priredi dobrih i zgodnih za prikazivanje dramatskih djela, jer je, može biti, samo poradi nedostatka takovih djela svijet naš prisiljen, da traži zabave u tuđem jeziku.

Misli o potrebi i znamenitosti kazališta već se raspredahu u zajedničkom saboru 1836. god., kad su Madžari istakli, kako ono moćno utječe na razvijanje narodnoga jezika i na ćudorednost, pa su i Hrvati bili upozoreni na ovaj posao, da njime uzmognu svoje narodne ciljeve širiti[253]. Što nije uspjelo na saboru za Madžare urediti, to se polagano postiglo rodoljubnim nastojanjem, te su oni već u ovo doba imali u Požunu svoj teatar, koji su htjeli imati i u Pešti. Upravo onako, kako se poslije dogodilo u Hrvatskoj, stvaralo se i u Ugarskoj, gdje su glumačke družine stvarale rasadnike narodnoga jezika, te su uvodile narodni jezik mjesto njemačkoga. Da je hrvatska omladina mislila već u samom početku na osnivanje narodnoga kazališta, o tome ima dovoljna svjedočanstva. Osobito mladi Hrvati na naukama u Beču, gdje su sastali Dimitrija Demeter, Jakov Užarević, Aleksa Rakovac, Fran Kurelac, Ljudevit Vukotinović, Nedeljković, Budimirović i Granšćak, rado su polazili bečko dvorsko kazalište i naslađujući se dramatskim radovima njemačkih pisaca pomišljali su ujedno, kako bi se narodna umjetnost prenijela u Zagreb[254]. I taj je Zagreb sada radio oko ovakva kulturnoga instituta; no sad je bilo mnogo drugih briga, koje su se morale s obzirom na narodni posao skinuti s leđa, a nije se našao nijedan pisac, da se ogleda u dramatskoj književnosti. Dok nije Demeter došao u Zagreb, nije se ništa veće moglo izvesti osim onoga, da su pjevali u njemačkom glumištu po koju hrvatsku pjesmu, ili da se prikazivao koji njemački proizvod s patriotičnom tendencijom. Stare dubrovačke drame nijesu ni po svojem obliku ni po svojoj tendenciji odgovarale zahtjevima novoga doba, poradi čega su se i ovim neznatnijim uspjesima u zagrebačkom kazalištu morali zadovoljiti. Demeter se svom dušom svojom dao na dramatiku. Došavši poslije svršenih nauka (1836. god.) u Zagreb, gdje je sa svojim drugovima radio i mislio o svim novim pothvatima ilirske knjige i ilirskoga društva, pokrene i misao o uređenju narodnoga kazališta.

Biograf Demeterov Vladimir Mažuranić[255] kaže, da je Demeter više, nego li tadašnje novine kažu, radio u ovo doba skromno, budeći svijest o potrebi narodnoga kazališta. U Zagrebu su se već od početka izlaženja novina spremali na kazališne poslove. Poznato je, kako su polagano prve godine javnoga svoga rada hrvatski rodoljubi išli i za tim, da u dvoranama za koncerte

proturaju svoje pjesme i svoje davorije[256]. Što se jedanput započelo, to se nije više napuštalo. Koncertne su dvorane imale privoditi općinstvo zagrebačko u kolo ilirsko. U 1836. god. pjevala je gospođa Karlitzki popijevku „Mio ti je kraj“ (Požuda domovine od A. Mihanovića), 1837. god. „Stanak za crnooku“ (od Vukotinovića), a tako onda i druge. Na jedan put se u njemačkom Zagrebu nije moglo sve dovesti u narodno kolo. Obzirno, mudro, trijezno i proračunano je na dogovorima, kakvih je bilo mnogo puta, izlazilo očito, da je potrebno protivnicima narodne ideje — a tu je bilo dosta i starijih uglednijih Hrvata — sasvim jasno dokazati, da ni u kazalištu ni u koncertnim dvoranama nitko ne ide za čim drugim (n. pr. da istisne tuđu riječ, njemački jezik), već da je ilirskim rodoljubima samo do toga, da se ponajprije u svakom koncertu čuje i hrvatska riječ. U tome su bili svi Iliri jednodušni.

Postepeno prodiranje vrlo je dobro istaknuto u „prvoj muzikalno-deklamatorskoj akademiji s ilirskim besědenjem i pěvanjem“ 1. travnja 1838. god. u glazbenom zavodu, gdje je G. Roksandić deklamovao Mažuranićeve „Vijekove Ilirije“, a Daniel Farkaš i Henrik Mikšić pjevali prevedeni duet Belizar i Alamiro iz opere „Belisario“. (Danica str. 56.).

Da očito ne pokažu svojih nakana u pohrvaćivanju pozornice, misli Kuhač[257], da se pokazalo na koncertu od 18. travnja 1838. godine, koji se davao u slavu rođenoga dana kraljeva i u korist stradalaca u Ugarskoj s poplave dunavske. Koncerat je bio po jeziku čisto hrvatski, a pjevale su se popijevke iz talijanskih i njemačkih opera. Tko je sve prevodio dijelove iz pojedinih opera, ne zna se, a i ne će se znati; ali da je Demeter a još više Ivan Mažuranić imao kod toga svoje prste, ustvrdio bih gotovo posve sigurno, što misli i Vl. Gudel (Vijenac 1895. str. 781.). Ovaj je koncerat za to znamenit i u vezi s Demeterovim radom oko kazališta, jer je bio u zagrebačkom teatru, odakle je imalo zagrebačko općinstvo ponijeti sa sobom utiske slasti ne samo muzičnoga uživanja, već i slasti muzike u narodnom jeziku. Po svjedočanstvu „Danice“ (1838. g. br. 16. str. 63.) koncerat je sjajno uspio: „Ovaj p r v i po visoko-plemenitih gospojah u duhu ilirske narodnosti uređeni koncerat bijaše — veli „Danica“ — od sve nazočne gospode toliko radi dvostruke svrhe, koliko radi ovdje još nikada nečuvene slasti narodnoga jezika u višoj muzici, s neizmjernim

uznešenjem primljen i probudio je kod mnogih sa svim nove pomisli o vrijednosti čistoga ilirskoga narječja, i nove domorodne želje".

Tako je bio i u tom pogledu led probit, za koji dan će se naći mladi drugovi u društvu svojem, pa će dalje vijećati o samoj sudbini pozorišta. Demeterova „Pokušenja" s onim mislima u predgovoru izlaze već kao odjek želja zagrebačke čitaonice ili bar piščevih najbližih drugova, a „Danica" pozdravlja sa zanosom ovo „vele važno djelo" za ilirsku književnost. Pozdravili su prijatelji Demeterovo djelo ne samo za to, što je prva drama mlade ilirske literature, nego i za to, što su preradbe pjesnikove toliko stvorile od djela starih naših pisaca Gleđevića[258] i Š. Gundulića, da se radnje odigravaju na domaćem tlu s potpunom rodoljubnom ilirskom tendencijom i idejom sjedinjenja različnih dijelova Ilirije.

U drami „Ljubav i dužnost" Demeter se u mnogom držao svoga izvora Gleđevića, da prikaže, kako se preko različnih kobnih zadjevica i protivnosti dolazi do pomirbe svih onih lica, što su se sabrala oko kralja Krešimira. Spram djela Šiška Gundulića († 1721. god.) „Sunčanice" Demeter je još više htio da radi samostalno, pače on sam kaže u svojem predgovoru (str. VI.), da u „Krvnoj osveti" iz „Sunčanice" nije niti jednoga retka zadržao. U pojedinostima je Demeter znatno preradio svoj uzor, te je u preuzetom predmetu razvijao dramatički pokret i sukob strastvenih čuvstava, čime je daleko natkrilio Gundulića, koji je poput ostalih dubrovačkih pjesnika pretežito liričan. — Što se Demeter još sada nije upuštao u samostalno stvaranje, to on sâm opravdava tako, da je u onom zanosu za Dubrovčane nakanio izdati „nekoliko drama" njihovih; a kad je vidio, da te drame ne odgovaraju zahtjevima vremena, pokušao je svojom snagom da stvori iz ovih slabijih drama nešto novo, i iz ovih drama samo za to, „jerbo čini, koji im za temelj služe, upravo dramatički život u sebi zaključuju". Od mlada čovjeka pjesnika, koji je poznavao borbu za slobodu svoje prve domovine Grčke, koji je u Ivanu Gunduliću gledao većega pjesnika od Byrona, kojega je zanosila sva dubrovačka literatura, nije bilo gotovo ni čekati drugo, nego da će svojim Ilirima pokazati, kakve građe imadu za svoje novo stvaranje u ovoj staroj književnosti.

Duh ilirski, misao slobode i jedinstva propovijedala je i nova „junačka igra u tri čina", koja je dva mjeseca poslije Demeterovih

radova izašla, a to je od mladoga Ilira vojnika Ivana Kukuljevića drama „Juran i Sofija ili Turci kod Siska“[259]. I ovu je radnju pozdravila „Danica“ (1838. god. u 48. br. str. 192.) s izjavom, da ne može „ništa drugo za pohvalu ovoga djelca, u kojem pravi i čisti ilirski duh diše, reći, nego ga svakomu rodoljubivomu Iliru osobito preporučiti“. Da Babukić pokaže ljepotu toga junačkoga igrokaza, koji je on popravljao s jezične strane, kad ga je Kukuljević s njemačkoga jezika preveo (njemački je napisano bilo 1837. god.), priopćio je u „Danici“ jedini prizor pisan u stihovima, dok je ostalo sve složeno u prozi.

Kukuljević zanesen rodoljubljem i čitajući već sada povjesne knjige, što su se mogle naći u knjižnici njegova oca, prikaza prema istorijskom događaju u poetičnoj slici sjedinjene južne Slovene, napose sjedinjene Hrvate i Slovence, koji su se zajednički borili protiv svoga stoljetnoga neprijatelja Turčina pod junačkim barjakom hrvatskoga bana Tome Bakača 1593. god. Nije samo u samoj građi pisac htio da širi ideju ilirstva, već ju je on metao u usta i onima, koji još nijesu htjeli za nju da znadu. Starac Srbin u jedinim stihovima ove radnje (str. 53.—54.) govori Bošnjacima, koji u Hrvatima gledaju svoje dindušmane, kako i Hrvati opet u Bošnjacima, da im je zajednički dušmanin Osmanlija, a

Svi mi skup smo děca jedne
Majke tužne, majke bědne;
Jedna karvca nam i njima,
Slavno ime Ilir svima.

Govoreći o istoriji zahvaćaše Kukuljević u živo meso svojim riječima, i nikoje čudo, da je njegova drama dobila mnogo veću cijenu poradi svoga patriotičnoga značenja nego li poradi pjesničke vrijednosti. Iz same se radnje vidi, da je Kukuljević čitao dosta marljivo stare dalmatinske pisce, iz kojih je preuzimao refleksije. kao n. pr. iz Gundulića u trećem činu prvom prizoru. Koja je istorijska, a ne književna vrijednost ove drame, to će se vidjeti kod potonjega razvijanja ilirskoga pozorišta.

Poznavanje Gundulićevih djela kod Ilira potpomagalo je dubrovačko izdanje Dubravke, Dijane i Armide 1837. god., a Kaznačić je posvetivši Gaju u studenomu 1838. g. iznio u Dubrovniku na svijet Čubranovićevu „Jeđupku“. Posvetio je Gaju kao „probuditelju i utemeljitelju slovinske kniževnosti u Velikoj Iliriji“.

Tako je Kaznačić pokazao Dubrovčanima i ostalim Dalmatincima, da negdje živi u Velikoj Iliriji čovjek Gaj, ali što pravo hoće sa „slovenstvom“ da učini taj „probuditelj“, nije glasno rekao ni izdavač „Jeđupke“, a nije je ni tiskao Gajevim novim pravopisom, čim bi pokazao bar nekako volje za zajednicu i ilirstvo. Za sad je to bilo prerano zahtijevati od Dubrovčana.

Čitaonice i društveni poslovi.

Ni saborski zaključak od 1836.. god, ni želje i brige zagrebačkih rodoljuba ne ispuniše se, da im se dopusti društvo za razvijanje obrazovanosti, kako ga je zamislio Gaj s Draškovićem. Čekanja od dvije godine bilo je i ustrpljivijima dosta. Varaždin je već prije Zagreba imao svoju čitaonicu. U Karlovcu su se sastali neki rodoljubi na 1. ožujka 1838. god. i dogovorili se, da će urediti za sebe „Čitateljstveno društvo Slaveno-ilirsko“[260]. Ova društva su imala podupirati novine ilirske, kupovati i čitati knjige te širiti „domorodnost“, kako pisaše Vukotinović 17. ožujka 1838. god. Vrazu. Vukotinović je osnovao u Križevcima društvo pod imenom „čitatelja ilirskih“, samo da se narodnost što više širi.

U Zagrebu nijesu više ni očekivali potvrde za učeno društvo, jer su valjada u Beču doznali, da do toga društva ne će doći. U spisima, što su mi bili pri ruci, nijesam našao nigdje nikakva glasa, da li je tko vodio kakvu brigu o zamišljenom društvu, a čini se, da je ban s biskupom primio pokroviteljstvo samo za to, što je to bila želja sabora, no nijesu ispunjavali onako svoje preuzete dužnosti, kako im ju je bio sabor namijenio, to jest, da svom snagom nastoje to društvo privesti životu. Za to je trebalo nešto drugo učiniti, da se razvije veća društvenost, da se stvori središte za sve rodoljube. Dogovaranje je dozrijevalo za osnovu, pa se na 14. srpnja 1838. g. konačno složiše grof Janko Drašković, zagrebački gradski sudac Josip Stajdacher, gradski župnik Stjepan Pogledić i blagajnik zagrebačke županije Valentin Vrančić i izdadoše proglas za utemeljenje čitaonice[261]. Našli su se građani, da osnuju čitaonicu, jer do sada poznatiji Iliri ne bijahu najvećim dijelom zagrebački pripadnici, a za podnesak osnivanja čitaonice kod gradskoga poglavarstva valjalo je naći građane, što je bilo i od velike koristi za samu čitaonicu.

Spomenuti potpisivači ovako opravdavahu osnivanje čitaonice: „Buduć da je čitanje knjiga i novina u današnje doba u cijeloj prosvijećenoj Europi opće sredstvo narodnoga izobraženja, naš pako glavni varoš još nijedne općinstvu otvorene knjižnice ili druge podobne prilike nema; za to mi zdola potpisani s mnogobrojnom samorodnom gospodom, spoznavši neophodnu potrebu, složili smo po izgledu drugih znamenitih varoša društvo čitanja ili čitaonicu, koje plemenita svrha iz slijedeće osnove razvidjeti se može". Svrhu su čitaonice označili osnivači ovako: „k čitanju različnih časopisa i knjiga priliku otvoriti i takovim načinom korisne znanosti raširivati; među knjigami i časopisi bit će prvi obzir na knjige u ilirskom jeziku kojimi godir — ćirilskimi ili sveeuropejskimi — slovi pisane; za tim pako na knjige u ostalih slavjanskih jezicih složene, a najposlije i na knjige i časopise u svih drugih jezicih . . . . . na koliko se domovine i narodnosti naše dotiču, ili inače hasnovite znanosti i plemenitiju i ugodniju zabavu u sebi sadržavaju". Pod drugim imenom i pod drugom firmom čitaonica je imala postati onim, što su htjeli da postignu učenim društvom.

Predsjednik ovoga odbora za osnivanje čitaonice, grof Janko Drašković, još bolje u svome govoru razjasni cilj društva. Drašković je u ime domovine sazvao prijatelje narodne, koji su došli da za slogu među sobom i za korist domovine porade. Sloga je svagdje potrebna, a njima po gotovo, kad hoće da na narodnoj njivi njihov rad ploda donese. Koristi će biti, „ako se naš jezik temeljito i savršeno naučimo; ako marljivo domaće i inostrane pisce čitajući i prijaznivo se razgovarajući s našim se narodom i njegovimi običaji i navadami bolje upoznamo, i kao duhom njegovim opojimo; ter tako š njim bliže poznani, za njega se krepčije zauzmemo i korisnimi se nauci ukrasimo. Ako za tim korisne knjige drugih izobraženih naroda ili u naš jezik prevedemo, ili sami takove osnujemo; ako trgovačku i poljodjelsku vrst izbistrimo, najviše pako ako primjerno othranjenje naroda našega, i pridobavljanje većega imetka njemu pripravimo: — ova sva govorenjem, pisanjem i izgledom svaki u svojem okolišu ploditi i korist stalnu pripraviti može". Taj će se zadatak to lakše moći postići, jer će ga podupirati starije družice varaždinska i karlovačka čitaonica, čime će se opet i pred dvorom dokazati, da se tu udružuju rodoljubi, koji su „vješti, skrbljivi i obrtnost ljubeći; ter da samo i jedino moralnom našom snagom biće i uzdržanje

naše, jezik naš junački ilirski i š njim skopčano othranjenje naroda našega dizati se trsimo. — — U protivnom pako događaju, ako bi na dalje skrb za našu narodnost zanemarili, tada bi okolo nas ustali drugi narodi s prije rečenimi sredstvi, koji bi nas, poradi pomanjkanja narodne sloge, obrtnosti ili industrije i othranjenja natkriliti: tada bi se — što Bog predragi i naša dobra i ozbiljna volja sačuvaj — krv pređih naših gorko prolijana i njihovi glasoviti čini zaboravili; jerbo bez narodnoga othranjenja, bez sloge i blaga ne ima snage i jakosti u državi; a gdje toga u zao čas ne ima, tu ne ima u današnje doba nikakve važnosti niti kod dvora, niti kod susjeda, još manje u ostaloj Evropi. — Probudimo se dakle i pridajmo prirođenoj našoj vjernosti prama kralju i konstituciji skrbljivost za naše napredovanje; podbočimo našu mladež s hasnovitimi nauci; pritegnimo bistrije glave u našu čitaonicu, i najdimo način, da vrijedni domoroci svojih trudova primjernu zaslužbu dobiju. Budimo prijatelji, budmo braća bez razlike imena, jer svih nas otac jest kralj naš, i mati konstitucija naša".

Ovaj dogovor, s kojim se imalo otpočeti raditi i kod kojega nije bilo mnogo nazočnih članova, kako to istaknu i sam grof Drašković u svojem govoru, urodi plodom već na 22. kolovoza 1838. god., kad se potpuno uredila čitaonica i izabrala predsjednikom svojim grofa Draškovića kao jednoga od najodličnijih i najzaslužnijih svojih članova. Kako je Drašković razložio u prvom onom sastanku, zadatak je čitaonice bio taj, da obuhvati gotovo sve grane hrvatskoga života, a najprije najbližih strana. I po tome ovo novo društvo, kao novi vidljivi uspjeh zagrebačkih Ilira nije bilo osnovano samo za zabavu i za čitanje novina i knjiga, već je ono imalo postati ognjištem u prvom redu književnoga rada, da se uza to raspravljaju mnoga važna pitanja s obzirom na narodni život. Već u prvim odborskim sjednicama potaklo se mnogo znamenitih pitanja. Raspisuju nagradu (1839.) za najbolju knjigu o tome, kako bi se domaća hrvatska vina mogla izvoziti u susjedne pokrajine; isticala se želja, da se podigne tvornica za sukno, da se uredi tvornica za kože i dr., a u književnom pogledu su odlučili raspisati nagradu za najbolju knjigu gospodarskoga sadržaja. Za sve će se ove spise dati nagrada, a grof Drašković lično jamči za isplatu[262]. Dakako što je dalje čitaonica radila, to se sve više oko nje pribirali novi članovi, nova snaga,

pa je konačno u burnim danima postala nekom tvrđom, iz koje se sve rađalo i koja je sve domorodne želje zaštićivala. Jednom riječju: čitaonica je po vremenu bila sredina čitavoga kulturnoga i društvenoga života. Vrijedno je čuti Vjekoslava Babukića, prvoga tajnika čitaonice, što je on poslije šesnaest godina mislio o ovome društvu[263]: „S utemeljenjem narodne čitaonice u glavnom gradu ovih kraljevina počimlje nova doba života našega narodnoga, jer su se po svih gradovih i glavnih mjestih naših slična društva utemeljila, koja su se za onda smatrala kao ona ognjišta. na kojih se smrzla srca sunarodnika naših grijahu". Da je zagrebačka čitaonica mogla ozbiljno raditi i izvan onoga kruga, koji je bio određen pravilima čitaoničinim, imalo se mnogo zahvaliti gradskome sucu Josipu Stajdacheru, koji je kao član prvoga odbora kod osnivanja čitaonice i kao gradski izaslanik upravo pod svoje okrilje primio samu čitaonicu, te ni u čemu ne smetao, već valjada rodoljubno podupirao sam odbor[264].

Oko onih poslova narodnih, što ih je polagano čitaonica u Zagrebu preuzimala pod svoje okrilje, radilo se nekako i prije njezina osnivanja. U Varaždinu su rodoljubi, a bit će među njima na prvoj meti Metel Ožegović, radili oko narodne svijesti. Već 1837. god. pokazalo je varaždinsko građanstvo kod prikazivanja drame „Mejdan Marka s Musom Arbanasom", da je napredak u tome, što se javlja opća ljubav za Ilire[265]. U Varaždinu su prije nego igdje, pa prije nego i u samom Zagrebu, započeli službeno uvoditi novi ilirski pravopis, jer je veliki bilježnik županije varaždinske Metel Ožegović uputio gospodu, da taj pravopis sasvim odgovara zahtjevima i za pučke i za službene spise. Skupštinari su se varaždinske županije uvjerili, da je potrebno raditi u duhu novoga doba oko pučke prosvjete, poradi čega su odredili i nagradu onomu, tko sastavi „najbolju priručnu knjigu za potrebe naših seljanskih učiona". Kad su se prijatelji „našega narodnoga slovstva" sabrali u siječnju 1838. god. u čitaonicu, za kratko su vrijeme među sobom sabrali više stotina forinata, da budu u pomoć narodnim preduzećima; sabrali su osim toga i „mnogo vele važnih" književnih djela za osnivanje buduće narodne knjižnice. Veselje je bilo u Varaždinu, kad se znalo, da se jednako radi u Karlovcu i Križevcima. „Ova neka znadu, piše službeno Metel Ožegović iz Varaždina[266] — svi o napredovanju narodnosti naše radujući se domorodci, i nek uvjereni budu, da plam on

svete ljubavi k našem slavnom rodu i jeziku, niti na skrajnjoj u susjedstvu Ugarskom postavljenoj Ilirije međi od onoga, koji se u sredini domovine silno uspiri, slabiji biti ne će“.

„Zagrepsko vrhovno nauka ravniteljstvo“ negdje pod kraj 1837. god. razaslalo je poziv na rodoljube, da sakupljaju predmete za muzej narodni. Nesumnjivo je, da je taj poziv morao biti u vezi s narodnim ljudima, koji su shvatili, da će čitaonice, muzej i drugi instituti biti njima kako i potomstvu one tvrđave, iz kojih će se moći zaštićivati pred navalom neprijatelja, ali i odakle će se moći davati nove mlade sile, da uzbijaju navale. Malo je vijesti u ovo doba, kako se odazvalo općinstvo pozivu vrhovne školske oblasti; no svakako je zanimljiva pojava, da su za muzej poslali prvih darova graničarski časnici M. Sablić i Juranić[267]. Hrvatska krajina kao da je bila sa svojim časnicima u prvim redovima narodno osvješćivanih ljudi. Među vrijednim širiteljima narodne ideje kod graničarskih časnika vrijedno je spomenuti poručnika Baltića iz Petrinje, koji je s uspjeha narodnosti bio tako zanesen, da je Gaju u svakoj prilici obećavao pomoći. U Glini se ponosio Gajevim radom major Došen[268]. Mora da su mladi narodni časnici odvažno širili narodnu misao među svojim drugovima, kad je Kopitaru bila velika briga, da ne će moći uspjeti u poslu protiv Gaja, jer je doznavao, da se i među vojsku zavodi sve veći interes i ljubav za onaj posao, koji je Gaj sa svojim novinama širio. Potonje godine utvrđuju nam ovo mišljenje, budući da se sve jače isticala generacija, koja je u Zagrebu tražila savjeta u pogledu jezika i pravopisa, što bi se imao uvesti u krajiške škole. Krajiški upravni časnici u tom pogledu kao da su bili daleko pred upravnicima banske Hrvatske. Već iz 1837. godine imamo u tom pravcu svjedočanstvo upravitelja škola ća u banatskoj krajini u pismu Jovana Sabljaka, koji je iz „Pančova“ kupio predbrojnike na novine i „Danicu“, pa među njima nalazimo i potonjega znamenitoga vojvodu Šuplikca. Sa Sabljakom se svi vesele, jer su dočekali ono, čemu se nijesu nadali; a kad sve uspijeva ovako, kako uspijeva, preporuča ta poštena graničarska duša, da bi se „jurve moglo početi i o knjižestvenom družstvu raditi“.[269] Matija Vočinčić iz Pakraca već 1836. g. željaše uvesti novi pravopis u sve škole.[270]

Dok su se sama gospoda časnici u krajini sa svojim zapovjednicima rado odazivala narodnomu glasu, nije Gaj ni kod ovoga

društvenoga stališa zaboravio podmlatka. Gaj je svojemu poslu prokrčio put i u Wiener-Neustadt, u vojničku akademiju. Čeh natporučnik Burian iz akademije pisaše 1838. god. u Zagreb pun zanosa, da pitomci Sloveni s velikom ljubavlju prigrljuju narodnu ideju, pa s najvećom željom očekuju „Danicu", što će im je Gaj slati. Mladež se veseli svojoj narodnoj knjizi, a osnovat će po vremenu i privatnu „slavjansku" biblioteku, te će duh Kollárove uzajamnosti sigurno i u akademiji ojačati. Burian se pače nadao, da će gdjekoji Čeh, Poljak, Slovak čitajući „Danicu" postati „Slavjaninom" u Kollárovu duhu[271]. Da je duh narodnosti dopro i u vojničku akademiju, potvrđuje nam i pitomac Marko Hallavanya, koji javljaše 1838. god., da su se u akademiji čitale hrvatske „Glogovkinje", ali preko čeških časopisa, pa bi hrvatska mladež željela čitati i svoje narodne knjige, jer ovako živeći kako do sada zaboravlja svoj materinski jezik, kako ga je zaboravio i Hallavanya[272], a i naš Preradović, pa i sam Kukuljević te mnogi drugi.

Kao karakterističnu pojavu izvan Zagreba, koja imaše sve biljege narodnoga buđenja, valja spomenuti i dopis iz Siska u br. 75. Ilirskih Narodnih Novina o izletu od 16. rujna 1838. god. na parobrodu Sofiji Savom. Društvo je bilo veselo i zadovoljno, pa su se i pjevale „ilirske poznate pjesme kao na pr. Još Horvatska nij' propala, Nek se hrusti šaka mala, Hajdmo braćo, hajd junaci i mnoge druge", a bile su izvođene i „mnoge narodne zabavne igre i koloples, gdi osobito polag svega naš lijepi spol sa prirođenim veselim ponašanjem i neuzmućenom prijatnošću mnogo djelovaše". Ovakve su patriotične vijesti uvijek poticalo i mlitavijim duhovima, za to je rodoljubni krug u Zagrebu mogao svim ovim za kratko vrijeme svoga rada biti potpuno zadovoljan : eto društva su već poprimala čisti narodni značaj, što je dokaz, kako se osjećala potreba ovakva rada. Kad su došli „Zagrebački valceri od jurista za klavir s motivom iz horvatskih narodnih pjesama složeni i gospodi juristam kraljevskoga grada Zagreba sa strahopočitanjem podnešeni od Franje Šanera"[273], uz poznate davorije imalo je hrvatsko društvo za prvi mah dosta novosti u narodnom duhu, što je zasluga mladih Ilira, koji su mislili na zabavu, pouku i gospodarstvo i prometne prilike, o čemu se i pisalo, kako se vidi iz dopisā 1838. god. u Narodnim Novinama o parobrodarstvu u Sisku.

Slika ovoga novoga života bijaše do sada ponajviše svijetla; a da bude društvo što raznoličnije, valja spomenuti prvoga crva, koji je počeo podgrizati vjeru u solidnost književnika kod samoga općinstva. Gaj je mislio izdati „Sirenu“ Petra Zrinjskoga[274] i povjerio taj posao Šandoru Đalskomu, koji je kupio pretplate za to izdanje. Ljudi su čekali i čekali, prošla 1837. g., došla na izmak i 1838. god., Đalskoga nema ni s almanahom, za koji se dosta zanimao i Stanko Vraz, a niti sa „Sirenom“. I kad je Gaj valjada tražio račun od Đalskoga za pribrani novac, zaprijetio je Đalski Gaju pred mnogima: što Gaja i njegove drugove slušaju, zar su oni proždrli svu znanost? „Almanah pako i Sirena propadoše — piše Vukotinović Vrazu iz Križevaca[275] — nit će zagledati svjetlost danka, er se kaže, da je svoj čovjek (Đalski) potrošio novce“. Tako je sve upravo i bilo. No ovo je imalo za književnost dosta kobnih posljedica. Kako je sve išlo na predbrajanje, mnogi su odbijali predbrojbu govoreći, da su već i prije davali novaca, pa nijesu ništa dobili za njih. za to ne će sada ništa plaćati, dok ne dobiju knjige. Povjerenje je jednim nepoštenim činom prodrmano, jer širi svijet nije znao, tko je ove poslove vodio, a štetovala je samo narodna stvar. Ovaj je slučaj mnogima i poslije bio živo na pameti.

Pod kraj 1838. godine izašao je u Ilirskim Nar. Novinama (20. listopada br. 83.) „Odgovor novinam „Jelenkor“ na članak verhu pomagyarenja Serbah u Novom Sadu“. Članak je za Srpske Novine napisao Dr. Rumy, a Gaj ga pretiskao. Ovim je započeta nova borba, novi život ilirskih novina, jer je to početak političkoga i književnoga svađanja između Hrvata i Madžara, koje se po vremenu pretvaralo u sve žešću i žešću polemiku, a književnost, narodni život i politika dobivaše po tome samo izrazitiji, ali i ozbiljniji glas. Dalji rad ilirskoga vremena u svim publikacijama bijaše upravo odjek političkih prilika, koje su već na skorom zajedničkom saboru, a poslije i više i jače odjekivale.

GLAVA VI.

Političke prilike do zabrane imena ilirskoga.

Od 1839.—1843. god.

Prije zajedničkoga sabora.

Kad bi bilo suditi po pisanju madžarskoga povjesničara, u Hrvatskoj bi bila najveća sloboda za sve, a domaći bi hrvatski poslovi imali u svakom pogledu najjaču potporu direktno u bečkoj dvorskoj kancelariji i kod samoga ministra Metternicha. U Ugarskoj je naprotiv svaku domorodnu izjavu i domorodni pokret bečki dvor tako sprečavao, da su u Hrvatskoj za bečku dvorsku i protumadžarsku politiku nalazili najbolju potporu. Madžari su od prvoga početka shvaćali sav narodni karakter u hrvatskoj književnosti kao protivnu težnju njihovim narodnim aspiracijama, što je osobito podupirao bečki dvor dopuštajući Hrvatima i ostalim Slovenima u Ugarskoj svaku slobodu, samo da se Madžari oslabe. No da je došlo do buđenja svijesti o narodnosti baš kod slabijih plemena slovenskih, to se dopušta i s madžarske strane da je moglo nastati u neku ruku i pod utjecanjem samih evropskih prilika, koje je rodila velika franceska revolucija, ali da je i ruka propagande kod toga svega imala svoje prste, to je za Madžare posve dokazano. Horváth pače kaže[1], da se ne će nikako prevariti, ako se ustvrdi, da je slovensko narodno pitanje uskrslo u Ugarskoj upravo pod utjecanjem ruske propagande, koja je već u početku XIX. stoljeća sve jače i jače radila oko panslavizma. Ovome je madžarskome povjesničaru i srpski ustanak 1813. god. nastao pod utjecanjem ruskih agitacija, koje su po gotovo mogle

uspijevati, jer je pravoslavno svećenstvo uvijek osjećalo veze s ruskim carem, pa je i među narodom radilo u tom pravcu držeći ruskoga cara poglavicom svoje crkve[2].

Rusi su mogli to više širiti svoju propagandu panslavizma, mišljaše spomenuti madžarski pisac povjesti ovoga doba, što se rusko pravoslavlje nije brinulo, pripadaju li pojedini slovenski narodi katoličkoj ili pravoslavnoj crkvi. Ruska se propaganda za panslavizam nije žacala davati novaca onima, koji su među Slovenima za nju radili ; no da je osim plaćenih panslavista književnika bilo i onakvih, koji su od uvjerenja prihvatili narodni posao, to su morali i Madžari dopuštati[3]. Ako su prekoravali Kollára, kad je izdao svoju pjesmu Slávy Dcera, da širi njome panslavizam, to su mogli lako biti uvjereni, da onakvi panslavizam, kako ga je on 1836. i 1837. god. u svojoj Wzájemnosti propagirao, ne mogaše nikad nikomu niti jedne dlake s glave skinuti, pa ne mogaše nikoga buniti niti protiv Madžara. Govoriti o tome, da su Madžari u Ugarskoj stvarali zakone protiv većine nemadžarskih narodnosti gotovo pod pritiskom panslavizma, čini se, da je prije zlobno, nego li naivno, kako bi se madžarski nacionalni poslovi htjeli opravdati[4]. Još je čudnije, ako se kod oživljavanja narodne svijesti, koja već sada, u prvom saboru, moraše doći do svoga izražaja, gledaše direktno utjecanje panslavističke propagande ruskoga cara kod Hrvata. Tu rusku propagandu panslavizma nalaziti u tome, što hrvatski Iliri, a na čelu im vođi Drašković i Gaj, nijesu sada radili oko direktna oslobođivanja seljaštva, dok su radili oko ujedinjivanja narodnosti i oko što veće narodne samostalnosti[5], znači, ne poznavati samih prilika razvoja hrvatskoga preporoda.

U prikazanim prilikama vidjesmo, kako je mirno i krotko mlada hrvatska knjiga pod imenom ilirskim polagano radila oko razvijanja domaćih kulturnih potreba. Neizazvana nije ni u kojem slučaju dirala u tuđe, već je radila oko svoga napretka i svojih kulturnih pomagala, a tek je ovdje ondje pokazala, da ima ljudi, koji nijesu Sloveni, a ipak dobro sude o Slovenima. Da se za sada na drugo nije mislilo, lako je shvatiti, ako se uzmu na oko naše narodne prilike, slabo razvijena narodna svijest ; a spomene li se, da se i u domovima prvih radnika na polju narodne prosvjete još uvijek nalazilo mnogo i premnogo tuđinstva — sjetimo se samo riječi Antuna Mažuranića — onda se ne može nikako pristati uz

one, koji žele u radu Hrvata za nekim književnim jedinstvom sve bliže i dalje braće naći i gledati samo tuđe prste i u Hrvata za najprimitivnije stvari narodne, koje se tiču ma i njihova narodnoga života, vidjeti tuđu ruku i tuđu muku kao da u Hrvata u opće nije moglo da bude srca i osjećaja, već da je u svih bilo samo makinalnoga rada.

Da je već 1839. godine od književnoga ilirstva i sama politika počinjala dobivati ne ilirskih, već izrazitijih hrvatskih crta, premda gdješto ne posve hrvatski izraženih, tome su pravim uzrokom jedino one političke prilike, koje su se razvijale u Ugarskoj prije zajedničkoga saborovanja u Požunu, a još više za samoga sabora.

Dok je bečka vlada, koja je onamo već od početka XIX. vijeka morala popuštati Madžarima, bila na to prisiljena što vanjskim što nutarnjim događajima, razumljivo je, da je morala davati i Hrvatima ono, što ih je išlo kao ravnopravni dio pod vladom ugarsko-hrvatskoga kralja. Nesumnjivo je bila pogrješka na hrvatskoj strani, kad se gotovo posve povjeravalo bečkoj apsolutnoj vladi i u odlučnim časovima radilo samo oko toga, da se za hrvatske pravedne zahtjeve nađe milost kod vlade bez računa, hoće li narodna hrvatska stvar moći i kod kuće naći branitelja, ako bi vlada u kritičnom času htjela da promijeni svoju naklonost i ako bi se tako promijenile prilike, da bi vlada morala pristati uz madžarske zahtjeve. Naši se nijesu osjećali samostalnima i dosta jakima, da bi sami mogli odolijevati svemu, što bi se preduzelo protiv staliških želja. Niti ilirska stranka nije imala zaleđa u narodu, kako ga nije imala ni ona stranka, koja u onom velikom saboru od 1832.—1836. g., premda mišljaše na obranu starih prava hrvatskih; ta stranka i sama ne bijaše dovoljno pripravna, da stupi u borbu s madžarskim zastupnicima, koji su od aristokratizma htjeli da stvore demokratizam. Gotovo najveća je bila neprilika, što hrvatski izaslanici ne bijahu prožeti demokratskim duhom, pa ne znađahu kako da se drže spram madžarskih zahtjeva, te mjesto da razvijaju ustav u demokratskom duhu, nastojahu da održe po mogućnosti stare uredbe, i tako nehotice iđahu u susret željama vlade, koja im je lako mogla da ispuni ovu i onu želju, kad se nije ticala državnoga odlučnoga preokreta. Ne da se vjerovati, da je i sama ilirska stranka razbirala svoj put, a po gotovo za onaj pravac, koji je u politici već od 1839.

bio odlučan, ne može odgovarati sama ilirska stranka, budući da njezini prvi ljudi i nijesu dolazili do riječi ni u hrvatskom saboru u Zagrebu, a niti u zajedničkom saboru u Požunu.

U Hrvatskoj nije ni sada još bilo onakva političkoga života, kakvi se razvijao u Ugarskoj. Već je u nekim momentima istaknuto, kako se poslije sabora, koji je bio zaključen 1836. godine, politički život prenosio u Ugarskoj iz sabornice u županijske skupštine. U Hrvatskoj se takva promjena ne vidi. U madžarskim se županijskim skupštinama pretresalo vladi veoma neugodno pitanje o otkupu podanika, pa su upravo u tom pitanju madžarske županije nalazile najviše puta za prijelaz od aristokratskoga vladanja na demokratsko. Dakako da je povoljno rješavanje podaničkoga pitanja dobro dolazilo narodnome duhu u Ugarskoj, poradi čega su se mogli napredniji zastupnici spremati za budući sabor i u onim pitanjima, koja su i drukčije zahtijevala reformu dotadašnjega načina vladanja. Odnošaji različnih ispovijesti vjere, jednakost pred zakonima, jednako nošenje državnih i drugih tereta te ostali ovakvi poslovi zanimahu duhove pokretače u Ugarskoj. Županijska pretresivanja ovakih predmeta postajahu podloga za saborski rad. Za one poslove, gdje se držalo, da ne treba saborskoga zaključka, županije su odmah provodile reforme. Ima primjera, da su županije bez pitanja vlade od svoje inicijative popravljale i uređivale školske poslove, a književni je rad samo podupirao takve težnje i osnove. Gospodarstvo, obrt i trgovina bijahu mila i zahvalna briga rodoljubnih madžarskih županija. Nije li se tu pokazalo toliko uspjeha, koliko ga se u prvo vrijeme očekivalo, svakako nije no zasluga onih ljudi, koji su shvatili znamenitost rada u ovim područjima i prodrmali one, štono prije držahu, da bi briga oko takva posla bila nedostojna obrazovana čovjeka. Ako su u Hrvatskoj već 1838. god. imali na pameti jednako raditi — dakako više književnici, nego političari od glasa — to nam samo govori o razumijevanju potreba, koje jednako pomažu podizati narodnu svijest kako i književnost i politika. Sprečavanje slobode govora i slobode misli bijaše reformatorima Ugarske vrlo nepoćudno, pa nije ni čudo, da se ustajalo na obranu ovih ustavnih prava i pomagala za širenje kulture i narodnosti.

Tko bi se gdje u Hrvatskoj našao, da zastupa ovake zahtjeve promjena sistema i vlade? Gdje se nalazila sad stranka, koja bi u Hrvatskoj pred hrvatskim stališima u županiji izašla s ovakim

zahtjevima? Ilirska stranka ne bijaše ni u kojem pogledu političkom strankom; pristaše ilirizma s dosta malenim izuzecima i i nemahu prava da govore o onome na odlučnom mjestu, što je madžarske patriote u velike zanimalo i što se u Ugarskoj orilo na sva usta upravo poradi nastojanja prvih rodoljuba. Da je vlada mogla onu nevinost i nedužnost pisanja u Hrvatskoj za uređenje domaćih prilika lako trpjeti, pa, ako hoćemo, i podupirati, što bi se moglo držati u odlikovanju vođa ilirskoga književnoga nastojanja Gaja briljantnim prstenom od kralja, nije nikakvo čudo, kad su u Beču znali, što se s jedne strane radilo u Ugarskoj, a što se s druge strane mislilo u Hrvatskoj. Ako su u Hrvatskoj dobili za zagrebačkoga velikoga župana, poslije otvorena pristašu ilirstva, Nikolu Zdenčaja (1838. god.), ako su rodoljubnije počeli misliti i sami stališi hrvatski, to se ima odbiti u jednu ruku na njihov konservatizam spram nastojanja gospode u Ugarskoj, a u drugu ruku ne na kakvo reakcionarstvo, već na strah pred onim, čega su se oni bojali da će doći s novim duhom vremena iz Ugarske. Bečka vlada nije nikada osobito rado podupirala novotarija, pa je razbirajući položaj Hrvatske voljela držati s Hrvatima, koji napokon nijesu nikada dolazili pred nju s velikim tražbinama, već su se zadovoljavali i sitnijim koncesijama. Hrvatski su velikaši bili više ili manje apatični spram svih narodnih pokreta, a ono malo ljudi iz nižega plemstva, koliko su imali pravo riječi, nije pravo razumjelo duha i zahtjeva svoga vremena.

U Ugarskoj se razvila živahna borba u pojedinim županijama, kad su se imali birati zastupnici za sabor. Vladi nije bilo milo, što su u nekim županijama prodrli ljudi, koji su bili poznati sa svoje odlučnosti u borbi za reformama. Opozicija nije bila samo toga mišljenja, da joj je dovoljno, ako ona izađe sa svojim saborskim kandidatima; ona je htjela, da vlada u samim kandidatima vidi protest protiv onakva postupanja, kakvo je izlazilo na javu poradi rodoljubnoga nastojanja pojedinih madžarskih patriota. Po odluci opozicije imali su doći u sabor upravo oni ljudi, koji su bili zapleteni u procese zbog uvrede veličanstva ili kakva drugoga zločina, što ga je bečki kabinet nalazio u radu madžarskih patriota s obzirom na težnje promjene sistema. Horváth nam je ostavio neke primjere izborne borbe između vlade i opozicije.[6] Kad je vlada doznala za kandidate u nekim kotarima, nije se žacala upotrijebiti nikakvih sredstava protiv tih kandidata. Gdje

nijesu pomagala onakva sredstva, kakvima su se počeli služiti već 1832. god., t. j. podmićivanje, tu je pomagalo opadanje ili što drugo ; a gdje nije ni to pomoglo, tu se htjela da upotrijebi sila. U peštanskoj je n. pr. županiji vlada preko biskupa upozorila svećenstvo, da radi u njezinim interesima. Kad je ipak bio izabran protivnik vladina sistema, vlada odredi, da se bira mjesto izabrana zastupnika novi. Ako županija toga ne bi htjela prihvatiti, vlada će naći načina, da izabrani zastupnik ne mogne doći u sabor. Time se još jače razdraženost raspirila, te je županija zaključila, da ne će novoga zastupnika birati, a čitav postupak da će saboru dojaviti. — Ne samo ovakvi slučajevi, već i druge slične odredbe, koje su bile direktno ili indirektno naperene protiv novih zahtjeva vremena, davahu dovoljno građe za uvjerenje, da će vlada u prvom saboru imati dosta brige i borbe sa zastupnicima, koji će doći na sabor snabdjeveni takvim instrukcijama, u kojima se vidi, da će se napokon morati promijeniti stari sistem vladanja. Vlada je i sama to dobro razbirala, pa je u nekim ličnim promjenama na najvišim mjestima gledala da zadovolji bar nekako nezadovoljnike.

U Hrvatskoj ovako što nije se jednostavno moglo dogoditi. Uzroka miru bilo je i odviše. Što je starim zakonima utvrđeno, nije trebalo — po mišljenju hrvatskih izaslanika — dirati. Ta čemu reforme? Kad su oci mogli da mirno žive, zar ne će i djeca moći uz one dobre zakone? Ako se što izvan sabora uredi, ako se privatno radi oko prosvjete i kulture, to će biti dobro; sabor ne mora da nosi osobite brige za takove poslove. On će ovu i onu stvar poduprijeti, ali radikalnih promjena ne će tražiti Članovi sabora nijesu tražili veza s narodom, kako je to bilo u Ugarskoj, pa nijesu ni znali narodnih potreba. Snaga domaće prosvjete i narodne svijesti nije bila takva, da bi izazivala neku reakciju u dotadašnjem postupanju, pa je sasvim razumljivo, da je hrvatski sabor više manje nepripravan poslao svoje izaslanike u Požun, da tek tamo doznadu o čemu će se raditi. Ilirske Narodne Novine nijesu donosile gotovo nikakvih vijesti o pokretu u Ugarskoj, jer nijesu smjele ; kod kuće nije bilo još za to pravoga smisla, pa što se radilo, više se učinilo od neke navike nego li od shvaćene potrebe.

Rad hrvatskoga sabora 1839. god.

Hrvatski je sabor bio sazvan za 21. svibnja 1839. god., a otvorio ga je namjesnik banske časti zagrebački biskup Juraj Haulik, koji je vodio državne poslove Hrvatske mjesto bana Franje Vlašića. Kako je sav ovaj državni posao bio otajan, ponajbolje se dade razabrati iz toga, što zagrebačke novine ne doniješe ništa o čitavome saborskom raspravljanju nego samo to, tko je izabran za zajednički ugarsko-hrvatski sabor, gdje nalazimo zabilježeno, da je zagrebački kaptol imao zastupati kanonik Josip Haramustek, koji je ono 1835. god. govorio o izopćenju Franu Kurelcu, kad je on lijepo spominjao Kollára.[7] Zaludu bismo tražili u ilirskim novinama što i o zaključcima saborskim, jer novine znadu javiti, kad je zaključen sabor,[8] ali podvrći njegov rad kakvoj kritici, to bi valjada bilo onda užasno djelo ovih mladih novinara, koji su morali samo šutjeti na rad svojih otaca. Tko bi onda mogao još misliti, da bi hrvatski sabor htio, da se o njegovu radu saznade i izvan Zagreba i da se o tome govori po novinama? Što doznajemo o tome radu, nalazi se samo u spisima saborskim, a oni opet tako malo pričaju o brizi za domovinu na saboru, da znamo samo za zaključke, dok su nam motivi tih zaključaka za uvijek prekriti velom šutnje saborskih zapisnika.

Da je duh vremena bio neprijatan za hrvatsku stvar s obzirom na odnose spram Ugarske, vidi se i u tome, što kraljevski tituo znade za imperatora Austrije, za apostolskoga kralja Ugarske, Češke, Galicije, Lombardije, ali ne pozna kralja „Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae“. Briga je za Slavoniju bivala sve veća, pa se hrvatski sabor ćutio prinuždenim, da u svojoj instrukciji izaslanicima hrvatskim na zajedničkom saboru naloži, neka izrade tamo, da se u kraljevu naslovu spomene i Slavonija.[9] Hrvati su se bojali kojekakvih novotarija u novom zajedničkom saboru; da ih ne nađu potpuno nepripravnih prijedlozi sa strane Madžara, koji su u svojim izborima zastupnika jasno pokazivali, da će htjeti početi pretresivati stari rad, odlučuje hrvatski sabor, da namjesnik banske časti biskup Haulik, onda grof Janko Drašković, Mirko Inkey i arhivar Valent Kirinić urede sve spise statuta i prava hrvatskih![10] Čini se, da je među svim županijskih časnicima kraljestva hrvatskoga najviše brige vodio za uređenje državnih prilika u Varaždinu vrhovni bilježnik Metel Ožegović, jer sudeći

po njegovu već poznatom dopisu, priopćenu u „Danici" 1838. god., on je valjada iznio prijedlog u varaždinskoj županijskoj skupštini, ili je bar njegovom inicijativom došlo 3. prosinca 1838. god. u instrukciju zastupnika saborskih ove županije, da se u hrvatskom saboru zahtijeva pripojenje Dalmacije kraljevini Hrvatskoj. Sabor taj prijedlog prihvaća, jer uviđa, da treba sjediniti rastavljene zemlje, a time i podići čast i ugled bana; Dalmacija se ima neposredno — po želji hrvatskih zastupnika — priklopiti Hrvatskoj. Pače hrvatski su zastupnici mislili i na krajinu, pa su molili, neka se pripoji Hrvatskoj, ili da se bar u njoj upravlja sve po jednakim zakonima, kako je i u provincijalnoj banskoj Hrvatskoj.[11]

Ne vjerujem, da je samo duh ilirske literature bio utjecao na predstavnike hrvatskoga naroda, te bi oni sami od sebe došli na misao, da zahtijevaju zakonito priznanje za zavod, u kojem bi se njegovao hrvatski jezik, već po svoj prilici upoznano živo nastojanje Madžara oko svojega jezika i strah pred onim, što bi Hrvate moglo stići poslije zajedničkoga sabora, potaknulo je i hrvatske oce domovine, da i oni u jednom svom zakonskom članku reknu riječ na korist svoga narodnoga — ne bismo mogli pravo reći materinjega — jezika. Hrvatski sabor motivira taj svoj prijedlog ovako: kultura se svakoga naroda ogleda u jeziku njegove domovine; po jeziku se domovine nužno dolazi i do ljubavi rođene grude, a time se i narodna snaga podiže, za to hrvatska deputacija misli, da je potrebno što više njegovati jezik ilirski, koji obuhvata sve dijalekte naroda i koji se u posljednje vrijeme lijepo podigao, pa za to, pozivajući se na članak 15. 1836. god. sabor moli bana, da kod kralja izmoli uređenje književnoga društva ilirskoga.[12] I ovaj je članak sigurno jednodušno prihvaćen, što se može misliti po saborskom zaključku iz 1836. god. No nijesu sve županije bile za što veće i intensivnije učenje hrvatskoga jezika. U instrukciji izaslanicima na zajednički sabor čitamo[13], da su samo dvije županije, varaždinska i zagrebačka zahtijevale od izaslanika, neka ih podupru u tražbini, da se hrvatski jezik uči kao i svaki drugi predmet, pa da se u zagrebačkoj pravoslovnoj akademiji i u zagrebačkoj gimnaziji osnuju katedre „narodnoga jezika". Ostale četiri županije još nijesu došle do tolike samosvijesti narodne, da bi bar poduprle ove svoje dvije družice! Uspjeh prema tomu za ovaj prijedlog lako je mogao svatko nagađati, a nama je i opet istaknuti, da je Gaj sa svojim najbližim i naj-

pouzdanijim drugovima radio pravo i jedino opravdano, kad je u prve mahove išao samo za tim, da obučavanjem oko spoznanja naroda i narodnosti preko knjige probudi duhove, koji bi nešto htjeli, ali još nijesu znali, što je to nešto. Hrvatski sabor traži svoj jezik latinski kao diplomatski jezik kraljestva, ali i „lingua patria“ u domovini ne smije se posve odbaciti, samo se ima paziti na mjesto, gdje će se upotrebljavati.[14]

Spomenemo li, da je hrvatski sabor u kratkome svome saborovanju pretresao pitanje o uređenju zavoda za slijepce[15], da je raspravljao o saborskome domu i da je napokon u osobitom članku izrekao svoje mišljenje, da će budući zajednički sabor biti važan i za kraljevinu Hrvatsku, što je i sam ban u svojem govoru već prije naglasio,[16] tad smo naveli glavnije i važnije momente iz njegova rada. Koliko je od svega toga narodna snaga dobivala potpore — to se lako razbira.

U zajedničkom saboru 1839.—1840. godine.

U znaku stranačke borbe protiv bečke vlade i protiv svećenstva katoličkoga sastao se zajednički sabor ugarsko-hrvatski na 2. lipnja 1839. god. u Požunu. Sami su izbori i instrukcije pojedinim madžarskim zastupnicima govorile, da će se sada biti žestok boj za to, hoće li vlada priznati, da je radila protiv zakona, kad je ograničavala slobodu pojedinaca kod izbora, slobodu javnosti i govora, t. j. hoće li ona uvidjeti, da je ono mišljenje narodno, što ga zastupaju zastupnici, napereno protiv nje i da joj dalje nije moći ići istim putem, već da joj valja promijeniti sam sistem vladanja. Oni, koji su se borili protiv vlade, mogli su biti sigurni, da će njihovi principi pobijediti bilo prije bilo poslije. Stranka za reforme bila je jača od stranke, koja je držala s vladom ali različnost duha instrukcija zastupničkih, pa i samo natezanje, kod tumačenja instrukcija moglo je od većine stvoriti manjinu. „Sada se radilo o spasu narodnih prava, i ako konservativna vladina stranka pobijedi, nestat će glavnih podloga konstitucionalne slobode i potrebnih uvjeta za narodno razvijanje. Ta gdje nestane javnosti, piše madžarski povjesničar,[17] gdje nema slobode govora i neovisnosti sudaca, a sud je spao na oruđe samovoljne vlasti, tu ne može da bude govora o kakvome slobodnom razvijanju.“ Da se tomu svemu pomogne, da se to izvojuje, valja imati

odlučnih i stalnih karaktera u saboru, gdje će se o svemu raspravljati i zaključivati.

U posljednjem velikom saboru istakli su se neki madžarski zastupnici, koji su i u ovom saboru imali voditi čitav rad. Lako je bilo Madžarima, kad su imali na čelu rodoljubne stranke čovjeka, za kojega su i konservativci držali, da imade sudbinu čitavoga sabora u svojim rukama. Franjo Deák bijaše sredina u saboru i oko njega i njegovih uputa sve se kretalo. Dok je kuća stališa imala u svojoj sredini izvrsnih narodnih ljudi — koliko su mogli već sada biti narodnima — velikaška kuća htjede isto tako da se polagano riješi potpune poslušnosti spram dvorske kancelarije i bečke vlade. Palatin je do ovoga sabora imao, može se reći, neograničenu vlast nad magnatima, koji su primali ono, što im je palatin u ime bečke vlade preporučivao. Neki su velikaši u ovom saboru znali da tomu staromu običaju stanu na put, da oko sebe okupe ljude, koji nijesu stajali u direktnoj opoziciji protiv vlade, ali su htjeli da sami svojom voljom ovdje i ondje sjeknu i pokažu sklonosti za novi duh i novo vrijeme. Istina je, demokratski principi nijesu još bili posve jasni, a još manje razviti kod madžarskih magnata, pa i onakvih, kakvi je bio n. pr. i sam grof Ljudevit Batthyányi, ali se mora priznati, da je dobar dio narodnih madžarskih velikaša bio na čistu, da i seljak i grof i svaki čovjek bude pred zakonom jednak, ma da se i nijesu mnogi mogli da sprijatelje s mišlju, da bi u političkom pogledu mogla nastati ravnopravnost. Svakako se pokazuje već sada napredak za demokratsko mišljenje i kod samih aristokrata, kad su oni priznavali, da bi bilo dobro, da se obračuna s osobitim pravima aristokrata i da se njihova politička prava protegnu i na ostale stališe naroda. Ovaj je momenat veoma značajan, jer se u tom času počela stvarati neka zajednica interesa u narodu, da se poslije izvedbe ove promjene u ustavnom redu stvori napokon i jedno narodno tijelo.

Kako je kuća stališa bila u većini protivnoga mišljenja od vlade, tako je kuća magnata bila u većini uz vladu. No, kako je već rečeno, bila se javila i u gospodskoj kući opozicija, kojoj je bio ocem Ljudevit Batthyányi okupivši oko sebe mlađe i liberalnije magnate ne za to, da jednostavno odbijaju u velikaškoj kući sve prijedloge vladine — Madžari u tom pogledu nijesu bili nikada drukčiji od ostalih evropskih konstitucionih zastupnika —

nego da rade oko toga, kako bi se došlo do jednoga narodnoga tijela između gospode i kmetova. Mlada ova stranka, svakako narodnija od vladine stranke gospodske kuće, nastojaše, da i žene pridobije za narodnu stvar. I uspjelo im je, jer su već u ovom saboru dolazile gospođe aristokrata na galerije, slušale i s velikim interesom pratile rad gospodske kuće. Kažu, da je mnogi glas pao u prilog ovih pokretača demokratskoga duha u gospodskoj kući samo poradi lijepih očiju grofica i barunica na galeriji. Time su prekoravali njih njihovi protivnici. A oni su im vraćali milo za drago ističući, da to nije tolika sramota, kolika je za vladu, kad je ona siromašne regaliste zvala u pomoć kod glasovanja i platila im dnevnice i putne troškove — jer poradi siromaštva nijesu mogli sami da dođu na sabor. Gospodska je ova stranka pokazala svoj duh i time, što je osnovala svoju čitaonicu, u kojoj su se uvijek vodili dogovori o radu i planu za saborsko raspravljanje. I članovi stališke kuće imali su pravo dolaziti u tu „kasinu“, što je samo ojačavalo jednu i drugu stranku u zajedničkom radu. Sasvim je prirodno, da je ova čitaonica preko svojih članova širila simpatije i antipatije kod saborske publike spram pojedinih članova sabora, čime se polagano uvodio i novi duh u samo društvo Ugarske.[18]

Takve su u glavnim crtama bile prilike u oči zajedničkoga sabora u Ugarskoj. Prema njima razumijemo brigu hrvatskoga sabora, kad govori o važnosti zaključaka zastupnika u Požunu. U to kolo su došli hrvatski izaslanici podban Andrija Marković, Aleksandar Dominić i Herman Bužan, te njihovi zamjenici August grof Oršić, Aleksandar Zdenčaj i Metel Ožegović sa zastupnikom kaptola zagrebačkoga kanonikom Josipom Haramustekom. Već po zvanju ove gospode, koliko su god bila patriotična, dade se nagađati, da će biti u općenim poslovima konservativna, jer su i njihovi drugovi u Ugarskoj, osobito činovnici, konservativni. Koliko će se opet moći raditi oko zaštićivanja narodnih interesa hrvatskih nešto će oni po svome osobitom položaju — ne kao birani madžarski zastupnici, već kao izaslanici sabora — još za sada htjeti i moći urediti. U izboru se ovih ablegata u ostalom ne ogleda toliko mišljenje hrvatskoga sabora i gospode spram općih reforama, već se više ističe značenje s obzirom na specijalne hrvatske poslove.

Nevršenje zakona sa strane oblasti uvijek izaziva reakciju; protivnosti tamo nema, gdje se po ljudskim silama i prema na-

pretku čovječanstva ide u shvaćanju duha, koji želi, da bude što slobodniji. Bečka vlada nije malo ne po stoljeća osobito pazila na uredbe konstitucije, već je ovdje i ondje zahvatala, da zakone kao vlast na svoj mlin navede. Zna se, kako je ono u onom dugotrajnom saboru od 1832.—1836. god. bilo natezanja između sabora i vlade, da se dođe do pretresivanja vladinih prijedloga. Ako se nađu dvije sile, koje misle, da ne smiju popustiti od svoga prava, koje ni jednoj strani ne može da bude pravo, onda se snaga troši, odnošaji se između njih zaoštravaju, pa napokon se prekine ili ovdje ili ondje bilo na koji način. To se javilo odmah u početku sabora, koji je sam kralj otvorio u Požunu 6. lipnja 1839. god. Vladini prijedlozi su govorili o vojsci, koju je trebalo potpuniti i urediti njezino oskrbljivanje i ukonačivanje, pa prijedlog o regulaciji Dunava koji je ono 1838. g. nanio silne štete Ugarskoj. Kralj je u svojem govoru tražio, da se ovi prijedlozi zakonito riješe dopuštajući, da i zastupstvo iznese novih prijedloga, kako je i zakon određivao.

Madžari su već svojom ustrajnošću izvojevali, da su mogli kralja pozdraviti, mjesto latinskim, svojim materinjim jezikom. Uspjeh pređašnje borbe nije bio uzaludan, već ih je poticao na novi rad. O koristi vladinih prijedloga bijahu svi uvjereni; uređenje Dunava pače zahtijevali bi bili i sami zastupnici. Ali u razmaku vremena od jednoga i drugoga sabora dogodilo se štošta, kako znamo, što je vrijeđalo ponosne Madžare i što im je zakraćivalo konstitucionu slobodu. Za to dok se ne zakrči put daljim samovoljnim postupcima oblasti, odlučila je opozicija stališa nedati pretresati kraljevih prijedloga. Po gotovo su instrukcije zastupnika zahtijevale saniranje onih povreda zakona, što su ih na sebi nosile optužnice ljudi, koji su se služili slobodom govora i raspravljanja. Povreda slobode izbora u peštanskoj županiji, čime je vlada, kako se znade, htjela spriječiti ulazak u sabor sebi nepovoljna zastupnika, već u prvim saborskim sjednicama bijaše predmet živahnih, a poslije dugotrajnih rasprava. Izabrani peštanski zastupnik Szentkirályi upozori sabor, da sabor ne može dotle zaključivati, dokle vlada može priječiti njegova druga u vršenju zastupničkih dužnosti. Sabor je u ovakvu slučaju nepotpun, a nepotpunim ga čini ne prirodna sila, već nezakonita sila, i po zakonu onda ne može da stvara zaključke. Sabor je prihvatio tumačenje ovoga zastupnika videći u postupanju vladinu nasilje

*

spram neovisnosti zastupnika i zaključi, da ne će dotle pretresivati ni kraljevskih prijedloga niti ikakvi drugi zakon, dok vlada ne ukloni zapreke raspravljanju poradi peštanskoga zastupnika, poradi neriješenih tužaba još iz pređašnjega sabora i poradi sprečavanja slobode javnosti i slobode govora. U tom se pravcu — po zaključku sabora — imade i kralju poslati reprezentacija. Kraljevski se personal trudio kao predsjednik u saboru stališa, da se to ne učini ističući koristi od vladinih prijedloga i korist, ako se ne udara na vlast, jer će ona prije pustiti na slobodu one, koji su poradi spomenutih zločina zatvoreni. To nije pomoglo, pače je indirektno priznanje samovolje mnoge u takvu vatru dovelo, te su javno u saboru pokazali riječima ogorčenje nad samovoljom vlade. Vođa opozicije Franjo Deák priznade potrebu uređenja zakona korisnih za narod, ali dok se može događati, da se sprečava neovisnost zastupnika, ni na koji način ne može da dopusti ikoju raspravu prije riješenja ovoga pitanja. Personal je mnogo puta morao tumačiti sad ovo sad ono, samo da prodre sa svojim i vladinim zahtjevom, da se najprije rasprave kraljevi prijedlozi, no bude glasovanjem prisiljen proglasiti zaključak, da se najprije imade poslati adresa vladi u pogledu tužbe za peštanski izbor, a onda sve već pomenute tužbe na postupanje vladi.

Gospodska je kuća žestoko započela raspravu na ovu podnesenu adresu, ali predsjednik nije dopuštao o tome govoriti prije nego li se rasprave vladini prijedlozi s pozivom na zakon od 1790. god. To je uzbunilo zastupnike, jer su znali, da je onda uzaludna svaka saborska rasprava, prodre li vlada s ovim prijedlogom, budući da bi se vlada raspustom sabora mogla riješiti bez ikakve brige prijedloga, koji njoj ne bi bili po ćudi. Stališi i opet pošlju nuncij velikašima, da ne pristaju na takvo tumačenje zakona, već hoće i zahtijevaju, da se kralju pošlju tužbe njihove. Tri nuncija i tri renuncija obilažahu saborske stolove, bez ikakva uspjeha, a samo se uspjelo u tome, da je razdraženost postajala sve veća. Da je bilo razdraženosti i žestine, vidi se po kraljevu otpisu od 10. srpnja,[19] u kojem se ističe, „da su se onomadne u saborskim sjednicama dana 3. i 4. srpnja dogodile stvari, koje se ne samo s pristojnošću, čašću i poštenjem . . . i sa strogim redom . . . posve ne slažu, nego što više očevidno su takove, da se njima i isti štit konstitucije, t. j. nezavisnost sudova, u koje ni kralj ni stališi dirati ne smiju, ruši i tako upravo međe između

zakonotvorne i sudbene vlasti zamršuju.“ Kralj takve zahvate oštro kori, jer u tom vidi zlo upotrebljavanje slobode govora, čime se potkapa konstitucija i u opće red, što ga konstitucija stvara.

Stališa nije prestrašio taj oštri ton vladara, jer su oni i poslije toga jednako ostajali kod svoga zahtjeva, samo što su valjada bili umjereniji u izrazima, pa se stvar adrese na kralja u pogledu gravamena, koji su i dne 15. srpnja bila na novo prihvaćeni,[20] dalje raspravljala. Napokon stiže kraljev dopis od 28. srpnja,[21] u kojem se poručuje締 stališima, kako je kralj očekivao, da će odmah uzeti u pretresivanje njegove prijedloge, štono rade o dobru i koristi naroda. Dogodilo se protivno i to poradi osobe, „koja se pod tužbom od infamije nalazi“, a izabrana je za zastupnika, što nikako ne bi smjelo biti, i poradi te osobe, koju je kraljev otpis od 8. svibnja izbacio iz reda zastupnika, izvodi sabor, „kao da bi se iz spomenutog reskripta (8. svibnja) neko ograničenje slobodnoga prava izbiranja županijskih poklisara moglo dogoditi.“ Kralj nije time mislio ni najmanje ograničiti slobodu izbora zastupnika, pa zahtijeva od sabora, da što brže riješi sve poslove. Na to se malo smiriše raspaljeni duhovi peštanskom aferom; no kako ona zabrana na dolazak zastupnika u sabor nije bila opozvana, većina stališa nije držala ni ovim reskriptom potpuno osiguranu slobodu izbora. Za to je trebalo u toj stvari poslati kralju adresu, neka znade narodne tegobe. Da i magnati popuste, odlučiše moliti kralja u istoj adresi, da priopći saboru potankosti, koje se odnose na njegove prijedloge.[22] Magnati su poslije temeljita razlaganja zakona o redu raspravljanja napokon popustili i izjavili, da narodni zastupnici mogu slobodnim redom raspravljati o svim tegobama narodnim bez obzira, da li su kraljevi prijedlozi raspravljeni ili nijesu. Opozicija je prihvatila zgodu i prije svega raspravljala o svim onim tegobama, koje su joj ležale na srcu kao što su: pripojenje Sedmogradske i Galicije, uređenje financijalnih prilika privatnika, uređenje narodnoga prava, konstitucionalno uređenje građanskih prilika u vojničkoj krajini itd. Peticije ili adrese o svemu tome otidoše k vladi, ali je vlada na njih odgovorila tek pod kraj saborovanja, a odgovorila je tako, da je te prijedloge odbila.[23]

Kako su se hrvatski izaslanici kod svega toga držali, ne doznajemo ni od kud, ali da sami u svim tim pitanjima nijesu imali kakva osobita interesa neraditi s Madžarima, ili bar neisticati svoga osobitoga kakvoga principa, to je dosta razumljivo. U do-

maćim spisima nema mnogo govora o ovim raspravama u zajedničkom saboru, pa će biti vjerojatno, da su i naši izaslanici bar šutjeli i šutnjom odobravali isticanje slobode sa strane Madžara.

Još u rujnu su se potezale rasprave u saboru o kraljevu pismu od 28. srpnja 1839. god. Pod kraj rujna došlo je na raspravu pitanje o jeziku i narodnosti. U posljednjem saboru izvojevali su Madžari, da je madžarski jezik postao originalom za zakone, a latinski je samo prijevod. Sad se išlo dalje. Madžari u svojem nunciju sa zahvalom spominju kraljev otpis od 24. travnja 1836. god., kojim im je obećano, da će i nadvojvode učiti madžarski. Budući pak da i nadvojvotkinje imadu pravo na prijestolje ugarske krune, mole stališi, da bi se taj zakon protegnuo i na nadvojvotkinje. Zakonski članak treći 1836. god., kojim se priznaje madžarski jezik originalom za zakone, a latinski mu se dodaje samo kao prijevod, neka se promijeni tako, da se od sada zakoni izdaju sȁmo madžarskim jezikom. Iz toga, zaključuju stališi, sasvim jasno izlazi, da se ne samo reprezentacije, već i kr. pozivni listovi i otpisi, pa i sva druga saboru namijenjena pisma sastavljaju samo u madžarskom jeziku. Po tomu mora da bude provođenje zakona samo madžarski. Da to bude moguće, treba da sva poglavarstva i sudovi, pa i duhovnici vode svoje poslove madžarski: u opće svi poslovi od najviših do najnižih zvanja da se vode madžarskim jezikom, pače tako mora biti i s onim parnicama kod sudova, koje su započete voditi na latinskom jeziku.

Onda se dolazi s ovim: stališi su u velikoj brizi za to, što se krajišnici upravljaju potpuno njemački po austrijskome kodeksu, jer je samo to uzrok, da se oni ne drže madžarskim vojnicima. Za to da se ukloni svaki dalji korak od otuđivanja krajišnika svojoj domaćoj grudi, stališi žele, da se madžarski jezik odmah u krajiške regimente uvede, pa da se kod ugarskih regimenata prevede komanda te vodi madžarski, kako je bilo i prije rata za nasljedstvo; nadalje, kako je kralj 24. travnja 1836. god. odredio, da sve ugarske grane u vojsci, dakle glavne komande, regimentske i tvrđavne komande moraju ne samo primati madžarska službena pisma, nego će sve te vojničke oblasti i odgovarati madžarski oblastima. Kod sve vojske u Ugarskoj ima se uvesti madžarski jezik, i počinjući od glavne komande imade se služba dati samo takvim ljudima, koji znadu ne samo dobro madžarski, nego su i rodom Ugri.

Zakonom su od 1836. god. dobili Madžari u svim školama katedre svoga jezika. Sada zahtijevaju stališi, da se mjesto latinskoga jezika uvede madžarski kao nastavni jezik u sve škole, da se na madžarskom jeziku uče svi predmeti, pa i sam latinski jezik. U svim vojničkim školama Ugarske ima biti madžarski jezik nastavnim. Duhovnici i učitelji dužni su širiti znanje madžarskoga jezika, što će se s jedne strane postići tako, da se podjeljuju revnima nagrade, a s druge strane, da se kod svih ispovijesti vjere, kako i kod drugih zvanja, kod namještanja pazi na to, da ne dođe nitko do njih, tko nije vješt madžarskom jeziku. Po cijeloj državi valja podići preparandije, u kojima će se poučavati, kako valja širiti madžarski jezik. A da se što bolje uspije, naložit će se svakomu urođeniku, da mora znati madžarski. Ovaj zakon će se protegnuti na sve zemlje združene s Ugarskom.

S obzirom na slobodne gradove uređuje se, da će za deset godina onaj, koji ne nauči madžarski, izgubiti građanstvo. Gospodstvo madžarskoga jezika nad drugim jezicima u državi mora da dobije i vanjski znak, zato će se svi novci, kovani u Ugarskoj, označiti madžarskim znacima i pismenima; na svim javnim zgradama postavit će se madžarski grbovi; to će se učiniti i s brodovima ugarskih trgovaca; vojska će ugarska dobiti madžarske narodne grbove, a svi pečati će imati na rubovima madžarske domaće oznake. „Dobro bi bilo i to, zaključuju stališi, da tuđa prezimena, kad bi se htjela pomadžariti, ne nailaze na tolike zapreke, i sve molbe poradi promjene imena kralju podnesene neka se bez takse riješe. Budući da osim toga može narod pravedno očekivati, da oni, koji žele da budu pod zaštitom njegovih zakona, i jezik madžarski nauče, mole stališi, da se ne bi onima, koji ne znaju madžarski, podjeljivalo plemstvo ni donacije.“ Jednom riječi, stališi žele, da se madžarski jezik uvede u sve grane državne uprave mjesto latinskoga i njemačkoga jezika.[24]

Kralj je prihvatio prijedlog sabora, da se od sada adrese na nj šalju mjesto u madžarskom i latinskom jeziku, samo u madžarskom.[25] Madžari su tu odluku s pravom zanosno primili, jer su tako postigli poslije tri stotine godina, da mogu sa svojim vladarom i pismeno i usmeno raspravljati svojim narodnim jezikom. Kad je to postignuto, onda su stališi iznijeli u saboru i ove gore spomenute svoje želje u pogledu narodnoga jezika narodnoga državnoga karaktera. Da narodi pod ugarskom krunom

i narodnosti Ugarske sa zebnjom slušahu glasove o tim prijedlozima, to je posve razumljivo, kad je i u Ugarskoj bilo dobrih rodoljuba, koji su ove prijedloge o narodnom jeziku držali pretjeranima i u samom narodnom pogledu nijesu od toga vidjeli koristi za Madžare. Za to nam nije čudo, da je velikaški sabor u neku ruku ove prijedloge stališa preinačio i složio se sa stališima u tome, da kr. ugarsko namjesništvo, crkvene općine, tavernički sudovi sve dopisuju madžarski; one crkvene općine, gdje nema madžarskih propovijedi, imadu poslije tri godine voditi matice u madžarskom jeziku; za kapelane i župnike od sada namještat će se samo oni, bez razlike ispovijesti vjere, koji znaju madžarski; kralj će naložiti, da i vojničke oblasti dopisuju madžarski s oblastima civilnim, pa i one oblasti u krajini; svi računi zemaljske kase vodit će se madžarski i od svih djela, što izađu u Ugarskoj ili u zemljama spojenim s krunom ugarskom, imade se po jedan primjerak dati učenomu madžarskomu društvu. — U reprezentaciji, kojom se ovaj zakon predlagao, isticalo se ovo kao općena želja naroda, koje narodu kralj ne će odbiti.[26]

Kad je ovaj zakon poslan kralju na potvrdu, veliko je nezadovoljstvo nastalo i u samoj Ugarskoj. U njemačkim su se novinama javljali glasovi, koji su bili oštri prosvjed protiv toga. S velikim su pouzdanjem narodi očekivali, da će kralj taj predloženi zakon tek nakon znatnih izmjena potvrditi. „Kad bi Ugarska dostojno bila zastupana — piše jedan dopisnik[27] — teško bi bilo ugarsko plemstvo preobladalo s ovim zakonom, koji je samo za njegovu korist i prije nazadak za državu. Dvije su trećine stanovnika ugarskih Slavjani i Nijemci, od kojih veća strana ništa, ili samo slabo madžarski znade. Ovi nit mogu nit ćedu ikad svoj materinski jezik iz druževnog života i ophoda prognati, da posve nesvršenom, još u djetinstvu se nalazećemu, i gotovo ni literature ne imajućem jeziku, koji jedva tri do četiri milijuna ljudi govore. mjesto ustupe. A zahtijevati još od njih, da u školah drugog nauka ne dobivaju, u crkvi druge propovijedi ne slušaju, pri sudovih drukčije pravice ne traže itd. nego u madžarskom jeziku, to je velika krivica. Kad bi se madžarski jezik ozbilja tako brzo, kao što misle, u glavu uliti i narinuti dao, morala bi se država u tminu srednjega vijeka povratiti, budući da, izuzimajući više mstvo, samo ondi izobraženost i razumnost nadvlada, gdi se ački govori, i sami Slovaci u ogledu tom Madžare nadilaze."

Ovako se u tom pogledu pred vanjskim svijetom prikazivao zahtjev Madžara o njihovu jeziku, što bi imalo vezati ne samo sve stanovnike nemadžarske narodnosti, već i sve stanovnike Hrvatske, koju su Hrvati još uvijek, uza svu skučenost, držali u pogledu jezika potpuno nezavisnom i samostalnom kraljevinom.

Gajeve novine donošahu izvještaje o saborskim sjednicama, no ti su izvještaji razmjerno dosta mršavi, jer iz njih ne doznajemo, kako se razvijala rasprava o ovome veoma znamenitom predmetu za samu Hrvatsku kao kraljevinu. Još nije bilo uređeno u saboru, da se bilježe, ma i u izvatku, govori pojedinih zastupnika. I sam opseg novina madžarskih i hrvatskih kao da nije dopuštao potanjih vijesti o ovom raspravljanju. No hrvatski je svijet i po kratkim i posve stvarnim vijestima u novinama doznavao za zaključke sabora mnogo više nego prije kad nije bilo novina, pa kako je svijest postajala jačom i u obrazovanijim krugovima, i kako su hrvatski izaslanici i jurati dojavljivali pismeno svojim rodoljubnim prijateljima sve, što se u tom saboru događalo, a napose ono, što se ticalo Hrvatske i njezinih privilegija, to je sasvim razumljivo, da su samostalne županije gledale, da spriječe ovako kobne zakone. Iz Ilirskih Narodnih Novina od 1839. god. doznajemo[28], da se prva digla skupština ststališa i redova u Križevcima, te je 18. studenoga u svom „velikom spravišću“ stvorila „krepku reprezentaciju na njegovo veličanstvo, da bi svim saborskim zaključkom, koji se narodnosti i municipalnim zakonom kraljevina dalmatinske, horvatske i slavonske protive, osobito uvedenja madžarskoga jezika u ove kraljevine tiču, uzakonjenje (odobrenje) svoje uskratiti izvoljelo.“ Križevačka je županija dobro shvatila nastojanje Madžara, pa je ne čekajući dalje saborskoga kakvoga zaključka ponovno izrekla svoju želju, „da bi advokati polag dosadašnjeg običaja kod mnogih sudova kraljevina ovih u napredak pred svimi suci ove varmeđe (križevačke) u narodnom jeziku alegovali“.“[29] Kako je to maleni zahtjev za svoju narodnost! Ali bio kako mu drago neznatan spram madžarskih zahtjeva, ipak nam pokazuje, da širenje narodne svijesti, koje je bilo do sada ograničeno samo na književnost, prelažaše i u one krugove, koji su u ovakim stvarima mogli i odlučivati. Što se odmah nije došlo do zaključka niti u križevačkoj županiji, koja je svoju svijest i ovim zaključcima dokazala, da se svagdje u Hrvatskoj uvede hrvatski jezik mjesto latinskoga, samo se tako

može shvatiti i razumjeti, da u Hrvatskoj još nije bilo sve pripravljeno za narodni jezik, da i u samim krugovima hrvatske inteligencije nije bilo dosta ljudi, koji bi bili mogli da preuzmu odmah vođenje svih poslova u narodnom jeziku. Gospoda nijesu bila narodna, gospodski krugovi nijesu pravo shvaćali demokratizma, čime se još uvijek sasvim lako sprečavao razvitak narodnih posala. Tek nekolicina mlađih sila u upravnoj službi mogaše biti zadovoljna i ovakim zaključcima, kad se uzmu u obzir sve krute spone, koje su sapinjale u svakom pravcu brzo razvijanje.

Što je križevačka županija započela, to su druge hrvatske županije nastavile. Ilirske Narodne Novine dne 14. prosinca 1839. god.[30] s velikom radošću javljaju, da su se na obranu municipalnih prava kraljevine Hrvatske digle u svojim „velikim spravištima“ slavne varmeđe varaždinska i požeška. I ove su dvije županije jednako zaključile kako i križevačka županija, da će kralju poslati reprezentaciju, neka stvorenih zakona u zajedničkom saboru ne potvrdi. Da li je to bilo jednodušno ili samo većinom glasova, ne znamo, no svakako je bio dosta znamenit korak. Zagrebačka je županija, po svjedočanstvu novina, shvatila veliku cijenu i znamenitost ove stvari, pa je u svojoj skupštini od 12. prosinca 1839. god. jednoglasno zaključila, da se na kralja „ne samo spodobna reprezentacija pošalje, nego također, pozvavši svekolike varmeđe horvatske i slavonske, dostojna deputacija k ocu domovine otpravi, da on polag pravdoljublja i očinske milosti svoja prava municipalna i jezik narodni, koja on po svih krajinah blagom žezlu svojem podvrženih, brani, i kod nas u cijelosti svojoj neoskvrnuta uzdrži.“ Grof Janko Drašković je predložio i to, da Hrvati za sebe osnuju svoju samostalnu vladu.[31] Novine ističu, da su sva gospoda, koja su govorila o ovim stvarima, bila raspaljena svetom ljubavlju spram domovine ističući uvijek svoja prava i jezik — ali latinski! Nijedna riječ nije pala za narodni hrvatski jezik ni u onom pravcu, u kojem je križevačka županija izrazila želju, da se uvede kod sudova, a ipak je i ilirska strana bila — sudeći po pisanju novina i po bakljadi, što je priređena Zdenčaju, Draškoviću, Oršiću, Stajdacheru, Lentulaju i Raizneru[32] — i ovim rezultatom za sada posve zadovoljna.

Već za samih rasprava u saboru hrvatski izaslanici isticahu osim onih županije srijemske, kako ovi zakoni ne mogahu da budu od vrijednosti za Hrvatsku.[33] Sve raspre i svađe, koje su

bile poslije i žešće između madžarskih zastupnika i hrvatskih izaslanika, imadu svoj korijen upravo u ovom zakonskom prijedlogu. Što su više Madžari išli za tim, da svim narodima pod ugarskom krunom nametnu svoj jezik, to se više rađalo otporne snage osobito u Slovena, a napose Hrvata, koji su se uvijek osjećali drugim političkim narodom, drugom državom spram Madžara i spram Ugarske.[34] Upravo s ovim zakonskim prijedlozima počele su se rađati dvije oprečne stranke u Hrvatskoj, koje su se kod izbora županijskih častnika 1842. god. prvi put javno sukobile, a poslije tih izbora sve više se trle, dok nijesu 1848. god. i potonja vremena za neko doba sasvim potisnuli jedne stranke. Isticanje narodnosti i narodnih zahtjeva na strani Madžara polagano dovađaše i Hrvate do istih misli, a što se to bolje pokazivalo kod stališa hrvatskih, to su više mogli da dođu do riječi i oni rodoljubi, koji su se zagrijevali za ilirsku i slovensku misao. Kad su Madžari svakamo širili preko škole svoj jezik, počeli su i naši oci pomišljati na učenje svoga narodnoga jezika u školama. Pritisak Madžara pospješivaše rad naših Ilira, jer je politička misao dolazila u pomoć literaturnoj, pače je politička povela prvu riječ, a književna joj je samo pomagala.

Kako se razvijala borba oko jezika i kako se za Hrvatsku svršila, to ćemo poslije vidjeti, samo toliko valja ovdje već naglasiti, da su Hrvati spriječili zakon o jeziku u onom opsegu, kako su ga predlagali Madžari, ali ni poslije toga još nijesu došli do uvjerenja, da bi im trebalo jednako raditi, kako su radili i Madžari.

Madžari su osim predložena zakona o jeziku gledali i na drugim poljima da podignu cijenu i vrijednost svoga narodnoga govora i svoje narodnosti; oni su sada počeli sasvim ozbiljno da rade oko ojačavanja svoga doma, a osjećali su se već dobivenim zakonima prilično čvrstim gospodarima u svojoj kući, pa je i pravo bilo, da su svoju državnu snagu sve više ojačavali. Sabor je odlučio, da se dade za razvoj peštanske pozornice 450.000 forinti. Tom su državnom potporom stali na put cvjetanju njemačkoga pozorišnoga društva, koje je do sada izdašno podupiralo peštansko građanstvo. Ovaj novac određen za madžarsku pozornicu iđaše iz zajedničkih dohodaka, čemu su se protivili hrvatski zastupnici, jer nijesu htjeli da se i njihov novac daje u nezajednički institut.[35] Hrvati nijesu mogli računati, da bi mogli dobiti

kakvu pomoć iz zajedničke blagajnice u slučaju, kad bi i sami htjeli da urede svoju pozornicu, ali ih je to potaknulo, da su za kratko vrijeme sami počeli raditi oko osnivanja svoje pozornice svojom mukom i prema onim prilikama. koje je ovo doba u Hrvatskoj stvorilo. Time je hrvatski sabor dokazao, da je opažao u institutima madžarskim dobre podupornje narodnosti. a kakova su vremena bila, dobro bi i Hrvatima već sad došli ovakvi čisti narodni zavodi.

Od posljednjega je sabora ostalo štošta, što je došlo do pretresivanja i u ovom saboru. Stališi su se u predašnjem saboru dugo borili, da bi se smjele izdavati saborske novine, koje ne bi potpadale pod preventivnu censuru. No borba je bila bez uspjeha; a kako su ovomu našli puta odlučni madžarski rodoljubi za raspravljanje u ovom saboru, to je već spomenuto.[36] U rujnu 1839. god. raspravljalo se to pitanje saborskih novina u zajedničkom saboru, jer su stališi htjeli na svaki način da dođu do slobodnih svojih novina. Velikaši su priznavali znamenitost ovoga uređenja i isticali su, da je u slobodi štampe najljepše ogledalo čitave slobode; ali prije nego se ovo riješi samo za saborske novine. valja čitav opseg slobode štampe proučiti, to prije, što se vlada i velikaška kuća uvjerila. da ima i drugih i boljih i za javnost podesnijih sredstava, kojima se mogu saborske vijesti svijetu priopćivati. Za to je velikaška kuća odbila prijedlog stališa s motivacijom. da će se to riješiti onda, kad se bude raspravljalo o slobodi tiska i o censuri knjiga.[37] Stališka je kuća uviđala opravdanost ovih razloga, no je svakako htjela, da već sada može imati svoje saborske novine, privoljujući ujedno. da se sva pitanja slobode štampe zajedno rasprave. Da stališi pođu što više u susret velikašima, pristadoše i na to, da se bez osvrta na raspravljanje u novinama priopćuju javno izrečeni govori za samih rasprava. Kad je u tom smislu došao zakon pred velikaše, usprotivi mu se prvi među gospodom kraljevski personal Szerencsy, jer da se to protivi mnogim zakonima, koji priznaju preventivnu censuru. Ta je izjava izazvala veliku buru u saboru, a jedan zastupnik reče, da u zakonima nema nigdje ni traga ovoj preventivnoj, u sadašnjoj porabi običnoj censuri, pa za to narod ima i o tome pravo zaključivati. Izjavi personala svečano je taj zastupnik prigovorio i tražio, da njegov prigovor dođe u zapisnik. I čitava je kuća prihvatila ovaj protest. Uzalud je htio predsjednik naći po-

magača za svoje mišljenje i uzalud je zabranio samomu Deáku govoriti, stališi su poslali svoj protest magnatima. — U magnatskoj je kući bilo prijatelja za javnost raspravljanja, ali je većina bila za to, da vlada sasvim pravilno i zakonito smije zadržati preventivnu censuru i služiti se njome kao i do sada. Bilo je i o tome govora, da je u opće sloboda štampe pogubna, pa su se u obje kuće razvile žestoke rasprave u općoj slobodi tiska. U magnatskoj je kući Ljudevit Batthyányi odbio sve prigovore protiv slobode štampe i njezinim protivnicima doviknuo: zar se ne stide u ovakim sredstvima tražiti zaštite, koje ne će da dopuste svojim sugrađanima slobodom štampe? Uzalud su bila sva naprezanja: sabor nije mogao doći do svojih novina, jer ih gospoda velikaši nijesu htjeli. Koristi je ipak bilo od ovih rasprava toliko, da je vlada donekle ublažila preventivnu i mrsku censuru; dopustila je, da novine smiju donositi potanje izvještaje iz saborskih sjednica, pače su smjele priopćivati i potpune govore pojedinih govornika — ali nijesu smjele spomenuti imena govornikova! Ova se osobita odredba vidi i u izvještajima naših novina.

Stališka je kuća htjela uz izdavanje saborskih novina da se uredi i dnevnik za saborske sjednice, koji bi odgovarao današnjim stenografskim zapisnicima. Za to su pribavili i brzopisce i dogovorili se, kako će se to davati tiskati. Vlada po svojem običajnom pravu preventivne censure i to zabrani. Stališi su upravo uzaludno prigovarali tomu postupku i pred kraljem. Jedini uspjeh u ovom predmetu bijaše, da su stališi prodrli s dnevnikom za magnatsku kuću, a to za to, što su nadareniji velikaši željeli, da se njihovi govori što više čitaju i da se preko dnevnika magnatske kuće upoznaju njihove duševne sposobnosti. Kako je ovo došlo do snage pod kraj saborovanja, počeo se odmah mijenjati i način glasovanja. Do sada je naime predsjednik odlučivao po broju izrečenih izjava pojedinih stranaka, da li je što prihvaćeno ili nije, a od sada bi se moglo po zapisnicima pokazati, da to glasanje nije bilo valjano, pa su se od zavedenja dnevnika magnatske kuće glasovi brojili.

U saborskom izvještaju naših izaslanika čita se (Acta Congregationis 1840. No. 18. str. 47.) o ovim raspravama u zajedničkom saboru, da oni nijesu ni u kojem slučaju htjeli priznati za sebe valjanost ovakva zakona. Ta što bi njima novine, koje bi svijetu govorile o njihovu radu! Naši se nijesu mnogo uzrujavali

ni za slobodu govora. Madžarski su zastupnici, dobro poučeni o postupanju vlade već prije sabora spram onih, koji su nešto glasnije govorili u županijskim skupštinama, nazrijevali u slobodi govora zaštitu konstitucionalne slobode i narodnoga slobodnoga razvijanja; bez potpune slobode riječi nijesu nalazili dovoljnih zaloga za političku neovisnost naroda niti potpunu slobodu pojedinca. To su isticali već u posljednjem saboru, a za ovaj se sabor sabralo nove građe, koja ih je još jače poticala, da izvojuju ovu veliku tekovinu XIX. vijeka. Magnati su se opirali stališima, koji su im iznosili sve povrede slobode pojedinca počevši od posljednjega sabora pa do dana rasprave. Tri duga je dana trajala rasprava, u kojoj su se iznosile tužbe i na najviše sudove i na zlo upotrebljavanje sudačke vlasti, pače se zahtijevalo, da se suci pozovu na odgovornost poradi svojih presuda, što su ih izrekli nad Košutom i njegovim drugovima. Mirniji su zastupnici predlagali, neka se stvore novi posve jasni zakoni i neka se kralj umoli, da ublaži kazni osuđenima. Opozicija nije htjela ni da čuje o kakvoj milosti, jer ona hoće, da se sàmo pravo vrši, koje je jasno određeno i u starim zakonima, samo ako se oni drže. Stališka se kuća napokon složila u tome, da se kralju preda reprezentacija, kojom se moli, da kralj sve samovolje ukloni. Magnati nijesu na to pristali, ma da su znali, da je u posljednjem saboru bilo sedamnaest nuncija izmijenjeno poradi ovoga predmeta i da će stališi napeti svu svoju snagu, da zapriječe daljnje raspravljanje, ako se ovomu ne pomogne. U ponovljenoj raspravi od 3. i 4. srpnja 1839. god. padoše tako oštre optužbe sa strane stališa protiv vrhovnoga suda, da je predsjednik odgodio sjednice, dok nije došao kraljev otpis, kojim se oštro osuđuju izjave zastupnika. No dok je pročitan kraljev otpis, ustade Dionizije Pazmandy, da protestuje protiv kraljeva otpisa, a njegov protest jednodušno prihvatiše svi zastupnici zaključivši, da se taj otpis sačuva među spisima.

Kako se dolazi do prava, pa i ne bila ona izrijekom spomenuta u kodeksu zakona, najbolje dokazuje daljnje raspravljanje o zaštiti slobode.

Dok je otpis kraljev po zaključku stališa određen na čuvanje među spisima, odmah je bilo jasno, da do sporazuma između većine velikaške kuće, koja je podupirala vladu, i većine stališa ne će tako lako doći. Vlada nije nikako htjela da prizna svoje ne-

zakonito postupanje kod osude madžarskih patriota davši ih optužiti zbog izdaje; ona je bila voljna da sve učini, samo da to ne prizna. Starliška je kuća silila, da vlada prizna svoj grijeh u kvalifikaciji krivnje, a većina je magnata držala, da vlada mora da ima pravo. Pače na prvi nuncij stališa odgovorili su velikaši s tako visoka, da je razdraženost i uzrujanost među biranim zastupnicima narodnim postala još veća. Uzalud se na stališkoj strani dolazilo s najboljim i s najopravdanijim dokazima, da se u postupanju vlade javljaju sve moguće povrede zakona i zakonite slobode pojedinaca, jer su magnati u svojoj većini bili za to, da vlast ne smije popustiti i priznati: krivo sam radila. Tražili su se načini izmirenja. Konačni rezultat borbe za slobodu govora — svatko uviđaše — bijaše, da će osuđenici biti pušteni na slobodu. Sama vlada bijaše voljna da ih pusti, ali na molbu sabora. Stališi su bili protiv molbe, jer bi onda priznali, da su osuđenici krivi, a oblakšavanju sudbine, po riječima Franje Deáka,[38] pojedinih građana ne mogu se žrtvovati prava naroda, i to s jednostavnoga razloga, što su stališi toga uvjerenja, da ono, što sila uništi, može i opet oživjeti i procvasti, ali što narod lakoumno napusti i odbaci ili poradi svoje slabosti što narod jedan put zanemari, rijetko i rijetko se može kada i opet zadobiti. U ovim istinitim i toliko puta povješću potvrđenim riječima ogleda se sva snaga ovoga velikoga Madžara.

U velikaškoj je kući Ljudevit Batthyányi jednakom spremom govorio o nunciju stališke kuće. Uspjeha sporazumu ne bijaše ni poslije posredovanja nadvojvode palatina, koji je u svojim staračkim godinama išao za tim. da sačuva kod Madžara svoju popularnost. U Beču su se nadali, a to kao da bijaše i nada većine velikaša, da će se stališi ovim natezanjem izmoriti, pa će napokon popustiti. Vlada je uza to preko svojih oblasti radila sve moguće, kako pripovijeda Horváth[39], da se od saborske većine stvori manjina. Podmićivanja, zavođenja, opadanja itd. polagano dovođahu do toga, da su se zastupničke instrukcije mijenjale, da su postajale sve blaže baš u ovom pitanju, pa su napokon i vođi većine stališa uviđali, da će ostati u manjini. Deák se ljuto tužio na nestalnost zastupnika, koji nijesu za dugotrajne rasprave htjeli da ostanu kod prve svoje odluke. Izmjenjivali su se nunciji između obje kuće, dakako svaki put sve s manjim i manje odlučnim zahtjevima. Poslije borbe od deset mjeseci vlada je pošla u susret

zastupnicima kraljevskim otpisom od 24. ožujka 1840. god.. u kojem kralj kaže, da onoj zabrinutosti, koja je nastala poradi javne slobode govora i koja je uzrokom, da se ovaj sabor tako otegnuo, želi učiniti kraj i dokazati, kako mu je iskrena želja poštivati prava i zakone države, pa odlučuje, da se zakonita javna sloboda govorenja, koju ista starovječna konstitucija štiti, jednako potpuno sačuva i jurisdikcijama i onim osobama, koje ona ide, bez ikakve i najmanje stege.[40] Ujedno se kaže u toj rezoluciji, da će se onima po zakonu suditi, koji bi prekoračili međe ove slobode, a zakonita se neovisnost sudačke vlasti ne smije ni odozgo ni odozdo dovoditi u sumnju.

Kad bi bile tužbe i progoni obustavljeni, stališi bi se potpuno zadovoljili ovim konačnim riješenjem pitanja o slobodi govora. I po dvadeset i treći put pokušaše magnate uvjeriti, da ne sprečavaju predstavke na kralja. Ali velikaši nijesu popustili, već su popustili stališi odlučivši, da će u slijedećem saboru povesti riječ o ovoj stvari. Kralj je uza to pomilovao osuđenike, dokinuo dalje provađanje sudbenih progona protiv onih, kojih parnice nijesu bile riješene, i time je ova dugotrajna rasprava riješena na opće zadovoljstvo, premda na oko pobjeda stališa nije bila potpuna.

Nas se Hrvata ne bi mnogo ticala ova dugotrajna rasprava, kako su, čini se, držali i naši oci, da se njih nije osobito ticala, kad su hrvatskomu saboru o njoj javili samo glavni uzrok i konačni rezultat napomenuvši, da se oni nijesu protivili zaključcima stališa ugarskih[41], kad i ovim na oko djelomičnim uspjehom madžarske opozicije ne bi bile postignute važne podloge za budućnost. Po ovoj se raspravi došlo do toga, da za vladarove čine odgovara vlada, a ne vladar. Ova vladina odgovornost bijaše, istina je, sada samo moralna, ali je važna, jer se iz nje počela razvijati parlamentarna odgovornost, a u odnošaju spram nekonstitucionalne Austrije, kako dobro istaknu Horváth[42], bijaše ovo veoma znamenit momenat. U drugu se ruku doista postigla sloboda govora, jer su se njome jednako za čitavoga raspravljanja svi služili, po čemu su se polagano uviđale pogrješke i otvarale oči onima, koji su imali stalne principe pred sobom. Naši su ljudi sve to čuli i vidjeli, pa ako se nijesu znali poslužiti u ovom saboru tim velikim pravom, nesumnjivo je, da je u potonje doba upravo ova rasprava znamenito utjecala na gdjekoju odluku u

našim županijama i u skupštinama, jer su i naši, bar mlađi, rodoljubi dobro shvatili, kako treba dugotrajne i odvažne te odlučne borbe, želi li se što postići. Toliko je još za nas ovo vrijedno, jer nam objašnjuje, kako je s jedne strane u nas bilo poprijeko malo odlučnosti kod onih, koji bi je morali imati, a s druge strane kako su Hrvati još uvijek daleko bili od onoga, što se zove napredak.

Osim ovih rasprava bile su druge stvari, koje su dosta zanimale hrvatske izaslanike. U listopadu 1839. god. se raspravljalo urbarsko pitanje, koliko nije bilo riješeno u pređašnjem saboru. Poznato je[43], kako se žestoka rasprava vodila između stališa i velikaša u saboru 1832.—1836. godine i kako je napokon vladi uspjelo, da ovaj predmet odgodi. Madžarski pisci drže, da je ovo bio uzrok otuđivanju naroda od vlade, poradi čega je narod više godina mnogo trpio, a oni su ljudi, koji su radili oko oslobođivanja kmetova, morali poći za svoje uvjerenje i u tamnicu. Kad je kuća stališa predala urbarski zakon[44] na pretresivanje magnatima, oni su prihvatili taj zakon uz neke promjene i predali ga kralju na potvrdu. Po novom zakonu je bilo određeno, da svaki podanik može sva svoja podavanja namiriti u novcu; podložnicima je bilo slobodno, da se u slobodnoj pogodbi pojedinci kao i cijele općine „plaćanjem prijeke sume od danaka i robota, koje su vlasteli dužni, no bez ikakva uštrba suda zemaljskoga gospodina, potpuno i u vjekovita vremena mogu otkupiti tako, da u takvim slobodnim pogodbama nastali ugovori vrijede kao i vjekoviti urbarski ugovori, te se ne mogu razvrći ni u kojem slučaju." Kralj je svojom odlukom od 21. travnja 1840. god. potvrdio ovaj zakon, koji je stvorio povoljniji položaj za kmetove, pustivši im na volju, da ostanu u svojem dosadašnjem položaju, ili da se otkupe i postanu gospodari svojega posjeda.

Da je taj zakon bio primljen ljepše i radije nego li ikoji drugi u svoj Ugarskoj, o tome se ne može sumnjati. Nije se, istina, sad još postigla potpuna lična sloboda i potpuna sloboda svoga dobra, kako su to željeli stališi, premda većina velikaša ne bijaše sada protiv toga, kako je bila za pređašnjega sabora, što je dokazala u onaj čas, kad je tražila u zakonu zaštitu i za neplemiće. Vlada je ovo odgodila na kasnija vremena, kad će se raspraviti kazneni zakon, da se zajedno odredi i pitanje osobne slobode prema naredbama ovoga zakona. Sudeći po izvještaju

naših izaslanika u zajedničkom saboru naši su primili ovaj zakon mirne duše, jer su bili valjada već od prije uvjereni, da se ovi odnošaji ne će moći dugo držati, pa oni i ne izvješćuju svome saboru ništa drugo o tome, već da nijesu propustili učiniti svoje dužnosti, kazujući kako su se stališi nagodili s velikašima.[45]

Vjerozakonski prijedlozi u saboru 1832.—1836. godine, znamo, nijesu nikako mogli postati zakonom, jer ih je magnatska kuća odbijala. No što se nije onda riješilo, to je sad izneseno pred sabor na pretresivanje. Neki postupci madžarskih biskupa s onima, koji su sklopili mješovite brakove, dadoše još više uzroka, da se ovo pitanje što prije riješi. I to su dugo raspravljali, jer su jedni iznosili pritužbe na biskupe, a drugi su tražili, da se uredi pitanje o slobodi savjesti i o međusobnim odnošajima pojedinih vjerozakona. Hrvatski izaslanici kod ove rasprave u svojem izvještaju pred saborom kažu, da su se za rasprave dovodila u sumnju hrvatska municipalna prava.[46] Za to su se oni jače čuli ovdje, nego kod drugih zakonskih prijedloga.

Mješoviti brakovi nijesu ni sada podignuti do ravnopravnosti, jer je magnatska kuća u opće odbijala prijedloge stališa, kad su dokazivali, da su katolički svećenici dužni blagosloviti mješoviti brak, jer ako ga ne blagoslove, da se od sklapanja takvih brakova svijet odbija. Po dosadašnjem na ime običaju i shvaćanju zakona brak nije bio na katoličkoj strani valjan, ako ga nije blagoslovio, ma i nazočan katolički svećenik. Sada se to htjelo ukinuti, ali nije uspjelo. Izdati reversali za uzgajanje djece kod mješovitih brakova nemaju vrijednosti. Djeca mješovitih brakova primaju očevu vjeru. Katolička djeca smiju polaziti protestantske škole, samo ih mora obučavati u vjeri njihov svećenik, a protestanti i katolici smiju polaziti vanjska sveučilišta. Vjera ne dolazi u obzir, kad se radi o namještanju u javne urede. Poradi vjere ne može se nikomu smetati, da steče posjed ili tjera zanat ili da se gdje je njemu drago nastani. Gdje nema groblja jedne ispovijesti vjere, a postoji groblje za drugu, tad je to zajedničko groblje. Ukida se onaj članak zakona od 1790. god., kojim se zabranjuje slobodno ispovijedanje zakona evangelicima u kraljevini Hrvatskoj.[47] To je bila u glavnom osnova zakona o ispovijesti vjere i slobodi savjesti. Poradi nekih pitanja odgođeno je konačno riješenje ovoga zakona na slijedeći sabor, a palatin je morao moliti biskupe, da drže uz vladu.

Što se Hrvatske tiče, to bi naši izaslanici mogli mirne duše šutjeti na sve ovo, da se nije predlagao onaj paragraf, po kojem i evangelici dobivaju sva prava u Hrvatskoj. Hrvati su se oprli tomu, jer da ta stvar ne spada na zajednički sabor, nego da se ima riješiti u Zagrebu. Madžari nijesu u stališkoj kući htjeli da uza to pristanu, pa su svoj prijedlog poslali velikašima, koji su prihvatili tumačenje Hrvata, osobito onda, kad se reklo, da će Hrvati od svoje volje po svoj prilici do skora dopustiti evangelicima, da dobiju u Hrvatskoj sva prava. No kad je ta poruka došla pred stališku kuću, prihvatiše je oni, ali odmah izjaviše, da županija požeška, virovitička i srijemska čine integralni dio kraljevine Ugarske, za to se vjerozakonski zakoni, prihvaćeni u Ugarskoj, imadu protegnuti i na donju Slavoniju, pa tih županija i Slavonije u opće ne treba napose niti spominjati više u zakonima. I po dokazivanju i zahtijevanju stališa valja prema tomu promijeniti ime kraljevine Hrvatske tako, da se ispusti ime Slavonije, i da se Hrvatska zove „Regna Croatiae et Dalmatiae“. Izaslanici su županije virovitičke i srijemske imali instrukciju, da zahtijevaju slobodu evangelika u Hrvatskoj, ali su se i oni usprotivili, da se otkinu tri slavonske županije od Hrvatske. Osobito se odlikovao u pobijanju — kako kaže izvještaj naših izaslanika[48] — madžarskih prohtjeva ablegat požeške županije. U velikaškoj su kući hrvatski biskupi i požeški veliki župan grof Nikola Sečen govorili za interese hrvatske, pa je napokon Hrvatima uspjelo, da je pitanje slobode za protestante u Hrvatskoj bilo odgođeno, samo da se što prije slože obje kuće za Ugarsku.

Peštanski je zastupnik iznio prijedlog, da se židovima dadu građanska prava. Židovi do sada nijesu imali nikakvih prava u Ugarskoj i Hrvatskoj: nijesu se smjeli baviti obrađivanjem polja, slobodnim zanatom, nijesu smjeli imati posjeda, nijesu imali nikakvih prava, samo su smjeli trgovati. U motivaciji za građanska prava židovima istaknuto je osobito njihovo briganje za kapitalom, njihova prometnost i spretnost u sticanju dobra, a to da je samo plod onoga zakraćivanja prava, što ih svi drugi ljudi smiju imati. Sloga njihova je među sobom veoma znamenita, a zakratom prava oni su materijalno prestigli druge građane, jer se bave samo trgovinom. Za to je pravo, da se židovima priznaju prava kao i svim neplemićima, jer će oni svoju korist sjediniti s korišću drugih građana i ljubiti državu, koja im je dala za-

štite kao njihova domovina; židovi neka dobiju prava za odlikovanja. neka ne plaćaju izvanrednih poreza, tako zvane židovske takse; židovi se neka prestanu smatrati tuđincima, jer njihova je vjera tek jedna vjerska sekta, a sama će prosvjeta izgladiti one opreke, koje stoje još na putu sporazumu između kršćana i židova. Sve će se to dati postići, kad se iz zakona izbrišu pogrde, koje su išle na židove.[49] — Hrvatski su ablegati zaključili u svojoj banskoj konferenciji od 4. travnja 1840. god., da se zakon o recepciji židova ne može protegnuti na Hrvatsku, a ako ne bi sabor na to htio pristati, onda će namjesnik banske časti biskup Haulik moliti kralja, da se taj zakon ne potvrdi za Hrvatsku. Koji su uzroci bili, za što su se Hrvati opirali recepciji židova, toga ne doznajemo iz izvješća naših izaslanika[50], no čini se, da se tomu zakonu nijesu mnogo opirali, jer je članak 29. zakona o recepciji židova vrijedio i za Hrvatsku, gdje su se oni od sada mogli baviti u gradovima, ma da su Hrvati odbijali taj zakon.

Mnogo izvješćuju[51] hrvatski izaslanici o raspravi određivanja poreza. Madžari su htjeli, da se za sve zemlje krune ugarske jednako raspišu porezne daće; Hrvati su uvijek isticali, da se njihovi porezi imadu napose raspravljati prema zakonu od 1790. g., kad su ono svoj džep predali drugomu na gospodarenje. Sam biskup Haulik kao namjesnik banske časti morao se dati na dokazivanje, da hrvatsko rasporezivanje nije bilo jednako s ugarskim i da ne može ni sada da bude jednako. Izvještaj mu priznaje veoma duboko i temeljito dokazivanje[52], kojemu se pridružio i riječki gubernator Pavao Kiš i neki drugi velikaši, dok nije sam nadvojvoda palatin konačno svojom riječi prinio pobjedi hrvatskih tvrdnja, da se porezno podavanje Hrvatske ne može izjednačiti s podavanjima Ugarske, budući da kraljevinu Hrvatsku tište i drugi tereti, kojih kraljevina Ugarska u tolikom broju nema. U ostalom, istaknuo je nadvojvoda palatin, mora se imati obzira i na specijalna municipalna prava i privilegije kraljevine Hrvatske, pa se ne će moći prekinuti s onim osobitim načinom podavanja kraljevine Hrvatske, već će se hrvatski porezi uvijek napose određivati. Hrvatski su izaslanici dobili time upravo od vlade potporu, pa su umolili kralja, neka kod rasporezivanja s obzirom na Hrvatsku ostane kod zakonskoga članka 59. iz 1790. godine. Sada se već jasno vidjelo, kako će teško biti štititi stare privilegije i osobite zakone kraljevine Hrvatske, jer su stališi istaknuli u svome

renunciju,[53] da iz razlaganja palatinova razbiraju, da ne bi velike i osobite koristi bilo, kad bi se ta stvar sada već definitivno riješila; za to će se ovdje odrediti porezi hrvatski za tri godine, a u budućem će se saboru onda sva nabačena pitanja kraju privesti.

Još od 1790. god. nije došlo do riješenja pitanje, kako gradovi imadu bit zastupani u saboru. U Ugarskoj je već od ovoga vremena bila neka odvratnost spram magnata, duh demokratični je sve više pretezao, a magnati su mu u mnogome znali podrezati krila, što je bilo još najlakše, jer je sve građanstvo imalo jedan jedini glas u saboru. Da su ugarski građani tražili za sebe bolje i jače zastupanje, to je posve prirodno; da je u tom zahtijevanju bilo i žestine, pa i grožnje, sasvim je razumljivo. I adrese su slali građani na kralja, samo da se riješe štitništva gospodskoga. Kad je na novo oživio ustavni život, nije bilo sabora, u kojem ne bi zastupnici slobodnih gradova sve jače govorili o nepravdi i zahtijevali, da se pojedinim slobodnim gradovima u saboru dopusti jednako zastupanje kao i pojedinim županijama. U principu nije bilo u stališkoj kući protivnosti za to; ali prije nego se to dopusti, valjalo je preurediti organizaciju gradova. Ticalo se u prvom redu toga, što je broj slobodnih gradova bio malo ne tolik. kolik i broj županija. Dopustiti svima glas — značilo bi sabor u sasvim drugi pravac dovesti. A kako je u narodnom pogledu u Ugarskoj bilo mnogo elemenata, koji bi mogli da rade protiv intencija madžarskih županija, osobito za to, što nije biralo sve građanstvo, već birani izbornici, to bi se i parlamentarni rad mogao posve okrenuti, a izabrani zastupnici ne bi, po samom uređenju gradova, zastupali građanstvo, nego tek nekolicinu činovnika. Ovisnost činovnika od vlade ne bijaše garancija za slobodu misli, pa to je gotovo 50 godina zatvaralo usta u sabornici zastupnicima građanstva. U ovom je saboru bilo više puta žestokih prepiraka između zastupnika gradova i stališa, poradi čega je i samo raspravljanje zapinjalo. Napokon je nekolicina zastupnika predložila, da se izabere odbor. koji će još ovomu saboru predložiti, u kojem bi se obliku moglo urediti stanje gradova. No druge su rasprave toliko zategnule ovo pitanje, da nije bilo prijedloga o njemu, već je stvoren zaključak, da se zamoli vlada, neka među svojim prijedlozima iznese i ovaj, te da se onda sve pretrese još u ovom saboru. Ali vlada niti ne spomenu adrese, a

građansko pitanje bijaše još za neko vrijeme zanimljiva tema javnoga mišljenja.[54]

Više puta je u ovom razlaganju istaknuto, kako u Hrvatskoj još nije bilo pravoga smisla za demokratska načela, što su se razvijala u zajedničkom saboru. premda se sad više smisla pokazuje za obranu onih relikvija staroga prava kraljevine Hrvatske nego prije desetak godina. Novu potvrdu za ovu tvrdnju i ujedno za osudu naših stališa nalazimo u tome, što oni nijesu smatrali svojom dužnošću, da o ovoj stvari, po kojoj bi građanstvo dobilo prava u saboru, i jednu riječ progovore u izvještaju o svojem radu pred hrvatskim saborom. Po svoj prilici naši su izaslanici držali, da građanima nema ni mjesta kod zastupanja njihovih interesa, jer je dosta, ako se ističe samo plemstvo i prečasni kler za svoje probitke. Samo iz ovakva shvaćanja zadataka predstavnika naroda moguće je pravo razumjeti, za što su mnoge dobre ideje i mnogi plemeniti ciljevi bili isprepriječeni kojekakvim izlikama, a prema tomu onda nije ni moglo da bude onakvih povoljnih rezultata, kakvi bi se po zamisli vođa bili mogli postići. Sam ilirski pokret nam je najbolje svjedočanstvo.

Ali i drugdje, već u ovom saboru, nalazimo. da naši saborski oci nijesu mnogo mislili na podizanje narodne snage. Kad su Madžari govorili o uređenju svojih rijeka, koje su znale nanositi silne štete građanima plemenitim i neplemenitim, kad su tražili od kralja, da se Dunav uredi, te se ne bi više dogodilo onakvih elementarnih nesreća, kakve su ono bile 1838. god.; od Hrvata nije nijedan mislio, da bi bilo dobro što reći o štetama, koje nanose Drava i Sava hrvatskomu narodu. Dok su Madžari isticali[55] u svojim razlaganjima, koja će korist nastati po trgovinu, ako se kanalom spoji Tisa i Dunav. kako će se zaštititi imanje i život „toliko hiljada građana“, Hrvati šute bezbrižno i ne žacaju se šutjeti pred svojim saborom kod kuće. jer znaju, da ih za to još ne će kod kuće nitko upitati, što su u tom pogledu učinili; rade tako, jer znaju, da ih ne će nitko moći ništa upitati, kad pravih interesenata nema među zastupnicima gospodskim. Oni ipak posve ne šute, već kažu saboru, da su prema svojim instrukcijama u pogledu eksproprijacija radili.[56] — „Kako moćno narodna banka trgovinu i obrtnost diže, to nas iskustvo onih naroda. koji su u tom pravcu daleko napredovali, toliko očito uči, da bi izlišno bilo, da tu stvar dalje pretresamo. Nadajući se dakle, da će Vaše

Veličanstvo — govore striliši dne 4. travnja 1840. god. — narodnu banku još za ovoga sabora odobriti, molimo ujedno, da se imenuje jedan saborski odbor, koji će izraditi plan za narodnu banku."[57] Nadaju li se Hrvati od toga kakve pomoći za se i za svoju obrtnost i trgovinu? Tko bi to znao, jer našemu saboru nije ni javljeno, da su Madžari počeli na ovo uređenje ozbiljno misliti, pa ako sada i ne dobiju svoje banke, da će je ipak jedan put dobiti i da će im nositi koristi, o čemu bi i Hrvati imali štošta razmišljati.

Kod novoga zakona mjenbene sudbenosti Hrvati nijesu mogli da izvojuju za sebe, da bi posljednja sudbena instancija bio banski sud, jer je rješavanje ovih parnica bilo pridržano kr. kuriji. U zapisnicima nalazimo[58], da su u svojim konferencijama odlučivali poslati na kralja u tom predmetu energičnu reprezentaciju. No sa strane madžarske nije bilo nikoga, tko bi ih podupirao, pa je prijedlog zajedničkoga sabora i protiv protesta hrvatskih izaslanika dobio sankciju. Naši izaslanici s velikom boli spominju pred saborom svoj neuspjeh ističući, da su sve druge navale odbili oborivši pred kraljem dokazivanje Madžara, a ovo ih sada, što nijesu uspjeli, napunjuje zabrinutošću za budućnost, jer drže, da će kod drugih navala madžarskih zastupnika morati još gdjekoju gorku da podnesu.[59]

Time bismo spomenuli glavne saborske poslove, ako dodamo. da se raspravilo i pitanje, tko će nositi troškove za sabor. No u izvješću naših ablegata ima nekih stvari, koje su oni držali da su dužni priopćiti svome saboru, a inače nijesu za opće državne poslove bile osobito znamenite.

Spomenuto je, kako su Madžari za širenje narodnoga duha stvorili zakonski članak (40 : 1840.), da se njihov narodni teatar podupre od države. Križevačka je županija svojim zaključkom od 3. siječnja 1840. (Ilirske Narodne Novine 1840. br. 3.) zahtijevala od hrvatskih izaslanika, da ne smiju dopustiti potpore i iz hrvatskih dohodaka i time novi teret navaliti kraljestvu hrvatskome. Hrvati su doista u banskoj konferenciji zaključili, da će se oduprijeti ovome madžarskomu prijedlogu. Ali nijesu uspjeli i bude zaključeno i od kralja potvrđeno, da i Hrvatska ima dati for. 9701·40. Da Hrvati ipak dokažu, da im je više do čuvanja municipalnih prava nego do ovih novaca, izjaviše u saboru kod odlučivanja, koliko će tko morati dati, da oni ovu svotu dobro-

voljno daju za osnivanje madžarskoga teatra.[60] Tim je hrvatsko pravo bilo spaseno!

U predašnjem saboru nije dala Slavonija mirovati nekim madžarskim zastupnicima; u ovom saboru smo čuli, da su htjeli Slavoniju izostaviti iz naziva kraljestva hrvatskoga. Kad su došle na red u saboru za pretresivanje hrvatske tegobe, madžarski su zastupnici zahtijevali, da se ponajprije odbije latinski tekst hrvatskih gravamena, a onda da se gravameni triju slavonskih županija spoje s gravamenima ugarskih županija i izluče između gravamena kraljevine Hrvatske, što ne znači drugo, nego priznati, da je Slavonija cjeloviti dio kraljevine Ugarske. Na to izjaviše, veli naš izvještaj[61], najodlučniji izaslanici triju slavonskih županija, da oni ni na koji način ne žele, da oslabe veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i da umanje banski ugled i moć, a po sjajnim djelima u prošlosti — misle oni — ne može da se jednim udarom njihova narodnost uništi. I u samom, u ostalom, naslovu kraljevu dolazi kraljevina Slavonija, za što ne bi bilo u redu, da se sad na jedan put izgubi među ugarskim županijama. Oni sami nijesu htjeli, da se odustane od dosadašnjega zakona, napose i za to, što tri hrvatske županije (zagrebačka, varaždinska i križevačka) po zakonskom članku 59. od 1790. god. idu pod Slavoniju. U velikaškoj je kući veliki župan požeški Nikola Sečen jednako odbijao zahtjev stališa. Nunciji su se i renunciji izmjenjivali, jer se obje kuće nijesu mogle složiti, dok napokon nije došlo do jedinstva u tome, da se gravameni kraljevine Slavonije ne šalju kralju ni s ugarskim ni s hrvatskim zahtjevima, jer se nije priznalo, da je Slavonija sastavni dio kraljevine Ugarske, već su poslani zajedno s onim zahtjevima ugarskim, koji su uzeti kao dopunjujući. Popuštanje hrvatskih stališa pokazalo se odmah u svoj svojoj snazi: kralj nije u opće niti odgovarao na zahtjeve slavonskih županija — što s bolom iznose izaslanici u svojem izvještaju pred hrvatskim saborom. — Promijenjeni i tobože nedužni oblik podastiranja odmah se osvetio, šlo su uviđali i hrvatski izaslanici.

Strah pred onim, što će doći, ako se ne drži bar slovo zakona, potaknu najprije naš sabor, da zahtijeva od svojih izaslanika u zajedničkom saboru, neka traže uređenje kraljeva naslova. Hrvati su zahtijevali, da u kraljevu naslovu dolazi odmah iza kraljevine Ugarske kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija,

t. j. da poslije Ugarske ne dođe kraljevina Češka, a onda među naslijeđenim zemljama kraljevina Hrvatska. Jer ako je ovaj red u naslovu, kraljevina Hrvatska ide u kategoriju nasljednih provincija. Madžari su im odgovorili, da je ovaj tituo kraljevski postoji već stoljeća, pa da ga ne treba mijenjati, a osobito za to ne, što se već od posljednjega sabora Slavonija smatra u neku ruku sastavnim dijelom kraljevine Ugarske. Slavonije ne treba ni spominjati, jer kad se kaže „Tóth-Országh", uključena je u tom nazivu i Slavonija. Ova je zemlja i onako nekim načinom izlučena iz kraljevine Hrvatske, kako se vidi i iz imenika saborskih zastupnika, gdje tri slavonske županije ne dolaze u redu s transdunavskim županijama Ugarske, nego po običaju u rubrici „Tóth Országh Vármegyei", samo se spominju napose. Hrvati su u cirkularnoj sjednici to postigli, da je bio određen odbor, koji će za saborski imenik metnuti tri slavonske županije među dunavske ugarske županije, što će onda vrijediti i za saborski zapisnik. Na to su pristali u osobitoj sjednici uz dodatak, da se kraljevina Slavonija napose spominje. Poradi mira božjega bijaše dopušteno u posljednjem saboru, da tri slavonske županije u urbarijalu budu izjednačene s ugarskim županijama, a sad se to u ovom saboru već osvećivalo. Madžari su po tom zakonu zaključivali, da je Slavonija već zakonito pripala Ugarskoj. Natezanja bi bilo i dalje, da nije kraljevski personal izjavio, da on po svojem pravu ima sâm moć slagati imenik poslanika, pa da ga ne veže onaj imenik, što ga je složio cirkularni predsjednik. Time je završio ovu raspravu, a nazivanje „Tóth. Ország" mjesto „Slavonia Országh" bude zamijenjeno riječima „Kaptsolt-Részek" ili „Partes adnexae". Ali u nuncijima, zakonima i u podnescima na kralja — kažu naši službeni saborski izvještaji — mjesto ovoga ugovorenoga nazivlja i opet polagano dođe ono „Tóth-Ország", premda su hrvatski izaslanici ustajali protiv toga, a Madžari im nijesu znali da dadu opravdanih razloga za ovo svoje postupanje.[62] Ovo je poslije izazivalo oštrih opreka u saboru.

Madžari su postigli u ovom saboru, da je njihov jezik postao državnim jezikom za Ugarsku. Kako je to bilo, znamo, a sada da čujemo o tom predmetu i riječ naših izaslanika.

Kad su Madžari zahtijevali, držeći na umu procvat svoje knjige i svoga jezika, da im se jezik uvede u crkve, na propovjedaonice i u sve duhovne poslove, pa da se dopuštaju tri godine

onima, koji ne znaju madžarski, da nauče taj jezik i da vode dalje tim jezikom župne i crkvene matice, ustadoše Hrvati. Biskup Haulik, đakovački biskup Kuković, veliki župan požeški već poznati nam Nikola Sečen, zagrebački veliki župan Nikola Zdenčaj, riječki gubernator Pavao Kiš, barun Franjo Kulmer, grof Ladislav Pejačević i grof Aleksandar Erdödy progovoriše u kući velikaša o pravima latinskoga jezika u Hrvatskoj.[63] Izvještaj naših zastupnika u zajedničkom saboru veli[64], da su predložili, neka se podastre molba kralju, kojom će se dokazati, da je potrebno u Hrvatskoj da sve ostane kod latinskoga jezika, a za madžarski jezik neka se osnuje dovoljno učiteljskih stolica i time ponajprije dade prilika, da se može naučiti taj jezik. Taj je prijedlog došao pred stališe, kojima su Hrvati dokazivali, da to nije ni najmanje protiv zakona. Oni su držali, da će se time pravo moći izvršiti zaključak sabora od 1830. godine, kad su ono Hrvati sami zahtijevali, da se madžarski jezik uvede u hrvatske škole kao obligatni predmet. Za spoznavanje „sociae gentis" to je prvo i najbolje pomagalo. Što su velikaši šuteći prešli preko zahtjeva i pristali, da se poslije deset godina u Hrvatskoj uvede madžarski jezik, to hrvatski zastupnici stališa najsvečanije odbijaju s pozivom na članak 120. zakona 1715. god. Tomu su se madžarskom zahtjevu o određenu broju godina oprli ablegati požeški i virovitički, kanonik Haramustek, pa karlovački zastupnik Dragutin Klobučarić. Hrvati su htjeli, da se reprezentacije šalju madžarski i latinski, a Madžari su zahtijevali, da se šalju madžarski.

Križevačka županija na 2. siječnja 1840, god. u svojem spisu na bana (Acta Banalia 1840. br. 16.) kaže, da Madžari u svojoj sjednici od 14. prosinca 1839. nijesu ništa htjeli popustiti s obzirom na Hrvatsku, već su i same gravamene ovih kraljevina prenijeli na madžarski izostavivši latinski jezik, te time htjeli zadati novu ranu kraljevinama našim.

Na taj se postupak ljuto potužila i varaždinska županija u svojem spisu od 10. veljače 1840.,[65] koja je već opsežnu predstavku poslala kralju 2. prosinca 1839., da mu se potuži na postupanje sa strane Madžara poradi jezika. Ova reprezentacija u svome uvodu kaže pred kraljem, da se iz rasprava saborskih vidi, kako se ide za tim, da se stoljećima posvećena hrvatska konstitu[illegible]mi, po čemu taj rad postaje pogubnim „national existen[illegible] prvom mjestu to dokazuje zahtjev, da se ma-

džarski jezik svakamo uvede i da se taj zaključak protegne na Hrvatsku. Za to se Hrvati utječu kralju, jer znaju, da je savezništvo hrvatskoga i madžarskoga naroda postojalo samo na uzajamnom pravu jednakosti, što je i sačuvalo sve slobode i prava Hrvatske. Nikada do sad nije nikomu palo nam um, da zaniječe ova prava, dok sadašnje rasprave pobuđuju pravo čuđenje kod hrvatskih zastupnika. Mi smo, kaže predstavka, svojevoljno uveli madžarski jezik kao obligatni predmet u svoje latinske škole, koliko je to dopuštao naš narodni život, a sad nam se evo hoće da narine, što mi ne možemo da dopustimo. Za to se i obraća županija svome kralju, da ne da svoje sankcije zakonu, koji bi poagano zatro narod vjeran, odan, što je toliko puta pokazao kroz stoljeća i stoljeća.[66] S predstavkom na kralja varaždinskoj se županiji pridružila i požeška, koja je istorijskim podacima dokazivala, kako je Ugarskoj potpuno zadovoljeno zakonom od 1836. g., kad je madžarski jezik postao još više nego ravnopravan latinskomu jeziku. Sadašnje tražbine po gotovo su neopravdane, za to treba ostati kod dosadašnjih zakona. Po zakonima je Hrvatskoj madžarski jezik tuđ, a tuđ je i po prirodi; ako se pak i ovamo uvede, onda je to protiv pogodaba, onda je to „res injustissima praejudiciosaque."[67] Zagrebačka je županija s križevačkom i virovitičkom jednostavno odbila zahtjeve Madžara, dokazujući banu, da je već onim zakonom od 1830. god. Hrvatska dobila strelicu u svoje tijelo. Da ne bude više rana, ona zahtijeva, da se tuđi jezik (extraneum Labium) odbije i da se ostane kod „našega latinskoga jezika" (lingua Nostra Latina).[68]

Na jednodušnu želju stališa složio je ban Franjo Vlašić, koji je u svojem pismu od 21. siječnja 1840. g. opravdavao svoje neutjecanje u saboru pred županijama,[69] predstavku na kralja kao ban Hrvatske, iz koje je vrijedno iznijeti neke momente, da se vidi, kako je bolesni ban, koji nije bio Hrvat, branio prava Hrvatske.

Vlašić u početku ponavlja riječi predstavaka županijskih, kako se s novim zakonom o madžarskom jeziku, posve tuđem jeziku narodu hrvatskomu (ex toto peregrinae linguae), hoće kao jednim udarcem da zada smrt jeziku latinskomu. Da to mora da uznemiri Hrvate i da su ga već više puta upitali, kako će on tomu stati na put, to se samo po sebi razumije. Da se ne nanese uvreda hrvatskim pravima, želi postići ovom adresom. On zna, da bi se tim zakonom povrijedila hrvatska prava za to, jer po za-

konu od 1805. ne može nikad nikoji drugi jezik doći do prava u Hrvatskoj niti u političkoj niti u pravničkoj upravi. Po zakonima potvrđenim od kraljeva ne smije se o tome nikad raspravljati. A što je najviše, to po vezu konstitucije, koja veže „Regna adnexa" s kraljevinom Ugarskom, do sad se sve moglo lijepo upravljati latinskim jezikom, a od sada domaći sinovi ne bi mogli doći ni u crkvene ni svjetovne službe kod kuće kao nesposobni. U samoj pak Ugarskoj im i onako po zakonu nema mjesta. Kad dođu riješenja politička i juridička na madžarskom jeziku, da će pravda morati trpjeti, samo je po sebi očito. U političkom pogledu zahtijevati od Hrvata znanje madžarskoga jezika, pa bilo to i u saboru, nije na mjestu, jer oni po tome zahtjevu postaju „tuđinci u domovini", kad im se oduzimaju ona prava, koja su imali za sedam stoljeća. Za to on moli kralja, neka uvede madžarski jezik „intra ambitum Regni Hungariae", a u Hrvatskoj neka ostane latinski jezik i kod svih viših sudova bez razlike i kao jezik dopisivanja svih hrvatskih oblasti s oblastima ugarskim.[70]

Napokon su se s pomoću sijedoga palatina obje kuće složile i kralj je bio zamoljen — na što su i Hrvati poslije mnogih natezanja pristali — da od sada za reprezentacije dopusti upotrebljavati samo madžarski jezik. Kralj je to potvrdio, a Madžari su dobili ono, što ih je išlo, i s pravom su onda u zapisniku palatinu za njegovu pomoć zahvalili, dok su Hrvati čekali, kako će se stvar dalje razviti.

Znademo već, da su se onomu zahtjevu, da se iza deset godina ima i u Hrvatskoj svuda madžarski uredovati, oprli naši izaslanici i da su u banskoj konferenciji zaključili kralja zamoliti, neka ne potvrdi ovoga zakona u onim točkama, koje se odnose na „partes adnexae"; samo srijemski zastupnici nijesu bili za ovaj korak. I u onom slučaju, kad se zaključivalo, da se svi poslovi vode madžarski, Hrvati su se ograđivali, da to na njih ne može da se protegne. Ilirske Narodne Novine donesoše na prvom mjestu 1840. god. u novoj godini izjavu iz Srijema, u kojoj se pristaje u ime Srijemaca „oboje rimsko-katoličanske i grčko-nesjedinjene crkve" uz izjave ostalih županija hrvatskih i slavonskih. Pod pritiskom izjava iz Hrvatske naši su izaslanici nastojali, da odbiju one paragrafe zakona o madžarskom jeziku, koji su se odnosili na Hrvatsku. U tom je pravcu došlo i kraljevsko riješenje od 5. svibnja, kojim se madžarski jezik potvrđuje, ali se

izostavlja onaj dio, po kojem je madžarski jezik postajao službenim jezikom hrvatskih oblasti.[71] S obzirom na Hrvate još u ovom saboru bijahu slagani zakoni u latinskom i madžarskom jeziku, dok je za Hrvatsku napose još bilo određeno, da će se zadovoljiti njezinoj želji, te će se osnovati nove katedre madžarskoga jezika u školama, samo da što prije bude moguće njime i u Hrvatskoj uredovati.[72]

Da su Hrvati za sada odbili madžarski jezik kao državni i opći službeni jezik za svoju domovinu, ima se najviše zahvaliti palatinu nadvojvodi i tomu, što bečka vlada, kako se vidi iz njezinih riješenja u pogledu latinskoga jezika kod prijedloga o madžarskom jeziku, nije nikako htjela dopustiti, da se taj stari službeni jezik tako olako posve istisne iz zakonodavnoga tijela. Vlada kaže, da je kod sastavljanja zakona valjanost i snaga madžarskoga jezika učvršćena time, što on u sumnji vrijedi kao jezik originala po članku 3. zakona 1836. god., a sama vlada ostaje i dalje kod upotrebljavanja latinskoga jezika u svojim kraljevskim odlukama i dopisima. A dok to vlada hoće, onda valja da ostane i kod teksta zakona onako, kako je i prije bilo: latinski i madžarski.[73] Nije onda i uz malo naprezanja bilo teško hrvatskim zastupnicima na zajedničkom saboru ono postići, što vlada sama nije htjela da se provede. Naši zastupnici u ovom saboru nijesu bili niti onakvi, kakvi su ono bili 1832.—1836. godine; njih su, po riječima Klobučarićevim[74], trle više brige za njihove vlastite interese nego brige „za narod i domovinu“, jer ih je dobar dio radio oko toga, da dobije kakvu čast ili službu. Da su onda ponajviše držali s vladom, razumljivo je, a da su pak Madžari držali za Hrvate, da ih vlada protiv njihove težnje i borbe za slobodom i narodnim ojačavanjem podupire i upotrebljava, i to je posve lako moći shvatiti; da su napokon ovakvi nazori dolazili na javu što u štampi što u saboru, sasvim je prirodna posljedica svega onoga, što se moglo vidjeti i zaključivati. Madžari nijesu htjeli kod stvaranja ovakvih zaključaka o postupanju Hrvata da se obazru i na njihove neuspjehe; onda bi lako razabrali, kad bi na to mislili, da vlada nije čula hrvatske riječi, ako se nije radilo i o samim njezinim interesima.

Početkom svibnja 1840. god. nastao je mir među velikašima i stališima. Kralj je, kako znamo, pomilovao sve osuđenike, čime je dokrajčio i sve one raspre u saboru. Sabor je trajao dulje nego

zakon određuje, za to je kralj i pospješivao svojim dopisima rješavanje državnih potreba. Poslije amnestije išlo je sve brzo prema svršetku sabora. Kralj je sam došao u Požun i zaključio sabor na 13. svibnja. Stališi su bili uvjereni. da je za uvijek skršena moć vladine samovolje, a kad je došlo pomilovanje, onda su u općenom veselju zaboravili, što se sve odigravalo u saboru. U nadi, da od sad ne će više dolaziti do ovakih konflikata i da će se narod i narodni napredak moći u budućnosti potpuno prema zahtjevima vremena razvijati, raziđoše se zastupnici zadovoljni svojim uspjesima. Hrvati su se poslije koji put požalili poradi svojih neuspjeha, no ne nalazimo vijesti, da su ponijeli kući čvrstu odluku, da će raditi u budućnosti onako, kako su Madžari već sad radili. Hrvatski saborski izaslanici u svojem dopisu na sabor od 9. kolovoza 1840. god. kažu, da nije njihova zasluga, što su i toliko sačuvana municipalna prava Hrvatske, već svu zaslugu daju onim velikašima, koji su se zauzeli u ovom saboru za hrvatske interese. Ovo priznanje[75] — ma da mu se i nešto tobožnje čednosti smije dopustiti — najbolje dokazuje, s kakvim se pouzdanjem gledalo u budućnost obrane hrvatskih prava i u razvijanje naprednih i potrebnih radova.

U hrvatskom saboru 1840. godine.

Nijednom riječi nema spomena u izvještaju naših izaslanika o radu i zauzimanju za hrvatske stvari u zajedničkom saboru od strane hrvatskoga bana baruna Vlašića. Bolest ga je dulje vremena mučila; poradi bolesti je 1838. god. napustio vrhovno županstvo zagrebačke županije; bolest mu nije dala, da dolazi k raspravama u zajedničkom saboru. Na 16. svibnja 1840. god. ostade kraljevina Hrvatska bez bana. U novinama[76] nema istaknute nijedne njegove osobite zasluge kao bana hrvatskoga, a što je on učinio kao general austrijske vojske, to mu Hrvati kao osobite zasluge ne mogahu isticati. Namjesnik banske časti biskup Haulik sjetio se u saboru pokojnika, slaveći njegove vrline kao čovjeka, ali bez ikakva osobita spomena zasluga kao bana.[77]

Političke stvari.

Dne 10. kolovoza sastao se u Zagrebu hrvatski sabor, da primi izvješće o poslovanju u posljednjem zajedničkom saboru, da proglasi zakone, koji su tamo stvoreni i da napokon raspravi

ono, što je išlo u njegovu kompetenciju, a ticalo se domaćih poslova. Zaslugom madžarskih rodoljuba i zaslugom mlade hrvatske generacije, koja je do sad s povoljnim uspjehom radila oko buđenja narodne svijesti, pa bilo to i u ilirskom duhu, donosile su novine izvještaje o rezultatima sabora, ako još i nijesu smjele da donesu tečaj rasprava. Time je već više bilo istaknuto slobodnije mišljenje, a svijet je bar donekle znao, o čemu se brinuo hrvatski sabor. Ne razbiramo nikako, kako su stajale domaće stranke među sobom u saboru. Bilo se već u početku 1840. godine i u Požunu pročulo, da se osnovalo društvo u Zagrebu, koje je imalo cilj, da širi — kako su mislili i govorili — „madžarismus", a predsjednik je društvu, za sada tajnomu, bio grof Aleksandar Drašković.[78] Po novinama i po saborskim spisima sudeći to društvo još nije pravo postojalo, pa nije ni moglo da izađe na javu, te je raspravljanje u saboru teklo bez utjecanja toga društva. Ovo je društvo svoja pravila slagalo prema pravilima peštanskoga društva s osobitim obzirom poradi „novijih zakona i pripećenja na toliko potrebitoga madžarskoga jezika naučenje i vježbanje". Da se to što lakše postigne, odredila su pravila, da „će glavna dužnost biti upravljajućega odbora, da se ozbiljno i bez zatezanja pobrine, da se svi na to služeći načini, kakovi su znamenitiji madžarski časopisi, novine i knjige nabave, dalje da se jedna, ili ako bi potrebito bilo, i više osoba odluči, koje će u Zagrebu za plaću madžarski jezik predavati."[79] Za sada su dakle bile još prilike u saboru takve, da je mogao po dosadašnjoj praksi od vijekova stvarati zaključke bez protivnosti, no to je bio posljednji hrvatski sabor, koji je mirno, bez opozicije, po svojem najboljem znanju i shvaćanju života odlučivao o hrvatskim poslovima.

Hrvatski je sabor primio na znanje izvještaj svojih izaslanika i prešao onda na raspravljanje o novacima, kako su bili određeni u zajedničkom saboru. Primivši na znanje i kraljev dopis, kojim se imenuje namjesnik banske časti, razrediše, koliko koja od tri županije hrvatske i s njima slobodni gradovi imadu platiti troškova za zajednički sabor, zaključiše, da bi molili kralja, da im pošalje za bana nadvojvodu Stjepana, ali kad je kralj u svojoj brizi za ova kraljestva imenovao namjesnika banske časti Jurja Haulika, ne će doći pred kralja ovom svojom željom, već je samo izrazuju u svojim spisima i mole, da banski namjesnik dobije sva prava, što ih ima i ban.[80] U zajedničkom je saboru stvoren mjen-

beni sud u Karlovcu, koji je u prizivnim stvarima potpadao pod Peštu. Osjećajući hrvatski stališi, da bi kod mjenbenoga suda mogli biti namješteni tuđinci Madžari, a kod apelacionoga suda u Pešti da u opće ne bi bilo Hrvata, stvoriše osobiti članak, kojim su molili, da bi se u Karlovcu imenovali domaći sinovi, a kod prizivnoga suda da bi se u obzir uzeli „u pravednom razmjerju" i hrvatski sinovi, jer će to potreba stvari zahtijevati, a i po zakonu se od 1741. god. (čl. 61.) „rođeni sinovi ovih kraljevina pod imenom ugarskim u pogledu dostojanstva, crkvenih i svjetovnih dobara zajedno razumijevaju."[81] Čiji je posao bio, da se potaknulo pitanje gospodarstva nad blagajnicama hrvatskim, kojima nijesu bili Hrvati gospodari, ne zna se iz izvještaja; iz predstavke se na kralja vidi, da je nadvojvoda palatin već 1832. god. obećao banu, da će se domaće hrvatske kase za fundacije predati na upravu Hrvatskoj. Hrvati su sada u predstavci na kralja razlagali, kolika će korist biti za Hrvatsku, ako njezin novac bude pod domaćom upravom i u domaćim rukama, budući da će se moći davati na podupiranje industrije i trgovine. Iz ove predstavke i iz zakonskoga članka se razbira, da se negdjè govorilo i mislilo, da hrvatski fundacioni novci nijesu posve sigurni u Hrvatskoj, pa je to doprlo i do vlade. koja je odbijala molbe Hrvata, te je poradi tobožnje nesigurnosti predala drugomu upravljanje ovih novaca. Hrvatski stališi do duše posve odlučno ne odbijaju ove sumnje, ali ističu, da će se ti novci predati na upravu zagrebačkomu kaptolu. koji ima na stotine hiljada novaca pod sobom. a nikad se nije čulo, da je kad nastao kakvi manjak ili kakva neurednost kod te uprave.[82]

Znamo. kako je bilo brige sa Slavonijom u posljednjem zajedničkom saboru; brigu su Hrvata za Slavoniju povećavali i zastupnici srijemske županije. koji su dosta puta protiv svojih drugova iz ostale dvije slavonske županije te izaslanika hrvatskih županija i govorili i radili. Da se svim tim nesigurnostima učini kraj. hrvatski je sabor zaključio. poučen postupanjem Madžara u posljednjem saboru. da izabrana deputacija ima to pitanje proučiti i sabor izvijestiti te ga ujedno pripraviti za onu borbu, koja će se razviti u prvom zajedničkom saboru. No da se u to vrijeme ne dogodi što. čime bi se ugled banske časti okrnjio i ustavu zadala ponovna kakva rana. zamolili su kralja osobitom reprezentacijom. da se tri slavonske županije nazivaju dikasterijalnim

putem „donja Slavonija".[83] — Isto tako je imala osobita deputacija izraditi i iznijeti dokaze, da municipalna prava kraljevine Hrvatske vrijede i za kraljevinu Dalmaciju, te da se „postojeći savez među kraljevinom Hrvatskom i Dalmacijom preište". U ovom su odboru bili grof Janko Drašković, Imbro Inkey, Herman Bužan i Aurel Kušević, zemaljski arhivar.[84]

Spomenuto je, kako su naši stališi u osobitoj reprezentaciji na kralja molili, „da uzvišene dikasterije svjedočanstva i dokaze u hrvatskom i slavonskom narječju pisana" primaju; jer ako ih i dalje budu odbijale, onda će se time htjeti reći, da naš narodni jezik nije jednak po vrijednosti ostalim jezicima, u kojima se primaju svjedočanstva. Hrvati su to više na taj korak prisiljeni, što kod dikasterija nema potrebnih prevodilaca. To su svoje mišljenje izrekli i u svojem zaključku (čl. 26.).

Time su veća politička pitanja za naš sabor bila iscrpena, a ostalo je išlo za kulturnim tekovinama.

Hrvatski jezik i škole.

„U poslu da se stolice narodnoga jezika u kr. akademiji zagrebačkoj i u svim gimnazijama, koje u ovim kraljevinama postoje, podignu i uvedu — zaključili su stališi i redovi njegovu c. kr. veličanstvu preponiznu prošnju svoju podnijeti, da se u kr. zagrebačkoj akademiji i u svim gimnazijama katedre narodnoga, od svih provincijalizama očištenoga jezika uvedu i da se tako ovoga predloženoga narodnoga jezika raširi upotrebljavanje i veća kultura njegova potpomogne".[85] U predstavci nalazimo i uzroke toga zaključka.[86] Sabor veli: Osokoljeni primjerima drugih naroda, a i primjerom Madžara, koji rade gorljivom brigom za što veći procvat narodnoga jezika, držimo, da je i naša dužnost naš jezik što većma gajiti, jer se time ističe tip naše narodnosti; za to molimo vaše veličanstvo, da bi dozvolilo podići u kr. akademiji zagrebačkoj i u svim gimnazijama školskoga okružja zagrebačkoga stolice našega narodnoga jezika, koji je čist od provincijalizama, da taj jezik bude zajednički te da se njime što više podigne naša narodna kultura.

Tako govori prvi put naš sabor o svojem narodnom jeziku. Istina je, da on mnogo ne razlaže potrebe, koja se svakomu čovjeku u naše doba sama od sebe nameće; istina je, da taj sabor

tek pod očitim napretkom susjednih naroda izušćuje i ovu riječ: istina je, da on ne zna kazati toplijih riječi u prilog svoga narodnoga prava, ali u onim riječima, kojima on izriče, da je njegova najsvetija dužnost (sanctissimae obligationis nostrae reputamus) podupirati narodni jezik, nalazimo početak osjećanja dužnosti ne samo spram starliških municipalnih prava, već i spram narodnosti, onda se mora priznati, da je već novi vjetar dolazio i u ovaj stališki sabor, da je već kulturni rad toliko napredovao. u jeziku i u književnosti, te se sabor, hoćeš ne ćeš, morao na to obazirati. Još je previše bilo gospode u saboru, koja bi bila sama morala učiti taj narodni jezik, pa za to i nijesu zahtijevala, da se on svakamo uvede; ali iz njihove predstavke na kralja razabiramo, da se mislilo na podmladak, koji više ne će smjeti biti u onakvoj prilici, u kakvoj su bili oci i djedovi — da nema ni prilike učiti svoj narodni jezik, a kamo li da se u njemu rađa želja, da ga svuda upotrebljava. Reći kod ovoga zaključka, da ga je stvorilo kakvo mu drago utjecanje, pa bilo to utjecanje i same bečke kamarile, to bi bio nesmisao: stvorilo ga samo stanje stvari i položaja, u koji su dospijevala i sama gospoda, jer im se izmicalo tlo službe i gospodstva po onom zakonu, koji je imao nadoći potpunom upotrebom madžarskoga jezika i u kraljevini Hrvatskoj. No kako bilo da bilo, mlada je generacija pod vodstvom Gajevim mogla da bude zadovoljna, jer je eto i sabor počeo uviđati, da je sve ono opravdano, što je mladež u narodnom pogledu počela raditi i voditi.[87]

Ne samo s ovim prijedlogom da su htjeli naši stališi nešto postići u reformi svojega višega školstva, već su se oni dali i na druge zahtjeve. Gimnazije u Karlovcu, Požezi i Osijeku bijahu u rukama franjevaca i po predstavci na kralja se vidi, da su franjevci dolazili za profesore i u onom slučaju, kad je bilo sposobnijih svjetovnjaka od njih. Sabor nije protiv monaha profesora, ali moli kralja, da se uvijek raspisuje natječaj, kad treba popuniti mjesto, a između kandidata neka se odabere najsposobniji, jer će se tako najbolje odgovoriti zahtjevu državne obuke.[88] Što je navelo naše striše na ovakvi zahtjev, ne doznajemo iz njihovih spisa; da li je to bio duh vremena i potreba narodnih ili kakvi drugi uzrok, za nas je sve jedno, samo kad se vidi, da se mislilo prekinuti s onim tradicijama nastave, koje su doista i same sprečavale, da nije sve išlo onako, kako bi moralo da ide.

Nema spomena, da bi sabor mislio na kakvu promjenu i kakvi popravak uređenja pučkoga školstva; no u brizi za domaći svijet stvorio je zaključak[89], da se u kr. akademiji zagrebačkoj uvede kirurgički institut već iz toga uzroka, „što bi po tom domaći sinovi, koji bi poradi znanja „idiomatis patrii“ svojim zemljacima mnogo zgodniju mogli davati pomoć, ljepšu se priliku imali vježbati u toj umjetnosti“. Da li se i tu mislilo na polagano uvođenje hrvatskoga jezika, ne zna se, jer stališi toga izrijekom ne kažu, no svakako su mislili, da domaćim sinovima dadu više prilike za učenje, a domaći svijet da dobije ljude vješte svomu jeziku, čega do sad nije bilo u velikoj mjeri, budući da su taj posao obavljali u Hrvatskoj tuđinci, najviše Nijemci.

Narodno kazalište.

Poznato je, kako je književnički krug počeo 1838. godine ozbiljnije raditi oko širenja narodne svijesti i dramatičarskim radovima. One misli, što ih je Demeter jasno i otvoreno izrekao, kad je izdavao prve svoje drame, nailazile su odziva ne samo kod književnika, nego i kod otaca domovine. Da li ih je i zaključak zajedničkoga sabora o madžarskoj pozornici u Pešti, za koju su i Hrvati morali dati svoj obol — premda su ga nerado plaćali, kako se vidi iz urgencija palatinovih na hrvatskoga bana poradi toga prinosa — potaknuo, te su se počeli micati, ili je zbilja narodnoga duha u njih toliko bilo, da su i sami počeli osjećati potrebu svoje pomoći onomu radu, što su ga rodoljubi zajedno s književnicima poduzimali 1839. i 1840. godine, to je nama iz spisa potpuno nepoznato. No kad uočimo sav onaj rad, što su ga mladi Iliri ulagali baš oko kazališta 1839. god., koji je doveo do poziva o uređenju narodne pozornice u Zagrebu, koji je doveo do prikazivanja Kukuljevićeva „Jurana i Sofije“ — o čemu će biti govora na svojem mjestu — pa koji je napokon sklonuo među prvima darovateljima baš banske časti namjesnika biskupa Haulika, da za narodnu pozornicu dade 1000 forinata, onda će s drugim prilikama biti opravdano misliti, da je baš literarno širenje narodnoga duha dovelo do saborskoga zaključka u članku 27., koji radi „o narodnom teatru“.

Kako se sramežljivo kod toga postupalo, dokazuje nam sam zaključak. „Pošto su sve jurisdikcije ovih kraljevina na poziv slavne varmeđe zagrebačke svoju pripravnost rado očitovale, da se po-

*

stojeći sada ovdi narodni teatar potpomaže i uzdržava i da će po mogućnosti ovaj narodni institut rado podupirati — i pošto su izrekle svoje mišljenje, da kod uzdržavanja toga patriotičkoga instituta valja odustati od svake sile — striši i redovi, idući ovom stazom, upravili su stvar na dobrovoljne prinose."[90] Novine odmah dalje pišu: „I zaista potpisivanje dobrovoljnih prinesaka bi onaj čas započeto, i to tako sretnim uspjehom, da se darežljivošću u sjednici toj bivših prelata, velikaša, stališa i redova i drugih odličnih osoba za kratko glavnica od više hiljada forinti sakupila". Poslije biskupa Haulika dao je 400 for. grof Nikola Sečen, Mirko Inkey 300 for., grof Laval Nugent 250 for.. biskup Šrot 200 for.; grof Janko Drašković 200 for. i 4 for. mjesečno itd., pa se sabrala svota preko četiri i po hiljade.

Banske časti namjesnik imenova na to posebni teatralni odbor, kojemu je na čelu bio Drašković, da to pitanje pretrese i donese prijedlog pred ovaj sabor o tom poslu. Ovaj je odbor, ili kako ga zove saborski zaključak: deputacija, izradio spis o svojoj misiji[91], gdje se izjavljuje, da je ovaj narodni institut već sada uzet „pod zaštitu kraljestva", da je to zavod, koji će podići sjaj „percharae Nationalis Linguae" i koji će širiti kulturu narodnoga jezika, kako se iz općenitih izjava vidi. Spis nadalje dokazuje, da je odbor bio potpuno prožet narodnim duhom i da ističe u ime sabora veliki interes baš za narodni jezik. Potpuno odgovara tadašnjim prilikama hrvatskih književnika, koji su radili sve badava i za ljubav spram otadžbine, kad saborski odbor govori i o tome. tko će voditi u kojem pogledu narodni teatar, pa se nada, da će to činiti iz patriotizma i badava. Saboru će se davati izvještaji o kazalištu, a kad je već ovdje narodno pozorišno društvo, koje je prikazivalo drame hrvatskim jezikom, ima se nastojati zajedno sa zagrebačkom čitaonicom. da se daju domaći komadi i da se što više pazi na čistoću jezika. Po prijedlogu ovoga odbora zamoljen je biskup Haulik. da pozove sve stališe, neka po mogućnosti prinose za utemeljenje budućega stalnoga teatra.[92] Sam odbor vodit će brigu u ime zemlje oko rada, a dobrovoljno će sakupljati prinose podblagajnik državni Kršnjavi.

Brige za narodno književno društvo nijesu napustili naši saborski oci, već su i dalje mislili, da ga treba pored čitaonice zahtijevati. Poslije smrti bana Vlašića i biskupa Alagovića zamolili se namjesnika banske časti Haulika, da on preuzme to društvo,

kojega nije bilo, niti će ga skoro biti, pod svoju zaštitu. Biskup, se spremnim kazao, a stališi u osobitom svojem članku (19.) ovo ističu kao zaključak sabora.

Osim manjih nekih poslova zaključio je sabor, „da podložničke svoje zahvalnosti vjekoviti spomenik podignu" za čuvanje cjelovitih i neoskvrnjenih municipalnih prava od vlade kralju poslati svoju specijalnu hvalu za tu milost, po kojoj je sačuvan ispred zaključaka posljednjega zajedničkoga sabora „temelj našega političkoga života".[93]

Na 18. kolovoza 1840. god. zaključio je sabor svoj posao. Može se mirne duše reći, da su već neki rezultati narodnoga buđenja dolazili na vidjelo. Najviše se učinilo oko proširivanja narodnoga jezika. Malo je ono, što se odnosilo na narodnu kulturu. jer je sabor još uvijek pokazivao, da je voljan ostati kod starih svojih prava, a nove tekovine XIX. stoljeća malo su nalazile odziva kod hrvatske gospode. Još uvijek se nekako s nepouzdanjem gledalo na gospodskoj strani ono, što su plebejci radili. Gospoda još nijesu došla do uvjerenja, da ono, što su Madžari radili, vodi doista k podizanju narodne snage. Za to i nema jasnih znakova, da u politici hrvatski sabor kani poći naprednijim pravcem, da kani što prije prihvatiti potrebne reforme u svoje ruke, da ih provede i učini korisnima za narod. Najbolju potvrdu za to imamo u zaključnom govoru predsjednika sabora biskupa Haulika, kojim on primjerima hoće da dokaže, kako je mnogo puta štetno izvoditi promjene na onom, što je svojom dugovječnošću već utvrđeno. Kaže on,[94] da nije protivnik političkih promjena i popravaka; ali on opaža, a to je i njegovo uvjerenje, da hrvatski stališi nijesu voljni prekinuti s onim, što je običaj od vijekova i trajni narodni napredak posvetio. On vidi u staroj konstituciji napredak narodni, vidi sreću narodnu, pa je sasvim opravdano, da se narod i služi tom svojom starom konstitucijom, koja je u ostalom bivala često zakidana. Ako se što hoće da uvede „per saltus", tomu on ne može da bude prijatelj, a i stališi su dokazali, da im je stalo do toga, da municipalna prava ostanu netaknuta i da se promjene ne smiju izvoditi na brzu ruku. Da je zagrebački biskup, koji je bio po rodu tuđinac za Hrvate, govorio ovako, da je on s obzirom na one madžarske zahtjeve o protestantima i o slobodi savjesti ovako govorio, lako je moći shvatiti; no da hrvatski stališi nijesu uviđali, kamo će

sa svojom konservativnošću doći, to je nama i opet potvrda, kako se u nas uvijek prekasno dolazi do spoznavanja i pogibli, a kamo li kakvih promjena. Za to je jasno, za što se u hrvatskom saboru nije čuo nijedan glas o potrebi uvođenja hrvatskoga jezika kao službenog. Slavonaca nije u njemu bilo, a sam veliki župan Zdenčaj nije bio prijatelj takvih novotarija, kakve su Madžari ne samo zahtijevali, nego i dobili.

Prebrzo se živjelo i sve u duhu ilirskom razvijalo, da bismo mogli razumjeti događaje 1842. god. prije nego pregledamo. što se radilo od 1839. do 1842. izvan sabora u društvenom, ne književnom pravcu.

Izvan sabora i prosvjetnih zavoda.

Kad je zagrebačka čitaonica počela davati znakove života, odmah je pribirala u svoje kolo sve, koji su mislili ma što raditi oko narodnosti. Premalo je u Hrvatskoj bilo gradova, da mogu širiti novi duh: tek da su se javljala sijela županija i grad Karlovac sa svojim patriotičnim radom. Glavna zasluga oko širenja svijesti pripadaše sad novinama i „Danici“. Ovi Gajevi organi od sad izvješćuju o svakoj stvari bilo kod kuće bilo izvan doma. da probude one, koji su do sada drijemali. U 1839. god. se još osjeća težina censorskih spona; no poslije zajedničkoga sabora disaše se slobodnijim duhom, jer je strogost censure malo popustila, a i domaći censori, ljudi rodoljubni, propuštahu i ovdje i ondje, što se inače ne bi lako moglo čuti i doznati.

Na 5. travnja 1839. god. bijaše trudom i brigom Draškovićevom započeto javno djelovanje oko buđenja narodne samospoznaje među velikom gospodom. Draškoviću su namijenili mladi Iliri, da bude veza i posrednik između gospode velikaša i gospode plebejaca. On je po svojim silama nastojao, kako se već znade, da ovoj želji svojih mladih prijatelja, koje je on zvao sinovima, što više ugodi. Tako je i spomenutoga dana priredio u svojoj kući „jednu narodnu muzikalnu večernju zabavu“, na koju je došao biskup Haulik i više članova visokoga klera, pa grofovske porodice Oršića, Sermagea, Erdödy, Festetića, Pejačevića, Draškovića, baruni Kulmer i Rauch „i druga mnogobrojna plemenita, vojnička i građanska gospoda našega glavnoga grada.“ Mnogo su se „samorodci“ veselili, što je tu bio i Nikola Zdenčaj, vrhovni

SIDONIJA RUBIDO-ERDÖDY.

župan zagrebačke županije „budući je jedan iz prvih stupova narodnosti naše“. Mladi Iliri daleko su bolje shvaćali ovakve gospodske zabave, priređene u rodoljubnoj gospodskoj kući, nego se danas shvaćaju; one veze, koje su se ovdje vezivale, bile su, hoćeš ne ćeš, ipak neka pobuda za velikaše, koji inače ne bi po svojem načinu života pravo ni doznavali, što se u narodu i njegovoj inteligenciji događa. To je shvatilo uredništvo „Danice“, pa je sasvim opravdano svojim čitaocima govorilo[95]: „da su takova društva od najveće koristi za raširenje našega krasnoga narodnoga jezika, to je bjelodano; jerbo se on samo tim načinom u više kruge uvesti može, a znano je, da dokle jedan jezik iz njih isključen jest, cvasti ne može.“ Što je komtesa Sidonija Erdödy i ovaj put pjevala hrvatskim jezikom, to je zabavi i među gospodom i među građanstvom podavalo još veću cijenu. Pjevao je i profesor Mojses pjesmu „Ggje je stanak moj?“, a ostali pjevači pridodaše slavi samo cvijeća. Svakako valja spomenuti, da se sad u rodoljubnoj kući Draškovićevoj hrvatski nazdravljalo, a na zdravicu domaćine „Slozi ilirskoj i cvjetanju narodnosti“ nastalo je općeno ushićenje.

Drašković je vidio u Ugarskoj, kako se tamo radi na sve načine, da se okupe pravi rodoljubi, pa je to htio da prenese i kući u Hrvatsku. Radilo se doista tako u Ugarskoj, kako nam pripovijeda Dragutin Klobučarić[96], u svim većim gradovima i selima, bilo da su osnivali čitaonice i društva, bilo opet da se i na izletima razgovaralo o domorodnim stvarima, čime su se zatirale opreke, „jal, nazloba i preganjanje“ — kako kaže isti izvor.

Pjevanje poznatih davorija „Nek se hrusti šaka mala“, „Doletiše ptice kukavice“ bijaše obični svršetak sastanaka rodoljuba. Pjevali su ih i u Sisku, kad se prikazivala drama „Juran i Sófija“.[97] Kako je daleko prodrlo narodno mišljenje, vidi se iz jednoga dopisa iz Siska, u kojem se opisuju vojničke vježbe. Vojska (uz generala Dahlena) i građanstvo jednoga i drugoga dijela grada nađoše se na zajedničkoj veselici: na jednoj strani gospoda, a na drugoj vojnici pjevajući i veseleći se. „Sve zdravice i ostale pjesme, koje su kod gospodskih stolova neprestano tekle, bijahu sve bez iznimke uprav narodne ilirske; svi vojnički časnici i ostala nazočna gospoda zapjevaše jednoglasno iz blizu dvije stotine grla poznate Glogovkinje „Još Hrvatska nij' propala“ i za tim „Nek se hrusti šaka mala“, a ova posljednja bi opetovana

sa čitavom regimentskom bandom, koja je prije toga kak takojer i poslije različite melodije iz ilirskih narodnih pjesama glasila, za koje smo veoma držani viteškomu Slavjanu gospodinu kapele meštru rođenomu Čehu. Da li su mi ovdi — rekoh ja, veli dopisnik (po svoj prilici Franjo Lovrić) prilikom, kada su se gore naimenovane pjesme sa muzikom pjevale, momu jednomu prijatelju — da li su sada ovdi ostali naši revni domorodci iz Zagreba, Varaždina, Karlovca i ostalih gradova i mjesta, pak da slušaju — —." Sam general Geramb reče, da u tako veselu logoru nije još bio.[98] To je bila banska pukovnija, u kojoj su časnici svaki narodni napredak objeručke primali. Ilirsko je ime njima bilo poznato, njime su se ponosili, kako nam svjedoče i pjesmice, koje su se pjevale i opet u logoru u Glini na 30. rujna 1839. sa stihovima:

„To je jošte slava stara
Ilirskoga imena."
„A da Ilir svog imena
Pogrđuje česnosti,
Ne ćeš naći tog vremena
U čitavoj vječnosti."

Ne samo da se pjesmom pobuđivao graničar, da je Ilir, već su časnici i zapovjednici banskih regimenata nastojali kulturno da spoje svoje područnike s ilirskim radom. U novinama se ističe[99], da je vojničko zapovjedništvo uvelo u sve škole banskih regimenata novi ilirski pravopis, a u činovnika da je zapovjedništvo pobuđivalo ljubav k domaćoj literaturi. Time je na jednoj strani učinjeno ono. što se na drugoj nije htjelo da provede, ali se utjecanje ovoga priznanja uspjeha Gajevih pomagača nije moglo sasvim mimoilaziti niti među onom gospodom, koja su još uvijek mislila, da je najbolje neka sve ostane onako, kako je i prije bilo. U Sisku je svakom zgodom, kako se razbira iz novina, odjekivalo rodoljublje. Tako kad se sastala komisija za uređenje potoka i polja kraj Save pod komisarom Inkeyom, koji se osobito ističe kao zaštitnik narodnosti, nazdravljalo se i nenazočnim rodoljubima ilirskim i pjevale se sve ilirske poznate pjesme. (Narodne Novine 1840. br. 59.).

Gdje je bilo samo zgode, tu se u rodoljuba javljalo novoga života. koji su unosili među narod. Na različitim stranama Hrvatske kod iole svečanijih zgoda davalo se narodnom čuvstvu

izražaja. Kod proslava kraljeva godovna uz pjesmu „Bože živi našeg kralja“ pjevale se pjesme ilirske i nazdravljalo se domorodnim ljudima sa željom, da im Bog bude u pomoći u njihovu radu, popraćujući tu želju i pjesmom (koju su držali narodnom pjesmom): „Bože živi sve Ilire, Nek se slože i rašire!“ [100] Kad su kamo dolazili priznati i poznati rodoljubi, natjecalo se sve, da ih što ljepše dočeka i pozdravi. Nije pomanjkalo pjevanja već raširenih „Glogovkinja“, čime su se srca i hladnijih poticala na rodoljublje. Dopisnici se u novinama Gajevim javljahu izvješćujući o rodoljublju i ističući ga, može biti i preko mjere, ali to nije bilo narodnoj stvari na štetu, „da se većom stranom sve uprav domorodne zabave u našoj domovini od onoga vremena pojavljuju, od kad je jasna zvijezda naše narodnosti slavo-ilirske na novo sjati počela.“ [101] U Karlovcu su posvećivali zastavu „građanske vojničke čete.“ Došlo najviših časnika vojničkih, došao u ime domorodaca iz Zagreba grof Janko Drašković, zabijali su čavle u zastavu na ime Ljudevita Gaja; bilo je pjesme i glazbe, a bilo je i parada, koje su vodila gospoda zajedno s rodoljubnom mladeži obojega spola, a već obične pjesme „Još Hrvatska nij' propala“, „Nek se hrusti šaka mala“, pa i novija „Hoj Iliri“ odmnijevahu ulicama grada Karlovca. Da su se raspredala i pitanja o slozi i radu ilirskom, o tome nema sumnje, jer su se prijatelji narodnosti sabrali u kućama priznatih rodoljuba Antuna Vakanovića i Dragutina Klobučarića. Grof je Drašković shvatio ovo slavlje kao slavlje narodno; i on nam svjedoči, da je sve bilo napunjeno iskrenim rodoljubljem, jer „oni objedi, oni stolovi, one pjesme narodne — — bijahu očiti dokazi“, koliko ima rodoljublja u građanstvu.[102] Karlovac je u opće pokazivao u svakoj zgodi svoju odanost spram narodnosti, zato nam nije ni čudno, da je trgovački karlovački zbor — a to je onda značilo mnogo više nego li danas — zaključio od sad voditi sve svoje poslove u narodnom ilirskom jeziku i da će ilirski jezik biti službeni jezik „gremijalskih poslova“.[103] Karlovčani su u svakoj zgodi gledali, da dokažu svoje rodoljublje. To su učinili i onom prilikom, kad se uvodio novi mjenbeni sud, uređen zakonskim člankom u zajedničkom saboru. Grad je pozvao na ovu svečanost i Gaja. Poslije svečanih parada pred kućama novih službenika kod mjenbenoga suda, koji je imao podići trgovinu i veresiju trgovačku, prirediše trgovci sjajni ples, na koji je došlo do 500 ljudi. Glavno je kod

svega toga to. da su u dvoranama sve uredili čisto narodno, da su na transparentu istaknuli simbole trgovine i grb kraljevine Hrvatske.[104] Da ovakve slave utječu na razvijanje osjećanja dužnosti spram domovine, to je očito.

Što su radili u gradovima, koji su poznati sa svoga rodoljublja, to se polagano i drugamo širilo. U potonjem sijelu protivnika ilirstva hrvatskoga, Turopolju, u 1840. godini kod izbora časnika, u dvoru kurilovačkom velikoga turopoljskoga župana Antuna Josipovića napijahu se zdravice „u narodnom našem jeziku među neprestanim klicanjem gromovitoga „živio!“ i pucanjem topova ne samo za kralja, nego i za premilu našu domovinu“, za sve najviše dostojanstvenike, među kojima je bila i županu Nikoli Zdenčaju. Dopisnik zaključuje o tome ovako: „Svečanost ovu i objed zaključiše naše po izboru narodne pjesme, kojih glasovi iz usta svih nazočnih milo prelivajući se dadoše novo svjedočanstvo, da narod naš, ma za čiju bilo volju, od iskrenosti narodnosti svoje, i ljubavi prama njoj nikada ni nipošto popustiti kadar nije.“[105] Utješne su pojave mogle da budu za zagrebačke rodoljube vijesti, kakve su novine donijele iz Bjelovara[106] i drugih mjesta, da se u kumpanijama i vojničkim pisarnicama gotovo svagdje nalaze ilirske novine i da se marljivo čitaju; a sami vojnički poglavari da se rado služe narodnim govorom, pa i oni nastoje, da ga što bolje nauče, koji nijesu rođeni Hrvati. Ovakvi se duh među vojskom nalazio i u onim gradovima Ugarske, gdje je bilo mnogo Hrvata. Tako na priliku u Pečuhu je neki major dokazivao u svojem govoru Ilirima, „da su oni utemeljitelji toga grada, i prosio ih je, da neka glede i neka se brinu i nadalje svoju narodnost zadržati“, na što su mu oni obećali, da od toga ne će nikada popustiti. I glavar grada Pečuha ne smije građanima nikako govoriti nego samo ilirski, i to ne samo ilirskim jezikom izdavati zapovijedi, „nego također primoran je kod svake parade u ilirskom jeziku komandirati.“[107] U okolini Pečuha toliko je bila ojačala svijest narodna, da je jedan dopisnik mogao javiti novinama (1840. br. 77. str. 306a), da su Iliri u Baji obećali dati pomoć za gradnju nove gimnazije samo u onom slučaju, ako se pored stolice latinskoga jezika podigne i stolica jezika ilirskoga. Magistrat, „koji sa svojim sugrađanima u slozi, miru i ljubavi znade živjeti, potvrdi ovu pogodbu“ i obeća, da će se potražiti učitelj ilirskoga jezika već u najbliže vrijeme.

Čini se, da su doista časnici graničarske vojske širili veoma mnogo duha narodnoga izvan središta narodnoga pokreta. U Osijeku, u Petrovaradinu, u Novom Sadu, u Segedinu („Danica“ 1840. str. 108.) i u drugim većim mjestima bilo je ne samo poznato ime ilirsko i rad onih ljudi, koji su se okupljali oko Gaja i njegovih instituta, već su se na ovoj podlozi javljali mladi pregaoci, da samu stvar podupru. Dakako da je to još uvijek teško išlo, da se moglo sakupljati tek omanje društvo; ali time, što su pojedini ljudi širili novine, radilo se oko stvaranja mlađe generacije, koja će mjesto otaca moći lakše provesti ono, čega ne mogahu izvesti oci. U Zagrebu se, dakako, radilo oko toga najviše i najuspješnije. Baš u Zagrebu je bilo najviše prilike, da se pored zanosa i pristupa u novo kolo stvara i to, kako će se pojedinci, a na čelu mladež, koja je u prvom redu dolazila na nauke iz neopravdano nazivanih „nižih“ slojeva, vanjskim znacima približiti ovoj novoj struji. No to nije moglo još odlučivati o potpunoj sudbini narodnoj. Gospoda su vidjela, da im se izmiče tlo ispod nogu, da će njihova vlast morati prestati u onom času, kada dođe ova mlađa generacija i zamijeni stariju u upravi i u gospodarstvu, pa su za to neki od gospode popuštali u onim stvarima i u onim pitanjima, koja su tek u decenijima mogla da izvedu sav preokret. Gradski i županijski časnici dobrim su dijelom u banovini pristajali uz narodnu stvar. I to je bilo doista mnogo za rješavanje novoga hrvatskoga, ili kako se onda voljelo govoriti: ilirskoga pitanja; no to nije bilo sve, da se zadovolji onomu duhu, koji je najviše izlazio na javu u književnosti i u društvima. Vidjet će se, kako je u knjizi, napose u „Danici“, a poslije i u novinama dolazilo do odbijanja nasrtaja madžarskih na ilirstvo: već je spomenuto, da su u zagrebačkoj čitaonici predlagali, što se ima učiniti za obrt i trgovinu i u opće za materijalni napredak narodni; razložit će se, kako se raspravljalo o onim pitanjima gospodarskim, koja nijesu još ni danas konačno riješena, kao na primjer regulacija Save. Na sve je to ona šaka rodoljuba obraćala svoju glavu, ali još nije bilo za sve narodne potrebe takvoga interesa, da bi se moglo doći do uspjeha i potpunoga rezultata narodnih ljudi. Mi nemamo za općeno dobro duha, a bez ovoga su i najljepše uredbe mrtve stvari — pisahu u novinama (1841. god.).[108] Od ljudi se sastoji društvo, a društvo je i poradi ljudi; pravo, sloboda, to su prazne riječi, ako ne prijeđu

u život naroda; i ako mi nemamo dovoljno duha za općeni napredak, ako ne idemo za tim, da naša osnivanja u hiljadi odnosa životnih prelaze u djelo: onda je naše slobodoumlje gola parada! Kad su tako pisali i po tuđim mislima, znak je, da su dobro shvaćali, što im je trebalo. U nas je svijet primao misao slobode, ali je bilo prekratko vrijeme, od kako su se te misli počele širiti, da bi se pravo poimanje slobode moglo onako uvriježiti, te bi se u svim granama života mogla razviti ona intensivnost, ona snaga, koje bi narodu trebalo, da pođe spreman u susret vremenima, što su imala doći. Književnici su svoj rad smatrali realnošću; dobar dio je narodnih ljudi prihvaćao njihove misli i zagrijevajući se na rodoljubne riječi davao u riječima izražaja svome osjećanju, samo je bilo premalo pravih radnika, koji bi svagdje od riječi prelazili na djela.

Tadašnji duh hrvatskoga općinstva veoma se lijepo ogleda u ovim Demeterovim riječima, kad se 1840. god. osvrtao na „ilirski teatar“ u „Danici“ (str. 167.). On kaže, da je držanje općinstva spram novosadskoga srpskoga pozorišnog društva „bez primjera dobrohotnost“, iz koje on zaključuje, „da su u našem gradu prava izobraženost i čisto rodoljubje jurve neobičan dostigli stupanj!“ Da tako misli najbolji dramatičar ilirskoga kola, evo uzroka: „Tu se nije tražilo nikakva savršenstva, nikakvih umotvora, nikakve potanke karakteristike, nego samo jezik dostojan predstavljajućemu predmetu i izrazi ponešto plemenitiji, nego što se po ulicah čuju; dodaj još k otoj vlasnosti, ako ne baš zauzimljiv, to barem kratkočasan čin, i eto ti sve, što naša izobražena publika od domorodnoga kazališta za sada traži, dobro znajući: da je svaki početak težak!“ Po ovomu izlazi, da su u Zagrebu, a po gotovo u drugim manjim mjestima bili potpuno zadovoljni, ako su čuli svoju narodnu, materinju riječ i u kazalištu i u društvu. I tomu se onda odobravalo i klicalo. Nama je razumljivo, što je tako bilo; ta u Hrvatskoj je gospodovala svaka druga riječ samo nije hrvatska. Postići to, da je i u svečanim zgodama dolazila ta hrvatska riječ do svoga prava onako, kako je to u ovom poglavlju prikazano, bilo je veliko slavlje za one, koji su se borili baš za to, da se društvo preokrene i pođe narodnim pravcem. Što je u ovaj mah bilo korisno, to se u budućnosti pokazalo pogrješkom, jer se držalo, da je i kod jače narodne svijesti dosta, ili bar da se zadovoljilo narodnoj dužnosti,

ako se samo vanjskim znakom, osobito riječju očitovala narodnost. Košut je i u Ugarskoj, kako je gore navedeno, udarao protiv takva patriotizma.

Mlada ilirska stranka, koja se već sad nekako počela slagati bez programa, širila je svoje misli onako, kako je najbolje znala. Ovim je načinom ona htjela da zakrči onaj put, kojim su pošli Madžari spram Hrvatske. Svijet je shvatio postupanje Hrvata u zajedničkom saboru prema madžarskim zahtjevima kao borbu za narodnost između Ugarske i Hrvatske. Tako se i pisalo u njemačkim novinama. Iliri hrvatski, koji su sve polagano počinjali dolaziti do utjecanja na samu hrvatsku politiku, nikako nijesu dopuštali, da se ovdje vodi „borba za narodnost". Njihovo je shvaćanje stvorene situacije s obzirom na Hrvatsku bilo, da se sad ni u kojem pogledu ne radi „o narodnosti, nego o međusobnom odnošenju državnih prava dviju po državnom pravu srodnih naroda, koji se kroz mnoga jurve stoljeća (u historiji Evrope ne nalazimo prilike, da su koji narodi uže ili duže skopčani bili) pod istimi zakoni i vladatelji sjedinjeni; ali nikad tako stopljeni bili, da bi se narodnost jednoga u narodnost drugoga prelijala, ili u njoj utonula".

Sabor može, po izjavi hrvatskih Ilira,[109] „samo o razmjerju državnih prava Horvatske prama Ugarskoj vijećati, a ne o biću i dalešnjem opstojanju njezinom. To zna i ćuti Horvat! Iz ove upućenosti i ćućenja ne ginuće narodnosti diže se sada također „Ilirstvo", ne kao što neki misle, za protiviti se madžarskom jeziku, nego po njegovu primjeru i kao naravna posljedica izagnanja latinskoga jezika. U velikoj ugarskoj domovini Horvat, pomoću ovoga jezika kroz stoljeća kao doma, nije tražio ni nalazio nikakva uzroka, da svoju vlastitu narodnost čuva ili podigne; ali kad je u državnom saboru 1836. g. i zadnje ufanje iščeznulo, da će se moći sačuvati ono zakonito, i ugarski državni život od davnih vremena jedino uzdržavajuće sredstvo uzajemnoga razumljenja različnih narodnosti u Ugarskoj, morala se je i u Horvatih probudit ćut „vlastite narodnosti", a š njim i želja i trsenje, da također svoj jezik obdjelaju i savrše. Zvalo se ovo nastojanje slobodno „Ilirismus", ipak se u njegovom uzdignuću nikakova protivnost ne nalazi proti madžarskom jeziku, kojega se mnogi izobraženi Horvati temeljito uče, i svi ga za budućnost potrebitim smatraju, nego samo ono ćućenje narodnosti, koje se u postupkih

i predloženjih za rasprostiranje Madžarizma — premda u boljih okolnostih — tako živo, pravedno a i katkada oporo očituje.“

Time se mirno zapodjelo raspravljanje u javnosti o programu ilirskom, o radu Ilira, koji su već mislili, da im je potrebno iz književnoga kruga izaći u javni život. Ne zna se, tko je sastavio i u „Danicu“ metnuo ovaj članak, ali je morao svakako biti jedan od onih, koji su dobro znali intencije rada Madžara u posljednjem zajedničkom saboru. „Ugarska i Hrvatska“ bijaše dnevno pitanje. Hrvati su morali odbiti one navale i podmetanja, što su se širila protiv njihove opozicije i kod pitanja o slobodi protestanata. Da se u Hrvatskoj živi još kao u srednjem vijeku, to se odbilo time. što Hrvati još nijesu htjeli da dođe do narušavanja sloge u vjerskom pogledu, dok sami svojih stvari kod kuće ne privedu potrebnomu redu; oni su htjeli, da za sad izbjegnu svakomu trvenju. I na „namišljena municipalna prava“, kako se valjada s madžarske strane pisalo, sasvim trijezno odbijaše navalu pisac „Daničin“. Hrvati stoje i stajat će na temelju, da sami imadu za poreze svoje određivati mjeru. To ih pravo ide, jer im ga je i kralj svagda priznavao. Napokon se završuje u „Danici“: „Ako je protivnost među Horvatskom i Ugarskom velika, ipak nije takova, da se prijateljskim približenjem obih strana, mirnim porazumljenjem, međusobnim i vremenu shodnim napredovanjem, pod zaštitom jednoga, svačija prava jednako čuvajućega vladanja, izravnati, i savez među dvima narodi, sa šteđenjem njihovih vlastitosti opet čvršće skopčati može, koji su od stoljeća na bojištih i u državnom životu samo jednu općenitu domovinu, samo jednoga općenitoga gospodara imali, i neka za općinsku korist do vijeka imaju.“

Ako taj članak iz bližega pregledamo, onda je svakomu jasno, da je ilirska strana bila malo ne u potpunom suglasju s gospodskom stranom branitelja hrvatskih starih municipalnih prava. U ta se prava bez volje Hrvata ne smije dirati; što zajednički sabor raspravlja za Hrvatsku, to nije krojenje prava, to je samo određivanje razmjerja već stvorenih prava. Nikad se ne može stopiti u jednu narodnost narod Hrvatske i Ugarske. Dižemo li mi Iliri svoj jezik, to radimo samo po primjeru Madžara, koji su već protjerali latinski jezik, što je nas Ilire Hrvate držao u snu, da se nijesmo brinuli za svoj jezik. Ilirstvo ne udara i ne će da udara na madžarski jezik ondje, gdje mu je mjesta;

Hrvati uče madžarski, drže pače taj jezik potrebnim za budućnost. ali ne će ni za volju Madžarima da popuste od svoje narodnosti. To su bile poruke Madžarima s ilirske strane, a Iliri su imali dovoljno prilike. da se i za se uvjere o onome, što su Madžari radili kod kuće u Ugarskoj sa svojim narodnostima.

Za razumijevanje, kako je dolazilo do sve većega političkoga utjecanja ilirske stranke, koje još 1840. god. nije bilo kao stranke, a kako su baš iz Ugarske izazivali ovakvu stranku, valja nam spomenuti još neke pojave, što su upravo u ovo doba izbijale na javu.

Madžari su odmah u početku ilirskoga doba. t. j. od 1836. god. sumnjali o iskrenosti Gajeva pothvata držeći, da on pod firmom književnosti hoće da stvori neprijatelje njihovoj težnji za slobodom. U tom su smislu pisali i u svoje novine. Kad su ono popustile mjere strogosti censure poradi velikih navala na nju u zajedničkom saboru, počeli su i Hrvati polagano odbijati sumnjičenja, što su se podizala na madžarskoj strani. Madžare je osobito ljutilo, što je Gaj uzeo štokavski govor za književni jezik u Hrvatskoj; oni su u tome opažali težnju Hrvata k Srbima, osobito onima, koji nijesu bili pod vlašću austrijske monarhije. Njih je boljelo, što su po Gajevoj provedbi u književnosti postali gotovo jedno Srbi, Bošnjaci, Dalmatinci, Slavonci i Hrvati ne samo u Hrvatskoj, već i oni u Ugarskoj. Hrvati idu za tim, kako se vidi iz Draškovićeve brošure „Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter", da se raširé preko granica države, premda bi morali znati, da im to nije moguće postići. Oni rade tako, samo da učine što više štete Ugarskoj. I u Hrvatskoj je bilo ljudi „starih Horvata", koji su u ilirstvu gledali sve ovo, što je u „Századunku", prilogu madžarskih novina „Hirnök", napisao neki putnik.[110] Bit će Kristijanović onaj Hrvat, „koji je drage volje pružio pomoć svoju na obrađenje i izobraženje jezika horvatskoga", kojemu se „nisu dopali ovi Apostoli ilirski, niti ustanovljenje sloge slovstvene između Srbalja, Bošnjaka i Crnogoraca." Taj Hrvat „u izobraživanju jezika horvatskoga scijenio je, da ispunjuje svetu dužnost prama domovini, u slozi pako ovoj vidio je *skriveno* nekakovo sjemenje od pogibelne propagande novijega vremena, što negda ne samo Ungariji, nego i Austriji istoj od pogibeli biti bi moglo."

Tko poznaje dobro prilike, u kojima su živjeli predstavnici hrvatskoga naroda, a napose hrvatski velikaši, taj će razumjeti.

da se ovim riječima imalo dati veliko značenje i na strani hrvatskoj kako i na strani madžarskoj. Madžari su isticali u svojim novinama, da oni ne žele nikoga pomadžariti, već traže znanje svoga jezika od Nemadžara samo za to, da se s Madžarima lakše razumiju;[111] oni su isticali, da Nijemci u Ugarskoj pored sve veličine njemačke kulture mnogo radije uče jezik madžarski „nego njihovi sudržavni Hrvati, koji su u obziru jezika i literature jako ubogi i koje, budući izvan granica države u uskom smislu uzete, postavljeni, naši zakoni na bezobzirno primanje jezika madžarskoga podnipošto, a na učenje istoga samo pogodbeno obvezuju". Hrvati se otuđuju od madžarskoga jezika, koji je njihovu jeziku srodan (!), pače idu i tako daleko, da se u brošurama i paškvilima ne žacaju madžarski jezik grditi.[112] Dok tako na jednoj strani odbacuju sve, što je madžarsko, na drugoj strani primaju mjesto hrvatskoga sve ono, što je ilirsko. Sami Hrvati se boje ilirstva, pa mnogi i odbacuju novine ilirske, jer ne će da se dadu na ono, što ne odobravaju tobože kod Madžara u pogledu jezika i narodnosti. „Starim Horvatima" je doista bilo teško prekinuti s onim provincijalnim govorom, koji se do Gaja upotrebljavao u književnosti, a nabačene sumnje, koje je „Danica" kod kuće objavila, u gdjekojega neodlučnika mogahu da uzbude osjećanje čistoga ponosa staroga „horvatstva", pa se u njemu i rađaše nepovjerenje spram ilirskoga rada.

Gaj je sam na ovo odgovarao u bilješkama. Otuda doznajemo neke stvari, koje do sad nijesu dolazile u člancima „Daničinim" u pretresivanje. Za Gaja i za Ilire kajkavsko narječje nije jezik, njemu je jezik ilirski govor, a kajkavci su samo jedno „podnarječje" toga ilirskoga jezika. Gaj ne će dopustiti, da bi se Hrvati poveli za Madžarima u isticanju svoga jezika; Hrvati su se naprotiv poveli za napretkom svoje braće „slavjanske", te će se za svoju narodnost pobrinuti, i ne će Madžari raditi onako, kako rade. „Ako su pak Madžari, hoteći da tinjajući žar rodoljublja našega ugase, silovitim duvanjem svojim istoga u plamen uspirili, hvala im na duvanju!" Gaj odbija tvrdnju, da Hrvati rade na rušenju saveza između Ugarske i Hrvatske: „ne mi Iliri, nego jedini Madžari o razrušenju našega političkoga saveza govore"; osobito se to pokazuje u tome, što Madžari ističu, da daju Hrvatima darove i poklone kod zakona.[113]. Uredništvo je novina odbilo i druga podmetanja madžarskih novina.

PAVAO STOOS.

Poslije raspusta zajedničkoga sabora sve je žešći boj bivao u novinama između Hrvata i Madžara. Neki Jankovich je napisao u „Századunku“ članak, kojim je imao otkriti rovarenja hrvatskih Ilira, a napose ocrniti censora zagrebačkih novina prof. Mojsesa. Iz bilješke u „Danici“ doznajemo[114], da je Jankovich pisao, kako u ilirskim novinama pišu čistim „horvatskim“ narječjem, koje je posve različito od srpskoga jezika. Kad su Hrvati htjeli da odbiju osvade, nabačene u madžarskim novinama, madžarski im listovi nijesu htjeli primiti dopisa. Sve opet, što se u madžarskim listovima pisalo protiv Hrvata, dojavljivao je Hrvatima profesor Rumy, ako nije bilo ni kojega Hrvata, da to dojavi.[115] U „Hirnöku“ je netko iz Zagreba odgovorio Jankoviću time, da su srpski članovi kazališta sasvim lijepo prikazivali u Zagrebu čistim ilirskim jezikom, koji su svi razumjeli. Time je ujedno i pred Madžarima dokazana istovetnost ilirskoga jezika sa srpskim.[116] Ovaj je odgovor imao pokazati i onim Hrvatima, koji su se bojali napretka ilirskoga jezika i književnosti. da između Srba i Hrvata ne postoji nikakva razlika u jeziku, pa da nemaju opravdana uzroka zazirati ispred imena ilirskoga.

I oni Hrvati, koji su prigrlili ime ilirsko za književnost, nijesu odobravali Gaju, što je to ime proširio na cijelu „Jugoslaviju“. Kad je Pavao Stoos sa svojom pjesmom „Poziv u kolo ilirsko“ (U ilirsko kolo mili . . .) izašao pred ilirski mladi svijet,[117] bila je bačena deviza, pod kojom su imali Iliri ići u boj. Oštre i bojovne ilirske pjesme sve više davahu građe sumnjičarima, da udaraju na ilirstvo. Što je protivnike više ljutilo, to je mlađima davalo nove pobude za što ustrajniji, ali i odlučniji rad za narodnost. Mnogobrojna douškivala iz Zagreba pisahu madžarskim novinama i ono, što je bilo istine, a još više onoga, što se samo nagađalo. I tako se polagano stvarao jaz među „starim Horvatima“ i među Ilirima — mladim Hrvatima. U Hrvatskoj je bilo namješteno dosta Madžara, koji su mogli ne samo u madžarskoj štampi, već i kod zabrinute hrvatske gospode poradi napretka ilirstva pobuđivati sumnje, da to ne će biti pravi posao s Gajevim radom. Osobito se to moglo onda govoriti, kad je Gaj pošao u Rusiju i tamo zatražio pomoći za svoja izdanja. Takvi se put nije mogao zatajiti. Sumnju pobuđivati još je lakše bilo moguće protiv ilirstva, kad se i gdjekojim poznatijim Ilirima književnicima nije sviđao novi pravac u „Danici“. Kad su tobožnji srednji ele-

menti književni dolazili na poprište s onakvim djelima, kakva je spomenuta Stoosova pjesma „U ilirsko kolo mili — vratili se srodni puci“; pa kad je mladež stvorila sebi znakove kao i simbole za svoje političko mišljenje, onda se gdjekoja čista literatska glava odbila, ili bar s nekim nepouzdanjem klimala na sve to, računajući, da ovako dobro ne će biti, a još manje, da će se to lijepo završiti. Čista književna ilirština, koja je imala bar za po stoljeća pribrati braću u jedno kolo, bijaše ideal mnogih; ilirština s navalnim značajem, kako se ona javljala od 1840. god. pod znakom zvijezde i polumjeseca, a poslije odmah 1841. god. i pod crvenkapama, bijaše za literate od slabe privlačne snage. Ono, što je Kristijanović s Kopitarom samo na peru dvije tri godine progonio, naišlo je do skora na opoziciju, protivnost i na književnom i na političkom polju: javila se opozicija na oba polja u razmaku od jedne godine.

Sabor 1840. god. u Zagrebu vijećaše mirno i dostojno. Još nije nigdje, kako je već rečeno, bilo znaka, da se što osobita sprema. Pod utjecanjem svih ovih prilika, što su se razvijale izvan sabora, naša su gospoda svakako bila prisiljena, da rade i onoliko za narodnu stvar, koliko su u posljednjem saboru uradila. Može biti da je više strah pred budućnošću stvarao zaključke o narodnoj prosvjeti nego što drugo. Samo razvijanje događaja nije se dalo spriječiti. Madžari su išli svojim putem; vodstvo ilirske mladeži znađaše, kamo mu cilj, a konservativna stranka gospodska, našavši se između dvije struje gledaše da plovi onom, koja je za nju povoljnija. Bila je to domorodna hrvatska misao. Kad se ona postavila na noge, na kojima su stajali Madžari, onda se već pokazalo, da ima i u Zagrebu dovoljno sjemena za novu formaciju u hrvatskom životu, a to je ujedno bilo uzrokom i prvoj opoziciji hrvatskoj.

Čitaonica i pravac nove stranke.

Osim one vijesti Dragutina Klobučarića iz 1840. god., da se u Zagrebu osniva društvo, kojemu je zadatak, da širi madžarizaciju, nema vijesti o tome društvu sve do u 1841. godinu. Različiti su dopisnici madžarskih novina širili glasove i o tome, ali nejasno. Istom u početku 1841. godine doprle su jasnije vijesti u svijet o novoj čitaonici.

U Zagrebu su malo znali o novom pokretu protiv ilirstva. Dopisnik Ilirskih Narodnih Novina iz Križevaca (16. veljače 1841. br. 14.) javlja, da se i u Zagrebu znalo, kako neki misle osnovati neku novu čitaonicu, ali koji će joj cilj biti, toga nijesu znali. Istom iz „Jelenkora“ (9. broj) doznadoše, da je društvu zadaća širiti u Hrvatskoj „sada neuklonjivo potrebiti“ madžarski jezik i madžarsku književnost. Dopisnik javljaše, da je nesumnjiva zadaća ove „kasine“ naperena protiv „slavjanstva“. Madžari do duše kažu, da vojuju samo protiv latinskoga jezika, a u „slavjanski“ jezik ne diraju. Ako pak članovi „kasine“ u Zagrebu idu dalje nego Madžari radeći „da sami rod svoj satru“, onda je to žalosno, jer se time podupire kod kuće madžarizacija. Brzo su učestale vijesti o tom novom zagrebačkom krugu. U 18. broju madžarskoga lista „Jelenkor“ izašlo je ovo: „Po vijestima iz Zagreba pripravlja se tamošnje madžarsko društvo čitaonice, da otvori madžarskom kazalištu kuću i namjerava, da madžarski teatar sjedini s njemačkim prikazivanjima, dok se ne raširi madžarizacija toliko, da napokon i njemačko i ilirsko kazalište ne postane izlišno. Juraj Haulik, zagrebački biskup, kojega je domorodna vatra već dovoljno poznata, kani madžarsko kazalište krepkom pomoći podupirati. hoteći činom pokazati, da ilirski teatar nije iz trsenja protiv naše narodnosti (madžarske) potpomagao.“[118]

Ilirske Narodne Novine donoseći ovu vijest napisaše joj uvod i zaglavak, odakle se razbira, da su mnoge vijesti iz Hrvatske dolazile u madžarske novine poradi toga, da Ilire „i svetinju narodnosti naše s narodom jednim, koji je od više jurve vijekova s nama raznimi verigami skopčan, omraze, da nekoje od naših o pravom stanju stvari još dovoljno neubaviještene suplemenike u bludnju zavedu, i blagorodne i velikodušne dobrotvore naše od nas da otuđe.“ Iliri su držali, da je to pravi uzrok onomu dopisu u „Jelenkor“. Ujedno su odgororili dopisniku, da u Zagrebu nema nikakvoga madžarskoga društva s čitaonicom; dopisi pak ovakve ruke moraju sijati onakvo sjeme, kakvo već rađa plodom u Hrvatskoj i Ugarskoj. No samo ovo drugo bijaše istina, ali da u Zagrebu nije bilo društva, kojemu ono po „Jelenkoru“ nije bio jedini zadatak, o tome su se i opet po madžarskim novinama za veoma kratko vrijeme uputili hrvatski Iliri.

Požunske madžarske novine „Hirnök“ doniješe dopis iz Za-

greba, pisan još prije nego li su Ilirske Narodne Novine odgovorile „Jelenkoru", i razložiše, kako je postala „kasina" u Zagrebu i koji joj je zadatak. Pisac toga članka pripovijeda, da Zagreb nije imao do sad nikakve „kasine". Da se tomu pomogne, ustao je grof Aleksandar Drašković „pobuđen unutarnjom uvjerenošću, u svojih sve što je lijepo, dobro i uzvišeno zagrljujućih domorodnih njedrih duboko žaleći golemo ovo pomanjkanje, a osobito madžarskoga jezika, poradi zakona posljednjega sabora donesenih, i jezika toga u Hrvatskoj i poradi onih, koji su već odrasli, laglje naučenje i vježbanje na um uzevši, sazvo je bio još početkom prošle godine svoje jednako š njime misleće prijatelje, i priopćivši im plemenitu svoju nakanu, pozva ih, da se osnova izradi, kako bi se u Zagrebu kasino zavesti mogao. Ova osnova i početni temelji bijahu s nekojimi razlikami polag peštanskoga kasina izrađeni", samo su izradili drukčije onaj dio, koji govori o učenju madžarskoga jezika u Hrvatskoj, što nam je već poznato. Stvar je otišla kralju na potvrdu i dugo se nije ništa čulo za tu novu instituciju. Napokon dođoše označene promjene u pravilima, a eto u siječnju uz velike žrtve grofa Aleksandra Draškovića otvori se i ta „rodoljubna" čitaonica u kući grofa Amadea u starom kazalištu s pogledom u Tuškanac. Društvo je „radi nekih važnih uzroka" odustalo od onoga zahtjeva učenja madžarskoga jezika; no da ga nije posve zaboravilo, svatko će pravedan dopustiti, ako mu se kaže, da od 25 različitih novina ima 9 madžarske, kako i to „što je prva knjiga, koja se u kasino donijela. bila od učenoga društva izdani madžarsko-njemački rječnik na pomoć onim Horvatom, koji se čitanjem novina u madžarskom jeziku uvježbati žele." Darom grofa Draškovića već je uređena lijepa knjižnica. „Svaki trijezno misleći i nepristrani Horvat radovat će se, što se je blagotvorni ovaj institut zaveo, koji polag rasplođenja općega porazumljenja zajedno i novu, u Horvatskoj od Ugarske poradi ležaja svoga, tako reći, odcijepljenoj, i onako rijetku priliku pruža za vježbati se moći u madžarskom jeziku." Prigovaraju društvu, da je „antislavjansko". „Zar za to, što 9 madžarskih novina drži i što mnogi od sučlanova, bez da materinski svoj jezik zameću, nastoje i madžarski naučiti?" Pisac misli, da bi se svaki Hrvat morao radovati, kad mu se daje prilika, da madžarski nauči. Društvo je ovo imalo u prvom početku 120 članova, a u upravu su bili izabrani grof Aleksandar Drašković, turopoljski

grof Antun Josipović i knjižar Franjo Suppan, „kojih poznato srčano domoljublje i neumorna revnost za svrsi shodno uređivanje instituta zadovoljno nam poručanstvo đaju." Tako đopisnik madžarskoga lista.[119]

Mi iz potonjih događaja zaključujemo, da je u prvom početku morala biti velika opreka između članova ovoga društva i između onih, koji su osnovali ilirsku čitaonicu. Kad su Iliri u svojim novinama prekorili članove „kasine", da su „antislavjanski" u mislima i težnjama, upitali su Ilire ovi, da li su oni „antimadžarsko" društvo. Na to je stigao Vukotinovićev odgovor iz Križevaca od 27. ožujka 1841.,[120] koji i opet veli, da je to društvo u svakom pogledu „antislavjansko", „jerbo je domovina naša slavjanska pokrajina, duh naš, naše izobraženje, naš puk i sve, što je naše, slavjansko je. Ovo pako društvo imade naprotiv devet madžarskih novina, a slavjanskih koliko? i osim toga tu očito izraženu namjeru, da jezik madžarski u domovini našoj rasprostrani. Nije li daklem ono, što u slavjanskoj domovini tuđu narodnost rasplođuje, antislavjansko? . . . Ilirska čitaonica nije niti antimadžarska niti madžarska, nego je institut, koji domorodni jezik obrađuje i podupira, ustav, koji naravno književnu slavjansku tendenciju imade, nu i liberalizma toliko posjeduje, da sve znatnije madžarske novine drži. Mi se za naš, Bogom nam dani jezik starati moramo; što susjedi naši, Madžari sa svojim rade, to u nas ne dira, samo ako mi obijeđeni ne budemo . . . Što se pako velike skrbi ovoga kasina tiče, kako bi se jezik madžarski, sada tako neophodno potrebit, i k nami uvesti mogao, neka društvo to uvjereno bude, da će posao taj putem ovoga kasina jako slabo za rukom poći . . .; naš ilirski narod milijuna broji, ovoga je veća strana sada, a i bit će u vijeke narodnom svomu jeziku privržena. Ista pako neophodna potreboća madžarskoga jezika još nije dokazana, jer se u zakonih posljednjega državnoga sabora, što se nas tiče, ništa odlučenoga ne kaže." Odgovor je miran, ali odlučan, kako je bio i potonji rad Ilira protiv članova „kasine" odlučan.

Gdje je prvi početak čitave akcije iz „kasine" protiv ilirstva postao, toga ne možemo doznati; no znademo pouzdano, da su se članovi ovoga novoga društva znamenito razlikovali u shvaćanju narodnosti i narodnih potreba od članova ilirske čitaonice i u opće ilirskoga kola. Antun Vakanović nam je ostavio kratku, ali vrlo karakterističnu vijest već iz 1840. god.,[121] iz koje se raz-

bira, da su upravo prvi ljudi novoga čitaoničkoga društva imali skroz protivne ciljeve od ilirske stranke. I u drugim se privatnim listovima ovdje ondje nađe po koji glasak, da se može određivati tendencija članova „kasine“ kao protunarodna, a po gotovo protuilirska. Što su u tom pogledu pravila određivala, to nam nije poznato. Budući da je čista narodna ideja pod koprenom ilirstva i u onim zgodama izbijala na javu, gdje inače nije ništa bilo domorodnoga, kao na priliku kod plesa u Karlovcu na 13. veljače 1841.,[122] kad se uza „sve švapsko“ ipak u javnome mjestu pjevala Stoosova pjesma „U ilirsko kolo mili“, kad su ovacije pojedinim narodnim ljudima bile sve češće, pa kad su i predstavnici slovenstva i slovenske narodne zajednice dolazili u Hrvatsku, kako je to bilo s Janom Kollárom, Rusom I. I. Sreznjevskim, s Preissom; kad su sa Srbima i Bošnjacima bili različni dogovori sa strane predstavnika Ilira; kad je Gaj s Antunom Mažuranićem pohodio Dalmaciju i primorske krajeve — onda je onih nezadovoljnika protiv ovoga pokreta briga bila sve veća. K tomu je na ilirskoj strani moralo dolaziti i do očitih nasrtaja na one, koji nijesu htjeli da se javno priznadu Hrvatima i Ilirima,[123] i sve to je još i više odbijalo članove „kasine“ od ostalih rodoljuba. S jedne strane pisanje madžarskih novina o slovenstvu u opće, a o ilirstvu napose, a s druge strane poticanje i dopisivanje članova „kasine“ u madžarske i njemačke novine već pod kraj 1841. godine razvalilo je toliki jaz između jedne i druge stranke, da je trebalo samo prve zgodnije i povoljnije prilike, pa će doći do otvorena sukoba. Prije nego li je došlo do toga, vodio se boj u novinama ilirskim i s Madžarima i indirektno s njihovim prijateljima u Hrvatskoj. Rasprave su se ticale jezika i narodnosti.

Samo iz onoga vrela, koje je nuđalo Hrvatima dovoljno prilike za učenje madžarskoga jezika, a to je bila „kasina“, mogaše poteći onakva vijest, kakva je bila otisnuta u bečkom „Adleru„ 1841. god. u broju 171. Javljalo se na ime, da je kr. ugarsko namjesno vijeće upitalo ravnateljstvo hrvatskih škola, da li bi se svi predmeti mogli u pravoslovnoj akademiji zagrebačkoj predavati od ove godine madžarskim jezikom. Na to da je odgovorilo ravnateljstvo, da ima dosta profesora, koji bi to mogli učiniti, ali da gimnazijska mladež još nije dovoljno uvježbana u madžarskom jeziku, „da bi u akademiji madžarska predavanja mogla s uspjehom polaziti“. U istinu je ravnateljstvo izjavilo,[124] da mladež ne zna ni-

kako madžarski, i ne treba da znade, jer se zakon o jeziku ne proteže na Hrvatsku i Slavoniju.

Novinstvo i razvoj političkih prilika.

Već ova pojava, da jedan službeni organ javlja u novinama svoje odluke i svoja obrazlaganja, dostatno nam svjedoči, kako je sad novinstvo dobivalo daleko veću znamenitost i vrijednost nego li ikad prije. Novinstvo je, kako se iz dosadašnjih razlaganja posve jasno vidi, dobilo više slobode, pa je sve jače zadiralo u politički život. Lako mu je to bilo postizavati, budući da je moglo bolje nego ikoje drugo sredstvo davati upute u dnevni život i dnevne potrebe. Široki su razredi pučanstva odmah doznavali, što se gdje događa, poradi čega je, sasvim prirodno, suđenje o događajima bilo bistrije; no široki su slojevi narodni doznavali i propuste, koji su nastajali bilo s kojega mu drago uzroka, a onda je to dolazilo pod dnevnu kritiku, koja je imala rane liječiti i pogrješke sprečavati. Da je to bio znamenit faktor u životu, posve je prirodno, i upravo se tomu novomu faktoru imade zahvaliti, da su se od sada događaji razvijali mnogo brže nego prije i pored onakve slobode štampe, kakvu nalazimo i u Hrvatskoj i u Ugarskoj odmah u početku petoga decenija XIX. vijeka.

U Ugarskoj su imali više novina, koje su među sobom stajale u opreci, jer su se razilazile u shvaćanju provođenja reforama, što su ih započeli izvoditi od 1825. godine. Ipak opreke između najradikalnijega lista i umjerenoga nijesu bile u drugome, do li u tome, što su jedni htjeli da polagano izgrađuju zgradu narodne države, a drugi opet da se što prije stane na put svemu onome, što sprečava stvaranje demokratske narodne države. Spram vanjskih prilika, spram narodnosti u Ugarskoj, spram Hrvata bijahu gotovo jednakoga mišljenja i u radikalnim i u umjerenim listovima. Što se tiče samih nosilaca vlasti i uprave, sasvim je razumljivo, da je Košut sa svojim „Pesti Hirlap"-om daleko jače ustajao protiv njih i isticao potrebu promjene sistema vladanja nego li grof Széchenyi ili koji drugi Madžar od starije generacije.

U Hrvatskoj je bilo i sad još sve više njemačko nego li hrvatsko. Društvo se nije moglo preporoditi, jer u naše društvo još nije ušlo uvjerenje, da bi se bilo pod imenom ilirskim, bilo pod imenom hrvatskim moglo i smjelo ići tako daleko, da bi se dosadašnji život promijenio i dobio čistu narodnu dušu. Za to su

oni počeci kulturnih ustanova bili preslabi, a drugo što nije bilo. da se srednja generacija građanstva pohrvati. Ta 1841. godine „s radošću“ priopćuju Ilirske Narodne Novine[125] svim domorocima „ugodnu vijest“, da je na vrhovno ravnateljstvo nauka zagrebačkoga okružja došao nalog, „da se čim skorije osnova podnese. polag koje bi se u spomenutoga školskoga kotara učionice naredno podučavanje u našem premilom materinskom jeziku uvesti moglo.“ I ovaj je nalog došao ravnateljstvu na molbu sabora. Prije toga se nije pravo ni mislilo na naše škole, a bez škola nije nitko sam po sebi dolazio do svijesti narodne.

Na navale madžarskih novina poradi vijesti o mogućnosti predavanja na madžarskom jeziku odgovorile su Ilirske Narodne Novine (br. 69. str. 273.), dokazujući, da je to nemoguće. jer se u nižim razredima sve predaje hrvatskim jezikom, pa i sam latinski jezik, a tek humaniste gimnazijalci slušaju latinska predavanja s nekim uspjehom. I onda se konačno kaže: „Madžarski jezik ne može kod nas bez konačnoga uništenja prosvjete u mjesto latinskoga nipošto stupiti. Šta daklem zaostaje? Da se naš narodni jezik pri svih školskih predavanjih u našoj domovini uvede.“ Madžari će, veli pisac dalje, na nas udariti, jer smo mi „regnum pigmaeum“. „Ali neka! mi istina znademo, da je naša domovina mnogo manja, nego što je prava Ugarska; nu ako baš i manji dio od cijeloga, bila je ipak ova domovina jednom mnogo veća nego je danas; pa ipak je u ono doba više si pučkih prava zadobila, nego li pod vladanji Ludovika velikoga i Matije Korvina. A osim toga, da je načelo: da se svaki, vlastitimi municipalnimi pravi razdijeljeni dio čovječanstva s većim i po broju jačim u jedno stopiti mora — razumu i naravi shodno, to bi svi narodi cijeloga zemaljskoga okruga već odavna morali Kinezi biti.“ Ovim je riječima razložen program ilirske stranke u pitanju madžarskoga jezika u Hrvatskoj i u hrvatskim školama. Bačena je konačno ona misao u narod, za koju bi se bilo već deset godina prije moralo raditi, da se uvede svakamo hrvatski jezik kao utuk madžarskomu jeziku.

Na ovo se svakako već i izvan Zagreba pomišljalo. Tuđinstvu su ljudi oko narodne prosvjete htjeli po malo da zakrčuju put. U Karlovcu se na kraju školske godine do ovoga doba uvijek govorilo svečano slovo njemački i latinski; 1841. god. je ravnateljstvo odredilo, sigurno pod utjecanjem dnevnih prilika, da se

govori hrvatski. (Ilirske Nar. Nov. 1841. br. 65. 66.). U zagrebačkom glazbenom zavodu govorilo se hrvatski i njemački, i to ne samo na strani đaka, već i na strani ravnateljstva, da se bolje istakne onaj duh, koji je gospodovao u Zagrebu (Ilirske Narodne Novine 1841. br. 66.).

Kako se je bilo mučiti oko narodne prosvjete, u svoj svojoj golotinji prikazuje nam objava vrhovnoga školskoga ravnateljstva (Ilirske Narodne Novine 1841. br. 80.), kojom izriče hvalu kapelanu Tomi Gajdeku i župniku Josipu Vračanu i nekim drugim narodnim ljudima za to, što su škole podizali i sami djecu poučavali. U samom Zagrebu se 40 godina nijesu mogle sagraditi školske zgrade poradi „pomanjkanja sredstava“, te je trebalo truda Matije Pallaina. da sabere po gradu dobrovoljnih prinosa i da on za četiri mjeseca sagradi narodne učionice i obaveže ravnateljstvo i zagrebačko gradsko poglavarstvo na zahvalnost.

U ovakvim prilikama, pa uza to još i uz protivnosti jednoga dijela plemstva, nije bilo lako širiti na sve strane one ideje, koje su morale s novim vremenom i s novim madžarskim zahtjevima dolaziti u svijet. Ipak je stvar napredovala i uz jedine novine, što su se tek stidljivo usuđivale donositi takvih prijedloga iz madžarskih novina, koji su išli za preokretom stanja u čitavoj državi.

Nije poznato, da li su mjere censure u Zagrebu priječile u novinama članke, u kojima bi se raspredala pitanja promjene dosadašnjega sistema; ili su opet naši ljudi, koji su vodili glavnu riječ kod novina o tome, što bi se imalo provesti, malo znali, ali se jedno mora istaknuti, da su gotovo sve novotarije, koje su se spremale za zajednički sabor, hrvatskom općinstvu bile poznate iz novina po prijevodu iz madžarskih listova. Nama će još dovoljno dokazati razvijanje naših političkih prilika, da su mnogi i mnogi plemići i velikaši bili tvrdo uvjereni, da biti plemić znači isto toliko, koliko biti od svakoga posve nezavisan, pa i od samoga zakona. Mnogi su mislili, da su plemići za to, da stvaraju zakone, ali ih držati, to ni na kraj pameti mnogomu nije bilo, jer drukčiji zakon vrijedi za plemića, a drukčiji za neplemića. Dobar dio našega plemstva pozivao se „na mač sedamdeset i sedmoga djeda, koji budući da je usluge učinio u ratu, plemiću je dao prava, da ne pritiče na opće terete niti da brani više domovinu po novoj sistemi, a naprotiv koga su se oci pokorili ili

pasju kožu kasnije izgubili, ti kao neplemići da nemaju nikakva prava; da ne stoji pred njima otvoren nikakav na visoko vodeći put, da plaćaju od onog puta, koji prave, da daju vojnika i da ga drže, da plaćaju zakonotvorce, suce i sve ono, što najviše plemić uživa". Nijesu tako pisale ilirske novine, već madžarski „Világ", ali su naše novine[126] prijevodom s madžarskoga pokazivale svojim čitaocima, kako se u Ugarskoj jasno i javno govori o stališkim pravima. Već time, što su ovo ilirske novine bez ikakva dodatka prenijele, sasvim je sigurno, da su i u zagrebačkim krugovima bar mislili tako, ako nijesu još smjeli i mogli da izađu sami s tim mislima. Kad se spomene, da su madžarske novine napisale, kakvo bi moralo da bude plemstvo i kako bi ono moralo da radi što više o boljku i napretku narodnom, onda je bjelodano, da se u županijskim skupštinama, koje su imale pripraviti put za saborsko raspravljanje, moralo brzo doći do burnih prizora, kakvi su se brojno odigravali između naprednih i konservativnih stranaka.

Još u 1841. godini bilježile su Ilirske Narodne Novine značajnije slučajeve nastojanja madžarizacije u Ugarskoj. Dakako da su se ti čini bilježili po madžarskim novinama samo za to, da hrvatski inteligentniji slojevi i svi Iliri uvide, kako će doći red na Hrvatsku, kad Madžarima uspije posao s njihovim narodnostima u Ugarskoj. Hrvati su donosili vijesti o težnjama Madžara u pogledu pomadžarivanja Slovaka, Rumuna i Nijemaca. Buđenje narodne svijesti kod ovih narodnosti i velik napredak slovenske misli nije dao mira nekim madžarskim novinama. Putovanje ruskih učenih ljudi po slovenskim krajevima u austrijskoj carevini bijaše za Madžare dokaz, da se misli na panslavizam. Sačuvati se od panslavizma i spasiti protestantizam u Ugarskoj, to bijaše najpreča briga. Postići bi se to moglo — po mišljenju nekih madžarskih novina — samo tako, ako se pomadžare Sloveni. Ovi će na ime, koji žive u Ugarskoj, prije ili poslije prijeći na pravoslavlje, a učinit će to i hrvatski Iliri. Očito je, da će tako biti, odatle, što sva slovenska književna društva dobavljaju ruske knjige, što se svagdje traži učenje ruskoga jezika i ruske književnosti. Kad ne bi bilo ruskih propagandista, onda ne bi bilo ni ovakvih društava, koja su pogibeljna za Madžare, a po gotovo ečavaju madžarizaciju i stvaranje jedne jedinstvene narodne žarske države. Na sva se moguća sredstva pomišljalo, pače i

na to, da se madžarski vojnici porazmjeste u kuće, gdje nijesu nastanjeni Madžari,[127] pa da se širi madžarski jezik. U katolištvu se isto tako vidio neprijatelj Madžara kao i u ilirstvu i „slavizmu“ u opće.[128] Istina je, nijesu svi Madžari tako radikalno mislili, ali u radikalnim listovima pobuđuju se misli, koje polagano primaju i konservativniji elementi, bilo to i s promjenama, pa ih onda počinju provoditi. Hrvatske su nam novine zabilježile nekolike prijedloge madžarskih novina za Slovake, ali „Jelenkor“ kao da je bio najuvjereniji o što bržoj potrebi madžarizacije Slovaka. Gajeve novine kažu,[129] da donose taj članak u uvjerenju, „da će se svaki krstiti i čuditi, kad uvidi na kakove stranputice slijepa zanesenost upaljene glave zanesti može.“ „Jelenkor“ je pisao ovako (po prijevodu Ilirskih Narodnih Novina).

„Da je svrsi shodno, da se slavjanski jezik čim skorije iz granica Ugarske protjera, to je već stvar dokazana; radi se sada samo o prikladnih i neprikladnih sredstvih, za odnaroditi Slovake i lišiti ih narodnosti njihove. Nu ako se ovaj ili onaj između nas Slovakom priklopi, i ako se mi (Madžari) ili ondi k smjelomu postupanju ne odlučimo, jedino u mnijenju, kao da je odnarođenje isto tako kao progonstvo radi vjerozakona propisom ćudorednosti protivno: onda će se Slovaci drzovitije madžariziranju oprijeti, kao što se to već na mnogih, ili bolje rekuć, na svih evangeličkih duhovnicih primjećuje. Treba da stabalce iščupamo, dok je još slabo, jer s dubom, kad već jedan put izraste, ne ćemo više polag naše volje postupati moći. Po glasu ove poslovice sada je najbolje vrijeme, da sa Slovaci započnemo. Gdje riječi, nagovaranja, novčani darovi ne pomažu, tu treba da fizičkih sredstava upotrijebimo; samo žurno na posao, i do mala će Slovaka iz reda naroda nestati. Ovi su ljudi svačemu sposobni, radeni, čitaju rado, i koliko Slovaka mi k našemu slavnomu, po svem svijetu poznatomu narodu brojiti možemo, toliko će Madžari zadobiti. Onda će naše knjige nečuvenu prođu imati; lijepa djela umjetnosti, koja se sada Slovakom pripisuju, našemu će narodu na čast služiti, i isti će se običaji našega još sirovoga puka popraviti. Ne možemo za to dovoljno pohvaliti one muževe, koji se marljivo s madžariziranjem ovoga puka zanimaju, kao što su gospoda Šarkan, Molitoris, Ščavnicky i mnogi drugi. Znamo u ostalom iz iskustva, da to baš tako preveć mučan posao nije; treba samo da ove ljude sa slabije strane popadnemo. Prosti puk slavjanski je bojazljiv,

za to dovoljna je mala prijetnja, da se u Madžare pretvori. Uglednij su pohlepni za dostojanstvi, ovdi će ispraznost sve učiniti. Drugi teže za korišću, i ovi će nam prodati narod svoj za malo ufanje, za neznatno obećanje; drugi su najposlije prosti, spokojni ljudi, i kod ovih djeluje načelo: U Ugarskoj moramo Madžari biti."

Na ovakvo pisanje i na ovakve zahtjeve dolazili su s protivne strane i odlučni odgovori. Trezniji Slovaci počeše tražiti sredtava, da se zapriječi propast narodnosti njihove. Radilo se oko izdavanja novina, časopisa, brošura, koje su izlazile u Njemačkoj, osvrtalo se i u propovijedima na ove zahtjeve madžarske, a tražilo se oslona i kod ostale slovenske braće.[130] U Hrvatskoj su se zanimali svim ovim i ovakim pisanjem, kakvo je ovo u „Jelenkoru"; naši su se Iliri osjećali uvrijeđenima, kad su se i ljudi, kao što je bio vrhovni nadzornik protestantskih škola evangeličkoga vjeroispovijedanja u Ugarskoj grof Karlo Zay, dali na posao, što ga je onako očito proglasio narodnim životnim madžarskim pitanjem „Jelenkor". Kad je Zay poslao svoj „Schreiben des Grafen Zay" itd. (Leipzig 1841.) na levočke profesore i davao im savjete i prigovarao njihovu radu, a k tomu htio da uvjeri Slovake, kako nemaju prava da se protive madžarskim rodoljubnim težnjama, onda su se i u zagrebačkoj Luni i u Ilirskim Narodnim Novinama javili glasovi, koji su svaki sa svoga pravca odbijali madžarizaciju. Luna je donijela[131] mišljenje jednoga kozmopolita Hrvata (bit će po svoj prilici netko od članova nove „kasine"), u kojem se osvrće na pismo grofa Zaya i preporuča Madžarima, da ne staju sami na put svome narodnome započetomu poslu neprestanom vikom i prijetnjom. Kozmopolitski odgovor toga Hrvata bijaše nesumnjivo naperen protiv ilirskog rada, kad se u njemu nalaze i ove riječi: „Neprestanim ovim huškanjem i neustrpljivim gonjenjem nekih zanesenih domorodaca (madžarskih) stvar je sad već dotle došla, da je velika množina Slovena čvrsto i tvrdo uvjerena, da ih Madžari namjeravaju lišiti njihova materinskog jezika i svih s njime spojenih uspomena; a to je misao, koja se ne može da izvadi iz zakona, a niti da se razbere iz razboritih besjeda madžarskih čeonika."

Iliri su shvatili misli ovakoga kozmopolitskoga „Horvata", pa su odbili, i to onako, kako se do sad nije odbijalo madžarsko nastojanje spram Slovena u opće.[132] „Nu koji Slavjan, u kojem iole samo još iskrica čovječanskih ćućenja tinja, ne će po proči-

tanju Zayeve Filipike, izdane u Bucsány dana 24. studenoga 1840., ljutim gnjevom obuzet biti proti prijetećemu ovomu pismu, koje s jedne strane s gorostasnim obijesnim ponosom madžarski živalj, koji u Evropi jedva što dva milijuna duša broji, do neba uzdiže, a s druge strane s potištenim preziranjem ne samo slavjansku narodnost u blato gazi, nego se još ne usteže i jednu veliku evropejsku vlast — mnogogodišnju prijateljicu i saveznicu našega vladanja — tako bezobzirno pogrđivati, da bi čovjek prije pomisliti morao, da je taj svakoga razloga i svake umjerenosti lišeni proizvod prije iz prenapetoga mozga madžarskoga kojega peštanskog đaka, ili iz dovoljno razglašene kovačnice Jelenkora proizašao, nego li iz glave ugarskoga kojega zakonotvorca". „Tko će nam jednoga samo među sadašnjimi kolovođami nove Madžarštine imenovati, koji bi glede Slavjana jednostavnoj kršćanskoj zapovijesti: „Ne čini iskrnjemu svomu, što ne želiš, da se i tebi učini" poslušan bio?" Neka se slobodno svjetuje Madžarima, piše „jedan Horvat", da mirnim i prirodnim načinom rade oko madžarizacije. „Mi (Slavjani) ćemo prirođenu nama narodnost s tim većom ljubavju i nastojanjem grliti i čuvati, čim više nasrtanja i progonstva za ovo dragocjeno dobro od Madžaromana trpili budemo". Madžarima ne će koristiti ni razglašivanje „slavizma", ni objeđivanje poradi težnje pod rusku knutu; to će se sve samo od sebe raspršiti kao dim na vjetru, kako će se razbiti madžarska snubljenja i jednoga grofa Zaya, koji poručuje Slovacima, da će im domovina samo onda biti srećna i velika, „ako madžarska postane" i ako Sloveni postanu Madžarima, jer samo kao Madžari da će se moći obraniti od ruske knute i sačuvati svoju vjeru. Naš pisac žali grofa Zaya i Madžare, ako samo u ovom nalaze obranu od rusizma i zaštitu evropskoj kulturi. (Ilirske Narodne Novine 1841. str. 300.).

U zagrebačkoj su Luni[133] otisnuli Čaplovićeva „Mirabilia" kao odgovor na ove madžarske zahtjeve. Čaplović je bio protestanat, po rodu Slovak, no ne veliki protivnik Madžara.[134] A ipak je i on ustao protiv Madžara, kad su od jedan put mislili stvoriti Ugarsku samo madžarskom državom. On ih prekorava, što svoje građane zovu naseljenicima, jer oni to nijesu. već su starosjedioci upravo tako kako i Madžari. Nemadžari su u Ugarskoj jednako s Madžarima stvarali ustav, a neka pomisle Madžari, što bi od njih bilo, kad ne bi u starini bilo drugih narodnosti, koje su s jakim ple-

menskim vezama štitile ovu svoju domovinu; neka pomisle, što bi od njih bilo, da im Sloveni nijesu dali tolikih svojih riječi, bez njih „ne bi oni ni govoriti znali, a bez obrtnosti Slavjana i Nijemaca ne bi ni živjeti mogli". „Bez slovačke i njemačke obrtnosti ne bi Madžar ni svoj hljebac rezati, ni svoje polje orati mogao".[135] Čaplović dalje dokazuje, kako Madžarima baš narodnosti sve pripravljaju, da mogu biti kulturnijim elementom, pa ih onda pita: je li pravo, da se nemadžarski puci zovu prosjacima? Koji hoće da Ugarsku učine Madžarskom, to za njega nijesu Madžari, „nego su jadni pseudo-Madžari". Kad bi bili pravi rodoljubi, onda bi vidjeli, da oni Slovaci, koji su se pomadžarili, postadoše „junački lokupeczek" (konjokradice). Oštro odbija pisanje grofa Zaya, a ne može se u opće složiti ni s Košutovim propovijedima o slobodi i jednakosti.

Dok su s jedne strane Madžari navaljivali na narodnosti, s druge su se strane, kako vidjesmo, one branile protiv madžarizacije; dolazili su im u pomoć i Hrvati; jer se drukčije ne mogu shvatiti oni članci u ilirskim novinama i u Luni. Kakovim su se sredstvima služili Madžari, takvim su ih odbijali njihovi protivnici. Bilo je tu kojekakvih brošura i rugalica madžarskoj nadutosti, paskvila itd.[136] Što je takvo u svijet dolazilo, naše su novine objavile, da ugode „svojoj čitaćoj općini", kako su Ilirske Narodne Novine znale reći. Odlučno je odbio St. Mlinarić dokazivanje Madžara, da su Iliri naseljenici,[137] ali nikako se nije moglo Madžarima i protivnicima hrvatskoga ilirstva izbiti iz glave, da ilirizam u političkom pravcu ne ide preko međa državnih. Sloveni u Ugarskoj se nijesu mogli zaštićivati od madžarskih podmetanja, da oni idu za političkim „slavizmom". Za to su slali u njemačke novine, osobito u „Augsburger Allgemeine Zeitung", dopise, kojima su oprovrgavali madžarske tvrdnje i ujedno dokazivali, kako je nepravedan onaj zakon iz 1840. god. o madžarskom jeziku. Na madžarskoj su strani držali, da su te njemačke novine plaćene od ruskih „propagandista", da bi uzimale Slovene u obranu. I u Zagrebu su dopuštali, da se u novinama štampaju članci Čaplovićevi i profesora Rumy; onda je to Madžarima bio novi dokaz, kako bečka vlada podupire hrvatske Ilire i panslavističku propagandu. Nema načina, kojim se nije kušalo madžarskomu narodu dokazati, kako Slovaci samo za to odbijaju madžarski jezik u crkvi i u školi, jer ih vode drugamo ciljevi, a ne k ojačavanju

države. No Madžari su postajali gospodarima nad ostalim narodnostima u Ugarskoj. Pače i sami Srbi, koji nijesu nikako bili u vezi s madžarskim protestantima, iđahu Madžarima u susret u navalama protiv Slovaka. Srbi su imali svoje dvije gimnazije, u Novom Sadu i u Karlovcima, pa su u obje 1841. god. zaveli katedre madžarskoga jezika i literature, ali nijesu osnovali katedre srpskoga jezika.[138] Madžarima je to dobro dolazilo, jer mišljahu, da im uza svu žilavost Slovaka ne prijeti pogibao toliko od Slovaka, kod kojih će ići novi proces rastvaranja što silom što milom, koliko im smetaju hrvatski Iliri. U čemu su bili pravi uzroci neprijateljskoga mišljenja između Madžara i hrvatskih Ilira, daleko jači uzroci nego li kod ikoje narodnosti Ugarske, to se razbira iz ovoga.

Hrvatsko je svećenstvo dobro uviđalo iz rasprava o protestantima u posljednjem saboru, da će Madžari prije ili poslije napokon prodrijeti sa svojim zahtjevima i dopustiti potpunu jednakost svakoj ispovijesti vjere. Tad će odzvoniti i onoj ogromnoj vlasti, što je ima svećenstvo u narodu. Iliri još ni u kojem slučaju nijesu izjavili svoje mišljenje, pristaju li ili ne pristaju uz ove madžarske vjerske reforme. Taj muk im je doveo u tabor svećenstvo. Ništa nije smetalo, što su prvi bili protestanti, te su pokazali Gaju i njegovim drugovima, kojim im je putem ići. Još su uvijek voljeli onoga, koji je narodnoj prosvjeti davao novoga života, nego li one, koji su narodima po svojim zakonima htjeli da spriječe i u samoj crkvi Bogu se moliti materinjim jezikom. I to će biti jedan od glavnih uzroka protivnosti Madžarima na strani svećenstva, što se bojalo zakona o madžarskom jeziku; pa uzevši onda, ako taj zakon počne vrijediti i poslije deset godina u Hrvatskoj, koliko li će biti svećenika, kojima će to pripraviti najvećih neprilika! —

Mi znamo, da bečka vlada nije bila prijateljica zakona o madžarskom jeziku. To su razumjeli i hrvatski časnici. Iliri su bili, kako je već razloženo, otvoreno protivni madžarizaciji bilo u kojem kraju i kod koje narodnosti. Da su radili svim dopuštenim javnim i otajnim pomagalima protiv onih, koji su ikako naginjali madžarskomu jeziku u Hrvatskoj, to je posve razumljivo iz samoga prosvjetnoga programa ilirskoga. A kad je tako, gdje bi onda drugdje moglo da bude mjesta hrvatskim činovnicima nego u ilirskom taboru? Uzme li se na um nepoznavanje madžarskoga

jezika, strah pred njegovim uvedenjem u urede i briga za život, onda su, kad nema drugih interesa, morali biti svi javni faktori u kolu onih, koji su radili, da ostane, kako je i bilo — kod latinskoga jezika, ili da mjesto njega dođe domaći „hrvatsko-slavonski" govor. Ne će biti krivo, ako se reče, da je Ugarska u svojim težnjama pokazivala put Hrvatskoj, kako valja raditi, ako se što želi postići. Mlađi su ljudi, bar nekolicina, ozbiljno razmišljali o čitavom istorijskom i savremenom položaju svoje domovine, pa su shvatili situaciju onakvom, kakva se od godine do godine stvarala, ali nikako na korist hrvatskoga kraljestva — o čemu su u ostalom svi u Hrvatskoj bili uvjereni — i koje onda čudo, da su mlađi nastojali kod starijih prodrijeti s uvjerenjem o potrebi reorganizacije i potpune zaštite ravnopravnosti Hrvatske spram Ugarske.

Koliko je trebalo poticanja kod Hrvata, koliko je trebalo uvjeravanja i upućivanja, ako itko, to je najbolje znao Gaj. Za to on i imajući na umu ciljeve svoga rada ne žaljaše nikamo skoknuti, da se i opet jednim korakom naprijed pokroči u narodnome razvoju. Lako je mogao svojom rječitosti uvjeriti i onako uznemirivane duhove, pa ih dovesti u svoje kolo. Poznato je, da je na svim stranama Hrvatske i Slavonije odmnijevala „Još Hrvatska nij' propala", a tko je god tu pjesmu pjevao, svaki je znao, da se i današnje stanje probuđene svijesti i narodne spoznaje ima zahvaliti samo Gaju i njegovim novinama. Ono mišljenje, da Gaj kao urednik i izdavač sam upravlja svojim novinama, da ih on vodi bijaše još čvrsto, a to je njemu olakšavalo utjecanje na politički život Hrvatske. Eno na 1. rujna 1841. bijaše izbor časnika u križevačkoj županiji. Novine javljaju (br. 71.), da je „narodna naša stvar lijepo proslavljena bila". Izbor je vodio vrhovni župan i prokancelar Ljudevit Bedeković. Na izbor je došao i Gaj. Poslije izbora priredio je slavu vrhovni župan i napijao zdravice narodnim jezikom. Napio je zdravicu i „našemu opće štovanom gospodinu doktoru mudroljubja Ljudevitu Gaju", a on mu je zahvalio i izrekao svoj program: „Da Bog poživi konstituciju ugarsku, kraljevinu horvatsku i narodnost ilirsku!" Koji su bili nazočni, zahvalili su Gaju, jer su shvatili njegove riječi kao program izrečen u svečanome zboru. Dopisnik (po svoj prilici Ljudevit Vukotinović) tumači Gajeve riječi u ovom smislu:[189] „Neka svaki protivnik ove riječi dobro promisli i rasudi, i neka znade, da je gospodin Gaj

sve, sve ono izrazio, što pravi Ilir misliti, hotjeti i činiti imade! Nama ne treba da namjerenja naša sakrivamo, nego da očito kažemo cijelomu svijetu, kakva načela imamo. — Neka nam predbacuju knutu rusku, Iliriju njemačku ili kovarstva demagogička — mi činimo pravo i branimo konstituciju, kraljevinu našu i narodnost našu, koja, ako ilirska ne bude, propasti mora! Oni, koji misle, da smo mi slijepi, bijesni dušmani Madžara, mogu to zapamtiti, da ćemo se mi u onaj čas, u koji oni prestanu biti protivnici našega jezika i municipalnih naših prava, š njimi čvrsto sjediniti.. Ali svakomu svoje.. tako Ilirom in regnis adnexis, kako i Slovakom u svojoj Panoniji".

Ova izjava, koja je nesumnjivo došla u novine s Gajevim i Bedekovićevim znanjem, donese pobude i za druge hrvatske županije. Pripovijeda se na ime još dalje u tom dopisu, da su Križevčani priredili podoknicu svome vrhovnome županu, pjevali mu pjesme, na što ih je on sam poticao. Isto tako slavljahu i Gaja. A najveći kapital imao se izvaditi iz svega toga za domorodnu ilirsku stvar, kako se razbira iz ovih riječi: „Nadati se možemo za cijelo, da će preuzvišeni gospodin prokancelar i vrhovni naš župan, koji je uvijek i u opće kao dobar domorodac i pravi Horvat poznat i štovan bio, dobra ponjatja o narodnoj našoj ilirskoj stvari sa sobom na mjesto visokoga svoga zvanja ponijeti. On će, pravednost našega svetoga posla poznavši, braniti i čuvati milu domovinu našu, koja će njega kano biser u krunu svojih slavnih muževa metnuti". Kad su Iliri mogli da među svoje ljude ubrajaju prokancelara svoga, a to se iz ovoga dopisa posve jasno vidi. sasvim nam je razumljivo, da su im onda i krila mogla da porastu, pa da nastoje i u drugim županijama da provedu izbore po svojoj volji. Ne vidi se, da li se u Hrvatskoj znalo, da je Beděković bio glavna zapreka onoj odredbi pravila „madžaromanske kasine", po kojoj bi se madžarskome jeziku imala širom otvoriti vrata za Hrvatsku. Ako je on to doista učinio, kako se sačuvala vijest u madžarskih pisaca,[140] pa ako su to Iliri znali, onda je po gotovo njihov zanos bio posve opravdan, jer je on po svojem položaju kao potkancelar mogao mnogu sumnju odvaliti s ilirstva hrvatskoga.

Protivnike ilirstva u Hrvatskoj, a onda i drugdje, mnogo smetaše, što su Iliri znali da ovako uđu i u političku akciju. Ilirske su se pjesme eto orile kod županijskih izbora, a novine su raz-

glašivale pobjede domorodaca upućujući k tome u nedužnom obliku svoje čitaoce u one stvari, koje su bile na brizi Madžarima i njihovim prijateljima u Hrvatskoj. Rodoljubi su u provinciji doznavali preko novina daleko prije, što se gdje radilo, nego bi to ikojim drugim načinom moglo biti. No dok se onako doznavalo, što se u domovini radi, novinskim su se člancima upozoravali prijatelji narodnoga posla na sve one zapreke, koje bi mogle gdje da izbiju na javu i spriječe patriotični rad. Odbijanje nasrtaja na ilirsko ime dopuštaše i sama censura, a Iliri, ako i ne izlažahu posve jasno sa svim svojim nakanama pred široki svijet, ipak objavljivahu neke glavnije svoje težnje. Mnogo su ilirske pjesme prinosile samome sumnjanju u čitav posao. Već u 1836. god. bilo je kojekakvih glasova o ilirskim davorijama. Tužbe su došle i do vlade, koja je zatražila od hrvatskoga bana istragu u toj stvari. Osobito se mnogo udaralo na poznate „Glogovkinje", što ih je Gaj izdao već 1835. god., kao na buntovničke pjesme.[141] Zahvaliti se imade samo Madžarima i onomu zakonu o madžarskom jeziku, da su se počele stvari drukčije shvaćati. Protiv Gaja i ilirskih pjesama se nije uspjelo: vlada ih nije zabranjivala, a nije zabranjivala ni drugih znakova, koje su od sad u svakoj javnoj prilici isticali Iliri kao svoje osobite znakove. Što se nije postiglo tužbom na pjesme, to se htjelo postići isticanjem panslavizma i prigovorima na samo ime Ilir.

Tko je napisao članak „Ilirske pjesme i protu-Iliri" u novinama,[142] morao je dobro poznavati čitav položaj i ilirstva i njegovih protivnika. Iz toga se sastavka vidi, da su neprijatelji Ilira nastojali naći izliku, pod kojom bi se Iliri mogli optužiti pred dvorom „kao nekakvi politički zakletnici", koji hoće da Hrvatsku i Slavoniju s austrijskim provincijama Kranjskom i Koruškom spoje i da se odcijepe od krune ugarske. U Zagrebu se mislilo, kako se razbira iz toga članka, da ta tužba nije uspjela; za to su se protivnici uhvatili „sveslavjanstva", koje se tako snažno odsijeva u „Danici", i to baš u pjesmama. Znajući valjada konačnu sudbinu tužbe protiv „Glogovkinja", pisac u novinama jednako odbija tendenciju i drugih pjesama iz „Danice", da bi one bile što drugo, nego pjesnička sloboda; nikako ne dopušta, da se u njima ogleda „licentia politica". Pisac odbija misao osobita naginjanja prema Rusiji time, da pjesnici ne misle na politiku; jer kad bi htjeli da se upregnu pod kola ruskoga carstva, ne bi ni-

kako u svojim pjesmama spominjali Poljske, budući da se znade, kako su Poljaci najveći protivnici Rusiji. — Tim svojim dokazivanjem mogaše ilirstvo da odbije tumačenje ilirskoga pokreta spram oblasti; ali za domaći svijet, koji je tek iz novina doznavao za rad i misli vođa ilirskih, bijaše ovo nejasno, neodređeno tumačenje. Dođu li veće neprilike, onda se svijet ne će moći snaći u situaciji i mjesto jedne neprilike, nastat će ih više. Mi razumijemo ovu borbu, mi razumijemo ovo pisanje. Snaga ilirstva tek počinje zadobivati kod kuće svoju vrijednost; ilirstvo je tek sad u 1841. godini započelo svoj pravi rad, a posve jasno kazati sve svoje nakane protivnicima, moglo bi omesti gdjekoji potrebiti javni uspjeh.

Do sad su novine, kako vidjesmo, najviše samo spominjale, gdje se što radilo i kako se radilo. Pisci u novinama upoznaše iz razvijanja događaja, da je njihov rad padao na plodno tlo, počeše i dalje misliti: počeše širokoj javnosti davati pravac, kako treba da se radi, hoće li se doći do uspjeha. Što je „Danica" širila u književnom pogledu, to su Ilirske Narodne Novine počele od 1841. god. raditi u političkom pravcu. Koliko se takvim poticanjem može postići, nijesu trebali da daleko zahvaćaju, dosta je bilo pogledati na uspjehe madžarske štampe. S njome su računali ne samo kod kuće domaći i narodni ljudi, već i sama vlada. Jedan put shvaćena vrijednost i snaga štampe nije se mogla više nikad potpuno zatomiti, pa ni u Hrvatskoj. Samo je nevolja bila, što je u nas bilo sve i na tom polju diletanat, koji se nije mogao u velikoj zbilji snaći i poći putem, što ga je sam novi život određivao; mjesto mira i trijezna uvjeravanja i upućivanja, razvijale su se polemike, koje su nama otkrivale misli prvih novinara i radenika na političkom i kulturnom polju u njihovoj obrani, ali nijesu upućivale onih, koji bi morali doći na pomoć onako, kako bi izvan diletantizma moralo biti.

Prvi, koga nalazimo u novinama s potpisom, a hoće da se dosadašnji način rodoljublja prometne u rad, bijaše Ljudevit Vukotinović. U siječnju 1842. god. počeše izlaziti njegove „Zimske misli" u novinama. „Mi u konstitucionalnom kraljestvu živimo — piše Vukotinović[143] — možemo daklem a i moramo udionici biti vijećanja, koja se u naših poslovih drže. Kod nas ne ima Cicerona, Demostena, ni Danteā, Mirabeauā, niti Broughamā, O' Connellā, niti Nagy Palā niti Deakā . . . A za što ne ima? . . Za to,

jer nitko ne misli ni dan prije nego će u spravište ići, što će se pretresti, šta će i sam predložiti, što li govoriti ... svaki nepripravan dođe i sjedi tamo mudra i pametna lica, nu mučeć juxta illud: qui tacet, philosophus manet. Krepki, vatreni i opširni govori čuju se tek po vijećanju, kad je već prekasno ... Tako prolazi ljeto po ljeto, domovina gine i drugi ustaju, da nam gospoduju ... Narodnost ne stoji u tom, da koji u narodnu kavanu ide, da čitaonicu samo polazi, i na balu, koji pravnici ili mladići urede, narodne boje nosi, tamo njemački tanca i njemački krasnomu spolu dvori". I to sve amo ide osim njemčarije, ali to je „gola haljina, u kojoj se narodnost izjavljuje. Pod haljinom treba da čvrsto, zdravo i junačko srce tuče — inače zaludu su nam svi trudi naši. Pravo je daklem domoljublje: postojano trsenje narodu svomu u svakom obziru koristiti". Dalje govori o klubovima u različitih evropskih naroda; u Hrvatskoj ih ne smije biti, a i ne treba ih ... „kamo sreće, kad bi naši časnici i drugi muževi koji nešto upliva u politica i juridica imadu, samo klupu kod kuće imali, kud bi se kad kada posadili i dobro sve ono protresli i promislili, o čem će se sutra za zelenim stolom raditi ... Ova malena iskrica moći će cijelu lomaču upaliti; koji hoće da ju razumije, moći će se zimi pri njoj razgrijati."

Ovo je bilo kolo, što su ga Iliri zaigrali 1841. god. u javnom životu. Spomenuto je, kako je Gaj odnio slavu kod križevačke restauracije. Iz spisa ne razbiramo, tko ga je onamo doveo i pozvao, ali iz rezultata razabiramo, da je i njegova nazočnost mnogo utjecala, da je u izboru sve išlo na dobro za ilirsku stvar. Što se ovdje započelo, to se drugdje jače provodilo. Vukotinovićeve misli o radu kod „zelenoga stola" mjesto kod „bijeloga stola" počele su nešto prije njihova štampanja dobivati života.

U županijskim skupštinama.

U Ugarskoj su županijske skupštine postajale sve živahnije i burnije, jer je samosvijest i ponos Madžara svakim danom dobivao nove građe, da se u što većem stepenu pred svijetom pokaže. Madžarske su županije po novom zakonu o madžarskom jeziku počele dopisivati sa svim oblastima, pa i sa hrvatskim županijama, madžarski. No to nije bilo jedino. Kad su hrvatske županije madžarskima pisale latinskim jezikom, što je za Hrvatsku

bio službeni jezik, madžarske su županije vraćale ovakva pisma i zahtijevale, da se njima dopisuje madžarski. Od hrvatskih i slavonskih županija sve su se jednako držale zakona; jedini je izuzetak bila županija srijemska. Iz „Pesti Hirlapa“ su doznali Hrvati, da srijemska županija, koja je dalje od Ugarske nego virovitička županija, dopisuje madžarski s ugarskim županijama, što je donekle ublaživalo žalost Madžara nad očitim otuđivanjem Hrvata.[144] Javno se oglasila prva požeška županija, da joj je tolnanska županija neko pismo „latinskim jezikom pisano neotvoreno natrag poslala zahtijevajući, da joj Požežani madžarski pišu“. To je bilo dojavljeno križevačkoj županiji, koja je „s velikom žalošću“ razabrala nakane madžarske. Požeška se županija potužila u predstavci na kralja protiv ovoga postupanja i zamolila je križevačku županiju, neka na najvišem mjestu podupre njezinu pritužbu. Križevačka je županija prihvatila molbu i pridružila se Požežanima uz zaključak, „ako bi se u isti slučaj po braći madžarskoj postavljeni vidili, da bi madžarske dopise istim načinom neotvorene natrag pošiljati morali“. U isti čas, kad su Hrvati doznali za ovaj zaključak križevačke županije, doznadoše i to iz madžarskih novina, da je baranjska županija javila onoj u Virovitici, da će joj u buduće latinske dopise povratiti neotvorene, ako ih ne uspiše madžarskim jezikom.[145]

Prije ovih vijesti ne nalazimo što slično u novinama; no kako su tekle županijske skupštine i kako su dolazili kojekakvi prijedlozi baš u pogledu jezika sad ovdje sad ondje, dade se kao posve sigurno zaključivati, da su članovi nove „kasine“ u Zagrebu nastojali da spriječe ilirski razvoj, ali da stanu na put i onim Hrvatima, koji su htjeli da štite svoja stara municipalna prava, a nijesu posve otvoreno pristajali uz ilirsku struju. Stvorene opreke između dvije stranke, koje su morale nastati iz ovakvih prilika, u svakom su času bile kadre otvoriti potpuni jaz među strankama, a ilirsku stranku posve otuđiti od Madžara.

Prvaci su ilirski već poodrasli i čekali svaku priliku, da se pojave kod „zelenoga stola“. Županije su radile u svojem krugu, i kako im je zakon davao dosta veliku autonomiju, mogle su o mnogim stvarima same odlučivati. Neko je nerazmjerje postojalo u zastupanju hrvatskih i slavonskih županija u zajedničkom saboru. Sve tri hrvatske županije birahu u svome „velikom spravištu“, t. j. u saboru u Zagrebu svoja dva izaslanika u požunski

sabor; slavonske pak županije, nezastupane u Zagrebu šiljahu direktno svaka svoja dva izaslanika. Ovaj stari način zastupanja kraljevina Hrvatske i Slavonije htjede promijeniti veliki župan varaždinske županije grof Aleksandar Erdödy. On je upitao skupštinu: treba li, da se dosadašnji način zastupanja varmeđa horvatskih na državnom saboru ugarskom promijeni i da se onaj način, koji u ugarskim i slavonskim varmeđama (t. j. da svaka županija šalje po dva zastupnika), i kod nas uvede? Što se htjelo tim prijedlogom da postigne, to je bilo jasno vođima ilirstva. Ovi su shvatili ovu stvar vrlo ozbiljno, upravo onako, kako je ozbiljna i bila. Duh nove „kasine" bijaše očit; stati mu na put u samome početku, bijaše zadaća Ilira. Novine priznaju, da se zanimanje pokazalo u osobitoj mjeri, a rezultat je vijećanja mnogo zanimao i madžarske novine.[146] Došlo je dosta ljudi na skupštinu, osobito iz Zagreba, odakle je došao i Ljudevit Gaj sa svojom družbom „u srpskoj" ili ilirskoj odori, svi s crvenim kapama, na kojima bijahu srebrne vrpce i grb u prilici zvijezde i polumjeseca izvezen. Da ne idu onamo samo kao obični korteši, potražiše punomoći „prostih plemića". (I oni Hrvati, koji se nijesu približili ilirstvu, kako i Madžari, držahu, da su Iliri ove znakove uzeli za to, da privabe k sebi onaj ilirski narod, koji je živio pod turskom vladom). Madžari isticahu, da je Gaj sa svojim prijateljima u Varaždinu doveo svakoga na skupštinu, tko je mislio s Ilirima. Rasprava se otegla na 6 sati, a raspravljalo se dosta žestoko. Prijatelji velikoga župana nastojahu protivnicima dokazati, da se taj prijedlog ne tiče narodnosti, već da se tim hoće da uredi reprezentativno pravo. Straha pred tim ne treba imati, jer se varaždinska županija nije još nikada do sad ogriješila o ustav, pa se ne će ni oni sad. U 1839. god. bila je županija predložila hrvatskom saboru, neka preuredi svoje zastupstvo. On to nije učinio, pa će sad pokušati na zajedničkom saboru. Prijatelji ovoga prijedloga dokazivahu za čudo, da Hrvatska nema svoga ustava, a što ima konstitucije, to je ima samo poradi društva s Ugarskom. Ako nestane veza između jedne kraljevine i druge, onda će svega nestati. Dapače se isticalo u skupštini (neki N. F.), da može biti narodnosti bez jezika. Protivnici ovoga prijedloga isticahu, da je nezakonito predlaganje jedne županije, jer ovakvi prijedlozi moraju doći u hrvatski sabor, pa ako ih on prihvati, tad se nitko drugi, ni zajednički sabor, ne smije miješati u ovakve domaće poslove.

Ilirske Nar. Nov. (1842. br. 18. str. 69.) osvrću se na raspravu i kažu, da je bila veoma žestoka i zanimljiva, „budući da su branitelji horvatske narodnosti, koje izvanredna većina podupiraše, veoma vješto i očevidno dokazivali, da ovaj prijedlog, kad bi se primio, ne bi ino bio, nego uništenje narodnoga njihova života, svih njihovih privilegija i municipalnih prava, i da bi konačno stopljenje s Ugarskom i tako i političko samoubojstvo za sobom povuklo, budući da se hrvatske varmeđe do sada od više već stoljeća pri ugarskom saboru nisu vlastitimi poklisari zastupljivale, nego takovimi, koje je općenito državno spravište kraljevine Dalmatinske, Horvatske i Slavonije kao poklisare odabralo. I ovi tamo ne samo što su udionici ugarskoga zakonotvorstva, u koliko se poslovi zajedno i na Ugarsku i na Horvatsku pretežu, nego su i osobito držani općenite koristi svih stanovnika ovih pokrajina čuvati i biće i cjelokupnost rečenih kraljevina, prava i slobode svoje domovine braniti; za to bi se, kad bi se pojedinim horvatskim varmeđam zastupnici dozvolili, gori navedeno zaista narodno horvatsko zastupljenje posve ukinulo, i tad bi se pojedine usamljene varmeđe horvatske kao i ostale ugarske varmeđe smatrale, niti bi ikakvoga upliva glede narodnosti i municipalnih svojih prava imati mogle. Istina ovih riječi tako je jasna bila, a vrhu toga primjer od slavonskih varmeđa tako je koban bio, da se i pored najžešćih upora suprotivne stranke, koja je, na broju istina malena, većinom iz rođenih u Horvatsku preselivših se Madžara ili takovih sastojala, koji su u savezu s Ugarskom ili pod uplivom Madžara živu; nu tim se i čvršće držala, što se nije ustezala i nekom sistemom od strašila groziti se". Ističe se, da u skupštini stranka, „koja je narodnost branila, niti je madžarski narod riječcom jednom uvrijedila, niti o razriješenju veza, koji Horvatsku s Ugarskom skopčava, išta spomenula; dapače cijelo se vijećanje od ove stranke s umjerenošću i čašću vodilo, što se o protivnoj, tako zvanoj stranki od stapljanja reći ne može, koja je toli drzovita bila, da se je proti pojedinim osobam, državnomu spravištu i Horvatskoj pogrdnimi, a proti nekojim, s našom vladom oprijateljenim državam, uvrednimi i nepristojnimi izrazi služila". — Moralo je biti i takvih govornika, koji su isticali potrebu uvedenja madžarskoga jezika, jer inače ne bismo mogli razumjeti, kako je pala izjava sa strane Ilira, da vole biti robovi, ako ne mogu biti slobodni Hrvati.[147] Da je ilirska stranka ovu izjazu pri-

mila s velikim zanosom, svjedoče nam i domaće i madžarske novine. Protivnost madžarskomu jeziku morala je biti velika, jer to Madžari isticahu s velikom snagom.[148] Ilirska je stranka pobijedila i srušila prijedlog velikoga župana zaključivši, da se to pitanje, koje se tiče života ove kraljevine, ne može pretresati u županijama, već da se ima sabor zamoliti, neka uredi način zastupanja kraljevine Hrvatske.

Što je ovako izašla cijela ta stvar, ima se pripisati i skupštini varaždinske čitaonice u isti dan. Mnogi su došli k ovoj skupštini iz Zagreba, Karlovca i Križevaca, pa su onda utjecali i na samu županijsku skupštinu. Našli su se taj dan u Varaždinu Drašković, Gaj, Herman Bužan i drugi poznati već Iliri; njihova je nazočnost bila od velike pobude i za politički rad, što je samo donosilo pobjedi ilirske stvari u županiji.[149]

Time su bile dvije stranke već gotove; one su zašle u borbu jedna s programom, da će štititi konstituciju, a druga da će štititi konstituciju i dopuštati njezino savremeno razvijanje, ali da će, u ovakvim prilikama, paziti na narodnost daleko više nego li na samu konstituciju. Ova je ilirska stranka prihvatila to u svoj program, držeći se riječi grofa Széchenyi Ištvána, da bi se volio priklopiti geniju narodnosti nego li geniju slobode. U tom su Iliri bili samo učenici madžarskih rodoljuba, koji su ono već u posljednjem zajedničkom saboru na usta Deakova izjavili, da se izgubljena sloboda može i opet zadobiti; ali kad se izgubi narodnost, koja je najsigurniji temelj slobode, onda se nikad više ne može doći ni do slobode ni do konstitucije.[150] Stranci „od stapljanja“ nije bilo do toga. I u toj opreci ima se sad razvijati život hrvatskih političkih stranaka u svim županijama. Dokaz nam je za to i sama srijemska županija, koja je zapriječila jednoga skupštinara, da govori madžarski, jer madžarskomu jeziku nema mjesta u hrvatskim i slavonskim županijama. (Ilirske Nar. Nov. 1841. str. 409.).

Poslije ove varaždinske županijske skupštine postajalo je zanimanje plemstva mnogo veće za državne poslove nego li ikad prije. Da li je to bilo postignuto velikom agitacijom ili se doista i niže plemstvo samo počelo buditi, toga ne znamo iz spisa. Madžarski pisci hoće[151], da je to bilo poradi silne ilirske agitacije. U samom Varaždinu bila je 7. veljače 1842. skupština; novine se hvale, da je veoma velik broj plemića došao na vijećanje,[152] a nemalen je broj bio i slušalaca. Sam predmet vijećanja bijaše

zamamljiv. Madžarske su županije vraćale neotvorene dopise hrvatskih županija, pisane latinskim jezikom. To se dogodilo i varaždinskoj županiji od strane požunske županije. Imalo se sad raspraviti pitanje, kako će se dobiti za tu povredu zakona zadovoljština i kako će se spriječiti dalje takvo postupanje. Jasno je bilo, da tim postupanjem Madžari hoće da narinu Hrvatima svoj jezik. Metel je Ožegović dokazao, da po zakonu to ne može biti dopušteno, a dokazivanje jednoga skupštinara Madžara, da onaj zakon o originalnosti madžarskoga jezika vrijedi samo za Hrvate, još je više ogorčilo županijske skupštinare. Rezultat je bio, da se županija potužila pred kraljem na ovo postupanje s molbom, neka kralj uredi, da madžarske županije poštivaju zakone. Metel Ožegović iznese još jednu povredu zakona sa strane zajedničkih oblasti. Zahtijevali su se na ime prijevodi svih dokaznih spisa i u juridičkim stvarima, ako su bila pisana hrvatskim jezikom. Da se i tomu doskoči, zaključila je skupština poslati predstavku. Županija je zaključila postaviti prevoditelje madžarskih spisa, a to neka učine i Madžari za latinske spise.[153]

Iz intimnijega života ne znamo, kako je bilo u drugim županijama. Da je bio svuda mir i da nije bilo zadjevica između ilirske stranke i „stranke od stopljenja", ne da se ni misliti. Kad bi to bilo, onda ne bi stara konstituciona stranka u Agramer politische Zeitung (1842. br. 18.) davala ruku pomirnicu ilirskoj stranci, i to u članku, za koji su držali, da je namijenjen bio madžarskim novinama „Hirnök", gdje je i izišao, ali na adresu Ilira. Odgovor na taj članak u Ilirskim Narodnim Novinama (1842. br. 22.) oglašuje, da je borba između Madžara i Hrvata tek započeta, a riješit će se na prvom zajedničkom saboru. Ilirski pisac članka odgovara protivniku za miroljubivost Madžara time, da su oni htjeli Hrvate svojim člankom zakonskim o jeziku odsuditi na smrt, od koje je život ilirskoj narodnosti produljen samo milošću kraljevom. Potpuno je zadovoljeno kraljestvu hrvatskomu, kad šalje samo dva poslanika na zajednički sabor, jer oni imadu apsolutni „veto" u onim stvarima, koje se protive municipalnim hrvatskim pravima. Tko hoće da drukčije shvati položaj hrvatskih izaslanika, taj ne želi dobra Hrvatskoj. I za to, dok se nađe onakvih prijatelja ilirskih, kakvi je onaj pomirnik u Agramer Zeitung, ne će ostati Hrvatima drugo, već u kralja tražiti zaštite. — Po ovom članku razabiramo, da nije bilo mira nigdje, već se

svud osjećala pucnjava, koja će se jedan put prometnuti u grmljavinu.

Odbijanje latinskih dopisa hrvatskih županija od strane madžarskih oblasti bijaše uvijek nova vatra za raspirene strasti. Zagrebačka županija nije sedam godina birala nikakvih časnika. Vrhovni župan zagrebački Nikola Zdenčaj najavio je dne 14. ožujka 1842. god. restauraciju činovništva. Rodoljubi su taj glas pozdravili s velikim veseljem. jer su nakanili u ovoj najvećoj županiji postaviti na upravu ljude narodne, ljude, koji će razumjeti novi pokret i nove narodne potrebe. Dakako da se u toj skupštini povela riječ o prijavama drugih hrvatskih županija, kojima su madžarske županije vratile latinske spise neotvorene. S velikim je priznanjem primljena predstavka Varaždinaca na kralja u tom poslu — ta bili su može biti isti ljudi i ovdje i ondje, — pa je i zaključeno poslati ponovnu predstavku na kralja, a isto tako ovo postupanje dojaviti drugim hrvatskim županijama. Ističemo ovdje, da je zagrebačka županija tražila gradnju željeznice iz Beča preko Ugarske na Zagreb i Rijeku, mjesto gradnje iz Beča na Trst. Veoma je znamenita bila pojava kod raspravljanja o načinu glasovanja kod prve restauracije, a znamenita je bila za to, jer se iz nje vidi, da su Iliri u zagrebačkoj županiji najprije mislili utrti put demokratizmu. Radilo se o tome, hoće li samo nazočni plemići smjeti glasati, ili će i neplemići. ali dakako odlučniji, smjeti utjecati na županijski izbor. Dobar dio bio ih je za ovo posljednje, samo kad ne bi bilo došlo kraljevsko riješenje, kojim se pojedinim županijama u Ugarskoj i Hrvatskoj zabranjivalo dirati u stare odredbe bez sabora, i sigurno bi se i neplemićima bio otvorio put do utjecanja na županijske izbore. „Matica Ilirska“ bijaše baš nedavno osnovana, pa je rodoljubni župan Zdenčaj pozvao članove, neka što više prilažu za to novo društvo.[154] Duh narodni je posve očit već i po imenovanju Danila Rastića, potpukovnika u ličkoj graničarskoj regimenti, prisjednikom županijskim. Taj vrli domorodac zahvali za tu čast narodnim ilirskim jezikom, što je skupštinarima još više godilo.

Ne bi bilo vrijedno ni spominjati, kad ne bi bilo političkih jakih agitacija protiv ilirstva, da je zagrebačka vojnička glazba svirala neke ilirske pjesme na javnom koncertu. Madžare je to tako uznemirilo, da su se svagdje tužili kao da se kakvo osobito djelo izvelo. Prva je zapodjela tužbu požunska županija protiv

sviranja neke pjesme u Zagrebu, kojom bi se tobože vrijeđao madžarski narod. Bilo je to tako, da je za jednoga koncerta glazba domaće zagrebačke pukovnije baruna Göllnera svirala ilirsku davoriju; netko je to dojavio madžarskim županijama, koje su zahtijevale u osobitoj predstavci od kralja zadovoljštinu, da se pukovnik Gollner makne.[155] Da bude stvar još zamršenija, zaladska je županija poslala ovu tužbu srijemskoj županiji, pa se i ona pridružila tužbama madžarskim i time osudila svoju braću u Hrvatskoj, na što su se u novinama ljuto potužili (1842. br. 29. str. 113.). Prema vijestima novina umiješala se u tu stvar i varaždinska županija i osudila svu tu hajku gledajući „kako zlobni neki ljudi i nedužne stvari izopačuju i zlo tumače“, čime se „samo sloga i jedinstvo među narodi bezobzirno smućuje i ukida.“[156] Veliki sudac križevačke županije nazvao je čitavu tu galamu poradi jedne pjesme „bandistica“ i odlučno odbio tvrdnju, da naš narod hoće da grdi Madžare. „Za to morat će svaki domoljub ispovjediti, da mu je žao, što Madžari takovo sjeme siju, koje dobra ploda donijeti nikada ne može.“[157] Koliko je još ta stvar s glazbom podigla prašine u zajedničkom saboru, to će se poslije čuti.

U ovakvim prilikama nije čudo, da se u Hrvatskoj pazilo na svaki korak, što ga je tko preduzimao. Ilirska je strana bila već moćna; rodoljublje se uselilo u sve hrvatske županije, i najveći dio plemstva i gospode bijaše na strani ilirskih vođa. U križevačkoj je županiji stvorena takva situacija, da se moglo reći: to je prva tvrđa ilirstva. U županijskoj skupštini od 18. travnja 1842. pokazivao je barometar narodnosti naše — da govorim riječima dopisnika Ilirskih Narodnih Novina[158] — vrlo lijepo vrijeme, jer je jednodušno bez ikakva prigovora ma s ičije strane bila prihvaćena predstavka, što ju je sastavio Franjo Žigrović na obranu prava i slobode Hrvatske. Po ovoj jednodušnosti, ističe dopisnik za križevačku županiju, „mi stojimo kao stijena na međi od Ugarske i velimo; „dovde i ne dalje!“ Ako bi se novomu duhu i novome radu u Hrvatskoj htjelo ma s koje strane stati na put, Križevčani će sve otklanjati i odbijati idući naprijed s duhom vremena i s potrebama narodnosti. Spomene li se, da je sad već dozrela čitava osnova rada kod hrvatskih rodoljuba, bit će razumljiv glas, da ne očekuju „ništa pouzdanije, nego da braća njihova Madžari osvjedočeni jedan put o stalnoj nepromjenljivoj

odluci Horvata, da na gadno odnarođenje svoje nikada i nipošto pristati ne ćeju, — odustanu jedan put od zaludne i nekorisne te borbe, za da oba naroda, uklonivši dosadnu tu raspru, sile svoje na unapređenje sreće, blagostanja i slave općenite domovine sjediniti mogu!“[159] Već se naslućivalo, do čega će doći, kad u članku „Pitanja sadašnjosti“ (Ilirske Narodne Novine 1842. str. 143.) čitamo, da nekoga Hrvata „neopisani strah obuzima, kad na toliku gomilu od smutnja i raspra pogled baci i kad tek opazi, da se svi glasovi zahtijevanja, želja i tužba javno jošt ni podigli nisu, nu koji će se do mala grozovitije nego ikada podignuti. Neka svaki bdije i marljiv bude za pravo — ne stranaka, nego za pravo stvari, koja je stvar pravednosti i čovječnosti.“

Još je jedna pojava ove godine izbila na javu. Članovi nove „kasine“ u 1841. god. nemahu svojih novina u Hrvatskoj, za to su i dolazili glasovi o njima u Zagreb tek preko madžarskih novina. Sa svojim novim novinama nijesu htjeli da izađu pred svijet. Zagreb je mladež činila ilirskim i narodnim gradom; društveni život bijaše germanski; žene, osim rođenih Hrvatica građanaka, bijahu većinom uzgajane njemačkim duhom. Među učiteljicama, kojih je bilo razmjerno dosta, bijahu tek dvije tri, koje su znale hrvatski. Za odgajanje ženske djece u narodnom duhu javljao se učitelj ća iz Beča.[160] U takvu društvu građanskom, a po gotovo gospodskom, trebalo je nečim dobiti inače na dobru glasu u domorodnim stvarima njemački Agramer Zeitung. Taj bi list imao širiti ideje nove stranke u Hrvatskoj, jer su i konservativni stariji Hrvati uviđali, da novine ipak mogu mnogo učiniti za javno mišljenje. I doista, u prvoj polovini 1842. god. Agramer politische Zeitung počinjaše pisati tako, da se to novo „teženje tih novina od nekojega vremena“ činilo jednome dopisniku iz Karlovca veoma čudnovatim. Taj dopisnik (Ivan Mažuranić?) u svibnju isticaše,[161] da je taj list do sad branio u svakoj zgodi interese hrvatskoga naroda, ali se „sada od nekojega doba starješinstvu madžarskih novina odveć jako klanja, i stvari, koje se ovdi i kao što je općenito poznato, posve drukčije događaju, iz madžarskih listova, gdje su odveć crnimi i opakimi bojami izrisane, čitateljem svojim bez ikakovih opazaka priopćuje“. Dok je Agramer Zeitung preuzela obranu već dobro poznatih „madžaromana“ ili „madžarona“[162] i prikazivala po madžarskim novinama njihov rad u lijepom svjetlu, a rad ilirske stranke u netočnom i

ružnijem, onda je borba postala javnom, te će svaka stranka nastojati, da u svakoj zgodi protivniku zada što većih udaraca. Prva se prilika pružila kod restauracije zagrebačke županije dne 30. i 31. svibnja 1842.

Iz privatnih vijesti doznajemo,[163] da se u Zagrebu ozbiljno radilo oko toga, hoće li u županiji ostati stari časnici, ili će biti izabrani novi. Kako je ilirska stranka spremala svoje političke pristaše na pobjedu, donekle nam je jasno iz Vakanovićevih zapisa. Prvaci su se ilirski sakupljali na dogovore kod Černoga (gostionica Černy); poslije dogovora, već desetak dana prije skupštine, s glazbom dolažahu k odličnijim ljudima svirajući. Tako je bio dogovor 20. svibnja, gdje su se našli Karoly, L. Bunjevac. Gaj, Dolovčak, Babukić i drugi, pa su onda s dogovora išli s glazbom Gaju, Bunjevcu, Brigleviću i Haraminčiću. Na 27. dođe Bornemisa u gostionicu sa svojom družinom i sa glazbom, te javno reče, da je „Horvat. da je Ilir". Glazba je Ilire svakamo pratila, a u oči restauracije se nađoše u Streljani, gdje je priređena bakljada i veliko veselje. Na ovakvim su zborovima određivali, kamo će tko poći, da dovede izbornike. Gdje su korteši radili i kako su radili, to nije zabilježeno. Madžaromanska, starohorvatska, ili, kako Vakanović piše, madžaronska stranka bijaše svoju glavnu potporu našla u turopoljskom plemstvu, koje je vodio turopoljski župan Josipović, a glavni joj korteši bijahu Pisačić i Čegetek. Obje su se stranke pripravile za 30. svibnja. kad je dolazilo seljačko plemstvo u grad.

Očevidac Vakanović opisuje[164] potanko, kako je došlo do sukoba između obje stranke kod Maksimira. „Sakupiše se domorodci kod Gaja svi u surkama, tamo se podijeliše kredencionalia — punomoći. Od onud u varmeđinsku kuću", pa k misi u stolnu crkvu poradi kraljeva godovna, a onda opet u županiju, gdje se dogodio prvi sukob između Bunjevca i Pisačića. Poslije podne otidoše odbori pred plemstvo prekosavsko i moravčansko. U Sesvetama nađoše plemstvo dobre volje s crvenkapama, samo su neki iz Sv. Ivana Zeline prigovarali tim kapama. Na čelu plemstva iđaše Gaj. Kod Maksimira je ovu četu dočekao Pisačić sa svojim ljudima, udario na Dolovčaka i Stauduara, koji je onda Čegetka ranio sabljom u glavu. Seljačko se plemstvo prestraši, skine kape s glave i metne šešire, čime je pokazalo Ilirima, da ne ide više za njima. Gaj se pošao tužiti velikomu županu na ovaj napadaj.

Putem ga Pisačić progonjaše sa svojim drugovima tako, da je jedva umaknuo živ u stan županov. Oni, koji su vodili posavsko i pokupsko plemstvo, bijahu bolje sreće, jer su došli nesmetani u grad. Samo kad su u gradu htjeli da svojom glazbom dokažu svoju snagu, netko im baci kamenja na svirače i dvojicu rani, pa se sve razbježalo, a kod toga bježanja netko razbi prozore na „kasini". 31. svibnja sabraše se Iliri i opet u Streljani, odakle otidoše u gostionicu po seljačko plemstvo, da ga povedu na izbor. Crvenkape i narodno odijelo bijaše oznaka Iliraca. Kad su ih vidjeli protivnici, kako se pomakoše k stolu velikoga župana, zapovjedi Pisačić turopoljskim plemićima, da udare na Ilire. Oni se opru i „bitka se zače, koja se za pet minuta s tim dokonča, da Madžaroni svi u kuću i kojekuda raziđoše se." Vrhovni je župan bio prije za gungule ostavio skupštinu, da dovede vojsku, koja će mir čuvati. Kad su turopoljsko i dijelom svetoivansko plemstvo istjerali iz dvorišta u banskoj kući, nastade mir, Iliri Gaja digoše na ramena i nošahu ga po skupštini na najveće veselje plemstva. Uz najljepši red veliki se župan povrati u skupštinu (vojska je već otišla) i na zahtjev plemstva provede u najboljem skladu izbore bez ikakove opozicije. Izabrani su bili, dakako, narodni ilirski ljudi. Poslije izbora sviraše glazba gradom, a pred njom se vijala narodna zastava u znak pobjede. Drugi dan (1. lipnja) nastavila se restauracija, a na večer je bila bakljada s 200 bakalja, pred kojima je išao Dolovčak kao barjaktar uz sviranje građanske glazbe, a domoroci se sabrali oko barjaka s golim sabljama u ruci. Mladež školska iđaše u povorci pjevajući pjesme ilirske. Čitava povorka poklonila se Zdenčaju, grofu Lavalu Nugentu, Gaju, Benku Lentulaju, Eduardu Jelačiću, Draškoviću, Šimuniću, Oršiću, barunu Franji Kulmeru, Vakanoviću i pred katoličkim sjemeništem. Kad su obašli čitav grad, vratiše se u Streljanu i tamo položivši na barjak gole sablje zapjevaše pjesmu: Bože živi našeg kralja.[165]

Tako se svršila ova restauracija, prva u Hrvatskoj, u kojoj su se sukobile dvije stranke poradi svojih programa. Dopisnik madžarskoga lista Pesti Hirlapa iz Zagreba istaknu za turopoljske plemiće, da su svi bili privrženici „madžarske stranke".[166] Iz izjave Gajeve u Ilirskim Narodnim Novinama — da je izjava njegova, razbira se iz različitih listova prijatelja, — koji su znali, da Gaj svaki važniji članak za novine sam čita — znamo, o

LJUDEVIT GAJ.

čemu se ovdje radilo. Išlo se za tim, da budu izabrani „takovi časnici, koji bi kano pravi koreniti Horvati pored konštitucionalnih ugarskih prava jošt i naše domaće municipalne stare horvatske pravice svojim iz općenite (s Dalmatinci i Slavonci) narodnosti izvirućim domorodstvom čuvali i branili. I samo tako misleći, to jest: za općenitu narodnost, za konštituciju i municipalnost gorući Horvati jesu kod nas tako nazvani Iliri."[167] Iliri su „jedini pravi, čisti i iskreni Horvati", a njihovi su protivnici „svetoga nam horvatskoga imena usurpatori",[168] jer oni nijesu, kako bi „Világ" hotio,[169] Horvati, već izrodi, „kad Madžari od krvi nisu, ni od imena to ne mogu biti, a kako bi Horvati bili, kad su se svojoj narodnosti u opće ilirskoj iznevjerili?"[170] Da su joj se iznevjerili, pokazuju sami nazivajući se „madžarskom" strankom i radeći „za jezik, narodnost i ostale interese madžarske, ne pako za jezik, narodnost i stare pravice horvatske."[171] Ovakvih pak ljudi nijesu htjeli imati više na čelu zagrebačke županije.

Madžarski povjesničar[172] ističe, da je biskup Haulik sa zagrebačkim kaptolom dao novaca ilirskoj stranci za kupovanje plemićkih glasova. To su protivnici ilirske stranke javili odmah i u novine.[173] Iliri su odmah odgovarali, kako je bio dovršen izbor, da je protivnička stranka htjela podmititi i kupiti glasove. Gaj je u svojim novinama na prigovor podmićivanja i kupovanja glasova direktno spomenuo Pisačića, da je poslan „od kazinskoga društva" u korteške svrhe upotrijebio novaca i da su to na istrazi potvrdili neki plemići, a odbijao je prigovor o podmićivanju i kupovanju glasova s ilirske strane.[174] Mi ne znamo, kako je ta stvar stajala na jednoj i na drugoj strani, no svakako iz ovoga je jasno, da su se i u Hrvatskoj počela upotrebljavati onakva sredstva za provođenje izbora, kakva su već od 10 godina bila u običaju u Ugarskoj. A time je novo zlo navaljeno na Hrvatsku, jer je po ovakvim sredstvima nastajala demoralizacija među plemstvom, koje i onako osiromašeno iščekivaše pomoći i materijalne koristi od izvršivanja svojih političkih prava.

Poslije zagrebačke restauracije.

Posljedice su zagrebačke restauracije bile veoma znamenite za Hrvatsku. Odmah poslije skupštine, na 3. lipnja 1841. god., sastalo se društvo kod grofa Janka Draškovića, gdje je bio Gaj Stoos, Babukić, Vakanović i barun Franjo Kulmer, pa se zametnuo

razgovor i o domaćim prilikama. Barun Kulmer nagovaraše prijatelje, da sad odmah uvedu narodni govor kao jezik službeni u županijama.[175] Na 18. lipnja pisaše Gaj, da Hrvatima, osobito seoskomu plemstvu, ne treba znati, i ne će nikada trebati znati koji drugi jezik osim hrvatskoga. „a to tim manje, ako ilirskim domorodcem pođe za rukom, kao što se ufaju, da se u sve poslove hrvatski jezik uvede".[176] Sve što se dalje radilo, bijaše plod ove zagrebačke restauracije. Evo kako su u Hrvatskoj shvaćali tu restauraciju kao najglavnije djelo Gajevo. Njegova je zasluga „čin, djelo, koje je ulilo nove, žive krvi i višeg života u suhe žile ne samo hrvatskog nego i srpskog plemena, pa u najnovije doba i u žile Kranjske i Štajerske. Vaša (Gajeva) je zasluga veća nego najvećih spisatelja, jerbo lakše je perom vladati, nego činom, tako rekuć, s mačem u ruci uzdizati trule, raznježene mase k životu. Vi (Gaj) imate za štit proti svakim strijelama Vaš čin — i plod Vaše radnje. Restauracija 1842., koja je više učinila i više našem svijetu života donijela, nego sve u nas napisane knjige i knjižice."[177] Tako je i bilo. Drugi život nastade u županijama, drugi u saboru, a drugi i u književnosti.

Protiv uspjeha restauracije podigao se turopoljski komes Josipović dokazujući, da je župan Zdenčaj protiv zakona dao provesti izbore, budući da nije bilo zastupano plemstvo onako, kako bi moralo biti. I doista, turopoljska je plemenita općina zaključila na svojem zboru 7. lipnja 1842., da će na madžarske županije poslati madžarski protest i dokazati „horvatsku svoju narodnost i s nagnućem prama narodnomu jeziku matere domovine sjediniti da znadu." (Ilirske Nar. Novine str. 209b. br. 55. str. 217. opis skupštine, gdje se javlja, da su turopoljski plemići izjavili. da će čuvati svoju horvatsku narodnost, ali da vole biti Madžari nego Iliri). Ova je protestacija bila glavno uporište protivnicima ilirske stranke, jer su se nadali, da će izbor biti uništen. Nadajući se tomu, protivnici nastojahu — kako doznajemo iz vijećanja zagrebačke županije u mjesecu lipnju 1842. — da među prostim narodom zasiju nepovjerenje spram novih oblasti, jer da se dosadašnji način uprave s novim oblastima sasvim promijenio: da će se do mala u Hrvatsku uvesti kranjski (njemački) sistem vladanja, t. j. da će svi plemići plaćati poreze, da će se „od svih kopatnih predmeta danak plaćati — dalje da će se obavljena ova restauracija do koji dan uništiti i nova opet

obdržavati, i tako da se sadašnjim varmedskim časnikom nitko pokoravati ne mora.“ Nova je županijska uprava na ovo uzbuđivanje svijeta zamolila svećenstvo, da mu rastumači, što je na stvari, a svakoga onoga, koji bi širio ovakve glasove, dat će zatvoriti.[178]

Gotovo sve madžarske županije bijahu odsudile sviranje hrvatske davorije od vojničke glazbe. Sad je već tomu nevjerojatnomu uzroku uzrujavanja došla i ilirska stranka na vladu u zagrebačkoj županiji, a uzrujanost je u madžarskim županijama rasla. U peštanskoj je županiji predložio Košut, da bi najbolje bilo, da se Hrvatska od Ugarske odijeli. Košutov je prijedlog bio s velikim odobravanjem prihvaćen. Košut je svoj prijedlog tako opravdavao, da Hrvatska smeta razvoj Ugarske, a kako je više u interesu Hrvatske nego li Ugarske, da bude s ovom spojena, neka se Hrvatskoj, koja je cjeloviti dio Ugarske, dade samostalna uprava i samostalni sabor, pa neka je vodi ilirska stranka, kako hoće, samo neka ne smeta i ne vrijeđa matere zemlje.[179] Jednoglasni zaključak peštanske županije na ovaj prijedlog bijaše: „da bi polag štetnoga upliva ilirskih makinacija na Ugarsku, i polag vjekovitih prepiranja i opreka, koje domovina naša kako u obziru napredovanja, tako i osobito u razviću narodnosti, od novo skovanoga neprijateljskim simpatijam klanjajućeg se ilirizma iskusiti mora, može biti svrsi shodnije bilo, da se Hrvatska istina ne od ugarske sv. krune, nego u obziru javnoga upravljanja i zakonotvorstva od Ugarske odijeli.“[180] Ujedno je županija odlučila zamoliti ostale ugarske županije, neka ovaj prijedlog podupru, a da se sa svih strana sama stvar mogbude proučiti, izabran je odbor s osobitim nalogom, da prvoj županijskoj skupštini izvijesti o ovoj stvari. Da se u samoj Hrvatskoj stvari još više zaoštre, pisale su madžarske novine, da treba Hrvate protiv Ilira štititi, budući da je u Hrvatskoj došlo do toga, da „Iliri Horvate u vlastitoj domovini grde, jezika lišavaju, gnjetu, tiraniziraju itd.“[181] Sad je ona Kopitarova nauka došla do svoje vrijednosti, jer je i on učio Kristijanovića, da se s ilirstvom i s ilirskim jezikom kopa grob hrvatskoj književnosti i hrvatskomu narodu.

Na prijedlog se Košutov i na zaključak peštanske županije Madžari nijesu mogli da snađu; jedni su pisali za taj prijedlog, a drugi su ga osuđivali. Oni Madžari, koji su držali Hrvatsku podjarmljenom zemljom od ugarskih kraljeva, bijahu protiv ovoga

prijedloga ; oni, koji su pravno shvaćali Hrvatsku kao kraljestvo, regnum, pa bio to i „regnum pigmaeum“, držeći se svojih principa prava i slobode, bijahu za Košutov prijedlog.[182] Javno je mnijenje pretegnulo, pa su i županije po njemu zaključile protiv peštanske županije.

Košutov je prijedlog, po tumačenju Madžara, onamo išao, da zastraši Hrvate eventualnim apsolutizmom bečke vlade, u nadi, da će se Iliri prepasti i zatražiti u kralja, neka nikako ne dopusti da se odijeli Hrvatska od Ugarske. No u Hrvatskoj je bilo mnogo manje straha od bečkoga apsolutizma nego li od madžarske konstitucije, a sam prijedlog s komentarima novina izazivaše još više raspravljanja u hrvatskim i madžarskim novinama. Naše se županije nijesu obazirale na taj prijedlog za to, jer im nije bio ni priopćen, budući da su ga već madžarske županije odbile. Koiko se dade suditi po izjavama županije požeške i varaždinske, odgovor bi bio na to, da su Hrvati vjerni konstituciji, svojoj narodnosti i kralju. Varaždinska se pače županija izjavila, da ona samo „u imenu kraljestva horvatskoga nalazi poručanstvo za municipalni svoj život, ustavnu slobodu i djedinsku narodnost, i za to sva takova teženja, koja bi se preko granica izobraženja narodnoga horvatsko-slavonskoga jezika (kojega ilirsko naimenovanje, iz zakona nedokazano) pod nikojim obzirom priznati ne može, protezivala, istim načinom osuđuje.“[183] Za srijemsku županiju znamo iz Pesti Hirlapa (u prijevodu Ilirskih Narodnih Novina[184]), da je peticiju turopoljske plemenite općine protiv restauracije u zagrebačkoj županiji objeručke prihvatila, i da se nije gotovo nitko našao „koji ne bi osudio ovaj divlji ekces ilirisma“, a samo su neki bili za to, da se ne osudi zagrebački veliki župan Zdenčaj. Što se pak ilirstva tiče, to je županija zaključila ne samo u zapisniku zabilježiti, već i dojaviti svim hrvatskim i slavonskim županijama: „da mi vjerno Ugarskoj privrženi Slavonci ostati želimo, da mi nikakvo ilirsko carstvo ne poznavamo, da sve sposobne sanjke i pomame, riječju sva protiustavna gibanja ilirizma po našoj građanskoj dužnosti za grješna proglašujemo.“ Srijemska je županija uz ovu osudu ilirizma ujedno najavila, da će madžarski dopis o spoju Save i Dunava poslati svim hrvatskim županijama. Križevačka županija i grad Karlovac izjaviše potpunu slogu sa zagrebačkom županijom u čitavom odnosu spram madžarskih županija.

Moglo bi koga iznenaditi, da su se promijenile od jedan put prilike u varaždinskoj županiji, kad ne će da podupire zagrebačku županiju. Kako je u Varaždinu bilo, najbolje nam govori članak u novinama[185] „Duh u Varaždinu". „Uzmite nam komediju, i s tim ste nam i život uzeli". To je karakteristika Varaždinaca. Kad su za pogorjele Požežane htjeli priteći u pomoć, dali su u kazalištu na igranje jednu dramu u ilirskom, drugu u njemačkom, treću u madžarskom jeziku. Ovako može biti za to, jer je ilirstvo dilentantizam, a grad Varaždin svačiji više nego ilirski, a najviše njemački. U takvom društvu nije moguće bilo, da se ustali kakva osobita ideja Niti svi vođi nijesu bili posve na čistu sa svojim zahtjevima. A takvo je društvo bilo još i sad u Hrvatskoj, i takvo je društvo svakim danom čitalo u novinama, kako su Iliri upeli sve svoje sile, da poilire čitavu Hrvatsku, da utuku staru konstitucionalnu slobodu Hrvata, da sanjaju o ilirskom carstvu, da traže veza sa svim mogućim i nemogućim prijateljima i neprijateljima ugarske konstitucije. Do sad još nijesu oni miroljubivi građani znali, što je to stranačka borba; ono, što se događalo u Ugarskoj baš u županijama, bijaše valjada za njih više sramota, nego li pravi konstitucionalni život, kojega ni sami nijesu razumjeli i za koji se sami nijesu brinuli. Kad se još čulo, da su madžarske županije slale ponizne, ali ratoborne predstavke kralju, u kojima su udarale svom snagom na buntovne hrvatske županije, što su se usuđivale vraćati neotvorena madžarska pisma, ili su prigovarale tomu, što su Madžari vraćali latinske dopise hrvatskih županija, a ujedno svagda izjavljivali, da nikako ne misle uvoditi madžarizaciju u Hrvatsku, već samo pribaviti zakonima štovanje tako, da Hrvati slobodno kod kuće u familijama upotrebljavaju svoj jezik, ali neka pišu s oblastima madžarski — onda je razumljivo, kako je diletantsko ilirstvo pred svim tim gubilo snagu i poradi mira „sa susjednom državnom braćom" polagano ostavljalo glave ilirstva u Zagrebu. U madžarskim se novinama[186] pisalo, da su se odnosi poslije restauracije zagrebačke tako zamrsili, da „nema niti sigurnosti, niti bezbjede", jer sve, „što ne nosi ilirsku boju. na smrt proganjaju, jer proti madžarskomu imenu i proti simpatiji prama Madžarom oboružana stranka, na nekoji čas varmeđsku oblast sebi prisvojava, jer 1000 argusovih oči korake onoga, koji s Iliri ne će da se druži, preža i uhodi", jer su Madžari do toga došli, da nijesu sigurni „u svojoj domovini", (kod

toga se misli Zagreb). U srijemskoj su županiji podžupani dokazivali, „da se madžarski jezik iz madžarske domovine, kamo i mi spadamo, ne može isključiti i da je on već kod nas potpuno pravo zadobio.“ Da se tako dalje ne bi radilo, da se ne bi u županijama mogle događati smutnje, trebalo je ne samo prigovoriti zagrebačkoj županiji, već naći i utuk tomu.

Varaždinska je županija, a za njom srijemska potakla pitanje punomoći kod zastupanja plemstva, t. j. da se neplemići, a tih su se najviše bojali, jer su oni vodili glavnu riječ u ilirskom kolu, ne bi mogli umiješati u raspravu kod županija, a još manje glasovati. Za to je zaključeno, da punomoći (kredencionali) u buduće ne će vrijediti, već svaki plemić ima sam glavom doći u skupštinu. Ovaj je zaključak veoma znamenit, jer se time počelo raditi protiv Ilira. Sami Varaždinci na to nijesu pravo pomišljali, jer da su mislili, ne bi zahtijevali namještanje profesora madžarskoga jezika, koji će moći biti u skladu s đacima; ne bi bili naložili poslanicima u hrvatski sabor, da rade oko uređenja katedre za narodni jezik u zagrebačkoj pravoslovnoj akademiji, pa da se u zajedničkom saboru potakne pitanje uređenja katedre u peštanskom sveučilištu za „slavjanski jezik“; pače ne bi se dogodilo, da je varaždinska županija, protiv slabe madžaromanske opozicije, odbila protest Turopoljaca.[187]

Da je zabuna nastala poslije zagrebačke restauracije, to je iz ovoga već jasno; da su zabunu i metež izazivale i madžarske novine i madžarske županije, koje su se gotovo sve bavile hrvatskim poslovima. to se ne da zatajiti. Radilo se na sve strane: Iliri su počeli u svojim novinama oštro odbijati navale madžaromanskih dopisnika u madžarskim novinama, a obje su stranke počele tražiti zaštite na višim mjestima. Dragutin Klobučarić bijaše u Pešti. Iz njegova lista od 30. srpnja 1842. godine[188] doznajemo, da je na vladi bio čitav događaj u sve potankosti poznat. Klobučarić je o njemu izvijestio palatina, sve prisjednike ugarsko-hrvatskoga konsilija. Veliki je župan zagrebački Zdenčaj poslao službeni izvještaj konsiliju, koji je odredio, da župan ima imenovati komisiju, koja će stvar ispitati i konsiliju referovati. Od konsilija je taj prijedlog otišao u Beč, gdje su mjesto svega ovoga imenovali komisarom velikoga župana virovitičke županije Josipa Šiškovića. Iliri su bili u prvi čas time zadovoljni, jer su se nadali, da će komisar morati pravu istinu napisati, kako je nađe

kod svojega istraživanja. Dapače, nada je Ilira išla tako daleko, te su mislili, „da će barem sada ona nekoja naša braća Horvati, koji su po žalosnoj nezgodi zabludili, i odcijepivši se od svoje slavenske narodnosti, madžarizmu prilijepili se, ovom prigodom kako svoju bludnju, tako pravednost, dapače i svetost naše domorodne stvari spoznati, ter da će ostavivši nesrećno teženje za madžarizmom povratit se u naručaj svoje, slavenskoj narodnosti vjerne braće Horvata, koji su vazda pripravni pritisnut ih na svoja prsa i dati im bratinski cjelov za znamenje prave ljubavi i vjekovitoga pomirenja.“ [189] No toga nijesu dočekali.

Zagrebačka je županija, upoznavši što znači komisarijat. s presenećenjem primila Šiškovićevo imenovanje. Stališi su bili uvjereni, da se ovakve komisije ne mogu na jednostranu tužbu određivati i da je ovakva komisija protiv zakona, za to su odlučili poslati predstavku na kralja i izjaviti mu žalost poradi izaslanika komisara, te umoliti, da se ovaj komisar opozove.[190] To nije ništa pomagalo, jer je komisar na zahtjev Madžara imao povesti istragu i javiti čitavo stanje. Turopoljska je tužba s 300 plemićkih potpisa dne 18. kolovoza poslana Šiškoviću u Zagreb, a agenat „madžaromanov Neméth“ došao je iz Beča u Peštu, „da kod Consiliuma njihov posal preporučuje.“ [191]

Na račun je Ilira sve to išlo. Nemajući gotovo nigdje u javnim zvanjima prav h Ilira osim izabranih časnika u zagrebačkoj županiji, pred javnošću im se trebalo braniti od sumnjičenja. Do ovoga vremena bijaše samo čarkanja između madžarskih i ilirskih novina. Kad su Iliri zaposjeli mjesta prve županije u zemlji, a i taj prvi javni korak u politički život bijaše omašten domaćom hrvatskom krvlju, valjalo je na silne napadaje javnosti i skrovitosti razložiti, što su Iliri, što oni hoće i kako misle da urede poslove u svojoj domovini, osobito spram Madžara, koji su svakim danom i u svakoj prilici htjeli da svojemu jeziku pribave prava u Hrvatskoj. U novinama je trebalo uputiti i novoga bana o svemu. Izvojevana sloboda štampe bijaše u Ugarskoj i Hrvatskoj i uz preventivnu censuru tolika, da su javno mogli kazati i svoj pisani, već započeti u provođenju

Ilirski program.

Borbu je u novinama otvorio s hrvatske strane Ljudevit Vukotinović, jer su i njega počeli izazivati poradi njegove „Nek se

hrusti šaka mala." „U novije vrijeme, piše Vukotinović,[192] počeše madžarska gospoda sve Slavene pod ugarskom krunom živuće napastovati, želeći, da svi madžarski jezik poprimu. Akoprem su uvijek kazivali (a kazuju i sada), da oni ne će sjedinjene kraljevine na to siliti, razumjeli smo mi ipak teženja njihova. Da se nismo prevarili, to pokazuju najnoviji čini varmeđa madžarskih... Mi nikakove prepotencije ne priznajemo. Zakoni i kralj, to su naša gospoda i naša poslovica. Drugi nitko!" Hrvati ne dopuštaju, da im se narodnost na silu otima. Vukotinović je i dalje odgovarao bezimenim dopisnicima Košutova lista Pesti Hirlap. Iliri su mu „pravi i vjerni sinovi domovine, kralja i krune Ugarske." Ako Gaja drže protivnici Ilira Muhamedom, to je dobro za njega, samo treba znati, da su mnogi pred Munamedom zadrhtali. Iliri znadu, „da svaki narod ima vlast svoja prava i narodnost čuvati i braniti; da je to pametno i korisno, da narod svoju narodnost brani i čuva.., a vrijeme kaza: da već i drugi narodi rade... na primjer susjedi naši: Madžari!"[193]

U madžarskim su novinama mnogo puta dobacivali Hrvatima, da su milošću Madžara dobili madžarsku konstituciju, premda ih ona kao podloženi narod ne bi nikad išla. U više je navrata u ilirskim novinama i u „Danici" bilo dokazivano, da je to tvrditi jednostavni nesmisao. Sada, kad je zagrebačka restauracija pokazala, za čim idu Iliri, Madžari su još jače, nego prije i u samim saborima, isticali veliku podređenost Hrvatske. „Madžaromanska" ili „madžaronska" opozicija u Hrvatskoj iđaše im u tom pogledu na pomoć. U posve ozbiljnu članku s crtama istorijskoga razlaganja „Riječ u svoje vrijeme", gledamo novi položaj. Pisac toga članka kaže,[194] da Madžari sasvim krivo rade. Sedam stotina godina slagahu se Hrvati s Madžarima — bez madžarskoga jezika, a sada oni Hrvate smetaju u uživanju prava, i o čemu stari Madžari ni sanjali nijesu, „narodnost i jezik naš, i s tim duševni život nam uzeti, i što više, (nečuveno do sad) nas (Ilire-Hrvate) kao robove vaše, i zaharačen po vama puk javno pred svijetom proglasivati ne stidite se! — — Kažite, kada smo mi vama harače plaćali? Znate li vi (Madžari), da su kraljevine ove tako slobodne, kao što i različite od ugarske pokrajine; i što se slobode i uzajamne zavisnosti među kraljevinom ugarskom i sjedinjenimi kraljevinami tiče, da nikakove ovdje razlike ne ima? — — Mi kao što do sad Mađžare za gospodu našu

nikada spoznali nismo, tako ih ni sada ne priznajemo, i ako nas Višnji Bog uzdrži mi od sele ih nikada za takove pripoznati ne ćemo; jerbo ne Madžare, nego kraljeve ugarske za vladare naše pripoznasmo, i za to našu kraljevinu, slobodu i prava naša, kada pod krunu ugarsku dobrovoljno stupismo, neoskvrnjena zadržasmo". Konstituciju su Madžari od Slovena preuzeli. Za to Hrvati nemaju ništa, za što da zahvale „velikodušju Madžara". „Mi daklem ovdi o zarobljenju, podjarmljenju, haračenju i nekakovom kano velikodušju Madžara posve ništa ne ćemo ni da čujemo ni da znademo. Mi neprijatelji Madžara kao i obrađivanja jezika njihovoga, u koliko prava drugoga naroda ne uvređuju, niti smo ikada bili, niti smo sada, dapače za opće dobro kraljevine Ugarske i konstituciju njezinu, kakogod kroz sva prošasta stoljeća, tako i vavijek krv našu proliti pripravni jesmo: — nu robovi Madžara biti — njihov nama posve tuđi jezik primiti, i š njimi u jedan se madžarski element stopiti — to mi, kao slobodan, hrabar i od Madžara posve različiti slavjanski narod, niti učiniti možemo, niti ikada, dok slavjanska krv u nama teče, dok gdjegod pravice na svijetu bude, i mi slavnih praotaca naših sjećali se budemo — to pod ikoji način učiniti hoćemo."

Da se shvati situacija, kakvom su je onda držali Hrvati za sebe poslije svega onoga, što te događalo u Ugarskoj, neka i dalje govori pisac ovoga članka. „Vele do duše Madžari: da oni nama narodnost našu oduzeti ne traže, već samo da madžarski svoj jezik sa latinskim promijeniti žele — da je svejedno ili latinski ili madžarski jezik u kraljevinah ovih diplomatički bio, buduć da ni jedan niti drugi nije naš narodni, i kako god nuz latinski jezik narodnost našu i prvenstvo u domovini zadržasmo, tako da niti po madžarskom jeziku to isto pogubiti ne ćemo; nu o tom neka zaslijepe onoga, koji dalje ne gleda od nosa; to su gole lukave riječi, kojim nitko ne vjeruje, koji ikoliko teženja Madžara poznaje, i ne na riječi, već na čine i postupanja njihova obzir imade. Dokle se latinski jezik kod nas u javnih poslovih upotrebljava i kao diplomatički organ opstoji, dotle smo mi domaćine, i dotle će se i naše domovine sinovi u javnih častih i u službah nalaziti i ovakove obnašati." I na onu optužbu, da će Iliri odvesti Hrvate pod apsolutnu vlast Austrije, odgovara ovaj pisac. „Istina je da nekoji madžarštine apostoli kod nas prorokuju da ako se ne pomadžarimo, da ćemo konštituciju našu izgu-

biti i pod jaram kako oni kažu Austrije pasti, i da tamo domorodna strana tako zvana ilirska vodi. Nu kako su ova netemejita, lukavo izmišljena, i prama istom svijetlom vladanju austrijjanskomu omrazna, svaki, koji i koliko pozornije misli, uvidit će; ja samo svakoga pitam: da li Madžari ono, što nam dali nisu, uzeti mogu? — i da li itko tako bezbožan biti i samo pomisliti može: da bi vladanje austrijansko ono, što neumrli carevi i kraljevi, koji su na istom prijestolju jednom slavno sjedili i gospodovali, praocem našim, poradi nebrojenih zasluga i nikada neoskvrnjene vjernosti njihove dali, sada na jedan put bez ikakvog uzroka neprijateljskim nekim napastovanjem uzeti hotjelo? da li mi više u Madžare nego li u zakonito vladanje naše zaufanosti postavljati, — da li za volju nekih buntovnika o vladanju austrijanskom takovog šta nečovječnoga sumnjati možemo?"

Čini se po ovome kao da se mislilo na to, što bi bilo, kad bi se Hrvatska odcijepila od Ugarske, pa kad bi došla direktno pod Beč. Nijesu ni pomišljali, da bi im Beč mogao konstituciju staru i djedovsku oduzeti; Hrvati kao da su se pouzdavali u vjernost Beča.

Na ovo je došao „*Mali katekizam za velike ljude*" od Dragutina *Rakovca*.[195] Pisac je sabito prikazao stanje stranaka u Hrvatskoj. Jedna stranka hoće da Hrvatima nametne madžarski jezik, a to je „nadrimadžarska (pseudomadžarska) strana", a druga je ilirska, koja štiti svoju narodnost i jezik. Da postoji „nadrimadžarska stranka", vidi se po tome, što je svoje statute za „kazino" izdala samo u njemačkom jeziku; u tim statutima govori za Ugarsku o učiteljima madžarskoga jezika, a za Hrvatsku su zatajili taj paragraf; hrvatski ne će ni čuti; u opće ni u kojoj prilici ne ide ova stranka za hrvatskim radom nego za madžarskim tako, da i sluge Madžare drži, samo da što više svijeta pomadžari. Što idu za madžarizacijom, to je njihova moda, jer i prije ova gospoda nijesu bila narodni ljudi. Ovi odrođeni plemići Hrvati podupiru Madžare, koji idu za tim, da na razvalinama ostalih narodnosti podignu svoju; te pak zemlje jesu, gdje se misli uvesti madžarizacija: čitava Ugarska, Erdelj, Hrvatska i Slavonija, hrvatska i slavonska krajina i Rijeka. Ovi krajevi imaju ne samo pravo nego i dužnost, da odbiju madžarizaciju, jer je svakomu narodu svetinja njegova narodnost upravo onako, kako i Madžarima njihova. Pa i nije potreban u samoj Ugarskoj jedan

poslovni jezik. Hrvati i Slavonci napose ne će da prihvate madžarski jezik za to, što se od starine u svemu služe jezikom latinskim, pa i imadu sve svoje spise na tom jeziku. Kad bi napustili samo to pravo, onda bi Madžari „gledali već sva druga malo po malo narušiti i napokon sasvim utamaniti.“ Kad bi i uveli madžarski jezik, Madžari se ne bi samo tim zadovoljili, već bi ga svakamo zahtijevali da uvedu ; „mi pako ni malo volje nemamo narodnost i jezik naš izgubiti“, svoje mlade literature zagubiti, jer mrtvi latinski jezik našoj kulturi ne smeta. „Ako bi već do toga došlo, da bi morali latinskoga se jezika odreći, volimo za naše poslove uvesti svima razumljivi jezik ilirski, nego narodu nerazumljivi jezik madžarski.“ Zovu se Iliri, a ne samo Hrvati, kaže dalje u svome spisu Rakovac, jer „hoćemo da imamo literaturu, a znamo, da tri hrvatske varmeđe s granicom hrvatskom literature imati ne mogu. Dakle literatura treba da se protegne i na ostalu našu braću po krvi i jeziku, na ime: na Slavonce, Dalmatince, Srblje, Kranjce, riječju sve jugozapadne Slavene. Pod imenom hrvatskim ne može se protegnuti, jerbo svaki od ovih imao bi pravo zahtijevati, da se njegovim imenom jezik i literatura naimenuje.“ On vjeruje, da su stari Iliri bili Sloveni, a kad i ne bi bili, ako se pod ovim imenom moći sjediniti, za što da se ne sjedinimo, kad pod drugim nijednim imenom to nije moguće. Ime ilirsko dolazi u politici onda, kad je govor o trojednoj kraljevini. „Osvjedočismo se na ime, da se ponajviše samo ime hrvatsko kao političko upotrebljava, slavonsko pako i dalmatinsko sasvim zanemaruju, kao da ih ni nema na svijetu. Zanemarivanje ovo bijaše od strane uzrok, što je sad savez među Hrvatskom i Dalmacijom sasvim prekinut, među Hrvatskom pako i Slavonijom oslabio. Želeći pako s ovom našom municipalnom braćom ostati u savezu, upotrebljavamo kratkoće radi inokupno ime ilirsko.“ Ilirsko ime smijemo upotrebljavati, jer dolazi i u zakonima, što priznaju i madžarski povjesničari. Ona podvala, da Iliri hoće da „pošvapče“ svoj narod, jer sadašnja politička Ilirija potpada pod njemačku vladu, ne može ni časka stajati, budući da Hrvati hoće da budu „ugarski Iliri“, koji u svojim institutima imadu sve samo narodno. Ovo je isto toliko vrijedno, koliko je vrijedila i ona, da Iliri imadu „ruske i Bog zna još kakove ne namjere.“ Zastrašivati plemstvo, da će plaćati poreze kao i svi ostali, to je bez smisla. Eno ugarske županije predlažu, da se

plemićima natovari porez, a u hrvatskim se županijama nije ni jedan put o tome povela riječ — dakle o tome rade Madžari, a ne Hrvati. — Kako su hrvatske prilike bile nesređene, dosta je ova javna izjava ilirstva.

Mnogo se isticalo i tužilo u madžarskim novinama, da Iliri nose surke i crvene kape. Po Rakovčevu razlaganju to nije ništa drugo nego narodno odijelo. Crvene kape nose Dalmatinci, Srbi, Hercegovci, Hrvati, Slavonci provincijalci i graničari. Što dakle Hrvati nose surke i crvene kape, to je samo dokaz, da su se povratili svome narodu. A što upotrebljavaju polumjesec sa zvijezdom na svome grbu, to je od najstarijih vremena znamenje velike Ilirije. Mladi mjesec slave u mladu nedjelju svi Iliri; za trojednicu su ugarski kraljevi kovali novce sa zvijezdom i polumjesecom, što je i grb na priliku grada Zagreba. Kad je razložio, koje su zapreke sjedinjenju Ilira (različnost imena, vjere, pismena — a i vladanja, što je censor izbrisao) kaže, što Iliri hoće, i to: svoj narodni jezik i književnost, narodnu prosvjetu, neoskvrnjena svoja municipalna prava, da „i od sad kao i do sad budemo braća Madžara pod konštitucijom ugarskom.“ Iliri ne će: „da ih drugi, ma koji narod kao gradivo samo smatra za povekšati broj jednoplemenika svojih“, pa da na sve objede ne bi smjeli ništa progovoriti niti se braniti. Završuje svoj katekizam ovako: „Već je to žalosno, što se mi za narodnost i jezik naš boriti moramo, i to u devetnaestom stoljeću; žalosnije je, što mi proti konstitucionalnoj našoj braći, koja bi trebala da su nam najveći prijatelji na svijetu, narodnost i jezik naš braniti moramo; nu najžalosnije je to, što isti rođeni domovine sinovi proti vlastitoj narodnosti i jeziku bjesne. Mi ustasmo, da sačuvamo narodu jezik i narodnost od propasti, a proti nam ustade jedna strana baš ovoga naroda, krivеći nas, da mi hoćemo domovinu da uprepastimo.“

Ne da se ni pomisliti, da je Rakovčev Katekizam složen bez znanja prvih ilirskih ljudi u Zagrebu. I u Ugarskoj su znali za taj Katekizam, pa su ga držali izjavom svih Ilira uz zamjeru, što je pisac iznio želje i misli protivnika ilirskih.[196]

Rakovac se nije upuštao u dokazivanje, mjesto njega je to radio ratoborni Ljudevit Vukotinović, koji je ovako govorio svojim zemljacima[197]: „Ako hoćemo, da zdravu hranu dobijemo za narodno sastojanje naše, treba da skočimo junački u talase, vire i gromove protivština naših . . . izajt ćemo osvjetlani, glatki, čisti,

bijeli iz nepogode i nepravde, kano sâm duh, komu su priročena prava narodnosti.“ Na to ga upućuju zakoni, koji ne dopuštaju, da su Hrvati za što drugo smatrani nego za „Regnum“. Dok je tako „mi ne ćemo natrag; ali niti ne možemo natrag, ne možemo narodnost našu prodati ili zatajiti, jer u tom stoji naš život, u tom čast, karakter, u tom vrijednost naša u toj riječi „narodni ponos“ stoji sve, za što se je već sto i sto naroda borilo, krv prolijevalo i sisteme snovalo, u toj riječi stoji sve, o čem dogodovština sviju vijekova govori, jerbo u narodnosti, u rodoljublju jedino leži ono uznesenje, ono ushićenje, koje je kadro velika poduzeća poroditi i muževe na kreposti i smionstva podbosti.“ Vukotinović je protiv toga, da se ne zna čime bi se nadomjestilo. Svijet valja naučiti poznavati prilike i razvijanje života, kako valja poučavati nevježe i u pucanju iz puške. Ne učini li se to, zlo će biti gotovo. „Ako se za othranjenje puka ozbiljno brinuli ne budemo, badava ostanu svi trudovi naši. U puku leži materijal en masse, iz kojega se dom naroda gradi.“

Iz pisanja madžarskih novina posve se jasno vidjela namisao s uvođenjem madžarskoga jezika za diplomatički. Pesti Hirlap je zahtijevao uvedenje madžarskoga jezika i u „ilirske kraljevine“, jer da će tek onda madžarska narodnost moći stići do pravoga svoga razvitka. Hrvati na to odgovaraju: ako to Madžari hoće da postignu, za što ne bismo i mi smjeli ići za tim? Madžari dopuštaju razvijanje domaćega jezika Hrvatima, koji se kupe oko turopoljskoga komeša Josipovića, ali ne će nikako da znaju za Ilire i za njihovu književnost, jer oni „nemaju historičke prošasnosti.“ Na ovo odgovaraju Iliri,[198] da to jednostavno ne stoji, budući da u ugarskim zakonima dolazi ilirska narodnost i ilirsko ime; a bila je nekad i ilirska kancelarija, ilirske regimente, ilirske tiskare i t. d. „Ako Madžari domorodnu ilirsku stranku za to mrze, što su se kod nje na reakciju namjerili, to neka znadu, da je otpor samo otpora plod, i za to će i naša reakcija prestati, čim njihove akcije nestane: jerbo „Ilir nikog sam ne rani, nego samo svoje brani!“ Srijemska se županija izjavila za podupiranje narodne ilirske književnosti, ali se izjavila i protiv svakih gibanja političkih sa strane Ilira. Na to svečano izjaviše u novinama, da kao Iliri „svetoj ugarskoj kruni privrženi Horvati ostati želimo, da mi sami također nikakvog ilirskog carstva ne spoznajemo i sve spodobne sanjke i pomame, riječjom sva protiustavna gibanja

ilirizma (ako takovih gdje ima) po našoj građanskoj dužnosti za grješna proglašujemo i osuđujemo; nu mi jošte i to očitujemo da mi niti madžarskog kakvog à la Atila carstva ne spoznajemo i sve spodobne sanjke i pomame, riječju sva protiustavna gibanja madžarizma (ako takvih ima) po našoj građanskoj dužnosti za grješna proglašujemo i osuđujemo." — „To je svečano očitovanje svih Ilira", završuju novine svoju izjavu.[199]

Nas je već dosadašnje postupanje Ilira hrvatskih u javnim poslovima dovoljno uvjerilo, da ovo nije bio glas samo Gajevih novina. Navalama su madžarskih novina bili u prvom redu izvrgnuti časnici zagrebačke županije, a onda sve druge županije u Hrvatskoj i Slavoniji, jer su u svojim svečanim skupštinama odbijale misli madžarizacije od svoje domovine — jedino je srijemska županija podlegla ne uviđajući pravih tendencija zakona o madžarskom jeziku iz 1840. god. Prerazličite su bile vijesti o trudovima i željama hrvatskih Ilira; teške su se u javnosti dizale tužbe na njihove tobožnje potajne aspiracije; tužbe na njih išle su tako daleko, da su ih javno prekoravali, da u pjesmi „Bože živi našeg kralja" pjevaju „Bože živi našeg Gaja", čime da se očituje ne samo otpor protiv sasvim opravdanih želja i težnja madžarskih rodoljuba, već da oni misle poraskidati osnove austrijske carevine i stvoriti svoje samostalno carstvo, kojemu će na čelu biti ili Gaj ili tko drugi kao samostalni vladar. Nije više bila nikakva tajna, da se u Dalmaciji spremala generacija, koja će htjeti drage volje pristati u sklop ilirske kraljevine; znalo se, da imade u Bosni agilnih franjevaca i rodoljuba, koji su mislili s pomoću Ilira osloboditi svoju tužnu zemlju — pa da to ne bi bilo samo u teoriji, već i u realnosti da bi se imala stvoriti unija, to se i nagađalo i posve stalno tvrdilo — dapače su se službene predstavke slale kralju, gdje je crvenkapa s ilirskim mjesecom i zvijezdom imala dokazati najveće buntovničke težnje Ilira.[200] Sve je to trebalo odbijati; a onaj prigovor, da je to bečka vlada stvarala protiv Madžara bijaše sigurno i velik i težak, jer se na ilirskoj strani osjećaše, što znači htjeti Hrvate zavaditi sa svim prijateljima njihovim, pa i sa samom vladom. Kad se sve to uoči, onda je još lakše razumjeti ovu izjavu svih Ilira, što nije rečeno samo da se reče, već da se i čuje.

Iliri su u očima Madžara bili buntovnici, a ne bi bili buntovnici, kad u Hrvatskoj ne bi bili stvorili ilirske narodnosti. U

drugoj polovini 1842. god. glavna se hajka dizala protiv imena i narodnosti ilirske; kad toga nestane, Madžari će moći raditi po svojoj volji ne samo kod kuće sa Slovacima i Srbima te ugarskim Hrvatima, već i u Hrvatskoj, gdje će mjesto ilirske narodnosti doći prava „horvatska", kakvu su isticali Josipović, Tomašić, Šandor Drašković, Levin Rauch i drugi prijatelji iz zagrebačke „kasine". Ilirima je valjalo odbijati navale na ilirsku narodnost. Oni su se pozivali na dekrete carice Marije Terezije,[201] na tekstove zakona, a napokon je Ivan Kukuljević za vanjski svijet napisao[202] njemački članak „Die Nationalität in Kroatien und Slavonien", u kojem u kratko pokazuje, kako su se narodnosti počele dizati u XIX. stoljeću. Književnost je tome glavno pomagalo. Svaki narod, pa bio kako malen, ako stvori literaturu i kulturu, postane neovisan od drugih naroda, ako ne politički, a ono duševno, čime stvara sebi neumrlost. Što je dopušteno svim narodima, to mora biti dopušteno i Slovenima; i oni će svoju literaturu stvarati, premda se poradi toga ne moraju stopiti u jedno. Sama priroda je nukala u Hrvatskoj i Slavoniji, da se mjesto imena ovih pokrajina uzme ime rašireno, poznato svima — a to je moglo biti samo ime ilirsko. Kad bismo uzeli samo ime horvatsko i slavonsko za svoju literaturu, bili bismo smiješni. Dok smo primili ime ilirsko, mi smo postali članom velikoga ilirsko-slovenskoga plemena, što je pozornost svratilo na nas u čitavoj monarhiji. Za to je upravo čudno, za što su se protiv Ilira digli u „posestrimi zemlji" (Schwesterlande) i pitaju: čemu baš ime ilirsko za narodnost u Hrvatskoj i Slavoniji? Pisac ne odgovara na ovo pitanje, već postavlja drugo: za što se ne zove njemačka narodnost austrijskom i bavarskom, talijanska rimsko-mletačkom? Ako je to slobodno, onda se narodnost onih Slovena, koji žive u njemačkim, ugarskim i turskim krajevima, dakle u dijelovima staroga Ilirika, može zvati ilirskom narodnošću, što je jedno općeno ime za sve. Uz ovo ime ne će da pristanu ni svi naši Hrvati, jer kažu, da ljube svoju konstituciju i njezinu slobodu, a nikako ne žele doći pod onakvu upravu, kakvu imadu ilirske njemačke zemlje. Lako bi mogli doći pod tu upravu, kad bi uzeli ime ilirsko, pa se htjeli još i složiti u literaturi s Kranjcima, Koruščima, Istranima itd. A gdje su ti protivnici, da ne kažu: zar ne bi Hrvatska sa Slavonijom mogla doći pod Tursku, kad Turska ima 5 do 6 milijuna Slovena, koji se zovu Ilirima? Ta i turska

Hrvatska onamo spada. A to bi jednaki argumenat bio kako i onaj, da će Iliri potpasti pod njemačku upravu. Dakako, tako se može govoriti samo onda, kad se ne će da dozove u pomoć povjest. Kukuljević spominje sve pisce povjesti, koji znaju za ime ilirsko, a zar treba napose spominjati hrvatske leksikografe, koji tumače ilirski s hrvatski itd. To se čita i u madžarskim novinama i kronikama. Pisac navodi i potvrde za to. No dobro, vele protivnici ilirstva, mi ne prigovaramo imenu, nego pogubnim ilirskim tendencijama. Ali to ne stoji, veli Kukuljević. Mi hoćemo da zaštitimo svoju konstituciju, svoja prava i narodnost, što smo sve dobili po zasluzi svojih djedova. A zar je briga oko prosvjete igdje grijeh? To je jedina tendencija ilirskih Hrvata i Slavonaca. Ima, istina je, kod nas nekoliko rodoljuba, koji s velikom čežnjom bacaju svoje oko na one krajeve preko korduna, gdje su sinovi jedne majke kao robovi pod turskim jarmom, gdje živi kršćanski narod, koji je nekad bio s nama u zajednici. A ne obvezuju li se kraljevi naši kod krunidbe, da će te zemlje, u kojima gospoduju muslimi, a otete su hrvatskomu plemstvu, opet povratiti pod onu vlast, pod kojom su i bile? To je tendencija nekih rodoljuba, a donosi li ona pogibli Hrvatskoj, Slavoniji, Ugarskoj ili čitavoj Austriji? — Sve druge tendencije, koje nam podmeću, nijesu drugo nego tvorovi bujne fantazije. Svega će toga sumnjičenja nestati, ako Madžari priznadu svim narodima njihovo prirodno pravo narodnosti i jezika. Dogodit će se to, dođu li do uviđavnosti, da nije moguće ni na koji način provesti onaj plan madžarskih rodoljuba: sve narode jednim jezikom upravljati.

Ovomu je Kukuljevićevu članku napisao dodatak Stjepan Mlinarić[208] dopunjujući najprije povjesna svjedočanstva o imenu ilirskom, a onda navodeći, da je mjesec i zvijezda bila znakom starim Hrvatima i Slavoncima, a i sve stare države ilirske imađahu taj grb, koji se po vremenu promijenio. Mlinarić se potrudio i popisao sve plemićke obitelji Hrvata, koji imadu u svojem grbu zvijezdu.

Veliki župan Šišković od kolovoza bijaše u Zagrebu, da provede istragu o posljednjim događajima kod zagrebačke restauracije. To će i biti uzrokom, da su dosta brojne izjave dolazile u novine, čime se htio ilirizam opravdati i pokazati javno pred svijetom svoje tendencije. Kako je tekla čitava istraga, to nam nije poznato; no uzmemo li na oko sve izjave najbistrijih ljudi,

koji su utjecali na razvijanje narodne svijesti u Hrvatskoj s obzirom na politiku ilirsku, čini se, da je glavno bilo doznati ciljeve Ilira. Gaj je dobro vidio, s kakvim je ljudima vodio novine, a sigurno je uviđao, da se onako na diletantsku ne će moći dugo raditi. Za to je odlučio predati novine onakvome uredniku, koji će moći znati da podnese buru, koja će se za malo na ilirstvo svaliti. Bogoslav Šulek bijaše već od prije kod novina. Kao rođeni Slovak mogaše dobro shvaćati čitavu borbu Hrvata, a kako bijaše spreman po svojoj bistrini duha i po svojem znanju, nije nikakvo čudo, da je Gaj s njime raspravljao dnevna pitanja, odakle je Šulek mogao razabirati sve Gajeve namjere. Gaj je faktično bio sad već jedini gospodar situacije u Zagrebu. I Šulek se javio pod kraj 1842. god. u novinama, da predoči svojim čitaocima i vanjskome svijetu, kako stoji ilirizam spram politike.[204]

Šulek ističe potrebu sloge u jeziku i u pravopisu, ako se želi postizati književni napredak. To je bio prvi zadatak ilirizma. Ova težnja samo u vanjskim znacima nije ništa drugo nego staro uskrišeno pravo narodno, koje je u književnoj slozi dobilo oslon na pravo obrazovanosti. Ovakvi posao ne može nikad nikomu nauditi i postati poguban, što dokazuje povjest. Veseli se, da to već uviđaju i madžarske novine,[205] koje pišu: „Nam zagrepska ilirska stranka ne može zaista predbaciti. da ju mi rusizmom, panslavizmom ili drugim kojim „izmom“ potvaramo. Ne mogosmo se zaista do sada, i niti dan danas ne možemo se uvjeriti, da bi živio u XIX. stoljeću tako potišten čovjek, koji bi u sebi osjećao želju prijeći pod ukaze i kančuk apsolutizma, dočim može biti građanah slavjanske krajine, koja pod zaštitom uzvišene, pravo, dostojnost. osobito pako dogodovštinu štujuće austrijske kuće, stalnu ima konstituciju“. Dakle je odbijanje podmetanja s ilirske strane ipak nešto uspijevalo, kad Madžari počeše sami isticati, da Iliri ne idu preko svojih međa. Koliko se ilirizam miješa u politiku, kaže nam jasno Šulek ovim riječima. Ilirizam ide u politiku „jerbo svèrha njegova je izobraženje cělokupnoga naroda ilirskoga u Austrii i Turskoj živućega, i to srědstvom literature; al' neznam, koi bi pravi čověk Ilirom ugarskim, imenito pako Horvatom tèrsenje ovo zaměriti mogo, doklegod oni u tom granice neprekoračuju, koje jim zakoni njihovi obilježiše. Grěšili bi oni, vrědjali ustav i prestolje, kad bi nastojali politiku u užjem smislu u svoje preuzetje potegnuti, kad bi se u upravljanje svih ilirskih pokrajinah mě-

šali, ili někakvo obćenito ilirsko carstvo à la Napoleon osnovati nastojali". Tko tako govori, taj to mora dokazati. Simpatije spram Slovena pod tursklm jarmom, ilirski grb, Šafařikova mapa slovenskih jezika — to nijesu nikakvi dokazi težnje za revolucijom, jer bi se po tomu mogli svi narodi okrivljivati, pa i sami Madžari. Hrvati odlučno odbijaju svaku sumnju težnje za novom konstitucijom. To im priznaju i Madžari, da su konservativni, da su tvrdovrati kao sredovječni narodi, pa kako ih mogu prekoravati s takovih tobožnjih prevratnih misli? Istina je, da Hrvati miješaju politiku u ilirizam, da se upuštaju u utjecanje kod uprave ilirskih pokrajina. Ali Ilirija su sve one države, gdje god stanuje ilirski narod, „dakle sve pokrajine od Jadranskoga do mora Cèrnoga, od Alpah do Balkana. Vas ovaj narod govori jedan jezik i zato može imat i jednu literaturu: ali jedno carstvo iz pokrajinah ovih načiniti nebi pošlo za rukom niti světobornomu Atili, a kamo li nam slabim novinarom. U širjem dakle znamenovanju ilirizam se odnaša samo na jezik i knjižestvo. Al zakonik i dogodovština ugarska razlikuju od one Ilirie, drugu jošte užju i manju, Iliriu naime ugarsku. trojednu t. j. kraljevinu dalmatinsko-horvatsko-slavonsku, koja je najbližja Horvatah domovina. — Ako Horvati dakle politiku u ilirizam užjeg smisla měšaju, ako se u poslove blaga domovine svoje tičuće se pačaju, i sve štogod cělu otačbinu ide, kano vlastitu korist ili štetu smatraju", to im se ne može zamjeriti. Da ilirske novine nijesu drugo van to učinile, da se Hrvati brinu za svoje političke i kulturne poslove, dakle da se brinu za konstituciju, to im dokazuje zaštita vladarova. Što se opet upravo oni Hrvati, koji se priznaju Ilirima, najviše bave politikom, to je sasvim prirodno. „Horvati ovi i Slavonci posve tako rade, kao što valja da rade svi pravi domoljubi, světoljubi (kosmopolite), čovjekoljubi. Oni nada sve ljube svoj zavičaj, nastoje da prie svega kod svoje kuće svěću izobraženja zapale, i sve što bi slabi onaj plamić utèrnuti moglo, za rana odstrane. — — Ilirski domoljubi u svojoj najbližjoj domovini na sve grane upravljanja pozornost obratjaju, dočim dan i noć o unaprědjenju dèržavne sigurnosti, ovèršivanju zakonah, osnivanju i podupiranju svih domoljubnih preduzetjah rade — niti na pamet im nedolazi, ova svoja načela i područja takodjer izvan horvatsko-slavonske domovine protegnuti. — Oni se za duhovno blago sve srodne bratje brinu, na koliko im to čověčnost zapověda, a konstitucia

nebrani t. j. po literaturi, i to je ilirizam u širjem smislu, glavna to pogodba izobraženja cěloga ilirskoga naroda, dakle i Horvatah i Slavonacah. — — Politiku pako s ilirizmom horvatsko-slavonski domoljubi měšaju, na koliko jim to konstitucia zapověda, a čověčnost nebrani; jer neidu oni na četovanje, neprostiru silom svoj jezik, nenarivavaju drugim svoju narodnost nego se samo staraju, da jim se kuća nerazpadne. Takvo je odnošenje Ilirah prema politiki". Tko ima za drugo što dokaza, neka ih slobodno javi svijetu, da se zločinac mogne kazniti. Od Ilira se traži u prosvjeti jedna volja, a staze mogu biti različite.

Tako je Šulek razložio, što ima da znači hrvatski ilirizam. Vukotinović mu je dolazio na pomoć, kad je javno pred svijetom isticao,[206] da pod crvenkapama nema „nemirnih glava, koje žele bunu i raspre među pukom zametnuti", već žele slogu, ali ne za narodnost kupljenu. U novinskim člancima se vodio rat s Madžarima, ali se svuda isticale ove misli, što su ih prvi među Ilirima književnicima, tim tumačima tadašnjih političara, pred svijetom očitovali. Polagano se situacija mijenjala. Ilirstvo se pak počelo svuda shvaćati kao neka pogibeljna nauka, kojoj se moralo stati na put. U visokim se krugovima držalo, da je biskup Haulik preslab da vodi sve političke stvari, to su odlučili dati novoga bana.

Ban Haller.

U onom času. kad su se pojavili prvi nemiri poradi događaja kod zagrebačke restauracije, svatko je uviđao, da namjesnik banske časti ne će dugo upravljati zemljom. Na promjene u banskoj časti hrvatski sabor nije već dugo imao nikakva utjecanja. Bečka je vlada u sporazumu s ugarsko-hrvatskim konsilijem postavljala za bana hrvatskoga, koga je sama htjela. Vlada nije mogla bez odgovora puštati tužbe protiv Haulika kao tobožnjega pomagača zagrebačkoga velikoga župana Zdenčaja; da umiri duhove, imenovala je banom obrstara Franju Hallera dne 16. lipnja 1842.[207] Agramer Zeitung donoseći to imenovanje istaknu, da je Haller imenovan banom hrvatskim. U ilirskim su krugovima — kako se razbira iz novina[208] — bili presenećeni ovom objavom, jer još nijesu znali, da li je doista Haller imenovan banom samo hrvatskim. Dragutin Rakovac upita: gdje je ostala Slavonija i Dalmacija? Pisac je dopuštao, da to može biti pogrješka novina, ali

ta se pogrješka ne smije dogoditi u javnome organu, jer se time porađaju sumnje i smutnje, kad se koja bitna oznaka kod ovako važna čina zaboravi. Hrvati su imali po gotovo u ovo doba da paze na svaku riječ; a kako se u Ugarskoj radilo oko toga, da se Slavonija priklopi Ugarskoj kao i ostale županije, moralo se već iz taktičnih razloga svijetu javiti onako, kako zakon zahtijeva. Mala bilješka Rakovčeva u ovom pravcu ističe, da će Hrvati od sad paziti na svako svoje pravo, jer hoće municipalnu svoju braću onako sa sobom svezati, kako su po krvi među sobom sjedinjena.

Već iz ove bilješčice se dade razumjeti, da su Hrvati s nekom zebnjom očekivali novoga bana. Kako će se stvari razvijati — to im bijaše svima na brizi. Klobučarić je tješio[209] svoje prijatelje, jer da će ban morati među Hrvatima živjeti, a morat će i s Hrvatima držati, samo dok se uputi u čitavu stvar; ako bi htio biti protivan, onda „njegovo biće ne će biti ugodno“. Da je ban Haller imenovan za to, da napravi mir i red u Hrvatskoj i da skrši ilirske agitacije, to su svi mislili. Za to je mnoge i strah podilazio, budući da nijesu znali, kako će se svršiti istraga Šiškovićeva i kako će se u čitavoj stvari držati novi ban. Klobučarić hrabri svoje prijatelje, neka se ne plaše, jer da će sve dobro biti.

Županije su po običaju pozdravljale novoga bana prije nego li je došao u Hrvatsku. Po nekim oskudnim vijestima kao da se ipak očekivalo, e će novi ban doista morati raditi uporedo s onima, koji su bili na kormilu u zagrebačkoj županiji. Iliri se nadahu, da će ban biti zaštitnik pravednih njihovih želja, t. j. municipalnosti i narodnosti ilirske. No briga ne bijaše malena, jer Vukotinović moraše poticati same Ilire, da pokažu pred banom, e im je doista do narodnosti. To će pokazati kod banove instalacije, koja je čin važan, istorički i narodni. „Od energije ne treba ni malo popušćati, nego treba da budemo zresni, muževni i krepki, da ne bi tko mislio, da se plašimo ostati oni, koji do sad bijasmo... Samo složno, braćo! Časi su važni i š njimi i u njih raste znamenitost naša“.[210] Iz tih se riječi vidi, kakva je bila situacija; ali kako će se sve riješiti, toga nije nitko znao.

Ilirska je stranka svim silama nastojala, da pokaže svoju snagu pred novim banom već za same instalacije. U potpunom razumijevanju položaja Hrvatske isticahu, da je instalacija hrvatskoga bana u malome ono, što je krunjenje kralja; ban je vid-

ljiva glava trojednih ilirskih kraljevina, on je „namjesni kralj ilirski“ (prorex Illyrici), za to on ima da bude „središte naših municipalnih prava. — Pravom se dakle naši Horvati pomnjivo na ovu svečanost pripravljaju, jer zaisto ih ne vara ona nada, da će u osobi svijetloga novo izabranoga bana ono najti, za čim im duša njihova teži“. Hoteći to i vanjskim znacima pokazati, nastojahu Iliri da saberu u Zagrebu što više svijeta, koji će pod znacima ilirske narodnosti dokazati banu, da Iliri nijesu buntovnici ni krivokletnici već građani, koji hoće zaštitu svoje narodnosti. Prije instalacije dolažahu mnoge povorke u grad. Kako je u turopoljskoj plemenitoj općini bilo sve slabo upućeno o ilirstvu i njegovu protivništvu, najbolji je dokaz, što su Turopoljci došli u grad pod ilirskim grbom, t. j. pod mjesecom i zvijezdom.[211] Po opisivanju svečanosti u ilirskim novinama sve se natjecalo, da istakne što veću ljubav spram svoje domovine; rodoljubi su htjeli da pokažu „svome ljubljenomu“ banu, da u nj „izvanredna ufanja polažu, koja on u prsih svih domorodaca probudi“, kad je izrazio „da će narodnost i municipalna prava ovih država uvijek krepko braniti“. Crvenkape se u svim krajevima grada Zagreba gledahu i to ne samo na glavama nižega plemstva i slobodnjaka, već su i stotine plemenite gospode bile odjevene u čisto narodno ruho, a crvenkape im bile na glavama. Time se očito htjelo dokazati, da sva ta gospoda ne mogahu da budu potplaćena i zavarana, već da je plamen ljubavi spram svoje narodnosti jednako u srcu gospodina kako i priprostoga plemića, pa i samoga slobodnjaka.

Da se pokaže ljubav k narodnosti i da se istakne, kako su ovu slavu priredili novome svome zaštitniku Iliri, to su morale i glazbe pred banovim dvorovima svirati napjeve već narodnih ilirskih poznatih davorija i pjesama.[212] I zastupnici triju hrvatskih županija nošahu županijske zastave imajući crvene kape na glavama. To je moralo biti, da se dokaže javno pred svim svijetom, da Iliri nijesu i ne će da budu Madžarima, već hoće da svoju narodnost štite. Vidi se to i iz pisanja novina. „Naša ilirska narodnost, koja se je do sada u skrovnosti samo razvijala, i jedva što se na vid izići usudila: iziđe sada prvi put na vid i održa ovom prigodom i glede izvanjskoga lica i velelijepja sjajnu pobjedu. Mi smo pokazali, da narodnost, koju smo razvijati počeli, nije inostransko bilje u domovinu našu presađeno, i svakojakimi umjetnimi i sirovimi sredstvi gojeno; nego da je blagomirisna

*

lipa, iz samoga naroda iznikla, i za to je korijenje svoje po cijeloj našoj domovini rasprostrla, a grane mirisnim cvijećem pune na sve strane Ilirije raširila".[213] Dakle vanjština da je samo pokazala snagu ilirske narodnosti! Vanjština je doista na sebe prilijepila duh, koji je govorio o snazi ilirstva.

Iliri su vanjskim znacima — osim odijela — pokazivali svoje zahtjeve. Istina, što ističu i same ilirske novine, u gradu je bilo postavljeno natpisa njemačkim i latinskim jezikom, ali to je bilo više manje indiferentno; narodni su ljudi u svojem materinskom jeziku davali razumjeti, što oni od bana očekuju. Kod bakljade su nosili natpis: „Recta tueri" (čuvati prava), što je čitav program. Drašković je molio bana, da ne dopusti strancu gaziti riječ i prava hrvatska, „jer je samo slobodnoga — roda lijepo biti glava". Na Gajevu stanu bijaše napisano, da ga pozdravljaju domoljubi, pa da „brani narod, čini samo pravo, — drugo Iliri od tebe ne išću". Gaj je u simbolu predočio grb ilirski i trojednu kraljevinu, što je svima bilo upravo udivljenje. Drugi je napis opet bio

„Ko nam rod i dom zatira,
On pod sabljom nek umira!"[214]

Jačih i slabijih izjava bijaše dosta,[215] koje su rječito govorile o željama i težnjama Ilira, osobito za strance, koji su došli da vide banovu instalaciju. Bilo je i Madžara, pa su i poradi njih Iliri nastojali da izjave svoje želje. Sigurno je ova sjajna manifestacija bila plod same zagrebačke restauracije. Valja osobito istaknuti, da slavonske županije poslaše svoje zastupnike, ali izaslanici slavonski nijesu s hrvatskim županijama nosili svojih zastava.

Novoga su bana pozdravljali, dakako, prvi predstavnici oblasti. Kakvi je duh na toj strani duvao, razbira se iz pozdravnih govora pojedinih oblasnika. Sudac grada Zagreba i vatreni Ilirac Josip Staidacher pozdravljajući bana u ime grada dne 18. listopada 1842. nadaše se, da će pod banovom zaštitom „zelenit se i cvasti tolikimi poveljami potvrđena i naročitim zakonom od Drave rijeke ća do Jadranskoga mora protegnuta vlast banska, da će se sačuvati stari djedinski ustav, nadalje da će municipalna ovim kraljevinam vlastovita uređenja i prava neoskvrnjena opstojati, i najposlije da narodnost njihovu, skopčanu ljubavju prama domovini na sve vijeke nikakova ni najmanja zlijed po-

stići ne će."[216] I kr. komisar za instalaciju biskup Haulik pozdravio je bana u nadi. da će ove kraljevine procvasti u žuđenoj sreći. „Vidio si, govoraše biskup u svojem latinskom govoru dne 18. listopada, jučer a tako i danas, kako su radi tebe svi prozori, svi krovovi ljudstvom zastrti bili, kako ni takovi prostori prazni ne ostaše, gdje se je nestalno samo i opasno mjestance zadobiti moglo: sve ulice vrvljahu od svijeta; vidio si, kako i samomu tebi neka samo staza za prolaz ostade, kako je narod amo tamo hitio, kako je posvuda jednako veselje vladalo. Jer budući da si svima došao, za to i svi iz došašća tvoga jednaku radost oćutješe". Biskup se na to sjeti onomadne nastalih raspri, koje su tužne, jer se bratinska srca razdružuju, smućuje sloga, jer se pruža povod „ili braći pod istom krunom živućoj, ili i inostrancem, da govore i čine, dà i iste namjere na različit način tumače, i da ih i takovimi sumnjami, o kojih Horvat nikad ni pomislio nije, potvaraju". Ima nade, da će pod banovom upravom nastati pomirenje, kad se strasti malo primire i kad se upozna namisao svega rada. Tu, pred novim banom, stoji narod, „koji je podložničkom i to najnježnijom ljubavlju kralju svomu privržen, dapače koji je kao što istorija svega prošavšega vremena svjedoči, tolikom svagda vjernošću zakonitomu svomu vladaru podan bio, da ga užas oni od opačine, koja se nevjernost zove, nikada ni napose, niti u kojoj građana njegovoj strani, oskvrnuo nije; narod, koji je ne manjom iskrenošću grlio se svagda s braćom, koja su š njime pod jednom slavnom ugarskom krunom sjedinjena". Kamo to cilja, nije teško pogoditi. Udaranje na panslavizam i težnja za tako zvanim panrusizmom izazva ove riječi biskupove. On je govorio i o zagrebačkoj restauraciji, pa je držao, da se ono dogodilo „iz goruće želje, da se obrane i sačuvaju djedinske stare uredbe, od kojih mnogi mišljahu, da im pogibelj prijeti, ne pako iz nazora, koji u sadašnje opako vrijeme veću stranu svijeta na način pošasti obilazi, da sve, što postoji, prevrati i razori". U novome se banu nadaju naći oca za slogu to prije, što on nema nikakvih obaveza ni na koju stranu i što je došao na bansku stolicu samo za to, da se mir u državu uvede. „Velika mudrost tvoja naučit će te, bane, nisu li s ove ili s one stranke nekoji, sjajnimi može biti zaslijepljeni sanjkami, granice umjerenosti prestupili, i s koje su stranke prestupili; ugledna razboritost tvojà pružit će ti načine, kako da zavađene na srednju stazu povratiš; čovječnost,

blagost, čistoća nakane tvoje, riječju vrla tvoja duša učinit će, da tvoji trudi, koje, da se stara sloga povrati, imao budeš, dopru do srdaca, koja su već sada tebi privržena, — učinit će, da ožuđeni uspjeh postignu!"[217]

Haulikov je govor prihvaćen s velikim oduševljenjem, a odgovor banov davaše naslućivati zanesenim domoljubima, da će Hrvati ono postići, što su željeli, pa je Hallerov govor pobudio nada, povlađivanja i odobravanja, budući da su svi bili iz izjava banovih uvjereni, da će se mir i korisni rad povratiti u zemlju, te da će on štititi „ona domovine naša prava, koja se obično municipalna zovu". To je zavjet — kako reče Haulik na govor banov — po kojem je rodu ljudskomu prirođeno, da on „domaća svoja uređenja, akoprem ona stupanj savršenstva jošt postigla nisu, upravo za to, jer su njegova, jer su domaća, obima rukama grli, i da voli sve, što ima, izgubiti, nego li podnositi, da mu se ti, tako reći, domaći bogovi otmu". Biskup banu taj zavjet još više stavlja na srce, što „nitko tajiti ne će moći, da je ovih osobito posljednjih vremena bilo proti rečenim pravicam našim neprijateljskih, zlohotnih trsenja. — — Domorodna ova prava posigurana budu — proriče biskup — da će osigurana biti i sva ostala, bit će osigurana i općenita sreća, osigurana i ista sloga", pa će i Hrvatska sigurno ići svome cilju.[218]

Govor bana Hallera bijaše u gdjekojem pogledu dosta simptomatičan. Kad je govorio dne 18. listopada u saboru stališima, već je zaboravio spominjati kraljestvo (regnum) hrvatsko; on govori samo o provinciji, govori samo o „ovoj domovini", kojoj će štititi narodnost i municipalna prava, koliko bude moguće po zakonima; on ističe svetost zakona, po kojima će upravljati ovom provincijom, da se zadrži srećna veza s kraljevinom Ugarskom, s kojom je Hrvatska pod svetom krunom svezana vezom poštivanja, bratimstva i sloge.[219] Dopisnici se madžarskih novina rugahu Hrvatima, da su u riječima banovim čitali ono, što su mislili, da je za njih dobro; dapače isticahu hladnoću u banovu odgovoru na zanosne riječi Haulikove. I doista, naši su ljudi bili dosta lakovjerni; ono nekoliko riječi, koje se odnošahu na čuvanje zakona i municipalnih prava iz usta banovih potakoše čitav hrvatski sabor, da je pred kraljevskim prijestoljem isticao, kako je ban jednim mahom pridobio u ljubavi i vjernosti sve duhove.[220] Dapače je hrvatski sabor prihvatio nazivanje Hallerovo za Hrvatsku

„provincia," što je moglo da bude samo utjecanje madžarskoga shvaćanja odnosa između Hrvatske i Ugarske. Sama ilirska stranka kao da još nije bila posve na čistu, kako će se stvari razvijati, pa je i ona u prve mahove s povjerenjem za svoju stvar gledala na Hallera. Čini se, kao da je rodoljublje bilo najčvršće onda, kad se imalo raspravljati, a rad je bio namijenjen tek nekolicini. Da je novi ban došao u Hrvatsku s dobrim uputama sa strane Madžara, to su mnogi Hrvati slutili, ali nijesu bili tako jaki, da bi i sami gledali, kako bi madžarsko mišljenje u Hrvatskoj manje vrijedilo nego li hrvatsko.

Premda se čitava slava svršila u redu i miru, ipak su stranačke prilike bile toliko zaoštrene u samoj Hrvatskoj, da se čitava svečanost instalacije banove nije mogla ni na jednoj strani držati kao žrtva pomirnica. U madžarskim su novinama izlazili dopisi, kojima se htjelo prikazati isticanje Ilira, kad su novoga bana, pozdravljali sa „živio" kao demonstracija i neka nelojalnost. Protivnici su Ilira u Hrvatskoj, a po gotovo u Ugarskoj, zamjerili banu Halleru i biskupu Hauliku, što su Gaja pozvali na svečani objed, čime su indirektno priznavali njegovu znamenitost i njegov rad oko buđenja narodne svijesti u Hrvatskoj. Da je čitav uspjeh narodnoga duha kod instalacije novoga bana pripadao u prvom redu baš Gaju i da se Gaj već sad morao držati vođem narodne ilirske politike, to su svi uviđali. Gajeve su novine opet dokazivale svima, za čim ide njegova politika. Probuditi nepovjerenje spram ilirske stranke u novoga bana, to bijaše zadaća svih onih, koji nisu htjeli da budu u Hrvatskoj Ilirima, već samo Hrvatima, u smislu programa madžaromanske stranke, koja je maždarskomu jeziku mislila širom otvoriti vrata u Hrvatskoj. Samo na ovoj podlozi shvate li se sve pojave kod instalacije, moći je razumjeti, za što je veliki župan požeške županije grof Sečen izjavio pred banom: „Mi smo Horvati", a ban Haller napose naglasio, da želi sve učiniti, da uzdrži „onu časti dostojnu staru svezu među Horvatskom i Ugarskom". Neko zaziranje pred imenom ilirskim javljalo se u mnogim glavama; optužbe baš na ilirstvo bijahu uzrokom ovoj skepsi, a veće isticanje „horvatstva" nego li ilirstva bijaše i dopisniku Pesti Hirlapa[221] znakom preokretanja kabanice. Ilirstvo je sa svojim programom dobilo značenje za cijelu državu. Svi protivnici njegovi nastojahu, da probude sumnju gdje se samo mogla probuditi, a novi ban, nadahu se, bijaše odabran, da ovomu

učini kraj ili bar da svede sav rad hrvatskih Ilira u one međe, koje ne bi nikako prelazile granica Hrvatske i Slavonije.

Isticanje hrvatstva pred svijetom mjesto ilirstva karakteriše baš u novoj situaciji zaključak srijemske županije. Ona je dojavila ostalim županijama, da nikakvoga „naroda ilirskoga ne spoznaje, već da ona sva ova ilirska teženja, koja su se izvan međe literarne raširila i koja su protiustavna i domovini pogibelji noseća, od sebe odbacuje i osuđuje.“ K tomu treba dodati, da je već postala javnom tajnom misao, da se Iliri hoće odmetnuti od Rima,[222] t. j. da će prijeći na pravoslavlje i da će se onda složiti sa Srbima, te provesti državni preokret u čitavoj Austriji i stvoriti novu državnu tvorbu na slovenskom jugu. Dakako da su ove glasine morale polagano utjecati na razvijanje ilirstva, a novi ban slušajući o svemu tomu nesumnjivo izvješćivaše vladu i gledaše, kako bi se tobožnjoj „protiustavnosti“ stalo na kraj. Gaj nam sam potvrđuje ovo javno u svojem pozivu na pretplatu 1842. godine,[223] jer ističe, da se već od 1837. godine kuju kojekakve strijele protiv ilirstva tužeći ga, da namjerava utamaniti jezik „horvatsko-slavonski,“ da misli zatrti ime hrvatsko i slavonsko, da će ilirstvo zakopati slobode Hrvatske i Slavonije, da ilirstvo dira u vjeru i da sije razdor među jednom rođenom braćom. Izjava Gajevih novina, da Hrvati žele ostati Hrvatima, pa izjava grofa Sečena kod banove instalacije, da su ovdje samo Hrvati, davaše madžarskim novinama dovoljno pobude, da razglase svijetu, kako nema više Ilira, već samo Hrvata, koje oni radosno pozdravljaju kao svoje „konstitucionalne sugrađane u doba njihova pokajanja i osvješćivanja.“[224] Sve se to izvodilo iz zaključaka hrvatskih županija, koje su odbijale osvade, da Iliri nemaju nikakvih grješnih osudnih teženja.

Zabrana imena ilirskoga.

Iz novina se razbira, da je kod novoga bana dobivala cijene i snage ona stranka, koju su Iliri zvali „madžaromanska“ ili „madžaronska“ ili „ultramadžarska“, a ona sama sebe nazivala „starom horvatskom“ strankom. Agramer politische Zeitung polagano postajaše protivnicom Ilirskih Narodnih Novina, zastupajući još uvijek interese municipalnih prava hrvatskih, ali se opirući onoj težnji Ilira, koja je išla za direktnim odbijanjem madžarskoga jezika iz Hrvatske. Ako i nije oprečnost između dvije stranke u Zagrebu

izlazila u novinama na javu, a ono je bilo zakulisnih pletaka, koje su bile daleko gore za ilirstvo nego li javni protivnik.

Gajev proglas na predbrojbu za 1843. godinu[225] izađe s potpunim političkim programom za budućnost i kao osvrt na prošlost. Samo s ilirskim je imenom razglašeno ime hrvatsko i slavonsko. „One, koji su u ilirstvu propast naše slobode spaziti hotjeli i koji su nas potvarali, da smo našu konštituciju i naša municipalna prava, to jest naše stare pravice potkopati nakanili, pitamo: neka nam kažu: je li koji drugi Horvat ili Slavonac našu, samo u konštituciji utemeljenu slobodu i našu samo u municipalnih pravih, to jest u posebnih starih horvatskih pravicah utemeljenu narodnu neodvisnost slovom i činom, iliti jezikom i perom i svakim od zakona dopuštenim načinom u javnih mjestih krepčije branio, nego li uprav oni Horvati i Slavonci, koji se radi ispovijedanja ilirske sloge Iliri zovu? Nisu li se baš ovi tako zvani Iliri, kano pravi Horvati i Slavonci, svakom prigodom po istini govoreć jedini odlikovali, opirući se lukavim i vuhvenim na upropaštenje kraljevina Horvatske i Slavonske osnovanim zamkam i zapletkom nekojih pod nazivom tobože Horvata sakritih službenika tuđinstva, koje kod nas svako dijete pod imenom protestanta ili madžarona pozna, a koje madžarske novine nazivaju imenom od kažiništa? Nisu li si baš ilirski domoroci ime tvrdoglavih neprijatelja napredovanja pribavili za to, što oni starinske horvatsko-slavonske pravice svaku i svekolike neprestrašno i krepko čuvaju i brane, ter što ih pod nipošto ni najmanje drmati ne dopuštaju? Jesu li Horvati i Slavonci radi ilirstva i jednu samo sloboštinu izgubili; da li je radi ilirstva ikoje i samo najmanje pravo domovine naše u pogibel palo?“ Onaj prigovor, da su Iliri dirali u vjeru, odbija Gaj kao potpunu neistinu, pa pita: zar se „sad kod nas tako, kako prije sedam godina čuje, da brat jednoplemenik Horvat kaže Srbljinu kao za porugu „Vlah;“ ili pako Srbljin Horvatu „Šokac?“ Nije li ilirstvo ***usprkos svim pvedsudom zlobe, tmine i nenavisti*** sve ono, što bijaše bratinskoj ljubavi i slozi među Horvati i Srblji protivnoga, istrijebiti i ukinuti nastojalo? — Neka se djela gledaju! — Ilirski su domoroci svojimi djeli pokazali, da oni svaki svoju: Horvat horvatsku; Slavonac slavonsku; Srbljin srpsku, a svi skupa općenitu domovinu svoga naroda bez razlike imenā, vjerozakona, vladanja i ostalih posebnosti vrhu svega ljube i da po ilirskoj slozi ništa drugo ne žele postići, nego baš to, da

svaki, bratinskom ljubavi objačen sve svoje opčuva i uzdrži. Dakle po ilirstvu brat Horvat da uzdrži ne samo svoje ime, nego sve ono, što je horvatsko; po ilirstvu brat Slavonac da uzdrži ne samo svoje ime, nego sve ono, što je slavonsko; po ilirstvu brat Srbljin da uzdrži ne samo svoje ime, već sve ono, što je srpsko. — Ilirske dakle sloge načela zahtijevaju, da se svekoliko, što tko imade i što je njegovo, čuva, brani i uzdrži, i da, ako se štogod dobra umnožati i povekšati ne može, da se barem ono, što jest, nipošto ne umali". Dobro Gaj ističe, da se sav napredak u Hrvatskoj i Slavoniji ima zahvaliti trudu Ilira, dok sami protivnici ilirstva nijesu ama baš ništa, pa niti jedne knjižice izdali za prosvjetu narodnu, dok se Ilirima i u vanjskom svijetu priznaju njihovi uspjesi. No i protivnici su radili: sijali su nepovjerenje i neslogu među jednokrvnu braću i nastojali tuđinstvo i tuđinski duh uvesti i učvrstiti u svojoj domovini.

Ovaj u neku ruku istorijat ilirskoga rada i duh, kojim je sve to sastavljeno, daje nam naslućivati, da se nešto protiv ilirstva spremalo. Madžarske su novine već pisale, da nema Ilira, jer se oni odriču „grješnih osudnih teženja;" njemačke zagrebačke novine osvrnuše se na proglas Gajev[226] i nađoše u njemu zahtjeve reformacije, te zaključiše, da se ilirstvo ne može dovesti u sklad s težnjama i interesima kraljevine Hrvatske. I po pisanju Agramer Zeitung može čovjek biti dobrim Hrvatom ne pristajući uz mišljenje Ilira, po kojem bi se imao raskinuti onaj savez, što već stoljeća i stoljeća postoji između Ugarske i Hrvatske, te je i to bilo dosta, da se na protivnoj strani izvede onaj zaključak o težnji za rastavom ovih dviju država. Nije se pazilo i uzimalo u obzir ono, što je bilo isticano više puta u novinama, da Iliri kao konstitucionalni Hrvati žive i umiru za krunu ugarsku. Ali kad su Hrvati prihvatili istorijsko ime Ilirije kao političko ime, valja ga zabraniti — pisahu madžarske novine, jer su držali, da su Hrvati uzeli ovo ime poradi Napoleonove Ilirije. Tko je to ime uveo i pod njegovom zaštitom radio, tomu treba krila podrezati i spram njega pobuditi nepovjerenje — i posao će ići onako, kako su neprijatelji ilirstva željeli. Gajev je glavni grijeh bio: uspjeh zagrebačke restauracije. To treba uništiti — tako su mislili kratkovidi u Hrvatskoj — pa će nastati mir.

U Zagrebu se vodila istraga; da li je Šišković ili još tko drugi istraživao sve, što se ticalo ilirstva, toga ne znamo. U Ga-

jevim novinama[227] izlažaše isti onaj dan (11. siječnja 1843.), kad je u Beču bila potpisana odluka, da se ime ilirsko imade zabraniti, članak, u kojem se odrešito oprovrgavalo, da je vlada „poradi naročitoga neprijateljstva ilirizma proti Ugarskoj istraživanje naredila". Ilirske su novine i dalje odbijale osvadu, da idu za kakvim osobitim političkim težnjama, već samo hoće da u literaturi i prosvjeti podignu svoj narod. A ako je to politika, onda su Hrvati doista Iliri i u političkom smislu. I zagrebačka je županija u svojoj skupštini dne 10. siječnja 1843. izjavila, da ne zna ni za kakva pogubna ilirska teženja, jer sve, što se o tome govori, to je „klevetna objeda ovdašnjih nekojih nezadovoljnika," koji prikazuju Ilire kao nevjernike spram svoga vladaoca, domovine i djedinske konstitucije.[228] Ali sve to nije pomagalo. Ilirsko je ime dobilo već toliku moć, da su se pred njim bojali ne samo u Hrvatskoj, već u Ugarskoj, a spajanje političkoga utjecanja njegova spram balkanskih naroda utjecaše i na odluke u vanjskom političkom uredu, pa je na intervenciju različnih faktora izdana kraljevska odluka dne 11. siječnja 1843. kojom se *zabranjuje ime ilirsko* za novine i „Danicu".

Njegovo c. kr. Veličanstvo je s bolju razabralo, da se u Hrvatskoj javljaju prepirke i svađe. Njegovo Veličanstvo ne želi do duše, da se razvijanje narodnoga jezika sprečava, dokle to razvijanje ide u granicama zakona, pa će podupirati municipalna prava Hrvatske protiv svih navala; ali kralj ne će, da se pod izlikom brige za održavanje narodnosti među podanicima sije sjeme ogorčenja i cijepanja. Pa kako se na najvišem mjestu pobrinulo, da se u Ugarskoj u buduće ne daje nikakvi uzrok sličnim razdraživanjima, tako kralj nalaže, da se i u Hrvatskoj ima zapriječiti svaki povod kojekakvim ogorčenjima, i za to se s obzirom na Hrvatsku i Slavoniju i njihov jezik zabranjuje ime ilirsko, ilirizam, Iliria, što je došlo u porabu, a zabranjuje se za novine i javne spise, a napose kod javnih rasprava, i u školama; učitelji imaju poticati u svakoj zgodi mladež na ljubav i slogu prema svima, koji govore drugi jezik; imaju ne samo zabraniti sve navale poradi različitosti narodnosti, nego i kazniti; i u opće ima se mladeži zabraniti svako učestvovanje kod politike, što će se postići ozbiljnim njegovanjem znanosti; koji bi učitelji i uzgajatelji protiv ovoga radili, imadu se prijaviti kralju. Nadalje se u redakciji časopisa imaju zabraniti svi oni izražaji, koji bi mogli

međusobno čuvstvo vrijeđati ili potiskivanje jedne narodnosti od druge izazivati, a ima se raditi oko toga, da se narodnosti među sobom poštuju, te da se prirodno razvijanje jezika (koliko to odgovara zakonima) među sobom ne sprečava. U tom pomirljivom duhu imadu raditi i oblasti čuvajući se, da same nezakonito ne navaljuju na madžarski jezik i da te navale zapriječe u ogorčenim političkim spisima i kod drugih. Sve se to ima provesti po želji kralja, koji hoće da se povrati mir među razdražene stranke, da se uzmogne što uspješnije raditi oko sloge između Ugarske i Hrvatske, ne bi li se narodno moralno i materijalno blagostanje podiglo.[229] — Tako je glasila kraljevska odluka zabranjujući ilirsko ime.

Ne može se niti pomisliti, da ova odluka nije stvorena na prijedlog bana Hallera; ali da su i drugi faktori imali kod toga svojih prsta, to će se odmah vidjeti. Ban je Haller dne 18. siječnja 1843. nadzorniku škola zagrebačkoga okružja naložio,[230] da zabrani Gaju upotrebljavanje ilirskoga imena kod novina i „Danice“ s motivacijom, da po odluci namjesništva od 26. kolovoza 1834. Gaju bijaše dopušteno izdavati samo „Danicu Horvatsku, Slavonsku i Dalmatinsku“, a ni kojim drugim privilegijem, pa ni onim o tiskari, nije mu bilo dopušteno promijeniti ime njegovih novina. Ban pod najstrožom odgovornošću zahtijeva, da se Gaju odmah zabrani upotreba imena ilirskoga; i ne samo to, već da ni pod kojim drugim imenom, već pod imenom „Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska“ smije izdavati novine.

Posljednji broj s imenom „Ilirske Narodne Novine“ bijaše od srijede dne 18. siječnja (br. 5.), a dne 21. siječnja u broju 6. osvanule su „Narodne Novine“ s ovim očitovanjem: „Budući da je nj. veličanstvo u premilostivoj naměri, za ukloniti povod svim medjusobnim razpram, dostojalo upotrěbljenje imena *ilirskoga* u ovih novinah ukinuti: zato će one i danica u naprěd izlaziti pod ovako proměnjenim imenom.“ — Gaj je dobro poznavao svoje ljude i prilike, u kojima se imalo dalje raditi i kako će se od sad paziti na svaki korak, za to je odmah poslije ovoga glavnoga dijela dodao i ovo: „Svi dobromisleći domorodci sklanjaju se s tim većom podanostju i topliom zahvalnostju na ovu previšnju naredbu: čim s pouzdanostju previditi mogu, da će se s ukinutjem ovoga imena napokon sva razdražena sèrca umiriti, i da će svi sinovi domovine bez iznimke sve svoje sile obratiti na

obrazovanje naše narodnosti, i na sačuvanje konštitucie i municipalnih naših pravah; po čem moći će previšnja ova naredba pri slogi i bratinskoj ljubavi, koja se s time postići kani, ne inako, nego što najblagotvornie dělovati na razvitje naše narodne srěće, za kojom svi pravi domorodci teže."

„Danica" je od 21. siječnja (br. 3.) uz promijenjeno ime (Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska) zadržala znakove ilirske polumjesec i zvijezdu. I to je bilo zazorno, pa je ban Haller naložio,[231] da se ovi znakovi imadu ukloniti. Ban je naložio svim oblastima, da imadu strogo paziti na vršenje kraljevske odredbe, pa su mu i predstavnici oblasti u kratko vrijeme javili, da su obavili njegove naredbe.[232] Zagrebački censor profesor Mojses je već 11. siječnja prestao biti censorom.

U vladinu riješenju, kojim se zabranilo ime ilirsko, stoji, da se hoće uvesti red i mir između Hrvatske i Ugarske, pa i u samoj Hrvatskoj. Wachsmuth u Geschichte des Illyrismus str. 105. držaše, da je ova odredba izašla za to, što su dolazile na vladu i na dvor neprestane tužbe protiv Ilira i što su različni izgredi i razdraživanja svakim danom narušavala mir. No ako se uzmu neprestane tužbe madžarskih novina, u kojima se isticalo, da Iliri idu za nekim ilirskim carstvom, koje bi imalo obuhvatiti sve južne Slovene, ili bar spojiti u jednu državnu cjelinu Hrvate i Srbe, kako je to već rečeno na svome mjestu, pa ako se uzme, da po privatnim vijestima dvor nije bio odlučno protiv Hrvata, onda će se javiti sasvim drugi uzroci, poradi kojih je ova zabrana stigla. Sve prilike govore, da je pravi uzrok zabrani bio u prvom redu internacionalno politički, a ne samo politički između Ugarske i Hrvatske. Gaju ga je priopćio Ferdo Livadić[233] po pripovijedanju grofa Auersperga (13. ožujka 1843.). A radilo se o ovom. Turski je dvor bio zabrinut poradi velikoga utjecanja ilirstva u Bosni i kod Srba, pa se pobojao, da bi mogao izgubiti svoje podunavske slovenske provincije. Za to je zahtijevao, da se to ime kao privlačljivo sredstvo za sve južne Slovene ukine. Rusija se isto tako pobojala, da bi Srbija mogla potpasti pod sferu bečke vlade i da bi Beč mogao voditi glavnu riječ u Srbiji i Bosni, pa je preko svoga poslanika u Beču poticala turskoga poslanika, neka iz političkih razloga zahtijeva zabranu ovoga imena. Madžari su dobro uviđali, da će njihova moć padati, ako Hrvati nađu potpore među svojom braćom; za to su i oni radili ruku

o ruku s turskim poslanikom kod bečkoga kabineta protiv ilirstva; oni su dapače još više s onim ilirskim carstvom potkrepljivali sumnje turskoga dvora, te je napokon uza sve one političke pojave u Hrvatskoj poradio i ban Haller s protivnicima ilirstva, nadajući se potpunoj političkoj klonulosti, ako se to ime zabrani.

I tako je službeno Hrvatska pomogla drugima, da se na čas smire i budu bezbrižni, kad je glavnoga neprijatelja nestalo. Dobro se računalo: treba Slovenima otkinuti zajedničku posve indiferentnu za pojedina plemena vezu, ali opet vezu, koja je po svojim mislima čvrsta, i braća će se razići te od svega dalje ne će biti ništa. Još je trebalo samo na Gaja sasuti nekoliko kleveta i njegovi će ga ostaviti, da će napokon sam morati razabrati, da se dalje ne da raditi u tom pravcu, pa će napustiti svu borbu. Udri pastira, i razbježat će se ovce.

U Hrvatskoj su gotovo svi izgubili glavu. Nema osobito mnogo vijesti, kako je djelovala ova zabrana imena ilirskoga na one, koji su sasvim blizu stajali Gaju. Ali što ih ima, sve su protiv njega. Vraz bijaše među upućenijima o čitavoj stvari, pa da ga čujemo, što on kaže. „Povod zabrani — piše on 28. siječnja 1843. svomu prijatelju Trnskomu[284] — dala je buka i barbarizam, s kojim su někoji domorodci nastojali ime to i u politički život uvoditi. Dokinuto je dakle to ime, koje smo mi tako pozorno i sa svom brigom i ljubavju dizali a osobito po krivnji jednog čověka, koj je imao pouzdanje čitavoga naroda, i koj sasvim tim nije radio i postupao s razlogom, neslušao i negledao savěta ostalih, nego sve radio polag svoje pohlěpe za nečim, što se izustit ne može bez gada i groze. Sad si skine glavu, no škoda da pritom i narodu najveću zadao ranu, koj ga je obožavao kao svoga Boga . . . sad smo u kaši do kolěna. Mi književnici nismo još klonuli.“ — U tom listu, kako je svakomu očito, Vraz svu krivnju baca na Gaja, jer je on politiku spojio s ilirstvom mjesto da se zabavljao ilirskom književnošću, od koje ne bi sigurno nikoga glava zaboljela — ali narod ga ne bi poradi književnosti „obožavao kao svoga Boga“ i on ne bi imao — bez političkih djela — uza se čitavoga naroda. Književnici nijesu klonuli za to, jer su se nadali, da će im uspjeti kod vlade povratiti ovo ime. Dobra doza klevete na onoga, koji je pribrao hrvatski narod u jedno kolo, nije škodila ni iz usta Vrazovih.

Drašković držaše Gaja nedoraslim vođem, nezrelim i ne-

ufanim, a i drugi mu pridavahu „svojske obzire".[235] Posve je stalno, da ljudi nijesu razumjeli Gajevih namjera, jer je njihov idealizam mislio ostati idealizmom, budući da je lijepo sloviti kao odličan i zaslužan čovjek za domovinu, ali zbilji u oči pogledati — to je bilo i ilirskim rodoljubima — osobito književnicima, malo teže. Kad ne bi tako bilo, onda ne bismo nalazili ovakvih vijesti, kakve su ono kod Vraza, a nijesu osamljene, ili ne bi prvi vođi narodni davali najsvečanijih zabava baš u onaj dan, kad je proglašeno, da se zabranjuje ime ilirsko.[236] I onakvi ljudi, kakvi bijaše Stjepan Mlinarić, zdvajahu poradi ovoga događaja i osuđivahu Gaja.[237] Mnogi i mnogi rodoljubi zahtijevahu od Gaja, da sad prestane izdavati svoje novine, jer jednostavno nijesu razumjeli njegove politike. Njega su tužili kao demagoga, koji je na pogibao državi, pa mu je prijetila tamnica i gubitak privilegija za izdavanje novina.[238] A to je smućivalo naše vatrene Ilire, od kojih je ban Haller gdjekoje pritegao k sebi davši mu časti i pozvavši ga gdje kad na ručak.

Da je i izvan Zagreba bilo prigovorā upravo Gaju, što je to ime zabranjeno, imamo jasnih dokaza. Zanosni ilirski rodoljub u Vukovaru poznati već fratar Kajo Adžić udaraše na Seljana i Gaja pred prijateljem Ig. A. Brlićem, da su oni krivi svemu zlu. On piše[239] među ostalim ovako: „Buduć da se je Gaj onamo pružo, kud ne bi tribalo, on bo naše novine naznačujuć nazivom i imenom ilirskim nipošto ne bi morao dirat nit spominjat austri janske države, t. j. Kranjsku, Korušku i Štajersku, a još manje turske kanoti Bulgariju, Serviju, Crnu Goru etc., dignuvši grb polumiseca i zvizde kano štit; zar ti misliš (Brlić), da je to Austriji po volji bilo? Pak zar misliš da moto zemljopisa Seljanova, koji je čak Traciju i Macedoniju pod polumisec sgŕuvo nije politicima, koji iz njega Bog zna šta izvađaju i naopako tolmače, u oči pao? — Da se je Gaj manio Koruške, Kranjske, Bulgarske i vraga sotone, pak da se je držao *illyricuma hungaricuma* t. j. Horvatske, Slavonije, Dalmacije, ne bi zaista do toga došlo; namira pako njegova ipak bi s vrimenom svoju svrhu, t. j. rasprostranjenje literature postigla, buduć da Horvatska, Slavonija i Dalmacija sridinu južnog Slavenstva, od kojeg bi se na ostale susedne gornje i dolnje države miris cvatuće naše literature prosipao, zgodno zauzima." Sad bi trebalo raditi, da se to ime dobije, jer je to kopča „koja Horvate i Slavonce sjedinjuje i pod

kojim samo ljubav među ovima dvima državama opstati i literatura cvasti može. Jami ime ilirsko i uzmi posebno horvatsko i slavonsko, eto ti gotova razdora, ili košto gdikoji vele: raspredigre sve će natrag udarit; opet će počet Horvat Slavonca, a ovaj onoga progonit; jedan s drugim se potprdivat, kano što je do sad uvik bilo; i tako će provincijalni Horvati (tri varmeđe) opet sami za se ostati, pak iz njihove literature ne bu nikaj. Mi pako Slavonci, primorski Horvati, Ličani, Dalmatinci, Bošnjaci i Servijanci bit ćemo kano god što je i kroz tolike godine se sačuvalo. — A Varaždinci i Turopolitanci nek slobodno kaj-u i potli će se kajat.“

Nije to bilo mišljenje samo Adžićevo; tako su malo ne svi književnici Iliri mislili. Njima je bila glavna stvar ime, a sama stvar tek nekako sporedno. U paradama i pjesmama su se dičili, ali kad je riječ imala postati djelom i u nevolji se pokazati junakom onda su i odlučniji mislili, da „činiti je za sad ništ — da se poslužim riječima Mlinarićevim[240] — govoriti još manje uspjeha“, već je potrebno samo — moliti se Bogu. Tek nekolicina prijatelja Gajevih ostade mu posve vjerna,[241] i ti su kao pravi rodoljubi shvatili svoju dužnost, da u stisci treba moliti — ali i raditi. Samo još Gajevu ustrajnome i odlučnome radu zajedno s nekim prijateljima ima se pripisati, da sve nije zaspalo i propalo, što se do sad uradilo.

—

GLAVA VII.

Književne i kulturne prilike u Hrvatskoj.

Od 1839.—1843.

Općeniti pogledi na ovo doba.

Hrvatska je u ovo doba bila kao putnik, koji hoće u novu domovinu, ali mora da nosi sa sobom sav teret svoje stare domaje. U času, kad je mlada ilirska generacija odlučila da se umiješa i u politički život, bilo je toliko pitanja, da su novi problemi, novi zahtjevi bili većini nepoznati. Trebalo je potresti stare podupornje hrvatskoga društva i stvoriti novo, što će biti sposobno za život. Ali kako? Ovdje i ondje su bile potpore samo za nevolju kod toga preokreta; ono, što bi ostalo kao trajno, trebalo je tek stvarati. Ako se uzme građa čvrsta, jaka, bit će i građevina tvrda. Rad od tri četiri godine nije mogao dati dovoljno sigurnosti, da će se moći bez ikakve brige u budućnosti sve ono postići, što se željelo. Do ovoga se vremena samo spremalo, hoće li se moći naći odziva. Književni su pokušaji bili dobro primani. Novine su nekako po strani stajale, a valjalo je živjeti baš u ovom času u svakoj godini brže nego li se prije živjelo i kroz čitavo stoljeće. Da se to postigne, valjalo je spojiti književne ideale s političkim zahtjevima. Praktični će se oblik tomu podati u novinstvu, koje se imalo razvijati prema onim tekovinama, što ih je izvojevao zajednički sabor. Literatura mora imati najužu vezu s dnevnim političkim interesima. Po mogućnosti se mora oprezno širiti demokratizam, koliko ga je moglo davati društvo, koje je vodilo sve narodne poslove. U Hrvatskoj se nijesu tužili na neslobodu tiska, jer im to nijesu oblasti dopuštale, ali da su nastojali svaku zgodnu priliku upotrijebiti za slobodu, to se vidi iz dnevnih publikacija.

Kod prvoga smo početka hrvatskoga preporoda razabrali, da se oko vođa počela pribirati skupina ljudi, koje je zanio prvi glas

o radu na rođenoj grudi. Kad je sloboda izricanja misli u pjesničkom obliku bila veća, kad je sloboda štampe za novine malo smjela da raširi svoja krila, onda se pojavilo još više ljudi, kojima se imao saviti vijenac oko čela za to, što su u svojim riječima i pjesmama govorili o slobodi i veličini narodnoj — o njegovoj nepobjedljivoj snazi, samo ako on htjedne da se složi i sjedini. Već od 1836. se godine ističe glavna oznaka, glavna karakteristika naših Ilira: njihovo patetično revnovanje bijaše u očitom nesuglasju s nadarenošću i odlučnošću, što su je imali. Ipak bijahu njihovi dnevni radovi dosta jaki, da probude neke krugove na sklonost za literaturu i novinstvo. Mi gledamo pred svojim očima, kako se od ovoga vremena stvara doba „naobrazbe“ srednjega i činovničkoga stališa, a to je ono sumnjivo obogaćivanje narodnoga duha. Ljudi su na ime htjeli da znadu o svačemu nešto, ako i nijesu išli za tim, da samu stvar dobro prouče. Time se stvaralo ono, što se danas zove polovna inteligencija, koja se lijepo bez kritike i bez prigovora mogla širiti, dokle su je trpjeli; a kad se to nije sviđalo onima, koji su imali oblast da to zapriječe — onda se gotovo sve predavalo jaukanju i bacanju krivnje na druge, što je nestalo lijepoga sna. Dosta je spomenuti samo poznato stanje poslije zabrane ilirskoga imena i čitava nam je kultura malo ne i ponajboljih Ilira posve očita.

Ako ikad igdje u hrvatskom životu dolazi do izražaja oponašanja tuđega rada, a ono dolazi u ovom času. Na jednoj strani Madžari rade, da svoja prava dobiju; podižu sve, što će im u budućnosti biti čvrstim bedemom za čuvanje konstitucije. Hrvati gotovo korak za korakom po svojim silama i sa svojim sredstvima nastoje da uzrade ono, što vide kod Madžara da je dobro. Onaj isti patriotični zanos, što ga probuđuju u Ugarskoj, pa bilo to i umjetnim načinom, budi se i u Hrvatskoj u onim krugovima, koji su sad još mogli da dođu do riječi. Njemački je duh bio jak; njemačka je knjiga gospodarila i u samoj kući Ljudevita Gaja, a opat Krizmanić, taj u ovo doba najočitiji predstavnik liberalnoga klera zagrebačke biskupije, koji gledaše na razlike između katolicizma i pravoslavlja kao na sitnice, koji bi želio, da dođe do sjedinjenja ovih crkava bez „svakih papa“[1] — dopisivaše sa svojim najbližima njemačkim jezikom. U Njemačkoj su Heine i Börne okupili oko sebe „mladu Njemačku“, da od poezije stvori istinu, realnost, da poezija ima biti na službu života

i dnevnih pitanja. Kako su se u njemačkoj književnosti pod utjecanjem Hegelovim razvijali tendenciozni pisci i novinari, koji su svoje drame, svoje pjesme, romane i novele najvećim dijelom iznosili kao polemike s dnevnim pojavama, zaogrnute u romantično ruho, tako je Gaj sa svojim prijateljima i pomagačima radio u Hrvatskoj i stvarao Ilire. Ne samo u najširim crtama, već i u pojedinostima se vidi, kako su hrvatski Iliri iz njemačke kulture i literature presađivali u svoj domaći vrt ono, što im se činilo, da je za narod i za njegovo razvijanje. Uzaludno je bilo Vrazovo odbijanje prigovora, da se ne povodi za njemačkom poezijom; za nas su njegove Đulabije čeznuće za nekim novim idealom, koji bi se imao stvoriti u zbilji slovenskę duše; tu se vidi pravac, koji izbija iz boli Heineove; dakako Vraz ne govori u cijelosti Heineova shvaćanja, već samo u okosnici. Jedan i drugi ne daju svomu narodu ništa pozitivna. Naši su Iliri poput „mlade Njemačke" vjerovali, da mogu i moraju preurediti čitav narodni život. Dakako da im je uspjelo dovesti u život institucije, koje su polagano, daleko od njihovih vremena, mogle privesti životu gdjekoju misao, za koju su oni kod osnivanja držali, da će odmah morati pobijediti i stvoriti ono, što se u Hrvatskoj moglo lakše sanjati nego li izvesti.

Dovoljno je već istaknuto, koja je tendencija bila zamišljenoga učenoga društva; kod osnivanja čitaonice se predsjednik jasno izjavio, da to društvo ima podupirati dnevna pitanja politike. Za drugim nije išla ni Kukuljevićeva drama „Juran i Sofija" ; Demeterova „Pokušenja" imala su istu tendenciju; lirske pjesme i oni kratki sastavci u „Danici", osnivanje Matice, gospodarskoga društva i tako naprijed bijahu samo institucije, koje su imale podupirati „duh vremena". Taj „duh vremena" bijaše na umu i u ruci „mladoj Njemačkoj", koja je jednako — dakako prije naših Ilira — nastojala u jakome njemačkom narodu stvoriti razumijevanje i gore i dolje za svoje savremene ciljeve i potrebe. U Njemačkoj su odbili, kako je Börne isticao, onaj put, kojim su išli pjesnici poput Schillera; u ovo su doba zabacili „uzaludne molbe kod bogova za pomoć" ; nije im godilo, da od sunčane svjetlosti zaslijepljeni ne vide zemlje i onoga, što je na zemlji. Sav rad u svakom području valja namijeniti narodu i njegovoj snazi. Naši su od prvoga časa tako radili. Zabacili su sav rad kajkavaca pisaca, koji su se najviše od neke natprirodne moralne sile nadali

pomoći; svoje su poglede obratili na one, koji su trebali pomoći za svoje neznanje i neupućenost. I samo tako, jer je to duh vremena zahtijevao, moći je razumjeti, kako je gotovo svatko, tko se rodoljubom i Ilirom priznavao, mislio, da mora raditi na svakom polju, a ako je ikako moguće na književnom — jer je to sve na korist narodnu, jer je to narodna potreba.

Mi se možemo diviti onome uspjehu, što ga je mogla preporađana Hrvatska pokazati u 1842. godini. Prema čitavomu položaju doista — to ne može nitko zanijekati — bijaše Gajev posao upravo kolosalnim uspjehom okrunjen — ali samo na čas. Liberalne su iluzije kao svijetle slike lebdjele pred očima svakomu Iliru. U ovom našem odsjeku vremena nije mnogima i mnogima dolazila pred oči kruta zbilja, koja će se razviti poslije ovoga mamurluka idealističnoga. Ako se poslije srpanjske revolucije u Evropi mislilo, da je „siromašni čovjek“ pobijedio, to samo dokazuje, da niti napredniji, obrazovaniji ne viđahu poradi svojih teorija, što se u istinu odigravalo. A kod nas? Tko bi se usudio pjesničkim i novinarskim teorijama usprotiviti, taj bi po gotovo morao biti proglašen neprijateljem svoje narodnosti. Za to je doba do 1843. godine, kad su još iluzije dolazile do pobjede, za sebe osobito doba hrvatskoga preporoda. Vlada, sila je trpjela nedužnu zabavu književnika — a nedužnom su je svud morali smatrati, kad su i prvi vođi sami izjavljivali, da nemaju nikakve druge tendencije, osim književnoga rada i narodnoga obrazovanja. Kad se htjelo od teorije prijeći na rad, a za to je bila samo nekolicina ljudi sposobna, onda je iznenađenje bilo to veće, što se na jedan put i državna vlast odlučila, da svemu tome učini kraj.

Iz izjava se madžarskih političara vidi, da su oni poput Nijemaca iza srpanjske revolucije očekivali: vlada će sama širom otvoriti vrata ne samo slobodi, koje se potreba počela sve više osjećati, a njezin se dah širiti, nego vlada će kao dar pridati i socijalne i gospodarske reforme. Taj su dar očekivali to prije, što se držalo, da se već iz ljubavi spram čovječanstva ne može da uskrati; mnogo se manje pomišljalo na to i u samoj Njemačkoj, da bi socijalno pitanje valjalo urediti poradi osjećanja nepravde, što je tištila jedan stališ, a drugi opet podizala i davala mu sve pogodnosti. U Ugarskoj se nijesu mogli zagrijati za reformu, da građanstvo dobije svoje pravo u parlamentu. A kamo li u Hrvatskoj! Pa ipak se i u Hrvatskoj sasvim pozitivno očekivalo, da

će se striliške opreke izravnati, ma da se o tome nije mnogo pisalo. Poslije bečkoga kongresa živjelo se još nekako. Obrt i trgovina davala je ono, što je bilo potrebno za svagdašnji jednostavni život. No kad se počelo računati s industrijom, koja je u opće prilično nepoznata biljka našemu svijetu, opreke između gospode i građanstva morale su se polagano i zaoštravati. Život naših ljudi ovoga doba dakako da ne iznošaše mnogih pitanja, jer u Hrvatsku sve, što je naprednije, dolazi za koji decenij poslije do riječi — osobito pak ono, što pomaže u podizanju materijalnoga napretka naroda. Ljudi su se nadali, da će od novoga rada bolje biti, a za narodnost su se brinuli tek pojedinci. Široki su se slojevi mogli zanijeti lijepom riječi nadajući se, da će postati gospodarima u svojem domu, da će sami biti slobodni. Za to se niti Iliri u svojim novinama nijesu usuđivali govoriti protiv svojih protivnika u Ugarskoj, budući da su odanle i dolazile u Hrvatsku sve one misli i prijedlozi, koji su imali iznesti reformu. U širokim se slojevima moglo uspijevati samo širenjem materijalnoga popravka. Oko toga se u ovo doba radilo, pa se uzimao obzir i na tako zvanoga „maloga čovjeka" i seljaka. Briga je oko toga pala u prvom redu na udruživanja. Sad su valjada prvi put i Hrvati razabrali, da skupine ljudi mogu više učiniti, nego pojedinac.

Čitaonice i njihov uspjeh.

Zagrebačka je ilirska čitaonica za kratko vrijeme sabrala među prvom gospodom članova, da je dne 24. siječnja 1839. godine grof Drašković poticao pitanja o unapređenju poljodjelstva i obrtnosti. Tko u tom pravcu napiše najbolje djelo, dobit će od predsjednika čitaonice nagradu. Ujedno je zaključeno, da će čitaonica kupovati sva djela, koja su izašla od početka nove literarne periode i tiskana su novim pravopisom. Očito je tu bilo utjecanje govora Mirka Inkeya, koji je dao za knjige 100 forinata i izjavio, da kao hrvatski vlastelin mora ići za podizanjem koristi hrvatskomu narodu. I njega je vodila misao, da se narod može prosvjetljivati samo u svome materinskom jeziku, i kako Madžari oko toga svom snagom rade, tako treba da i Iliri rade. Ono, što ne mogu pojedinci, to neka izvode sve čitaonice zajedno; one neka gledaju, da se sastavi „društvo na akcije", koje će raditi oko izvoza vina, osnivanja tvornica i t. d. Knjigom treba oko svega toga raditi. Kad nema domaćih stvari, neka se prevedu

tuđe vrijedne, samo da se domaći svijet što više za sve zauzme.[2] — Ovako su u prvoj godini zamišljali odbornici čitaonica, kako bi osim svoje zabave radili i za narodnu korist. Utjecanje se vidjelo. U Ilirskim se Narodnim Novinama češće javljahu članci o trgovini, dakako u prvom redu o trgovini u Sisku, koji je poradi svojega položaja gospodovao u ovom području nad ostalim gradovima Hrvatske. Franjo Lovrić bijaše vrsna sila, koja je u tom pogledu najljepše pomagala ilirskoj braći u Zagrebu. Istom 1839. godine, kad je već bilo jasnih tragova uspješnoga rada na književnom polju, moglo se misliti i na potanke izvještaje u trgovini. A kad se pokaže u tomu pravo stanje, moglo se počinjati misliti i o prometnim sredstvima. Drašković je poslije godine dana rada ilirske čitaonice (24. lipnja 1839.) mogao izjaviti, da su se mnogi „važni i opće štovani“ rodoljubi pribrali u tom društvu i da je s njihovom pomoću ljubav spram domaćega jezika porasla. No on ističe, da se društvo brinulo oko širenja „znanja, rukotvorstva i obrtnosti“, jer su pozvali ljude na rad. Odgovora još nije bilo, ali se može nadati povoljnomu susretanju od strane općinstva.[3] Na različitim se stranama već radilo oko toga, da se obrtnost podigne, a u člancima su se novinskim pretresala pitanja koja još ni danas nijesu provedena, a i ne će tako lako doći na red (n. pr. spoj Siska sa Senjom, željeznica iz Siska u Karlovac, regulacija Kupe, Save itd.).

Ne će biti malena zasluga baš čitaonica, da se sad radilo oko uređenja škola više nego ikad prije. Novine su se počele tim znamenitim pitanjem baviti već 1839. godine donoseći vijesti gdje se škola osnovala i tko ju je osnovao, jer su članovi čitaonica dobro shvatili, da će moći samo preko škola i preko pismenih ljudi širiti svoje misli. Za to je grof Drašković 1840. godine stavio na srce svim članovima zagrebačke čitaonice, da porade oko utemeljenja škola.[4] Novine više nijesu prestajale donositi vijesti o stanju škola u Hrvatskoj, po čemu se dade suditi, da su riječi Draškovićeve pale na dobro tlo. No ovo je bilo namijenjeno širokim slojevima narodnim ; u samim je gradovima ostalo još dosta posla za povraćanje domaćih sinova domaćem ognjištu. Haulikovo pismo na svećenstvo o potrebi narodnih učionica iz 1839. god. (ispor. Danicu br. 20. 21.) jasno osvjetljuje stanje pučke prosvjete.

Iliri su morali u svemu računati na dobrovoljce. Treba li in-

stitut, treba li pjevačku družinu, treba li glumaca, u opće, htjelo li se ma što izvesti, valjalo je misliti na dobru volju i požrtvovnost domaćih ljudi. Da bi novčano izdašnije tko pomagao, toga malo je bilo. Nekako da se istakne kulturni napredak i izvan Zagreba, eno 1839. dne 2. i 6. listopada u Sisku prirediše dobrovoljci kazališnu predstavu u uvjerenju, da je ovo ponajbolji način, kojim se dolazi do općene narodne prosvjete. Tko je u Sisku prvi potaknuo misao, da se prikazuje Kukuljevićeva drama „Juran i Sofija“ — nije poznato; drži se, da je Demeter prvi mislio na ovakve stvari. Babukić pišući o sisačkoj dobrovoljačkoj predstavi (Danica 1839. br. 41.) isticaše, da je pozornica, ako se dobro uredi, najsilnije i najprikladnije sredstvo za širenje obrazovanosti; on se ujedno pozivao na Demeterove riječi u „Dramatičkim pokušenjima“. I doista, Siščani su ovom prvom dramom ilirskom, iznesenom na daske, pokazali, da razumiju zadatak pozornice, pa su odabravši baš ovaj komad htjeli da istaknu i svoje patriotično osjećanje. Kad se svršila predstava, zapjevaše „opće poznatu narodnu pjesmu“ „Nek se hrusti šaka mala“ i „Doletiše ptice kukavice,“ čime je javno dokazano, da i trgovački svijet, kojega je onda bilo dosta u Sisku, ne zazire od narodnih stvari.

1. U kazalištu.

U to su se vrijeme spremali na dogovor članovi čitaonice, kako bi uredili ilirsko narodno kazalište u Zagrebu. Oživjeti narodnu riječ na pozornici može samo uređenje kazališta. Ravnatelj njemačkoga zagrebačkoga kazališta Henrik Börnstein u studenomu 1839. god. poziva članove Velike Ilirije, da u glavnom gradu poput Madžara i Čeha osnuju svoju pozornicu. Čeh Börnstein veli, da će u njegovu društvu Česi i Poljaci kušati prikazivati hrvatske komade, samo ako se nađe nekoliko domorodaca dobrovoljaca, koji će htjeti da im pomognu. Prikazivati bi se mogla drama „Juran i Sofija“. Uspije li uređenje, eto sigurnoga temelja narodnomu ilirskomu teatru.[5]

Börnsteinov je poziv izašao u dogovoru s prvim ljudima oko hrvatske prosvjete, pa je razumljivo, da se prijatelj pozornice Demeter već kao ugledni književnik dao na posao oko sabiranja prinosa za hrvatske predstave. I gospoda su već shvaćala zamašaj ovakva pothvata za domorodnu stvar; za to je i pritjecalo novčanih priloga. Vodeći Iliri čitavu stvar, koja je potekla iz njihovih dogovora, odlučiše je predati svome jedinome društvu, da se ono

brine i oko ove narodne institucije. Börnstein je i sam priređivao tlo za hrvatske predstave. On je na ime, po svjedočanstvu „Danice“ [6] u 1839. godini više puta pustio, da se pjevaju ilirski napjevi i ilirske pjesme u njemačkom kazalištu. Zanos i oduševljenje je bilo veliko, dapače veće, nego li ikad prije. Omiljelim je davorijama na koncertu u kazalištu i Padovac uznio rodoljubno općinstvo. Time se pokazao Ilirima novi pomagač širenja njihove ideje, jer su i najodlučniji morali uviđati, da mladi hrvatski Iliri idu doista u svakom pravcu za tim, kako će svojoj namjeri što bolje put utrti.

Dana 24. siječnja 1840. god. navijesti predsjednik čitaonice, da je već sva briga oko podizanja ilirskoga teatra predana odboru zagrebačke čitaonice, koji će u dogovoru s odborima čitaonice u Karlovcu, Križevcima i u Varaždinu raditi, da se kazalište uredi na dionice.

Predsjednik je mogao javiti već sad svim članovima, da je „u ogledu igranja u narodnom jeziku ilirskom — — već više od dvije hiljade forinti srebra na jednu godinu potpisano, k čemu ne malu žrtvu naše narodnosti veliki stup“ biskup Haulik prinese. Čitav je rad zagrebačke čitaonice bio namijenjen narodnome napretku u jeziku i prosvjeti, pa je predsjednik Drašković i ovaj put istaknuo, da se „ljubav prama slavnomu i junačkomu narodu našemu sve to više razgrijeva, da se stariji i čistiji jezik svagdje u općenju, kod mladeži i puka očevidno u običaj sve većma i većma uvađa“.[7] Da se to još više postigne, razumljiv je rad za kazalište u samoj čitaonici, koja je novčano poslovanje povjerila svomu članu Dimitriji Demeteru. On se ozbiljno prihvatio posla znajući, da se sa samim dobrovoljcima ne će dati mnogo postići. Za to zamoli oduševljena Ilira u Varadinu poručnika Šimagovića, neka pregovara u ime čitaonice ilirske s novosadskom družinom, da dođe u Zagreb i ovdje prikazuje pod ravnanjem direktora njemačkoga kazališta Börnsteina. Novosadsko je društvo pristalo na dvomjesečno igranje u Zagrebu. Dokaže li društvo svoju sposobnost, govorahu članovi čitaonice, moći će u Hrvatskoj bar po godine igrati, jer će ih sigurno primiti u Karlovcu, Varaždinu, Petrinji i Sisku. „Ako se dopadnu, ustrojit će se stalno kazalište, gdje će za sav svoj život biti pristojno opskrbljeni“.[8]

Lako je bilo ovako govoriti Demeteru. Drašković je dovoljno isticao probuđenu narodnost u gradu Zagrebu i u hrvatskoj do-

movini; ta najveći dio toga rodoljubnoga zanosa i nije tražio drugo, već da se vanjskim znakom pokaže: mi smo rodoljubi; mi ćemo zapjevati koju svoju davoriju; mi ćemo se okititi narodnim ilirskim znakom i zaplesati koji domaći ples — i zadaća je rodoljuba sjajno riješena. Koji su vodili ove poslove, bili su zadovoljni, da su mogli širokim krugovima javiti, kako praktični Börnstein daje u pokladama zabave i plesove u gradskome teatru na račun umjetnosti i da je „veća strana maškara pri tih prilikah domorodno obučena bila i da su maškare više nego ikada do sada gostove u domorodnom jeziku dražeći zabavljale i često među njimi ilirske devize dijelile". Upravo onako, kako je mislila zagrebačka ulica, kad je nedavno crvenkapama htjela da pokaže svoje patriotičko mišljenje ne znajući sama, što hoće i kako hoće! To je bila za mnoge moda, koja je srce malo učvršćivala, a um još manje osvješćivala. Plesovi su u ovo doba bili po vanjštini čisto ilirski, kako to ističe Danica.[9] — U ovakvo razdragano društvo čistim nepomućenim rodoljubljem bez dubljega razmišljanja lako je mogao zaći Demeter, da priređuje novo doba — bar po mišljenju i prvih ljudi — ilirskoga života, koji će se moći predočivati na daskama. A čitaonica nije napustila toga svoga zadatka. Bez kakve osobite spreme dovela je čitaonica u Zagreb novosadsko društvo.

U srijedu dne 10. lipnja 1840. priredila je čitaonica s novosadskom pozorišnom družinom rodoljubnoj zagrebačkoj općini u gradskome kazalištu zabavu, kakve do sad nije bilo. Ivan Mažuranić složi prolog, da njime razjasni čitav položaj, u kojem su se našli Iliri. Dalekovidi pjesnik znade, da se samo kroz trnje i kupinje dolazi do nečega; on ističe, da samo muka rađa blagoslov. Samo u to ime može se primiti dolazak braće Novosađana kao dolazak po srcu, koje želi braći pokazati ljubav i učiniti, da ne pogine sjeme „od kog će negda može biti naši unuci slatke uživati plode". Mažuranić na usta Novosađana dovikuje hrvatskim Ilirima, da rade i da ne napuštaju zasijana sjemena, ako ne žele, da postane neplodnim. Iza svečanoga i punoga prologa prikazivala se drama Kukuljevićeva „Juran i Sofija." „Ushićenje, s kojim je u neobično velikom broju sakupljeno općinstvo ovo uprav domorodno djelo primilo, ne može se opisati. Svaki izraz, svaku riječ, koja se na rod, jezik, kralja i domovinu preteže, slijeđaše gromovito pljeskanje i radosno klicanje, kakvoga se još nikada u

tom teatru čulo nije ... Veličanstvenijeg i milijeg prizora za domoroca biti ne može, nego što je onaj bio, koji smo rečeni večer viditi priliku imali. Do hiljadu osoba od svih stališa sakupilo se je domorodnom vatrom upaljenih i iskrenim veseljem opojenih, da jedan put očito svijetu pokažu, na koliko svoj slatki ilirski jezik i junački rod ljube i štuju. Zaisto to je bio jedan večer, koji zaslužuje u anale naše domovine upisan biti!" — Tako pisaše „Danica" poslije prve predstave novosadskoga društva s dodatkom za prikazivače, da ne bi uzeli svih pohvala gledalaca kao pohvale njihovoj igri, jer ta igra nije savršena, već da je uzmu kao pobudu na usavršivanje svoga prikazivanja. Bez glazbe nije moglo biti. Ferdo Wiesner sastavio je muziku, koja je rodoljube razdragala — jer je bila po njihovu srcu.[10] U časopisu se „Croatia" ističe, da je veliki momenat, kad jedan narod prvi put čuje svoj mili jezik javno na daskama kao živi i sposobni za kulturu i književnost govor. I Nijemac Berge ne može da dovoljno pohvali zanos, što ga je ovo društvo probudilo. Dan 10. lipnja 1840. god. bijaše svetkovina domovinske ljubavi, koja je ne samo svima mila, već mora da donese blagoslova i potonjim koljenima.[11]

Tako je eto zagrebačka čitaonica otvorila i osnovala narodno kazalište, a kako je početak dobar, svi su se nadali, da će i književnici svojim radom sad nastojati pokazati značaj ovoga narodnoga instituta. U drugim su gradovima tuđe družine lijepo mogle gostovati s tuđim dramama.

„Danica" je hvalila zagrebačko općinstvo (1840. br. 26.), što rado polazi ilirske predstave, dapače radije nego njemačke, premda ilirski glumci nijesu dorasli njemačkima. To nije drugo nego sama ljubav prama narodnosti. „Juran i Sofija", „Horvatska vjernost", „Prijatelji" i „Miloš Obilić" bijahu komadi, koji su primljeni od rodoljubne publike u kazalištu. I u „Croatii" su s pohvalom isticali mar zagrebačkoga općinstva. Grof Janko Drašković dne 24. lipnja u skupštini čitaonice[12] i opet isticaše „koliko nam naš narod i jezik slavjanski na srcu biti mora", a pokazat će se to, ako se shvati, „da je sveta naša dužnost, mlađahni institut novopodignutog teatra domorodnog potpirati, s kojega bi se kao iz posude električke bolji i izobraženiji jezik i običaji naši domorodni sve više i više u publiku pretakali, gdje bi se u krasnom našem jeziku ne samo mladež, nego i puk dužnosti dobroga domoroca učili, — te da bacimo pogled na ine

izobražene narode europejske i našu državnu braću Madžare, koji se svim silama upiru, da svoj materinski jezik kao inostrano bilje iz azijanskoga podnebja u naše europejsko prenesen sačuvaju i uzdrže ; kolikom ga brižljivošću njeguju i kojim ga silnim znojem od truda svojega zalijevaju i prigledaju, samo da im ono ne pogine, što je njihovo od starine ; a mi Europejci, mi Slavjani u našem od najdavnijih i neznanih vremena prirođenom nam podnebju europejskom naše bilje, cvijet naš, jezik naš slavjanski, milo naše narječje ilirsko, koje se veoma malim trudom sačuvati i uzdržati dade, zar da propasti pustimo?"

Bistri pogled u sve domorodne stvari, što ga je vazda pokazivao Ivan Mažuranić, izbio je na javu i s njegovim prijedlogom u skupštini čitaonice 1840. god. o narodnoj pozornici. U prikazivanju Novosađana u Zagrebu gledaše i on napredak, jer „dobri se svi raduju, svi se vesele, svi ufaju. a zli kradom tuguju, stide se i boje". Ali „domorodnost, veselje i radost, koja se u općini našoj vidi, ne dolazi toliko sa scene na narod, koliko se dapače s naroda sipa na scenu, i tim nju k novomu naporu, k novomu nauku, k novoj pomnji nuka." On vidi, da je „rđav i slab početak", jer se nije računalo na to, što će biti, kad prvoga zanosa nestane, no „napredak može dobar i od koristi biti." Ovom oštrom osudom ovoga diletantskoga rada nije Mažuranić mislio, da treba sve napustiti, već je on odmah dodao, da su tako radili svi narodi, pa „tuda valja da prođemo i mi, ako smo zbilja nakanili, da što od nas i naroda našega bude." Upravo njegovom je inicijativom potaknuto, da se sakupljaju dobrovoljni prinosi po svoj zemlji, koji će za određeno vrijeme moći osigurati život kazališne družine i ujedno dokazati, kako ne govori iz srdaca Ilira samo časovito srdačno uzbuđenje, već prava ljubav za narodnu stvar. U skupštinama čitaonice ne nalazimo do ovoga časa tako ozbiljna prijedloga, a mir i bistar pogled u budućnost u prijedlogu Mažuranićevu moraše osvojiti rodoljube, da i u sabor unesu ovu stvar.[13] Što je stvar napredovala, mora se zahvaliti dobrovoljnim žrtvama, a mnogo i vlasniku zgrade zagrebačkog kazališta Kristoforu Stankoviću.

Da je diletanstvo kod ovoga pothvata radilo, najbolji je svjedok sam Drašković u svojem listu od 30. studenoga 1840. Gaju, gdje veli, da će „za obštinsko ravnanje sebi pribrati Oršića grofa Gjuru i sudca Štaidahera — posle ste vi dva za tehničko

i scientifičko, posle će Moises kano ti ravnitel Musike, i Sinković kako prigledatel svitlanja (svjetla) svi mi pako za uzderžanje mira i policie naše mladeži pazlivi biti, te na svršetku bude naš Vekoslav (Babukić) pripomogao, i osobito pri Controli biljetah red uzderžao.“ Gdje bi tu moglo kazalište uspijevati! Pa ni kod hrvatskih Ilira, ma da je Gaj s Demeterom imao voditi ovu „rizičnu“ stvar, kako govoraše i Drašković.

U Zagrebu nije moglo da ostane društvo čitavu godinu; ono je moralo ići i u druge hrvatske gradove. Veze je lako bilo proširiti, kad su i onako čitaonice živjele u tijesnom rodbinstvu. Tako je novosadsko teatralno društvo otišlo u Karlovac, gdje je velikim dijelom prikazivalo srpske komade.[14] U Zagrebu se nije u tri mjeseca više prikazivalo od 20 puta, jer ilirsko društvo stojaše pod kirijom — kako reče Demeter[15] — njemačkoga društva, koje je za sebe pridržalo pet dana u nedjelji. Zagrebački su književnici ispoređivanjem igranja njemačkoga i ilirskoga teatra bili siljeni na kritiku, koje do sad u njihovoj književnosti u opće ni u kojem pogledu nije bilo, a time je osim zabave u ilirstvo bila unesena i ona biljka, koja je morala početi s ozdravljivanjem svih prilika. — Što je Karlovac imao, to su željeli i sisački trgovci, koji su prvi dali da im se prikazuje patriotična Kukuljevićeva drama. Iz Siska je odbor ugovorio s novosadskom družinom, da dođe tamo i da dade rodoljubima — bez obzira na žrtve — užitaka, kakvih su već imali Karlovčani i Zagrepčani.[16]

Novosadsko se društvo povratilo u Zagreb, da opet padne na brigu čitaonici. Već iz ilirskih novina jasno izbija pred svijet, da s tim novim patriotičnim rađanjem umjetnosti nije išlo sve onako glatko, kako bi se moglo misliti. Bilo je protivnika, koji su kao protivnici radili u opće protiv Ilira, a bilo je među samim Ilirima ljudi, koji nijesu držali, da je kazalište najzgodnije i najmoćnije sredstvo, da se pridigne narodnost i da se raširi književni jezik. Vrazu već 1839. godine nije bilo pravo, što se Vukotinović mislio javiti s dramom. Njemu je za potrebe ilirske mnogo draža sitnija pjesma nego li drama, a po gotovo drama, kakvu je Demeter slagao. Vraz kao da mišljaše, da nije doba za kazalište; on u opće ne držaše drame sposobnom za obrazovanost narodnu onako, kako druge vrste poezije; ali je i sam mislio prevoditi za ilirsku pozornicu s poljskoga.[17] Da je i drugih protivnika kazalištu bilo među samim Ilirima, i to upravo poradi to-

božnjega njegova preranoga rođaja, tvrdi predsjednik čitaonice u skupštini dne 2. veljače 1841.,[18] no on se nada, da će dosadašnji uspjesi toga instituta i malodušnike pridići. Baš iz Draškovićeva govora razabiramo, da je čitaonica jedva mogla nositi svoj teret i da je kazalište bilo njezina najveća briga — trebalo je djelom pokazati rodoljublje. a to je teško išlo. Za samo kazalište imala je čitaonica svoju osobitu skupštinu 24. veljače 1841., u kojoj nam je grof Drašković potpuno razotkrio prilike tadašnjega života i društva u Zagrebu. „Iz mnogih i temeljitih uzroka ne može biti namjera domorodaca, da se prečesto u našem narodnom jeziku teatar igra, ... ne smijemo zaboraviti, da u našem varošu znameniti broj Nijemaca i inih izobraženih stanovnika prebiva, koji našeg narodnog jezika ne znaju, i koji su vrijedni, da na njih pomislimo i naše osobito štovanje njima ne ustegnemo.“ Dakle je bila obmama rodoljuba, kad su mislili, da je Zagreb postao već prilično narodnim gradom! Istom sad se uviđa, da ima volje u hrvatskih stališa ovaj institut učvrstiti, ali je sabor brigu oko vođenja posala natovario na slaba leđa čitaonice. Ona će voditi to do uskrsa, a onda će sve prestati, jer nema — novaca. Potrebiti bi se troškovi mogli namaknuti dioničarskim prinosom, a kad bi se kupila zgrada za kazalište, onda bi ipak lakše bilo. Grof priziva sve u pomoć, samo da ugled čitaonice ne postrada i da ne propane ovo kazalište, koje se velikom mukom održavalo i životu pridizalo.[19] I varaždinska je čitaonica htjela priteći zagrebačkoj u pomoć, pa je Franjo Rizman pozvao rodoljube, da podupru kazalište.[20] Karlovačka je čitaonica sa ushitom prihvatila riječi svoga predsjednika, kad je govorio o kazalištu; Karlovčani su pošli za Zagrepčanima, pa su odlučili sagraditi veći dom, gdje bi se u buduće moglo lako prikazivati. Da je bilo govora i o podupiranju kazališta, ne treba napose spominjati.[21] Još su se glumci javili ponovno u Zagrebu, ali od čitave apelacije na rodoljube bilo je malo koristi.

U lipnju 1841. god. izdalo je upraviteljstvo čitaonice objavu, da je život privremenoga kazališnoga društva pri kraju. Sve je palo na čitaonicu i njezini bi članovi morali nositi terete narodnoga kazališta. Na 30. listopada 1841. god. prestade novosadska družina prikazivati u Zagrebu, a na javu ne dođoše gotovo nikakvi glasovi niti oproštaji. Njemački list „Croatia“ poprati prestanak prikazivanja ističući, da Hrvati ne zaostaju za drugim

narodima u domovinskoj ljubavi, pa će Hrvati polagano spremiti kamenje za gradnju čvrste zgrade. Madžari su velikim dohocima osigurali iz državne blagajnice svoje kazalište, a Hrvati će morati posegnuti u svoj džep i stvoriti stalnu pozornicu.[22] 1842. g. javio je Drašković u skupštini čitaonice, da je kazališno društvo dozvano uz odobrenje cijeloga društva. Članovi su mnogo obećavali, ali su mnogih obećanja bila veća nego njihove kese. Uspjeti se s kazalištem nije moglo, ali, kaže Drašković, mi smo za jedno iskustvo bogatiji, pa ako dođemo i opet u ovakvu priliku, znat ćemo se okoristiti svim prokušanim tegobama! Dug, što ga je imala čitaonica poradi kazališta, već će se naplatiti.[23] „Danica" je javila (1842. br. 9. str. 36.), da je upraviteljstvo srpskoga beogradskoga pozorišta pozvalo zagrebačko teatralno društvo, koje je dne 16. veljače 1842. otišlo iz Zagreba. Hrvatski su Iliri morali prepustiti svoje društvo Srbima, ali ih tješi, što je time dokazano (bilo je i Hrvata u novosadskoj družini), da je „Sèrbin i Horvat sin jedne majke Ilirie, da su obojica jednim slavoilirskim odojeni mlěkom . . . da Sèrbin i Horvat jednim govore jezikom." Iliri su u tom vidjeli, da „nestaje štetnih predsuda, koje su nezlobivi narod naš do sad jadno rastrgavale; nestaje tašte i lude nepovjerenosti, koja je uzaimno kolo naše narodne sloge nesretno raskidala!"

Glavnu brigu oko svega vodio je Dimitrije Demeter. On je htio u kazalištu osnovati tvrđu narodnomu jeziku.[24] Prilike su bile jače nego on i svi članovi čitaonice. Nije pomagalo niti izdavanje „Izbora igrokazah ilirskoga kazališta", gdje su bili pribrani prijevodi, što su se davali na zagrebačkoj pozornici. Uz moralne uspjehe, kojih je bilo na pretek, ilirska je čitaonica za sad posve napustila misao o stalnom kazalištu. Prinosima se stvarao fond za narodno kazalište.

2. *Rad čitaonice oko gospodarstva.*

U prvim svojim sjednicama raspravljaše odbor i o potrebama podizanja narodnoga gospodarstva. Uviđalo se, da narod prepušten sam sebi ne će moći odolijevati svemu i zadovoljavati potrebama novoga vremena, ako mu se ne dođe u pomoć s one strane, koja može da upućuje na popravak gospodarstva, a znade ujedno, gdje su nevolje, koje sprečavaju i onakvo gospodarstvo, kakvo se do sad vodilo. Već od 1783. se godine raspravljalo o

uređenju Lonjskoga polja i o uređenju Save. Sama državna vlast nastojaše oko uređenja gospodarstva. Vlada je imenovala 1840. god. komisiju, kojoj je bio predsjednikom Mirko Inkey, da uredi poslove regulacije Save. U Osijeku se bilo složilo društvo, koje je htjelo da spoji Dravu i Savu kanalom u trgovačke poslove. U zagrebačkim se novinama baš od 1840. godine javljaju svaki čas prijedlozi o trgovačkim prometnim pomagalima. Inkey je upotrijebio svu svoju spremu i snagu, da se započne rad na Savi, pa je 6. studenoga 1840. i započeto čišćenje Save.[25]

Zagrebačka je čitaonica mislila, da će kod podizanja gospodarstva i trgovine moći sama voditi riječ. No stanje je bilo takovo, da oni nijesu mogli svega stvarati, koji su u prosvjetnim prilikama vodili prvu riječ. Što je bilo domaćih gospodara, to je većinom bilo nenarodnoga osjećanja. Kultura je naših ljudi bila malena, a fizička snaga preslaba, da bi mogla zadovoljavati željama predsjednika zagrebačke čitaonice. Veoma su oskudni glasovi osim prvih skupština, da bi grof Drašković spominjao kakvu osobitu gospodarstvenu promjenu, što bi je društvo bilo voljno izazvati. Nema sumnje, da je bilo razgovora već 1840. godine. Ilirske Nar. Novine 1841. br. 96.) među članovima čitaonice o samome gospodarstvu; oni su dobro osjećali, što znači biti slab u ekonomiji, ali su držali, da će prije pomoći narodu, ako u njemu bude svijest i tobože ljubav prema njegovu jeziku, što je za pravo trebalo raditi samo kod gospode i građana. Za to i nije posljednja akcija o gospodarskome društvu potekla iz krila čitaoničina odbora, već je biskup Haulik preuzeo na sebe, da u ime jedine hrvatske korporacije sastavi to društvo. Može biti da je i očiti neuspjeh s ilirskom pozornicom članove čitaonice odvraćao od ovoga pothvata. — Dne 25. ožujka 1841. bijaše u konferenciji kod biskupa Haulika zaključeno, da se osnuje gospodarsko društvo „za unapređenje i popravljanje poljodjelstva u Horvatskoj.“ To je doista bio najbliži korak podizanju gospodarstva i ekonomije, što se u opće poduzeo u ilirskom društvu, i to korak. kojim se htjelo najbliže stupiti našemu seljaku. Oni, koji su javljali u novine o tom društvu, kažu, da se nadaju znamenitim promjenama u „našem poljodjelstvu, timarenju marhe, obrađivanju vinograda i vrtova“, što će biti na korist gospodarima i težacima.[26] Biskup je Haulik pokazao dosta volje, da to društvo zaista mogne uspijevati, jer je za prve potrebe dao po-

magala; no da se karakteriše duh, koji je valjada i odbijao čitaoničare bar od zakrilja ovoga društva, dostatno je istaknuti, da se društveni časopis izdavao u njemačkom i hrvatskom jeziku. Pravila su određivala, da se kod rasprava može upotrebljavati svaki jezik, kojim koji član želi da govori.[27]

3. *Osnivanje Matice Ilirske.*

Neuspjeh s kazalištem, koje se činilo već 1839. god. najpotrebitijom institucijom, povrati odbor čitaonice k onoj prvoj namisli, što su je već imali na pameti u sjednici od 7. ožujka 1839., t. j. da se uredi Matica Ilirska po uzoru Matice češke i srpske u Pešti s glavnim zadatkom izdavanja korisnih knjiga jezikom ilirskim. U skupštini čitaonice zagrebačke dne 10. i 11. veljače 1842. reče grof Drašković: „Napoglavitija svrha društva našega jest: nauk i knjiženstvo u našem narodnom jeziku rasprostranjivati i priliku mladeži našoj dati, da se domorodno izobrazi. Ovamo najviše spada utištenje vrsnih knjiga uz priličnu cijenu." Drašković nadalje reče, da bi trebalo stare klasične dubrovačke pjesnike organičkim novim pravopisom preštampati; mogli bi se izdavati i noviji pisci. Kod toga bi posla trebalo podupirati Ljudevita Gaja, koji ima različnih rukopisa. To bi se moglo s uspjehom samo onda provoditi, kad bi se sabrala glavnica. Predsjednik javi, da je biskup Josip Kuković poklonio kao glavnicu ovome novome pothvatu 400 for. srebra, a i inače da se sakupila neka svota. Svi su članovi bili zaneseni ovim prijedlogom odborovim, pa je u članku 3. ovako rečeno: „Gledeć predloženja, da se za izdavanje starih klasika ilirskih, osobito dubrovačkih, organičkim pravopisom i inih korisnih knjiga od najnovijih spisatelja, koji za izdavanje knjige troškova ne imadu, — *glavnica* pod imenom „*Matice Ilirske*" utemelji, bi zaključeno, da se sva poglavarstva domovine naše ponizno umole, da okružnimi listi gospodu domoroce na taj plemeniti čin pozovu." Oni, koji uplate u Maticu 50 for., dobivat će manje knjige badava, a druge za po cijene. Odmah se sastavio i odbor, koji će se brinuti, koje i kakve će se knjige izdavati, kako se imadu knjige urediti. U odboru su bili: Ljudevit Gaj, Dimitrija Demeter, Antun Mažuranić, Ljudevit Vakanović i Vjekoslav Babukić.[28]

Čitaonica nije mogla ostati netaknuta od dnevnih političkih prilika. Sve se tako razvijalo, da je bilo pogibli i za samu čitao-

nicu. Zagrebačka je restauracija nekako sve duhove uzbunila, a predsjednik čitaonice pozdravljajući članove u skupštini 2. lipnja 1842. istaknu kao glavni cilj čitaonice „izobraženje jezika ilirskoga, za da općenit i književan bude svih južnih Slavjana, i da se time našemu čitavomu narodu nježniji življi božanstvene ćudorednosti domoljublja i rodoljublja laglje ucijepe — da se kreposti ove u narodnom našem jeziku putem pisama, koje naša narodna tiskara na svijet hita, laglje i općenitije učine, te tako sloga i ljubav čim brže utemeljiti mogu. — — nemojte zaboraviti, da ne radimo o tom, da strasti dižemo — da Bog zna kakova politička tajna mnenja gojimo, il u narod uzrok raspram podajemo; nego da ćemo dužnost našu najbolje ispuniti, ako slogu riječjom, pismom i činom, svoje na ime čuvajući i braneći, a tuđe ne dirajući — ukorijenimo." Drašković hoće samo javan rad i javno „da se spasonosne i zabavne knjige pišu i marljivo čitaju." Treba svoj jezik širiti, pa ako se to postigne, mišljaše Drašković, onda će Hrvati postati jakim narodom. Sve je to išlo na korist Matice, koja je već imala 40 utemeljitelja i obilno nade, da će moći uspijevati. Na toj je skupštini bilo zaključeno, da će se izdati Gundulićev Osman, koji je imao u Beču biti izdan njemačkim jezikom.[29] — Na skupštini od 14. rujna 1842. još se jače vidjelo utjecanje političkoga života. Za Maticu je bilo sabrano 2500 for., a među utemeljiteljima je bio i knez Miloš Obrenović sa stotinom dukata.[30]

Prema svemu tome Matica je, kao kći zagrebačke čitaonice, nastojala da poveća svoju glavnicu i da daje knjiga narodu. I društvo gospođa nastojaše poduprijeti odbor čitaonice. Domorotkinje odlučiše sliku grofa Draškovića, Ivana Gundulića i Ignjata Đorđića dati litografati i rasprodavati, a dobitak od ove rasprodaje upotrijebiti za izdavanje poučnih spisa za djecu. Začetnice ove misli bijahu Ivana Čačkovićka, Dragojla Stauduarka i Pauna Krizmanićeva. Muzej još nije bio osnovan, ali su u čitaonici pribirali predmete za nj zajedno s knjigama, budući da su imali na pameti urediti uz muzej i jednu veliku narodnu biblioteku, koja se poslije našla u Narodnom Domu, a sad je u sveučilištu.

Što se pokazivalo u politici, to je dolazilo na javu i u čitaonici i u Matici. Slabići i nepostojani značajevi počeše se baš u 1842. god. uklanjati ovome jedinome društvu, koje je imalo svrhu naobrazbu u narodnom duhu. I čitaonicu su zanemarivali. Kad

su se pojavili očiti protivnici svega onoga, što je bilo ilirsko, kad je i vlast počela prijekim okom motriti, što se sve zbivalo u ilirskom društvu, onda je i društvo sve na slabije išlo. Kad je zabranjeno ime ilirsko, morala je i čitaonica i Matica pred oblašću razlagati, što im je zadatak i kako će raditi, pa se tako i opet javno dokazalo, kako je kulturno napredovanje više ili manje uvijek svezano s političkim životom.

Sav ovaj život, što ga nalazimo u ovom razdoblju bijaše ponajprije potican u

Danici Ilirskoj.

Gaj je mogao mirne duše u svojem pozivu na pretplatu od 21. prosinca 1839. god. reći, da su njegovi listovi jedina i prva narodna svetinja. Sve, što se u Hrvatskoj radilo u narodnom pravcu i za hrvatski život, dolazilo je među svijet jedino preko „Danice" i novina. Sva ona potonja hrvatska politika, sve kulturne institucije i sva književna izdanja dolažahu među narod samo preko Gajevih instituta. On nije ni sad postao većim književnikom nego je bio prije ovoga doba; on je sad dapače još manje radio na književnosti nego prije, ali dok su drugi pisali, dotle je on spremao na različitim stranama sve ono, što se u Hrvatskoj odigravalo baš u ovo doba. Ne može se reći, da je u ovom razmaku i uz njegovu žilavost, ustrajnost i dalekovidnost literatura uznapredovala onako, kako bi on želio; nije niti narodna svijest ojačala, da bi se moglo reći: lako će biti protivnostima stati na put; nije ni sloga, za kojom svagda vapiju hrvatski rodoljubi već od tridesetih godina, postignuta, a nijesu ni svi okupljeni oko jednoga barjaka, koji su i u samim zakonima uzimani kao jedno. Nije se to moglo postići uz vrlo neuređene prilike. No ono, što je moglo siromaštvo i ustrajnost uraditi, uradilo se, pa je Gaj već 1839. god.[31] mogao reći ministru Kolovratu, da je svojim radom upozorio na pogibli, što su prijetile Hrvatskoj i južnim Slovenima u opće, a prije njega ih nije nitko ni zamjećivao. On je isticao i oživljavanje patriotizma u interesu čitave monarhije, ali to se moralo isticati, jer inače ne bi bilo ne samo zaštite, već niti dopuštenja, da se onako radi, kako se radilo. Bez toga opet ne bi bilo nikakva uspjeha niti kod mladeži, a kamo li kod starijih ljudi. Neprijatelji su radili potajno, poradi čega je valjalo svladavati zapreke i u samom domu i izvan njega. Gaj je po pre-

poruci Kolovratovoj dobio priznanje od kralja, budući da je Kolovrat kao ministar i kao Čeh mogao dobro razumjeti, što znači ovakvo podizanje narodnosti i narodne kulture.

„Danica naša, u koliko je radi malenoga njezinoga prostora i ostalih različitih okolnostih i obzirah moguće bilo, tèrsila se je, da izvèrstnimi proizvodi pěsničtva, koristnimi podpaljivanju domorodstva i umnožavanju prosvětjenosti narodnje, i drugimi ugodnomu uveseljenju i zabavi naměnjenimi sastavci ovèrši zlatno ono načelo: „miscere utile dulci“ ili naški: „s voskom da bude med“. Donosila je ona věsti o naprědovanju slovesnosti ne samo ilirske, nego i ostale, i najdalje srodne naše bratje slavjanske. Oštro je branila ona narod naš i narodnost proti svakomu nasèrtanju opakih i nemilih nepriateljah naših, i mi mislimo da cilj svoj promašila nije!“ Tako reče Gaj na kraju 1839. god. u pozivu na pretplatu.[32] To je bio rad u „Danici“ čitavoga ovoga razdoblja. Kako je ona to provodila, pokazat će nam najprije njezine

1. *Pjesme.*

Kolo otvara u „Danici“ 1839. mladi *Ivan Trnski*, da razloži svojim drugovima, kako vila ilirska traži od svakoga, da rod svoj ljubi, jer će iz te ljubavi niknuti svaki dari, da domovini budu na čast. U Trnskoga vrijedi „narodno što, to resi svakoga, — a tuđe je pogrda mu mnoga“ (Smilje i kovilje). To je bila deviza svih Ilira. Trnski nije pravi pjesnik ilirskoga vremena; on već sad i u obliku i u sadržaju hoće da bude subjektivno tankoćutan; njegova pjesma i onda, kad nosi izričiti značaj svoga vremena, ne odgovara pjesmama i tonu njegove braće. On je još najsrodniji Vrazu. Više ga pritežu oni njemački pjesnici, koji su živjeli prije ovoga doba, nego li pjesnici „mlade Njemačke“. Ponajčišći narodni govor karakteriše njegove izvorne i prevedene pjesme više nego ikojega drugoga pjesnika Ilira. Pjesme su Trnskoga lake po stihovima i lake po mislima. To se vidi i po Njegovankama (Danica 1839. br. 34. 36. 38. 1840. br. 28.) i po prijevodu Schillerove „Pjesni od zvona“ (br. 17.—20.) i „Rukavice“ (Danica 1840. br. 8.), pa „Prognanika“ (1841. br. 42.). U opće se može kazati, da je utjecanje Schillera bilo veliko na Trnskoga. On i nije znao, što se sve zbivalo u Hrvatskoj, te nije ni mogao da bude dionikom svega ilirskoga rada — pa ni pjesmom. Za proslavu bitke na Grobničkom polju 1842. oglasio se i on, no i

ako je njegova pjesma (Danica 1842. br. 32.) ispjevana, da bi se mogla pjevati na napjev Gajeve „Tužno spjeva vitez u planini", nije onako puna osjećanja, kako ova. Kad je 1842. god. Trnski izdao svoje „Pjesme", uredništvo „Danice" popratilo ih je dobrom popratnicom (str. 157.*) hvaleći jezik kao „sasvim narodan, krepak, blagozvučan, naravan i obilan", priznavši ujedno, da je malo premaca u tom pogledu Trnskomu, a nijedan ga ne nadilazi. „On bi narodu veliku uslugu učiniti mogao, ako bi si htio trud podati, da kakvo veće i to klasičko djelo iz njemačkoga jezika prevede. On bi to bez sumnje najboljim uspjehom učiniti kadar bio . . . Nu i njegove izvorne pjesme zaslužuju, da budu pohvaljene. Mnoga krepka, ushićujuća domorodna, nu i mnoga nježna misao u njih počiva". I sami nekritičari ilirskoga vremena istakoše vrijednost poezije Ivana Trnskoga, a potvrđuju taj sud i njegovi listovi, što ih je pisao svojoj posestrimi Dragojli Jarnevićevoj.[33]

Sad se više nego prije javljao u „Danici" ***Dimitrija Demeter***, koji je obradio u pjesmi (1839. br. 3.) poznatu narodnu priču „Kralj Matiaš", koja podsjeća priče o Kraljeviću Marku, a do mala se javi zanosnom pjesmom (br. 12), u kojoj izriče „Utjehu Iliriji prigodom proglašenja srpskoga ustava na Kulimegdanu ispod Beograda" 23. veljače 1839. Ovaj srpski istorijski događaj pobudi u pjesniku najljepše nade u svijetlu budućnost Ilirije, jer vidi, da će se onaj podići

„Bez krivine pao koi je
Pod udarcem srěće hude",

a baš srpski ustav dokazuje, da Ilirija ne treba više oplakivati svoje negdašnje slave, jer

„Što ti ote nebrojeni
Broj dušmanah, sve to će ti
Sàrb i Horvat sjedinjeni,
Vèruj, natrag još doněti."

Pjesma je pobudila senzaciju u krugovima ilirske mladeži, kako kaže Vl. Mažuranić u Demeterovoj biografiji (str. XVI.), a Janko Drašković mu pjesmom odgovori odmah (br. 13.) ističući baš iz pjesme Demeterove, da nova zora pomalja glavu, jer ta pjesma k suncu diže krila sloge, u kojoj je jedini spas Srbinu i Hrvatu. Demeter je iste godine preveo iz novogrčkoga Anakreonta „Nov lijek" i Schillerovu „Pjesmu od radosti" (br. 30.).

STANKO VRAZ.

Kazališno je društvo Demeterovu pažnju malo ne svu na se privuklo, pa je on spremao repertoar, prevodio za kazalište i pisao kritike. U onako kukavnim kazališnim prilikama bijaše poglavita njegova briga, da kritikom navrne posjetnika u teatar i da uputi glumca. Za to i nije pjevao u „Danici“ sve ono vrijeme, kad su bili Novosađani u Zagrebu. Prekinulo se prikazivanje prekinuo i Demeter šutnju, jer 6. studenoga 1841. izlazi njegov „Svjet ostarjelom pjesniku i njegov odgovor“ (br. 45.), slobodni prijevod pjesme novogrčkoga Anakreonta. Pored brige za kazalište, o kojem on piše u „Danici“, gdje se god ono pojavilo, zanosi ga druga misao na pjesmu, a to je boj Tatara s Hrvatima. U „Danicu“ prevodi s talijanskoga (Pjesme na Milicu. Polag Vitorella. br. 46.), a ono će izaći u novom listu, koji se javio god. 1842. gdje je tiskano „Grobničko polje“.

Od priznatih već do sad pjesnika malo se javljao *Ivan Mažuranić*. On je malo pjevao, a ipak su ga svi držali prvim pjesnikom. Iz ostavine je njegove u 1839.—1840. godine ostala pjesma „Javor“ u narodnome stihu[34] i na način epske narodne pjesme, ali potpunc ...ako oplemenjena, kako je to Mažuranić umio. Duboki mislilac bilo u istoriji bilo u prirodi shvaća svoj zadatak i u najsitnijoj pjesmi onako, kako ni jedan drugi ilirski pjesnik. — „Danica“ je objavila njegovu prigodnicu u slavu kralja Ferdinanda (1840.); onda spominjani proslov, kad je novosadsko društvo došlo u Zagreb. Ljubavna je pjesma „Peru“ (1840. br. 38.), pa „Poslanica“ (1841.), dok su mu druge pjesme većim dijelom prigodnice (u slavu Ferdinandu, Proslov kod prvoga predstavljanja u Krapini i Blagotvornost — sve 1842. godine).[35]

„Matica Ilirska“ zaključi odmah u početku, da će izdati „Osmana“ s pjevanjima XIV. i XV. Mažuraniću ponudiše posao i on ga prihvati dne 10. srpnja 1842. Poznavali su ga svi kao prvaka među pjesnicima. On dobro poznavaše duh starih Dubrovčana, ali ipak tako ga obuze taj novi posao, da je zamuknuo za „Danicu“ i dok nije izašao „Osman“, a poslije „Čengijić-aga“, nije hrvatska javnost od ovoga svoga ponajboljega pjesnika dobila nikakvih pjesama.

Stanko Vraz postao je pjesnikom Ilirom, koji je u ovo doba u Zagrebu i Hrvatskoj našao novu svoju domovinu. Njegov život bijaše u Hrvatskoj, ali duh mu još i sada, kako i prije, obilažaše one neodređene luge i dubrave slovinske, da se iz njegove poe-

zije ne opaža drugo, nego onaj stari tankoćutni pjesnik „Đulabija“ i njihovih srodnica. Iz pisama, što su ih pisali prijatelji njemu i što ih je on pisao prijateljima, posve je očito, da nije htio da se miješa u političku borbu. On je ostao u ovo doba, a i poslije, jedan od najzanosnijih Ilira u onom pravcu, u kojem su i mnogi Hrvati sa Slavoncima mislili naći jedini spas Hrvatske i Velike Ilirije : sloga u književnosti i sloga u jeziku svih južnih Slovena mora dovesti do konačne pobjede ilirske ideje; samo književnost neka bude jedna — pa je sudbina Ilirije riješena. Za to i jest onako oštro napao Gaja, kad je bilo zabranjeno ilirsko ime. Vraz je bio pjesnik ilirskoga doba, a nije ili shvaćao ili htio da razumije zahtjeve svojih drugova; sama Hrvatska, u kojoj je živio, nije pobuđivala u njega nikakvih osobitih teženja poradi svojega političkoga stanja ; njegova Ilirija bijaše sve, ali kakvi ima da bude život te Ilirije, Vraza nije mnogo mučilo. Pjesnik kao pjesnik življaše u višim sferama, a dnevne se brige ne hvatahu njegovih skuta.[36]

Vrazov se rad lijepo osvjetljava pjesmom „Vijenac“ (1839. br. 6. i 7.), kojom potiče mladu ilirčad na ustrajni rad oko prosvjete i književnoga jedinstva, jer će je onda zapasti vijenac i doći lijepi dan za svu Iliriju. Đulabije su se nastavljale i dalje onako, kako ih je pjesnik započeo 1837. god. izdavati, te se već počeo nizati i drugi njihov dio. — Vraz je već odavna bio prionuo uz narodnu pjesmu. Njegove su Đulabije pravo svjedočanstvo o njegovoj užoj domovini, o Štajeru. Slovenaca niti kao Ilir nije zaboravio. Sredinom 1839. god. (Danica br. 26.) javlja svijetu, da je odlučio izdati „Narodne pjesni ilirske“,[37] kojima on ne će da ističe vrijednost, jer su to već davno istakli znameniti ljudi. On ih iznosi na svijet, da pomogne uklanjati one poluge, koje su u vijekovima poradi nepoznanja braće braću među sobom otuđivale. Posao oko ovoga djela zapremaše najviše Stankove brige, kako to on razlaže svojim prijateljima, pa je malo dospijevao, da što drugo osobito radi. Lagana balada i narodna pjesma poticahu ovda onda Vraza (1840.), da se oglasi pjesmom ove vrste među Ilirima, da prevede koji stručak iz Kraljodvorskoga rukopisa, pa što s ruskoga, s engleskoga. Vraz je u ovo doba spremao svoja osobita izdanja knjiga, što mu je dosta vremena oduzimalo. Zdravlje mu je bilo krko, a i drugi poslovi nijesu mu dopuštali, da bi se čim osobitim bio javio u „Danici“.

S političkim je prilikama književnost, a i sama poezija, u gdjekojem pogledu dobivala dnevnih crta. *Pavao Stoos* bijaše jedan među izrazitijim predstavnicima političke savremene poezije u ovo doba. Uzrujanost poradi politike njega iznosi kao pjesnika; on u stihovima hoće da predoči ono, što je Zagreb sa svojim Ilirima držao, da će se moći provesti. U 1839. god. su njegove pjesme bez osobite boje (br. 16. 22.). U svojoj „Molitvi domorodca" (1840. br. 1.) već je u dnevnoj borbi, koja traži od naroda i od Boga „Da nam ono ne pogine, — što je naše od starine." Ističe jednakost svih ljudi pred Bogom, koji ne traži drugo, već da su ljudi samo Bogu sluge. Potpuni je ilirski program opjevao u pjesmi „Poziv u kolo ilirsko", u kojoj je istaknuo i simbol ilirski.[38] Već prvom strofom

„U ilirsko kolo mili
Vratite se srodni puci,
Što su stari gvožđem bili
Nek su duhom sad unuci!"

isticaše politički pjesnik, što valja učiniti Hrvatima, Slavoncima Dalmatinima, Dubrovčanima, Istrijancima, Korušcima, Kranjcima, Štajercima, Međumurcima, Bačvanima, Banaćanima, Srbljima, Bošnjacima, Crnogorcima, Hercegovcima i Bugarima; kad se ovi svi nađu u jednom kolu, tad će se izgubiti ona tmina, koja je kolo razdirala, a rodit će se i četvrto kolo majke Slave. Prvo neka vodi Rusija, drugo Poljska, treće Češka, a četvrto neka povede duh ilirski. Pjesma je ispjevana za pjevanje. Stoos je u toj pjesmi kazao gotovo sve, što je ilirstvo u Zagrebu imalo reći i sebi i svim onima, koje je pozivalo k sebi, i pjesma je lako mogla naći svoga glazbenika u samom pjesniku, te uz ugodnu melodiju u burnijim političkim dnevima uspaljivati i zanositi rodoljubnu publiku. Iz pjesme su mogli svi nešto vidjeti, pored dosta obilne retorike, što joj je podavalo još veću političku i programatičnu cijenu. Stoos je svoju pjesmu pisao za one, koji ne računahu ni na kakve darove niti časti, već ih je čisto srce vuklo u to kolo, hoteći uništiti „svu mrzost med sinovi jedne majke" — kako pjeva u pjesmi „Odkuda je naša sloga."[39] U 1841. godini već su se dosta zaoštrile stranačke opreke i neprijatelji ilirstva nastojahu ukloniti svakoga, tko je radio oko narodne stvari. Kojekakvih kleveta ima svuda rasutih. I za Stoosa je bilo dosta prilike, da se na nj navaljuje. Ne razbira se iz pjesme u „Danici", o čemu

se radilo, kad pjesnik hoće da odbije klevete, koje se nijesu primale, kako kaže sam, pjesnika.[40]

Iliri su u Hrvatskoj vazda vapili za slogom. Već njihovi vapaji za slogom bili bi dostatni svim Hrvatima za sva potonja vremena, koja bi, govoreći o ilirskim danima, morala nešto preuzeti i od njihova rada za ovu najmiliju, ali i veoma tešku ideju. Članci u novinama, govori u skupštinama, pjesme u „Danici" i želje u privatnim pismima — govore i u ovom razdoblju o slozi i njezinoj potrebi. Da se bar samo tada govorilo o slozi! Ovomu općenomu glasu nije se mogao oglušiti pored drugih ni *Tomo Blažek* u svojim pjesmama. On vidi, da nije ništa stalno na tom svijetu, ali i njemu u toj ljudskoj umrlosti govori duša: „samo braćo složno, — što nije danas, sutra bit će možno", i samo u slozi osjetit će zemlja Slávā ono, što do sad nije osjećala.[41] Blažek vidi u slozi sve dobro, jer uz ilirsku slogu mora otpasti, što je gnjilo na ilirskom stablu poradi koristi zdravlja ilirskoga (1840. br. 9.), koje će se samo onda pokazati kao zdravlje, ako sinovi pođu p[illegible]n svojih djedova. Njegova „Riječ domorodca" (1840 br. 3. Dusi, koji rod svoj ljube) nađe u Lisinskome svoga glazbenika, da onda u zanosnim časovima očituje u laganome ritmu, kako Iliri ne žele drugamo, već pod barjacima zakona štititi svoja prava. Od kad danica svijetli na ilirskom nebu, nema zapreka sreći: ona pokazuje, da je već doba ustati oda sna i izaći iz groba. Sasvim je u dnevnim prilikama, kad kaže: „Šta nam prude stara prava? — šta jadrenja posred mora: — da Ilira bi država, — do balkanskih ća do gora!" Pozivati se na to i dati se rušiti kao osamljeni dubovi — to je nezgoda, kojoj nema pomoći, ako se ne pridigne narod. Tko se toga posla boji, neka se sjeti broja Slovena: ako i onda ne može naprijed, neka moli, da mu Bog što prije dade pokoj. (Podboda. Danica 1842. br. 32.). No Blažek se nada, da mladež ne će biti takva, jer ona i ne ide za drugim, već da štiti svoje pravice. (1841. br. 22. 44.). — Blažek nije bio među većim pjesnicima ilirskoga doba: no njegove pjesme još uvijek po svojim mislima odaju rodoljuba, koji je mislio, pa u dosta dobre stihove stavljao misli nadajući se — s potpunim pravom — da i u ono malo pjesama pokazuje vruće srce za domorodnu stvar.

Ljudevit Vukotinović ostade i u ovo doba više sklon baladnoj vrsti poezije držeći se Vrazova mišljenja, da se ovakvom poezijom

ilirskoj književnosti može najbolje pomoći. Tek 1841. god., kad je već očito bilo, da se ne će ostati samo kod književnosti, progovori i on o slozi, koja jedina Ilire može spasti. I on više ne zna plemenske ili striliške razlike, već zahtijeva slogu od svih. Ali ta se sloga ne će postići, ako se budu čitale samo pjesme; valja na rad prionuti: samo misliti i hotjeti i uza sve to se klanjati i ovamo i onamo ne pomaže, jer se vidi, da „naše polje jošte pusto stoji.“ [42] Zanimljiva je pjesma „Braća“ (1841. br. 8.), kao balada, u kojoj se opijeva sličan motiv kao u Preradovićevoj pjesmi, samo je druga tendencija jednomu i drugomu pjesniku.

Za ilirsko doba karakterističan je *Antun Nemčić*, koji u početku nije odlučan; poslije videći da ilirska stvar napreduje, nategne oštre žice, da progovori „Ilirom“

„Dok u nami srce tuče,
Dok imamo krvi vruće,
Neka znade dušman kleti,
Da se ne da Ilir speti
U sramotne verige.“

Posve ratoborno poziva svoju braću u slogu, pa „il je možno il nemožno, — samo naprijed, samo složno, — k smrti ili pobjedi.“ „Ničij sluga, ničij đavo“ — to je njegova želja, koja bi se sad, gotovo u posljednji čas, mogla nekako pretvoriti u čin, bude li Hrvat znao čuvati ono, što mu je ostalo od starine i bude li se oslanjao na pravdu te svoju vjernu desnicu. Ako mu i nije potpuno uspjela pjesma „Bršljani života“ (1842.), ali nam je u šaljivom tonu ostavio pjesničko svjedočanstvo, kako je našim ljudima bilo teško raditi oko domaćega ognjišta, o kojem nijesu u školama ništa doznavali.[43]

Dragutina Rakovca vođaše želja, da pjeva pjesmu, željnu boja, u kojoj bi neprijateljeve glave padale, da se spase sveta domovina. Samo ljubav spram domovine nije jedina sila, koja ga na odlučnost tjera, već ga i ljubav slavske žene potiče na junaštvo. Sav svijet naprijed ide; tako zapovijeda vječni zakon. Za to i on zove braću, da ne stoji na miru, kad sve teži dalje. To se može, ako se dođe do toga, da bude „slogom snažno svako djelo“, jer će sloga ilirsko stablo jako snažno opet osoviti. Eto mladež čila pali zublje, „zvijezda i mjesec jur se blista u prozracih, na stjegovih“, grb je ilirski već daleko poznat; pomirile se abeceda i azbuka, a daje se čast jeziku, što ga je Dubrovnik

digao na svoj štit. Sve je to sloga učinila, jer je upoznala brata s bratom i raširila slovensku uzajamnost. (Udari već sat i nam). Ne dajmo se, ne bojmo se, kliče on poslije zagrebačke restauracije, dok nas uznose svete riječi jezik, dom i rod i slavjanstvo: tu je pravi naš preporod. Pod utjecanjem dnevnih političkih prilika usklikne i Rakovac kao književnik „Pušku na klin, mač u tok“, jer sad treba da budu na peru unuci. što su nekad bili djedovi na maču. Uviđalo se, da će do skora odlučivati pero, a ne puška (1842.). Za to i njegova pjesma tako propovijeda.[44]

Iliri su trebali ovakih davorija, jer ih je tražila situacija. Da što više istaknu svoje želje i svoje misli, trebalo je, da njihovi glazbenici po narodu šire ovake pjesme, kakve su ove Rakovčeve. Albert je Štriga bio već na nagovor V. Lisinskoga pribrao u svoje kolo nekoliko zanesenih mladih rodoljuba, koji su 1840. god. bili složili prvo hrvatsko i glazbeno društvo sa zadatkom, da sve, što je domaće, šire i podižu. Ovo je društvo dočekalo Gaja na povratku iz Dalmacije u srpnju 1841. i otpjevalo Stoosovu pjesmu „Iz Zagorja“, koja je poslije poznata kao „Prosto zrakom ptica leti“ po riječima Demeterovim. Za ove je pjevače uglazbio Lisinski pjesme Trnskoga (Oj talasi 1840.), Rakovca, Blažeka, Nemčića i drugih.[45] Prava se situacija imala na ovaj način stvarati, jer su je razbirali trijezni Iliri, koji su na usta svoga pjesnika Tome Blažeka priznavali za Hrvatsku: „Pali smo, braćo, duboko pali! — Koji to vidi, ter s' ne upali, — Ilirskog nije sisao mlijeka.“

Od poznatijih Ilira pjesnika *Jure Tordinac* pjevaše neznatnije lirske refleksivne pjesmice; on hoće da pjeva samo za se, te ga nije ni briga, što drugi o tome misle. Iz ovoga mira budi ga glas (1842.), koji mu kaže, da ima u domovini sinova bez značaja, bez ljubavi i bez narodnosti; i ti ne osjećaju vaja domovine. On kao Ilir moli Boga: „Oh! od takvih, stvoritelju svita — oslobodi nas kozmopolita!“ Ovi bi sinovi majke domovine morali znati, kakva im sudba i kakva im je prošlost, pa se ne bi rađala „Tuga vjernog domoroca zbog nekih.“[46]

Franju Šimagovića bogoslova veseljaše glas o Slovacima, kad su pokazivali, da i oni žele biti Slavjani. U 1840. godini on već vidi, kako ljuti dušmanin k nama dolazi, da nam dom i rod porazi; ali će se braća dići i čuvati svoje ognjište i krvlju neprijatelja oprati nepravde. Ova krvava i ratoborna snaga nuka pjes-

nika, da poziva braću da ustanu i brane dom i narodnost. Bogoslovi u zagrebačkom sjemeništu življahu u progonstvu, kako on pisaše 10. prosinca 1840. Gaju. Progonstvo je bilo za to, što su poglavari sjemeništa nastojali zapriječiti, da mladi klerici ne pristaju uz ilirsko kolo. Po pisanju Šimagovićevu klerici su očekivali izjave Gajeve i upute u sav posao. Već je sad bilo mnogo govora o Gajevoj indiferentnosti spram vjere. Šimagović je vodio sjemenišnu mladež, koja je Gaja obožavala. Budući da je poslije ovaj klerik pjevao pjesme mirnije, bit će da se čitava stvar smirila.[47]

S kakvim su se neprilikama imali boriti Iliri, svjedočanstvo nam je u „Danici", koja je tek poslije devet mjeseci primila od „Ilira iz Like" Nikole Borojevića pjesmu „Pitanje rodoljupca", u kojoj opijeva ilirski program. Na Nemčićevu „Svetu odluku" (Danica 1839. br. 33.), da svi stupe u jedno kolo i da pođu onamo „kuda vodi rajska vila", odužuje se Borojević svojim „Odzivom", koji ne da, da ilirski rod bude posljednji; oko „Danice" valja se sabrati i raditi žurno i brzo, samo da što prije rodi dobar plod. Trnski je uveo među ilirske pjesnike Dragojlu Jarnevićevu. Njezine pjesme ne bijahu drugo, nego stihovani izljev domoljublja, a uredništvu je „Danice" bilo drago, da je pred svijetom moglo pokazati, kako i žene ilirske ulaze u kolo ilirsko. Što je Utješenović prvu njezinu pjesmu pohvalio osobitim pismom[48], to nam samo dokazuje, kako je u ovom času bilo mnogo, što se na račun domoljublja primalo. Kad je malo kritičnije doba došlo, onda su ovakvi prigodni pjesnici kao Jarnevićeva, Krleža, Fran Miklošić (Danica 1840. br. 30. 42.), Ivan Šimatović, Čavlović, Andrija Brlić i drugi slični prestajali osjećati potrebu pjesnikovanja ili bar ne držahu sebe osobitim rodoljubima poradi pjesme. — Lirskom se ljubavnom pjesmom u 1841. godini češće javljao novi pjesnik, a vatreni domorodac *Mirko Bogović*. Njegove su pjesme svojom snagom nadilazile mnoge druge štampane stihove, jer su pored osjećanja pružale i misli. Po svemu se vidi, da je Bogović išao u školu Schillerovu, kojega je i prevodio (1842. br. 11. 34.). — ***Ivan Kukuljević***, razglašen sa svoje drame „Juran i Sofija", javi se 1841. (br. 25.), da kaže svoju o rodoljublju. Dubrovčani su na njemu ostavili mnogo traga. U slavu šest stotina godina kako je Zagreb postao slobodnim gradom (1842.), napisao je on riječ za tu slavu, ali se ističe više kao Ilir nego li kao prigodnik na sve-

čanosti. Njegove „Ilirianke“ (1842. br. 41. 42.) imale su Ilirima dati nade, da će jedan put i pred ilirska vrata sinuti sunce. — Pjesme Dragutina Galca (1841. 1842.) jesu balade s tendencijom patriotičnom. a Ognjoslav Utješenović u 1842. godini (br. 10.) pjeva „Jeku od Balkana“ nad tamošnjim mučenicima i da protuži

„Svemu svijetu sviće zora,
Kod Balkana nema dana.“

Druge su njegove pjesmice lirske.

Krug ilirskih pjesnika izvan Hrvatske i Slavonije u ovo doba tek se nešto proširio. Iz Dalmacije se javljao „Ilir iz Dubrovnika“ *Antun Kaznačić*, da pohvali trud Teodora Petranovića oko raširivanja narodne knjige. Trnski je već 1839. na putu u Dalmaciju (Danica 1839. str. 137.), da tamo uvjeri ljude o potrebi pisanja ilirskim jezikom. te da gornje strane Ilirije upozna s južnim krajevima. koji su davali podloga ilirskoj književnosti. Više različitih glasova dolažaše iz Dalmacije u Hrvatsku, a 1841. (br. 4.) Kaznačić i opet zapjeva slavu Petranoviću. koji radi, da dalmatinske lovorike ne uvenu. već „nek ilirske meu glasove — svoje ulože pjesni čiste“. I Dalmacija ima dokazati na sramotu Latincu, da od njega nije ništa manje. — Pjesma *Pere* markeza de *Bona*, „Ilira iz Dubrovnika“ (1840. br. 14.) „Pravedna ljubav“ potpuno u duhu stare dubrovačke lirike XVIII. vijeka bijaše sve, osim malih prozaičnih priloga. čime je Dalmacija mogla darivati „Danicu“. Da nije bilo Petranovićeva „Magazina“. za Dalmaciju se ne bi gotovo ni znalo na hrvatskoj strani.

Bosna je već davala plodova u ovo doba za ovu stvar. Rodoljubni franjevci nalažahu u Hrvatskoj odziva. pa se i oni Ilirima odzivahu. Jezikom ilirskim (lingua Illyrica) pisao je *Martin Nedić*, „brat Ilir iz Bosne“ i tiskao kao Slavoljub Otačbinović u „Danici“ 1841. (br. 1.) svoj „Pozdrav Danici Ilirskoj“. koju moli, da sve Ilire primi pod svoje okrilje.[49] Nedićeva će biti pjesma „Danica slavnomu narodu ilirskom“ (1841. str. 2.), koja obećaje, da će pjesnik tražiti sreću roda svoga „sijuć ljubav bez kukolja — kod naroda ilirskoga“. — Preteške su bile nevolje, u kojima je bosanski franjevac mogao da radi o koristi svoga roda. Na jednoj strani pritisak od strane osmanlija, a na drugoj strani teška svađa između franjevaca i biskupa Barišića[50] smetaše, da se javi veći uspjeh u ilirskom shvaćanju. Iz Stojnoga Biograda počeo se javljati *Ljubomir Martić* Hercegovac držeći sebe za „jedno ži-

vinče između uzrasloga stada, koje Vi (Gaj) jednim štapom čuvate i istim srcem jednako ljubite". Iz lista se vidi[51], kako je među mladeži bosanskom, koja se našla na naukama, bilo želje za rad oko ilirstva, a mladi Ljubomir već 1841. šalje za „Danicu" dvije pjesme, ne bi li što uradio za narodnu zajednicu. I uredništvo „Danice" donese 1842. god. Martićev „Pozdrav Danici" (br. 5.), da razglasi svijetu ilirskomu, kako u njega živi želja, da se za ilirstvo dade sve i da se stvori sloga, koja će pribrati ilirsku braću u jedan dom sve „na korist radu svom — slavnom rodu ilirskom." Kad su hrvatski Iliri 1842. god. radili, da bosanski franjevci dobiju zaštite u Hrvatskoj i da im se uredi škola u Dubovcu kraj Karlovca, zapjevao je u narodnom stihu Martić „Zahvalnost pitomaca bosanskih knezu Lavalu Nugentu", koji je s vikarom Molajoni i s provincijalom Filipom Pašalićem izradio u Rimu i u Beču, da su od hrvatskih Ilira odbili sumnjičenja, kao da oni nijesu dobri katolici, već da se miješaju s protestantima. Tek na to su dopustili, da se „bosanska mladež brez pogibeli more pripustiti u Hrvatsku porad nauka".[52] Pjesmom se dakako nije osobito isticala Bosna, jer nije tko imao da pjeva. Ali interes za ilirstvo pokazivaše se u „Danici" različitim člancima o Bosni, a novine Gajeve po mogućnosti donošahu što više vijesti, što ih je pisao već od 1839. najviše Frano Jukić. I Gaj nije uzalud govorio u svojoj spomenutoj predstavci od 1839. na ministra Kolovrata o velikoj znamenitosti ilirskoga utjecanja na Bosnu. Sad se istom počela spremati generacija, koja će u potonjim vremenima biti voljnija da poradi oko što većega širenja misli o zajednici, a onda i o jedinstvu — ako bude mogla.

Od Slovenaca se nije nitko usudio propjevati ilirskim jezikom, a od Srba ih je bilo razmjerno dosta malo, koji su u opće i sad mislili, da bi se ilirska stvar smjela primiti bez velike rezerve. U rukopisu sam našao[53] iz Novoga Sada neki pokušaj stihova od Petra Joanovića, koji je čestitao Hrvatima na uspjehu, što ga je priznao kralj, kad je Gaja 1839. nadario briljantnim prstenom za njegove zasluge. Joanović kaže: „Razna su slova, ali jedan jezik. Prigrl'mo slogu; s njom ćemo uspjeti. Ta ljubav nosi, ljubav sreću. Sam' u jedinstvu ova leži." Iz Osijeka pisaše Mojsije Georgijević 13. rujna 1839., da se tamo malo znade o ilirstvu; ljudi nikako ne će da to prihvaćaju, premda se on trudi, da tu ideju i među Srbima raširi. 1840. god. javi se u „Danici" (br. 10.) iz

Karlovaca Miloš Popović pjesmom „Rěč domorodnog sina“. Ta je riječ neobična iz srpskih usta. U svom slavenosrpskom jeziku ističe Popović „Danicu“, koja rastjeruje mrak sa slavenskoga neba, jer propovijeda svud i svakomu Slavjaninu slogu i ljubav. Pjesnik odbija Srbe od „vražde“, poradi koje je srpsko carstvo palo na Kosovu. Onima, koji kažu, da će ime ilirsko zatrti ime srpsko, dovikuje: „Otac zar sinu zla želiti može? — Il' s' rěč još kom po mozgu vrze: Dublje da brat bratu oči kopa?“ To ne smije da bude. Mir i sloga, uzajamna ljubav vodi do sreće i napretka. Za to tko hoće narodu dobro, taj neka oko sloge radi, budući da nas je samo „vrijeme kivno razdijelilo“. Popovićevu su pjesmu „Na zlobu“ preštampali iz dodatka Srpskih Novina 1840., jer govori protiv zlobe na braću. — Zadaću ilirstva posve pravo shvaćaše *Petar Joanović*. Njegov „Trenutak“ u „Danici“ (1840. br. 15.) ustaje protiv onih, koji hoće da pomute nastojanje oko sloge između Srba i Hrvata, jer se u ilirskoj narodnosti ništa ne gubi za pojedinca u narodnom pogledu. Sa „Željom“ po Schillerovoj pjesmi javio se iz Petrovaradina (1840. br. 17.) Vasilije Popović, pa su to ujedno svi Srbi, koji su se u ovo vrijeme pjesmom odazivali Hrvatima u ilirskim časopisima. K tomu je Babukić 1840. tiskao pjesmu Save Tekelije, kojom je 1836. pozdravio Gajevu promjenu u nazivu novina (br. 40.).

Sva je rađa narodnih ljudi išla za probuđivanjem svijesti; poezija bez ove narodne tendencije je poprijeko lakša lirska pjesma, koja nije, osim gdje kojega pisca, odavala veće nade za trajne uspjehe. Krivnja je bila i u tome, što su naši pjesnici gotovo lakše skladali pjesme u njemačkom jeziku nego u hrvatskom. U časopisu „Croatia“ 1842. javlja se njemačkom pjesmom Petar Preradović; Bogović se vježba u prevođenju Vrazovih slovenskih pjesama na njemački, a i originalne su mu njemačke pjesme bolje nego hrvatske. Što se odsijevalo u poeziji, to je još jače pretezalo u zabavnoj prozi. U sve ovo vrijeme nema osim Vukotinovića, ali izvan „Danice“, ni pravoga pokušaja za novelu. Priče i posve maleni prozaični, skroz romantični sastavci izlaze u „Danici“; no nije mnogo bolje niti u „Luni“ niti u „Croatii“. Sve je sitno i neznatno i kao da se navlaš u tom pokazivao ilirski nemar poradi same svoje tendencije.

2. Pouka.

Hrvati i ostali Sloveni.

Ime je ilirsko bilo uvedeno svakamo. Sam se Gaj dao na istorijsko tumačenje imena ilirskoga, da dokaže svim južnim Slovenima njegovu opravdanost. On poseže u povjest sve do starca Herodota, neka mu po shvaćanju savremene nauke pomogne od Ilira Veneta povući lozu do današnjega dana za južne Slovene. Gaj priznaje, da se sretniji narodi ne trebaju brinuti za svoju lozu, ali kod nas je istorija tako zamućena, da smo i svijest izgubili o sebi; pa onda nastojanja tuđinaca, da nam izbiju iz ruku oružje istorijske obrane, bijahu uvijek protiv Slovena naperena. Kad je razložio, kako različiti pisci shvataju Herodotove Venete, prelazi na same Ilire, koji su njemu pradjedovi naših Slovena, a primili su od samoga apostola Pavla kršćanstvo. Katančić i drugi domaći pisci dadoše toliko svjedočanstva, koliko i slavni Šafařik, koji je u svojim spisima priznavao, da su Iliri bili Sloveni. No kao da to još nije bilo sasvim dosta. Gaj se osvrnuo nešto i na jezik. Svaki njegov posao doista iđaše za tim, da dokaže, kako je jezik najveća obrana narodnosti. I u „slavjanskom“ jeziku, a napose u njegovu ilirskom narječju ima „tako izobilno bogatstvo od važnih razloga za izvijestiti Slavjanstvo starih Ilira, da bi jošte i zabacivši svekoliko gori naznačeno blago od dogodoslovnih dokaza, našu uvjerenost pred svakim bestrasnim razumnikom dovoljno opravdati mogli.“ Gaj nalazi u srodnosti slovenskih jezika s njemačkim, latinskim i grčkim jezikom dokaz, da je Velika Ilirija morala biti naseljena slovenskim plemenima, jer inače se ne bi dalo razumjeti, kako je došlo do srodnosti spomenutih jezika. No Gaj nije do kraja proveo svojih dokaza — za Hrvate je i ovo dosta bilo.[54]

Na kraju 1839. god. progovori Gaj i opet nešto o Ilirima. „Naši su dušmani već dugo uvidjeli, da bi se mi samo pod ilirskim imenom, koje je u dogodovštini europejskoj iza grčkoga najstarije, još kada proslaviti mogli, za to su, za podsjeći našemu stablu korijenje, nastojali našim učenim i nadriučenim književnikom (Kristijanović?) izbiti iz glave, inače od sve starine jednako uzdržanu ideju, da smo potomci starih Ilira. — — Kad mi stare Velike Ilirije stanovnici ne bi imali nikakvoga drugoga razloga za nas, već samo svevremeno učeno upotrebljavanje klasičkoga imena, tako bi jur jači bili nego li su naši protivnici, koji nemaju

opet ništa za utemeljiti svoja gorka nasrnuća proti slozi osim svoje lukavštine i zle volje." I Kukuljević u svojem članku „Nešto iz dogodovštine Velike Ilirie"[55] odmah u početku ističe, da čitava ilirska povjest nije drugo nego svjedočanstvo „nesloge i bratinske omraze — divlji boji među braćom jedne krvi — gnjusno neznanstvo puka — ropstva — nevjere — i vrhu svega toga crna tmina", u kojoj se do sad počivalo. Slava, kojom se Iliri ponose, veli Kukuljević, ne pripada narodu, već pojedincima. I dok tako shvaća povjest, misli, da smije rimske i vizantijske vladare uzimati za vladare Velike Ilirije, koji su bili veliki ljudi, ali slabi rodoljubi. Sebičnost ih je u tuđe kolo odvela, a ako „sebeljublje" i „vlastoljublje" bude i dalje gospodovalo, nikad nam ne će biti prave slave. Ovo je Demetera potaklo, da dokaže staru snagu Ilira; po njegovu mišljenju Iliri su stvarali jezgru rimskoga naroda, samo je rimska obrazovanost gospodovala i nad njima. Po sadašnjosti on priznaje, da su Iliri duboko pali, i onaj, koji toga ne uviđa, nije roda ilirskoga.[56]

Iz svega se rada u Hrvatskoj i Slavoniji razbira, da nije bilo zapreka niti protivnosti imenu ilirskomu u književnosti. Što se i ovoliko pisalo o Ilirima na osnovi tadašnje nauke i povjesti slovenskih naroda, ima svoju podlogu u odbijanju imena ilirskoga na strani Srba. Gaj je poradi Srba pisao onaj svoj odlomak o starim Ilirima, da dokaže Hrvatima i svim južnim Slovenima pravo na ovo ime, osobito kad Hrvati nijesu mislili „posebna imena ukinuti, nego ih samo pod skupnim narodnim imenom sjediniti" znajući, da su sa svakim „posebnim imenom skopčani posebni događaji, koji sakupljeni čine dogodovštinu općenite narodnosti ilirske." Srbi su mislili, da Hrvati kane njihovo ime uništiti, dok su Hrvati htjeli da u jednom zajedničkom imenu svi ojačaju. Srbi su spojili vjeru s narodnošću, a Gaj veli: „Ne gledeć na vjeroispovijedanje (svaki bo jest dužan svoj zakon štovati) držani smo jedan drugoga grliti i ljubiti, jer nas je jedan isti zapadne i istočne crkve utemeljitelj u svom božanstvenom duhu sve jednako ljubio." Jedino ime ilirsko, kaže Gaj, može da bude ona sila, koja ne će nikome ništa uzeti niti narinuti. Prosti narod ne može imati skupnoga imena dotle, dok „ne ima skupne, po jednom kalupu osnovane narodne izobraženosti, s kojom tada isti puk upije i općenito ime kao narodno; uz koje će ipak prostoti i svoje posebno ime kao najobičnije u sve vrijeme najmilije ostati;

a i za što ne, kad ne smeta. Imena ne padaju iz neba, a prosti seljak horvatski znade o ilirskom imenu toliko, koliko o srpskom, ako je Zagorac, tako mu je najmilije zagorsko. A tako je isto i kod drugih naroda". Što je do pisma, neka svaki znade i azbuku i abecedu, pa je dobro. „Svakomu između nas neka bude prezime „Slavjan", a ime „Ilir", ter isto tako svakomu između braće naše sveopće prezime „Slavjan", — a ime „Rus", „Čeh", „Poljak" sveto u svako doba. Ostala imena neka si ljubi svaki kod kuće koliko mu drago, ali neka š njim ne pojde pred prag od kuće svoje sijat sjeme nenavisti, iz kojega nesloga kao paprat niče i raste." S tim je mislima prelazio Gaj u 1840. god.[57]

Gaj je morao o ovome govoriti. Kako je izašla Šafařikova knjiga „Starožitnosti" i kod Srba se obaziralo na nju, a Hrvati su na njoj osnivali mnogu svoju tvrdnju. Jovan Subotić progovori već 1839. god. dosta obilno o imenu ilirskom[58] sa željom, da „namjerenije lijepo i krasno i dostojno" na strani Hrvata „svi južni Slaveni po silama potpomažu". No on je odmah protiv imena Ilir, jer je dostatna sloga u „knjižestvu Jugo-Slavena". Subotić ne uviđa razloga, za što su Hrvati prihvatili ime ilirsko, a u hrvatskoj se knjizi to nije dovoljno protumačilo. Nejasne nakane ne mogu nikoga oduševiti; dapače Subotiću se čini „da posao, koji tako ide, nije čist posao, ili ako baš u sebi zao posao i ne bude, a ono da iz čiste volje ne ističe." (str. 100.). Subotić ne će da prihvati tumačenje imena ilirskoga, kako su ga Hrvati shvaćali, dapače ne će ni da dopusti, da su Iliri pradjedovi Slovena u Iliriku. Ako je bilo Ilira Slovena, bilo je i drugih imena narodā, a nitko nema prava, da drugomu nametne svoje ime. Pisac ističe nesmisao, što nastaje, kad se kaže „knjižestvo ilirsko", jer danas toga „knjižestva" nema i ne može da bude, budući da nema toga naroda. Narječja ne mogu biti uzrokom ovom imenu; sva narječja jednoga naroda moraju dati jednu književnost. Sad je kod južnih Slovena jedan jezik, pa tu ne treba imena ilirskoga niti „jugoslavenskoga" „nego „Srbskij" treba da bude ime sojuza onog, koji vinovnici imena „Ilir" hoće tim imenom da nazovu." „Dalmatinci, Srblji horvatski, Bosanci, Hercegovci, Serbijanci, Srblji ungarski, Slavonci, to su svi pravi „Srblji". (str. 115.). Ime „Srbin" starije je, a tek u današnjoj Hrvatskoj dobili su Hrvati svoje ime. Ta pravoslavni Hrvati kažu, da su Srbi, što je sasvim opravdano, kad su „svi Horvati u početku imali vjeroispovijeda-

nije vostočno". Hrvati su imali i istu azbuku sa Srbima, pa kad bi Gajeva „Danica" bila ćirilicom štampana, nitko ne bi rekao, da nije srpski pisana. „Ako jezik jedan dva u različnim zemljama živeća naroda za jedan proglašuju, to moraju Horvati biti prisna braća Srpska, prvim imenom, sopstvenim imenom Srblji zvati se, i Horvati samo ili po otečestvu od хребетъ ili po običaju „Hrvati", ili po kom drugom svojstvu narečeni biti." (str. 116.). Ako se primi ime „Ilir", Srbi gube sve upravo onako, kako bi izgubili, da se odreknu imena „Slaven". Za to odlučno odbija, pa i u ime književne sloge, ime ilirsko od Srba; ako drugi Srblji, koji se ne zovu Srbljima, uzmu tuđe ime, oni će ih ipak priznavati svojom braćom. — I sad razumijemo, za što je Gaj u svojem proglasu 1839. god. tražio „firmu" za jedinstvo, a za što je rekao, da su i Kozaci južni Slaveni prema sjevernoj braći, a ipak se ne mogu uzeti za onaj narod, koji Hrvati zovu Ilirima.

Subotićevo pisanje bijaše kao neki pravac za Srbe spram Hrvata, jer su Letopis i sami Srbi držali najpozvanijim listom u radu oko književnosti.[59] Ali i **Сербскій Народный Листъ**, što ga je izdavao Teodor Pavlović, nije htio da zaostane za Subotićem u ovom pitanju. Pavlović u svome članku „Ime roda" izjavljuje, da na pozive Hrvata od Srba nema dvojice trojice, koji bi se za ljubav braće nazvali Ilirima. Zamjerava, što Hrvati i mrtve Srbe Ilirima nazivaju. Pavlović već 1839. god. jasno veli:[60] „Ko nam ime tamani, taj nas baš u glavu ubija i iz reda naroda večito briše. Je li to dakle prijatelj? Je li to brat?" Dalje on veli (str. 173.): „ime Ilir, ilirski jezik, ilirski narod ne može nigdi i nikad primiti, gdi je reč o pravom istoričeskom imenu, o jeziku, o narodu u kraljevini Ungarskoj, u Serbiji, Bosni, Crnoj Gori, Ercegovini, Slavoniji, Dalmaciji i Hrvatskoj našeg kolena živeći ljudi. Ta to su sve ljudi po podreklu po imenu i po jeziku svi pravi Srblji, koji se samo po predjeli, po kojima žive zovu: Bošnjaci, Crnogorci, Slavonci i Dalmatinci itd." Ilirsko je ime tuđe, pa ga neka nitko ne narivava nikomu, jer osim književnika ne će ga nitko primiti. Ako se želi sloga, za koju je i Pavlović, neka se uzme zajedničko ime Hrvatu i Srbinu ime Jugoslavjani, Jugoslav, i bit će dobro. U Narodnom se Listu odmah iza toga javio[61] P. A. Popović, koji je već bio Ilirom 1836. god.,[62] pa pita Srbe, voljne pristati uz ime ilirsko, da li će se zvati Iliri ili Srbi. On drži, da su Hrvati to ime primili samo za to, da sebi što više koriste i da

u mutnome love. Niti su nakane Gajeve niti Šafarikove plemenite, kad traže od Srba, da svoje ime zabace. Za ljubav i slogu? Toga nema, jer Ilirima treba doviknuti: „Ti ćud imaš, brate, druge ždreti, — a ja nerad — da ti živiš — mreti.“ Bilo kako mu drago, već iz ovih se izjava vidi, da su Srbi bili u narodnom pogledu daleko jači nego Hrvati i da su shvaćali bolje nego u Hrvatskoj, da pod jednu kapu ne mogu ići Srbi, Bugari, Hrvati i Slovenci. Inače je i sam T. Pavlović preuzimao članke iz Gajeve „Danice“ u svoj list[63] i priznavao, da zagrebačke novine pišu narodnijim jezikom, da Dalmaciju više privlače nego srpsko pisanje.[64]

Protiv pisanja Popovićeva ustade u „Danici“ 1840. god. (str. 159.). P. Joanović. On kaže, da neki Srbi sami ne znaju, poradi čega ustaju na ilirstvo; ne će da razumiju povjest, za to i ne prihvaćaju imena ilirskoga. Joanović kaže: „ljubim ja srpsko ime, ljubim i ilirsko, jer su oba moja, i toliko sam Srbin, koliko i Ilir.“ Kad je Joanović razaslao poziv, da će od 1841. god. izdavati „Bačku Vilu“, namijenjenu „rodu našemu, razumijevaju se Srbi, Slavonci, Horvati, Dalmatinci, Dubrovčani, Istrijani, Kranjci i ostali svi Iliri — jugozapadni Slavjani“, čemu malo zadovoljava Srpski Narodni List, lako je shvatiti, da su taj list hrvatski Iliri preporučivali. To je imao biti među Srbima onakvi list, kakvi je bila „Danica“ u Zagrebu. Iliri su Joanoviću sabrali 50 pretplatnika u Zagrebu. Ljubav za bratinsku slogu i za zatiranje vjerskih razlika najbolje se ogleda u broju pretplatnika klerika zagrebačkoga sjemeništa, koji su i u svojem društvu širili ilirstvo.

Što su neki ugarski Srbi bili za ilirsku ideju, ima se tako razumjeti: oni su po svem radu političkom u Ugarskoj razbirali, da Madžari ne će pustiti Srba na miru, kad budu gotovi sa Slovacima. Postaviti jaku ogradu protiv ovoga, bijaše im moguće samo u zajednici s Hrvatima, koji su isticali ime ilirsko. Pavlović ne htjede da razumije ovu literarno-političku slogu s Hrvatima, za to i gledaše sasvim jednostrano na sve želje Hrvata. Da su Srbi u Srbiji imali malo interesa za jedinstvo s Ilirima, posve je razumljivo. Pavlovićev je posao u Beogradu dobro uspijevao. 1840. god. u „Golubici“ izađe „Glas svetopočivšega Petra Negoša k iliromaniji“ i „Dopis“ tomu „Glasu“ od Sima Milutinovića Sarajlije.[65] I po priznanju A. Gavrilovića[66] Milutinović je pjesmu „malo neobičnije komponovao.“ Glavna je misao, da se Hrvat ne smije stidjeti svoga imena ni plemena, a Ilir ne smije biti, kad se ne

zna, da li je bio Slaven. No to još nije ništa prema onome Milutinovićevu mišljenju, što ga je složio o ilirstvu poslije Stoosova poziva u kolo ilirsko. On je u svojem „Ogovoru ilirskoga gerba i duha" istaknuo, da je ime Ilir „slavstvu gadno", a u „Odzivu na Paula Štoosa poziv u kolo ilirsko" još jače izbija njegova odvratnost od ilirstva.[67] Hrvatima nitko ne priječi da govore svojim jezikom i da se ponose svojim imenom, za to je upravo ludo, da hoće uzeti tuđe ime, koje ne može da bude za „slavski" narod priznato. Milutinović završuje:

„Štoos Hrvatu j' Mefistofel, Gaj Ludovit . . . brat je toga,
A Ilirci svi zaslepci, u bezdnu će potuđenja!"

1839. god. posvetio je Stanko Vraz Vuku Karadžiću svoje „Narodne pjesni ilirske". Preko Nauma Malina zamolio je Vuka za dopuštenje posvete. Malin je Vrazu zamjerio, što je Vraz tako radio, jer Vuk, koliko je Malin razabrao iz razgovora s njime, pa čuo i od drugih ljudi, „samo za svoju granu Ilira živi, i druge sve prezira; on (Vuk) jest Srb, i njegova najveća želja jest Ilire posrbiti, koje smo se ovdi (u Beču) osvedočili, gdi jest jednoga Dubrovčana na taj krivi i nevaljani put htio navesti". Malin nije bio nikako zadovoljan Vrazovom odlukom, jer bi volio, da se kojemu Hrvatu posveti to djelo nego li Vuku. Gaj bi bio mnogo dostojniji ove posvete, jer on „Južnoslavjane iz dubokog sna, u kojemu već neiskazana vremena ležaše, i koji već njima blizu smrt kazivati počeo jest, vozbudi." Bio bi vrijedan takve časti i Drašković i Inkey, čime bi se mnogi i mnogi otpadnici k svome „zakonu" priveli i povećali tako broj Ilira. Vuka su Hrvati nagovarali, da drugo izdanje svojih pjesama nazove ilirskim pjesmama, no on ne će, jer je on samo Srbin a nikakvi Ilir.[68] Tako je i u Hrvata raslo nepovjerenje, hoće li dobiti Srbe u svoje kolo.

Nije čudo, da su se Srbi odbijali od ilirstva. Advokat Grigorije Milutinović pisaše 20. prosinca 1840. iz Vršca Gaju, da tek sada Srbi upoznavaju cilj ilirskih novina. „Mladi naši Iliri, imajući priliku nekoliko puta od mene Vaše novine i Danicu čitati i sa blagorodnim duhom ilirstva upoznati se," poradi čega odlučiše u čitaonici držati novine. Svi su, veli, na skupštini čitaonice opravdavali potrebu ilirskih novina; i sami ne-Iliri pohvalno su govorili o „Danici". Milutinović moli Gaja, da ide i dalje dosadanjim putem i neka se ne osvrće na neprijatelje ilirskoga imena. Protopresviter lički Ilija Milojević iz Mogorića (29. veljače 1840.) veli, da on kao

krajišnik Ilir ne može da uči novi pravopis, ali u ime „greconeunitskog klera eparhije karlstadske“ može samo da pohvali trud Gajev. I Kuljančić se izjavio za ilirstvo 1839. god. U Bačkoj Vili Petar Joanović pjevaše grofu Draškoviću i Gaju pozivajući sve, da da prigrle slogu.[69] Ilir Stjepan Marjanović i Ivan Šimatović pjevahu pred srpskim čitaocima u potpunom jeku ilirstva, što je lako moglo da bude, kad je Pavao Janković izdavač Bačke Vile govorio: „Nek Bačka Vila bude sredotočje slavjanski misli, ilirski čustvovani i srpski duhova, o srpskom u Austriji blagostanju revnujući“.

Teodor Pavlović još vođaše Novi Srpski Letopis. Odmah s novom godinom 1841. započela se opet borba protiv ilirstva (knj. 54.) Doktor Pantelin složi „Izsljedovanje srbskog i ilirskog imena, i treba li, da se Ilirima nazivamo“. Prikazavši u kratko, kako je Gaj stvorio svoju Iliriju pisaše resko protiv toga rada, jer Srbi uvidješe, „da se ovim njihovim (ilirskim) stremljenjem nikomu veća obida i veći uštrb stvoriti ne teži, koliko njima i njiovoj narodnosti, da se i onako dugim vremenom i neprijateljskim napastima razdrobljeni jošt većma razčljenjavaju, i u propast dovodi ono, što su ot praotaca s teškom mukom stekli, taki razumeše oni (Srbi), da se samo na sobstvenom starinstvu, a ne uzajemnom, obraženost i sreća osniva. — Videći dakle Srblji, da će imenom Ilira ne samo nikakvu polzu (korist) rodu neprineti, nego i u nekom prizrenju djelo odslavenivanja (Entslavenisirung) produžiti“, odlučno odbaciše to ime. Gaj može svoje novine zvati, kako hoće, ali je drskost zvati onako narod. koji se tim imenom ne će da zove; to je uvreda „svetinje narodnoga imena“. Pisac ne priznaje prava Hrvatima na ime ilirsko, pa vojuje protiv „Danice“ i Gaja, koji je pisao o Ilirima. Ako su uzeli u književnosti jezik, koji imadu Srbi, onda se moraju zvati samo Srbima. Srbi su svoju narodnost sačuvali, a sad za volju sloge ne će da je napuste. — S 1841 godinom napusti Pavlović uredništvo Letopisa, a preuze ga Jovan Subotić. Letopis je popustio u borbi protiv Ilira, jer je Subotić bio mirniji i htio slogu, ali ne pod imenom ilirskim. Nije koristilo ni Šafaříkovo utjecanje, koji je u svojem Slovanskom Narodopisu 1842. autoritativno htio da pribavi „praznom, pustom, nevinom imenu prijatelja.“ Po Subotićevu uvjerenju „riječ Srbalja, Horvata i Slovenaca srpskom nazvati treba, i sve ono, što drugi, stranim i našim jezikom pisaše, u ovom smislu ilirskim nazovu, u našem jeziku srpskim nazvati valja. Tako dakle bit će srpska riječ a)

Srbalja. b) Horvata. v) Slovenaca: srpsko knjiżestvo a) Srbalja, b) Horvata. v) Slovenaca".[70]

Pavlović je u Srpskom Narodnom Listu štampao 1840. god. P. A. Popovića članak: „Ko će dati srpstvo za ilirstvo"; 1841. god. sam Pavlović složi članak „Opet nešto o ilirstvu", dakako uvijek žešće, jer se i na hrvatskoj strani nije više moglo posve mirno slušati prigovaranje, da Hrvati spremaju Srbima dosta žalosti, „što bratskom rukom ta mila čeda naša Srpska (narodne pjesme, što ih je izdao M. Topalović kao „Tamburaše ilirske") nebratski u rimsko odjelo oblačite — — pa za što da i(h) jošt i pokrštavate ili bolje reći rimska im imena izdevate i u mesto srpski ilirskima nazivate".[71] G. Pantelić polezimiraše s „Danicom" ističući, da Srbski Narodni List samo u jezikoslovnom smislu broji Srbe onako, kako ih je i Subotić uzimao.[72] Srpski Narodni List je napravio čitavu zbrku među ostalim srpskim listovima poradi ilirstva. Udaraše na Skoroteču, koji je izlazio od 1842. god. pa isticao neslogu, zavist i omraze Pavlovićeva lista. P. A. Popović mu ne mogaše toga oprostiti.[73] Dapače već je poradi pisanja Pavlovićeva lista došlo do toga, da se u samoj Hrvatskoj među pravoslavnima poradi vjere počelo isticati, kako u „granici hrvatskoj rodoljubivi Srblji" govore da im Hrvati katolici hoće da uzmu srpsko ime.[74] Stamatović je sa svojom Srpskom Pčelom nekako neodlučan, jer je ovo sve bilo spojeno i isprepleteno sa srpskom narodnošću i s pravoslavljem. Uvjereni Srbin Ilir Petar Joanović u drugom svesku svoje Bačke Vile (1842.) ljuto cvili na Pavlovića, jer mu je podmetnuo, da je Srbe od srpstva odgovarao. On kaže: „Poznato je, da ja o srpstvu i ilirstvu jošt ni rječice do sada istoričeski pisao nisam; nego sam javno ispovijedao, da mi — Srbi — zovemo se ovdje u srećnom našem vladanju austrijskom i Iliri, kao što nam blagoutrobno darovane privilegije glase, pak opet ostajemo Srbi". Joanović kaže, da samo lični interesi dižu hajku poradi „svoga koristoljublja". On je protiv toga, da se udara na Ilire, već ako ima bludnje, neka se lijepo i mirno popravi, čime će se međusobno povjerenje podići. On štampa pjesmu Ivana Šimatovića (Pjesnik Bačkoj Vili) u potpunom duhu ilirskom: radi za njegovu Vilu Stanko Vraz, Stjepan Marjanović; Vrazu se odziva L. Lazarević. Šimatović piše „Нѣшто о Илири и илирству" (str. 111—135.) i tako radi doista u onom pravcu, koji je mogao voditi do ljubavi i sporazuma. Joanović kao da viđaše potrebu iskrene sloge u vremenima, koja

su u svojem krilu krila gdjekoju gorku za Hrvate i Srbe. Sve je to bilo nepoznato Pavloviću, pa je i udarao na „Bačku Vilu“, jer da svojim pisanjem ne služi srpstvu na slavu.[75]

U Srpskom Narodnom Listu 1842. god. priopćena je Kukuljevićeva pjesma „Otuđenoj Slavenkinji“ (Djevo draga, djevo mila, kćerko roda Slavenskoga itd.), članak o Hercegovcima od Ljubomira Martića, njegova pjesma Hercegovini u duhu slavjanskom. Iz ovih dana još poznati Ilir iz Like Nikola Borojević prihvaća srpstvo i ističe se kao osobit Srbin, jer „narod ne može nikakovu novost odobriti; jedno što je njegov materni jezik sa jezikom od oltara od birzemana tako tjesno skopčan, da nastojati mora, da se ovaj živac jedan od drugoga ne razstaje, no da iz obadviju proizišavši književni jezik sve to ljepše i bolje napreduje, a drugo što on sam za sebe ništa takova preinačiti ne može, bez da se od svoje braće u Srbiji, kao otpadnik u načinu knjižestva ne nazove. Može li ga dakle koj za to prokleti, što on ono, što mu se vidi strano, ne želi, a svoje čuva, ljubi i hrani. — — — mi sad pri najboljoj volji ne možemo drugo učiniti, no svak kod svojega ostati“ (misli pismo latinsko i ćirilsko).[76] To je plod Pavlovićeva pisanja. — Petar Joanović pisaše, da mnogi „našinci“ Vrazov rad cijene, samo je „prepona, što kirilskim pismenih nije pisano, a u Novom Sadu latinsku alphabetu veoma malo poznavaju; nu i ova će se prepona vremenom dignuti“.[77] Dimitrija Jovanović[78] izdavač „Skoroteče“ držaše, da se srećni napredak „ne može ni pomisliti bez uzajamnosti književne, sloge i međusobne ljubavi“, jer se samo tako možemo nadati srećnoj budućnosti. I Miloš Popović jednako mišljaše pišući Rakovcu uz uvjerenje, da treba širiti slogu i bratinstvo.[79] Vrazu javljaše iz Pešte (26. srpnja 1842.), da mora za „Skoroteču“ popravljati hrvatske sastavke, jer viču na njega, da „šoketa“, poradi čega mora izbjegavati ime ilirsko i štampati hrvatske stvari pod imenom srpskim. „Ševrdati moramo“, pa će raditi, kako je Gaj u početku radio. Pavlovića treba napasti zbog politike; on je na ime radio za slogu s Madžarima; Srbi moraju biti obazrivi, jer austrijanska policija pazi osobito na njih poradi panslavizma, kojemu da se gnijezdo nalazi u Srbiji, a tamo o njemu nema nitko ni „ponjatija.“[80] I Miloš Radojčić javi se 1840. u „Danici“ kao Ilir iz Srijema s dopisom o ilirstvu u Segedinu (str. 108.). Krušedolski arhimandrit Dimitrij Krestić (1. veljače 1840.). raduje se uspjehu i slogi.

Što su Hrvati na ovo? 1841. u „Danici“ (br. 2.) govore o Vukovim „Sèrbsko-Ilirskim narodnim pěsmama“ ; 1842. pišu o srpskom kazalištu i literaturi kao o svome poslu (Danica 1842. str. 11.), upozoruju što znači nesloga (str. 36.), ruše zidove uz Bačku Vilu između braće (str. 81.*), pišu o ilirskoj građanskoj azbuci (1841. br. 40.), dokazuju, da Hrvatima i Srbima potrebno „osim dosadanjih svojih posebnih imena, još jedno sveopćenito iliti skupno, za da, kao govor biva od stvari na sve ove narodne grane protežućih se, ne budemo prinuđeni svih 16—17 posebnih imena, kao nekakove etnografičke litanije, nabrajati i napijevati“. Srpski bi Narodni List bio za „Jugoslaven“, a „Danica“ za ime Ilir, pa neka svak bira po volji. Samo se toga kao pošteni ljudi čuvati imamo, da jedna stranka ne psuje nepristojno drugu, da joj kojekakve neprijateljske namjere ne podmeće . . . Svaka grana našega naroda zadrži svoje posebno ime, svoje običaje, svoja prava, svoj vjerozakon; a kada se od sviju naših narodnih grana u Iliriji ukupno govori, onda mi kažimo: „mi smo Iliri“, ili pak „mi smo jugozapadnoslaveni“, a naš sveopćeniti jezik zove se „ilirski“ ili pako „jugozapadnoslavenski“, bez uštrba ikoje posebne narodnosti i „narodnog imena“. Srpski Letopis kaže, da bi najbolje bilo sve zvati „Slavenoserbi“, a Hrvati ne znaju, što je onda dobro, da li ovo ili ono, što Pavlović veli. Ivan Mažuranić vodi mirnu polemiku u toj stvari i hoće samo da dokaže valjanost upotrebljavanja imena Ilir,[81] a u „Danici“ (1842. str. 115.) odbijaju, da bi jezik i vjera mogli činiti srpsku narodnost, kako je rekao Lukijan Mušicki. Hrvati osuđuju Srbe, koji ćirilsku azbuku drže srpskom, istočnu vjeroispovijest srpskom, jezik opći srpskim, sve Slavene za Srblje, „a one nesretnike, koji srpskimi slovi ne pišu, za odmetnike“. To se mora odbiti, jer je nerazborito i tri hrvatske županije uzeti za srpske županije. U Hrvata je tvrdo uvjerenje, „da današnji naš skupni jezik nije nit samo hàrvatski, nit samo serbski,“ a krstiti ga može svatko, kako hoće. I Franjo Jukić ustade protiv posrbljivanja starih bosanskih pisaca, napose Matije Divkovića, jer u Bosni ni 1842. ne znaju za Srbe, već za Race u u Srbiji. Žalosna borba s Vukom i njegovim pravopisom odbijaše neke Srbe od Hrvata katolika. Dimitrije Tirol izjavi, da zbog politike i vjere ne mogu Srbi da se odreknu rusizma i da prihvate Vukov pravopis. Na isključivo srpstvo prijatelja Pavlovićevih za Bosnu odvraća Jukić, da su Bošnjaci pravi Iliri.[82]

Šafařika je boljelo navaljivanje Srba na Gaja; ali stvar je dobra, veli on, pa za to Gaj neka ide dalje svojim započetim putem.[83] Izjave u madžarskim novinama o ugarskim Srbima davahu Hrvatima pobude, da ostanu kod svoga posla. E. Đurković kao nadzornik srpskih škola preporučivaše učenje madžarskoga jezika — ma da je i htio somborsku preparandiju nazvati ilirskom.[84] U Vuku su vidjeli učenika Kopitarova, jer u svojem prijegledu azbuka slavenskih nije htio navesti ilirskoga pravopisa, a naveo je sve „šlendrijane slavonske, horvatske, madžarske". Ekskluzivni naziv „Srpske narodne pjesme" vrijeđaše Hrvate, jer se pjesme u Vukovoj zbirci priopćene pjevaju i u Hrvatskoj i Slavoniji[85]. Kad je sve pravde dosta bilo, javio se Franjo Lovrić u Ilirskim Narodnim Novinama (1842. br. 57) i javno kazao, da Hrvata nitko ne može odvratiti od njihova puta; oni ne diraju ni u koga, ni u vjeru, ni u pismo, hoće slogu, da dođu do onoga, što ih ide kao jak narod ilirski. To je odgovor Pavloviću.

U ovom sporu ostavio nam je I. I. Sreznjevski svjedočanstva — po njegovu shvaćanju — o uzrocima nesloge između Srba i Hrvata. On je 1841.—1842. putovao po hrvatskim i srpskim krajevima, bio je i u Zagrebu, gdje je našao veliko oduševljenje za sve, što je slovensko; gdje nije vidio nikakve opreke u pravoslavlju i katolištvu, a našao je osobito zanos za Ruse i među svjetovnjacima i među duhovnicima; u Zagrebu je bilo, što je pripadalo ilirstvu, zanosni Slavjanin. Sve je to zasluga Gajeva, koji je bio 1840. god. u Petrogradu, Moskvi i Varšavi i zanosio se za Ruse.[86] Sreznjevski pisaše Vrazu 24. studenoga 1841. iz Pešte, kamo je došao preko Slavonije, Srijema, Srbije, Bačke, da je vidio „u slogi neslogu" jer „Srblji pravoslavnog zakona nećedu nipošto znati za Ilirstvo, smatrajući je kano tudje, kano exclusive rimo-katoličko — i da sami Illiri, t. j. koji su se zauzeli za illirsku slogu, nipošto ne mogu izbaciti iz svoih glavah religiu i u glavu primiti Srbstvo, kao ime najvećeg naroda illirskog. Žalostna nesloga! ko ima pravo u ovoj neslogi, ko je kriv? ja myslim, da je kriva samo literatura. Ona je morala izjasniti stvar, ona je nju zatavnila; ona je morala ostati literaturom, ona je nategnula kako tako na sebe haljine politike, ona je morala raditi; ona samo pěva i pije vino ili publicira i viče bez pameti kao turski telal po Banjalučkom pazaru". Veli, da može koji mladić pravoslavni postati Ilirom, ali srpsko općinstvo „gleda na illirstvo kao na sektu, koja

chtjaše učiniti dobro i pak učinila zlo, a može učiniti i veće". Sreznjevski veli, da se sam uvjerio o katoličkoj propagandi, a to mora odbijati pravoslavne. Vraz bi bio najbolji posrednik, jer nije Hrvat i ne miješa se u politiku, a Srbi o njemu svi dobro misle. Sreznjevski nije protivnik ilirstva (3. siječnja 1842. g.) ali su Srbi protivnici. Njegova je želja vidjeti slogu Slovena. Gaj je mnogo učinio za katoličko ilirstvo, toliko, koliko Miloš za Srbiju, samo mu je žao, da ne dopušta i drugima raditi.[87]

Napokon se 1842. god. odlučio Eustahij Mihajlović, da u knjizi riješi čitav spor, i to ovako, da drevni Iliri nijesu Sloveni, da južni Sloveni nijesu Iliri, već Srbi, jer govore jedan jezik, a vjera u tome ne može ništa odlučivati, a napokon da pišu Hrvati i Srbi jednim narječjem.[88] Mirni duh s istorijskim razlaganjem dobro dolažaše u doba, kad je stolicu karlovačke episkopije zasio Josip Rajačić, koji je potpuno u pomirljivom duhu i u shvaćanju slovenske uzajamnosti počeo raditi. Zapreka slozi, ime ilirsko, bijaše maknuta, a ostala je samo vjerska razlika, na koju u Hrvatskoj nijesu nikad pazili u svome radu oko sloge.

Kako stoji *Dalmacija* prema ilirstvu i srpstvu u ovo doba? Teodor Petranović izdaje i dalje do 1843. „Srbsko-dalmatinski Magazin", a 1842. god. uredio ga je Georgij Nikolajević, paroh dubrovački, već od prije glavni pomagač Petranovićev. On znade za Srbe istočne i zapadne crkve (1840. 124.*), prati srpsku literaturu, ali Antunu Kaznačiću priznaje, da riječima pokazuje „Ilirka da ga rodila" (1840. str. 138.). Ivan Trnski (ibid. str. 142.) slobodno zove Šibeničanku Ilirkom. Inače urednici kao da i ne znaju za Hrvate i njihov rad, jer nigdje ni jednom riječi ne spominju hrvatskih izdanja osim onih kod Martekina u Dubrovniku. Sam Petranović bijaše u vezi s Gajem. 1839. god. mu je poslao Kaznačićevu pjesmu za „Danicu" i poticao ga na ustrajnost protiv neprijatelja. Iz Spljeta mu je javio 1840. god., da „Danica" i novine čudo učiniše u Dalmaciji kod katolika, koji rado primaju ime ilirsko, a „ne tako istočne crkve Iliri, za to i ja moram predostorožan biti, no mislim da će i ovi jedan put rodoljubnu namjeru Vašu poznati." On šalje i svoj prijevod Puškinove pjesme Crni Đorđe (tiskana u Magazinu 1840.); 1841. god. šalje prinose iz Dalmacije, a 1842. piše Gaju, da je svršio svoje djelo „Rukovodstvo k istorii sveobšteg knjižestva", koje bi rad i s novim Ilirskim slovima štampali, ako se dovoljni broj prenumeranata

sakupi — jer věrujte mi, moja je naměra da se Iliroserbi oboih cerkvih u načinu pisanja sjedine" ; on je sam „Ilir iz Dalmacije", pa poziva Iliro-Dalmatine u kolo ilirsko.[89]

Gluhoću Dalmacije za narodnost ističe S. Popović u „Danici" (1839. br. 3.); dapače u Dalmaciji hule Iliri svoj materinji jezik. U građanske se kuće uselio talijanski jezik. Istina je, da je za Dubrovnik Georgij Nikolajević odbio nemar u književnosti, ali Dalmacija i uz uvjeravanje „Ilira Dubrovčanina" Antuna Rocci (1839. str. 39.) nije mogla osim dopisa ništa većega davati ilirstvu. Rocci je 1841. god. raspravio o „jezikoslovju ilirsko-dalmatinskom", a Ane Vidovića izdade knjižicu „Anka i Stanko ili dubrava Mojanka blizu Splita", u kojoj nuđa „plod one ljubavi, koja za sve, što je ilirsko, srce moje travi", ne bi li Dalmacija drijemanje ostavila[90]. — Kaznačić još i 1842. piše starim pravopisom kao za dokaz velike ljubavi spram ilirstva! Gaj je razbirao ovo mrtvilo, pa je odlučio 1841. god. poći u Dalmaciju. U društvu s Antunom Mažuranićem obašao je znatnija mjesta, da se porazgovori s prijateljima o svemu i da prikupi stare rukopise i knjige, što bi imale biti osnovom daljemu ilirskomu radu.[91] Od ovoga pohoda, koji je Gaju i ilirstvu pritegnuo bar na prvi mah mnoga srca, sve je više bilo razgovora s Dalmacijom. samo se ipak 1842. godine u „Danici" (br. 39.) javlja pitanje pravopisa, koje je za hrvatske Ilire bilo riješeno. Karakteristično je u tom pogledu mišljenje paroha Nikolajevića iz Dubrovnika.[92] „Dubrovčani još nemogu da se privolu Vašem načinu pisanja, ili pravopisu, osobito fratri, valjda misle, ako promenu pravopis, da čedu promenuti i zakon, kao što naši prorokuju s Vukovim pravopisom. I Zadrani su tome protivni". Dubrovčani su bili uvrijeđeni i time, što ih Gaj nije pohvalio u novinama, kako su ga dočekali. — Politička odijeljenost bijaše od velikoga značenja za zbliženje Dalmacije Hrvatskoj ; u Dalmaciji se nije razumjela stvar Hrvatske protiv Ugarske.

Što se u *Bosni* radilo, sve je bilo u rukama nekolicine franjevaca. U ilirske i srpske novine dopisivahu fratri o zulumima osmanlija. Od 1840. god. pune su Gajeve novine vijesti o nesnosnim prilikama u Bosni i Hercegovini. A to bijaše svakako uspjeh Gajeve politike, jer je i ove krajeve pritegnuo u svoje kolo. Druge vijesti prodirahu tek sporadično u svijet, jer se rad franjevaca morao kriti pred neprijateljem njihovim biskupom Barišićem i Turcima. Glavni širitelj ilirstva bijaše Frano Jukić, koji je samo

od ljubavi za napredak i narodnost ušao u kolo ilirsko (pismo Vrazu 1842.). On je pisao za srpski „Magazin", a u „Danici" su 1841. 1842. pretiskavali njegove vijesti o Bosni. Jukić je imao na pameti i političko djelovanje Ilira u Bosni. — Njegov drug Grga (Ljubomir) Martić gledaše u ilirskim barjacima revolucionarno mišljenje, a željaše slogu svih Slavena u književnosti „bez ikakva interesa i religiah obzira,"jer svak neka ostane ondje, gdje jest. On je zauzet za narodne pjesme, pa će ih kupiti.[93] U Bosni ima vatrenih Ilira među mlađima i starima, samo svagdašnje smutnje ne daju da se ozbiljno dalje radi. Kakvo je stanje Bosne, opisuje on u Plaču Bosne (Kolo 1842 god.). Pavao Čavlović (Podgorski) javljaše, da se u Bosni kanilo podići „jedno učilište (collegium za sve nauke u narodnom jeziku) za mladež obadvojeg vjeroispoviedanja s narodnom tiskarom," što obeća i porta potpomagati. Za to se tražila pomoć i u Srbiji i u Zagrebu[94], ali nije došlo ni do čega, već je progon franjevaca odgodio svaki rad u tom pravcu na dugo vrijeme.

Dobar dio *Slovenaca* pristaje bilo kako u kolo ilirsko, što se ima zahvaliti najprije Vrazu. Matevž Ravnikar drži 1839. god., da bi svi Slovenci zadržali svoj dijalekat za katekizme, molitvenike i slične spise; Hrvati bi morali pisati svome puku hrvatski, Slavonci slavonski itd. samo bi pravopis jedan imao biti. Riječi bi morali jedni od drugih uzimati, a znanstvena djela treba ilirski pisati. Rječnik bi moralo imati svako pleme svoj, a gramatika neka bude svima jedna. „Ilirština" bi imala biti mješavina svih dijalekata, a ne kako je sad. On prigovara i znakovima u pravopisu, osobito poradi Slovenaca.[95] Sasvim protivno od Ivana Stankovića, koji je rekao, da narod znade gramatiku, pa mu je ne treba. Đuro Kobe piše već 3. studenoga 1839. god., da je zanos u Kranjskoj za ilirstvo velik, a u „Danici" (1840. god. br. 50.) plače nad mrtvim slovenskim rodoljubima, koji bi bili pomagali graditi zgradu, da se „gornji Iliri" sjedine u jeziku s „donjim Ilirima". (Danica 1840. br. 9.). Doktor Gottweiss bijaše iznenađen već god. 1839. (u pismu Vrazu) uspjesima ilirskim, a potpuno je uvjeren o dobroj stvari ilirskoj i za Slovence, kad je Vraz uz Gaja. Valja paziti, da ilirsko narječje postane razumljivo i za Slovence. Iz Koruške se javljao kapelan Josip Drobnić, koji je našao Korušaca, da čitaju Kollárove knjige, a valjada ne će biti bez koristi. Mnogi čitaju, ne da postanu Iliri, nego da mogu pobijati protivnike slo-

venstva. Boli ga, da među Ilirima (Srbima i Hrvatima) vlada nesloga. U Štajerskoj jedini je Krempl pravi Ilir, a Kranjci pišu samo molitvenike.[96] Kočevar hvaljaše Vraza zbog „Đulabija", koje su uz Vukotinovićeve pripovijetke jedino valjano djelo (3. veljače god. 1843.), Kad je bilo zabranjeno ime ilirsko, pisaše (4. veljače 1843.), da Hrvati objese politiku na klin, neka se drže samo literature, jer će se inače strmoglaviti. Kapelan Valentin Orožen iz Pöltschacha pitaše Gaja (1840.), ne bi li što tiskao u „Danici" u celjskom dijalektu, a mladi Jakob Krašna javljaše (12. listopada 1840. god.), da u Ljubljani Slovenci vrlo rado čitaju ilirske novine. Među celovačkim bogoslovima, po pismu Stjepana Korošca Gaju (od 1. siječnja 1840.) bijaše ih dosta, koji su napredovali u ilirštini. Josip Muršec već od 1839. piše sve organičnim pravopisom, koji bi mogao Gaj s pomoću Murkovom preko Beča uvesti među Slovence. Muršec je mnogo koplja lomio za ilirstvo, ali vidi, da se ljudi odbijaju od njega poradi troškova.[97] Jakob Krašna pisaše iz Ljubljane u „Danici" (1841. br. 11.), da bi se Kranjci sjedinili u književnosti s Ilirima, kad bi se uveo organični pravopis. Kranjci uviđaju vrlinu Gajeva pravopisa i za to štampaju svoje knjige njime. Što ne ide sve kako bi se željelo, krivo je neznanje, jer ilirski jezik drže Slovenci hrvatskim, a nema rječnika, i skupoća ilirskih knjiga je velika. Inače bi sve išlo lako! Vraz je pisao Prešernu i nagovarao ga, da pristupi u kolo ilirsko, misleći da će odmah biti spaseno sve; on je radosno javljao Muršecu, da Kranjci i Korušci rade oko ilirstva, te se veselio svakoj slovenskoj duši, koja je marila za slavjanstvo! A policijski je duh o Celovcu pazio (1842.) na pisma Vrazova, na njega i njegovo odijelo; u Ljubljani su se odani „nemškuteri" bojali imena Vrazova i ilirskoga, pa je nedužni Vraz postao kod policije na jedan put veliki političar, jer Slovence snubi za ilirstvo;[98] Slovenci su se bojali Rusa i pravoslavlja. Pristaše ilirstva bijahu svećenici i klerici. I u tom je uzrok, da od simpatija i kupovanja knjiga nije sa Slovencima dalje išlo. K tomu je Vraz sve vodio. Slovenački politički život nije bio nikakvi, a hrvatski bujan, pa odatle i dolažahu one tek platonične izjave solidarnosti i zajednice.

Hrvati su mišlili na Rijeku i Međumurje, te su i tu budili ilirsku narodnu svijest. Bilo jo dopisa, ali su prevelike brige bile u samoj Hrvatskoj, poradi čega nije bilo nikakvih uspjeha, koji bi za sada davali ilirstvu kakve snage u ovim stranama.

U Zagrebu se radilo oko toga, da se u Pešti podigne katedra za slovenske jezike i literaturu; buđenje Slovaka bijaše Hrvatima na srcu, a Ljudevit Štur produživaše sa Zagrebom veze. Hrvatska se već osovila na svoje noge. Gaj je utvrdio svoje institute i zagrijao dremljive duhove za politiku, za to su veze s Kollárom bile slabije, tek su se slale knjige, koje su izlazile o slovenstvu, da se rasprodaju. Šafarik doznavaše, što se u glavnom događalo u Zagrebu, ali ni 1841. god. nije bio zadovoljan onim, što su u Zagrebu osim novina izdavali — bilo je svega dosta malo. On je razbirao, za čim idu težnje ilirske, hvalio ih je, pa i izdavanje dubrovačkih pisaca, jer je u tom istorijski pravac za literaturu ilirsku, samo je sumnjao hoće li biti uspjeha.[99] — Iz Varšave je bio s Vrazom u svezi Petar Dubrawski, urednik „Dennice“ (Danica 1842. str. 15.), no ploda je bilo malo, osim nekih prinosa u Vrazovo „Kolo“. „Danica“ je donosila sve, što je moglo Ilire upućivati u književni život Slovena, a donosila je onako, kako su o sebi pisali pojedini Sloveni u svojim časopisima. Brigu je oko toga vodio Vj. Babukić.

Književna izdanja.

Izvan „Danice“, koja je do sad zadržala svoju naivnost mladenačku, nije se mnogo izdavalo. 1840. god. izlazi Vukotinović s knjižicom „Pjesme i pripovijetka“ (o banu Talovcu), dok je Vraz 1839. izdao narodne pjesme, a 1840. svoje Đulabije; 1841. pozva Gaj na pretplatu za ilirski rječnik, što će ga urediti Ivan Mažuranić i Jakov Užarević, pa onda opet Vraz objavi izdanje svojih romanca i balada „Glasi iz dubrave Žeravinske“, u kojima je opjevana želja za slogom Slovenaca i Hrvata.[100] Vukotinović sa svojim „Ružama i trnjem“ (1842.), koje su pokazivale na novi rad u svagdašnjem životu, nije bio osobito lijepo primljen u svim ilirskim krugovima, a i censura nije rado gledala ovakvo pisanje, premda je on udarao i na iliromaniju. Grof Drašković je kao predsjednik čitaonice molio sve članove, na poziv Vrazov, da nastoje raspačavati i kupovati izdane ilirske knjige. Tajnik ima javiti, koja je je knjiga izašla.[101] Po tome se vidi, da je izdavanje knjiga bilo veoma teško. Uza to censura, koja nije dopuštala u novine ono, što je smjelo izlaziti u „Danici“ kao objava, bijaše još teži kamen za književnike. Odatle i jadikovke kod Ilira u tom pogledu. — Švearovo „Ogledalo Ilirije“ (god. 1841.) nije zadovoljavalo nikoga,

premda se pisac trudio, da zadovolji željama Ilira; ali je za to „Pjesmarica" Dragutina Rakovca i Ljudevita Vukotinovića (1842.) bila primljena kao nikoja druga knjiga, jer je u jedan mah rasprodana.

Najznatnija je pojava svega rada bilo „*Kolo*" što su ga 1842. god. počeli izdavati D. Rakovac, St. Vraz i L. Vukotinović. „Nama treba da se poznamo; treba da se o stvarih književstva našega, kano temelja našega preporođenja, kao i o drugih predmetih koji narodu našemu vrlo blizu srca leže, iskreno porazgovorimo; riječju: treba da se mi osvijestimo i narod da osvijestimo, da bude znao cijeniti svoja prava, svoje blago i tim da postane sretni sin i vjerni čuvar i branilac (najjače ***duševno***) domovine svoje."[102] Slobodnije kretanje želi Rakovac, a to slobodno kretanje započinje „Kolo" priopćivanjem izabranih članaka, prijegledom o slovenskim literaturama i domaćom kritikom. U prvoj svesci izlazi Demeterovo „Grobničko Polje", jedan od najljepših ilirskih većih pjesmotvora do sada, a Vraz javlja novosti književne. Kamo je god „Kolo" došlo, bilo je s književne strane lijepo pozdravljeno. No nesporazuma je bilo među političarima i književnicima. Premda je „Danica" donijela objavu o „Kolu" (1842. str. 164.), Vraz se tužio Erbenu, da „Kolo" ima mnogo neprijatelja, koji udaraju na nj kao da hoće despotizam da uvede (Djela V. 308.). Dapače javila sè i satira Vladovita Zorca „Čudnovate diple" (1842.), u kojoj se oštro napada na članke u „Kolu" pak se neki zovu i „maškarade." —

Brzo je izašla i druga knjiga, koja nije zaostala za prvom, no antagonizam u shvaćanju zadatka ilirskoga preporoda i u pravcu književnom (Vrazov zanos za narodne pjesme, Gajevo naslanjanje na Dubrovčane) i u politici toliko je otuđivao Vraza od Gaja i njegovih prijatelja, da je Vraz pred prijateljima napadao Gaja kao egoistu i držao ga krivim za materijalne neuspjehe „Kola".

I tako je bilo u velikoj Iliriji razdora ne samo u politici, nego i u književnosti, a poslije zabrane ilirskoga imena imalo je doći ili sabiranje ili potpuno rasulo svega ovoga truda i muke.

BILJEŠKE.

Bilješke glavi V.

[1] Ispor. Đ. Šurmin, Hrvatski preporod I. str. 108—113.

[2] Horváth-Novelli, Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns I. str. 426.

[3] Ispor. n. pr. samo pismo K. Adžića Gaju od 18. prosinca 1835. iz Vukovara, sada u korespondenciji Gajevoj kr. sveuč. knjižnice u Zagrebu.

[4] Horváth-Novelli o. c. 446. Po ovom su djelu izrađeni ovi podaci o madžarskim prilikama, koje je Horváth opširno opisao.

[5] Ibid. I. 419.

[6] Ispor. Šurmin, Hrvatski preporod I. 95--97.

[7] U pismu A. Vakanović iz Karlovca Ljud. Gaju od 3. listopada 1839. po vijestima Klobučarićevim piše: „Slavonci Žitvaj i Posavec" traže u saboru hrvatski jezik za protokole i sudove, pa bi Madžari to dopustili, samo ne smije biti spomena o ilirskom imenu, od kojega su se Madžari poplašili, „a Horvati pako neznadu šta hoćedu". Pismo u korespondenciji Gajevoj u kr. sveuč. knjižnici u Zagrebu.

[8] Ispor. pismo Ambroza Vranicana od 24. veljače 1844. Gaju iz Beča u sveučilišnoj knjižnici.

[9] Ljud. Vukotinović, Uspomena na godine 1833—1835. u Narodnim Novinama 1885. 5. siječnja br. 3.

[10] List Adžićev od 24. svibnja 1836. Gaju u sveuč. knjižn.

[11] Predstavka Directionis Literariae Zagrabiensis od 4. kolovoza 1836. na hrvatski sabor u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu kaže ovako: . . . . . cum domestica Instituta Literaria vix aliquibus Bibliothecis, et certe nullis scriptis periodicis litterariis provisa sint, potrebno je učiteljstvu, da za svoj novac knjige sebi nabavlja, ne secus omni industria literaria cessante, penes continuam, unicamque ejusdem, saepe jam antiqui, temporumque adjunctis minus apti Auctoris scholastici tractationem ipse Professor — cum proficere nequeat, cumque quies in mundo morali non detur — in dies ignorantior efffciatur. Direkcija se nada, da će iz njezine predstavke stališi i redovi razabrati, quam tristis sit publicorum in provinciis illyricis fungentium Professorum sors.

[12] Ispor. o promjenama u školi iz sabora god. 1830. u mojem Hrv. preporodu I. 34. i dalje.

*

[13] Congregationis Regni Acta 1836. čl. 20. u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu.

[14] Acta Deputationis Regnicolaris 1837. No. 2. Acta Deputationis Regnicolaris in merito erigendarum Scholarum Trivialium, et melius dotandorum Cooperatorum 15. et sequentibus mensis Junii 1837 Zagrabiae celebratae str. 19. i dalje. Izradio i podnio banu 10. lipnja 1837. Josip Schrott. Izdano u Zagrebu 1837.

[15] Ibidem str. 24. c).

[16] Ibidem str. 21. Vrijedno je ovdje u originalu priopćiti tu izjavu hrvatskoga sabora, da se bolje razumije čitavo stanje u Hrvatskoj, kad je Gaj sa svojim društvom započeo odvaljivati pećine od svoje tužne domovine. Tu se kaže: Cum porro certum sit, intra ambitum Regnorum horum plures dari Nobiles Communitates, ad quas hucdum radii Culturae aeque non penetrarunt, has etiam ad erigendas sui in gremio Scholas ac dotandos Magistros, medio respectivarum Jurisdictionum congruis mediis obligandas esse.

[17] Ibid. str. 26. Penes Organisationem Scholarum curandum est, ut ruricolae discant sibi tantum necessaria et proficua, neque doceantur aliquid quod sicut ab illis perfecte addisci non posset, ita eosdem taedio duntaxat Conditionis suae afficeret, et ad funestam contra aeternum rerum ordinem reactionem incitaret. Itaque cavendum, ne quid nimis.

[18] Ibid. str. 24.

[19] Instructio Ableg. Comit. Varasd. ad Regnorum Congreg. od 3. prosinca 1838. među spisima Acta Congreg. Regni 1839. No. 10. u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu.

[20] Ilirske Narodne Novine 1836. br. 63. str. 249. i br. 67. str. 265.

[21] Danica Ilirska god. 1836. br. 33. od 13. kolovoza str. 130 do 131.

[22] Acta Congreg. Regni 1836. artic. 15. u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu. Zaključak sabora u Danici br. 34. od 20. kolovoza 1836. str. 136.

[23] Ljud. Gaj u članku „Družtvo prijateljah narodne izobraženosti ilirske“ u Danici 1836. str. 130., 131.

[24] Nil Popov, Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861). Moskva 1879. str. 286.

[25] Pavla Vitezovića Senjskoga, zlatoga viteza Oddiljenja Sigetskoga četiri děla. S uvodom o životu, činih, i smerti Nikole kneza Zrinjskoga. U Zagrebu, štampano pri Franji Suppanu 1836. str. III.—IX. Predgovor u knjižici je potpisan u Zagrebu mjeseca rujna 1835. a pod „Izdatelji“ pripisao je svojom rukom Vjekoslav Babukić: „Stěpan Moyses, Dr. i prof. filosofije i Věkoslav Babukić m. p. zakleti bilježnik uzvišenoga banskoga stola“. Eksemplar kr. sveuč. biblioteke u Zagrebu. Knjiga je izašla u početku siječnja 1836. vidi Ilirske Narodne Novine 1836. br. 2. od 5. siječnja str. 8b., gdje je oglašena kao „za svakoga pravoga Ilira mnogovažna“.

[26] Ibid. str. IX.

[27] Ispor. Đ. Šurmin o. c. I. 163 i dalje.

[28] Djelo to ima ovaki natpis: „Serbsko-dalmatinske vitežke národne pjesme. Novo Vandanje. Izdao Venceslav Juraj Dunder". — Na drugoj strani: Andrie Kačića Razgovor ugodni národa slovinskoga. U komu se ukazuje početak, i sverha kraljah Slovinskih — — — izdao — — —. U Beču. J. Venedikta Slavenska Knjigarnica. 1836". Knjiga druga. 1836. Dunder je izdao Kačića novim Gajevim pravopisom. Ispor. Hrv. preporod I. 171., 212.

[29] Ispor. Šurmin o. c. I. 222.

[30] „Izpověd i pitanje" u „Danici" od 28. listopada 1837. br. 44. str. 177.

[31] Danica 1838. br. 3. od 20. siječnja str. 9.

[32] Danica 1838. br. 11. str. 41.

[33] Vukotinović u pismu Stanku Vrazu dne 7. srpnja 1838. Među pismima Vrazovim u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

[34] Ispor. Šurmin o. c. I. 186.

[35] Vukotinović iz Križevaca Vrazu 19. grudna 1836. u kr. sveuč. bibl u Zagrebu.

[36] Danica 1836. br. 6. str. 21. „Ta je popijevka u ilirsko doba bila jedna od najpopularnijih ljubavnih pjesama, te su ju pjevali uz više napjeva". Klaić, Hrvatska pjesmarica. 1893. str. 202. Ispor. Kuhač, Ilirski glazbenici str. 58.

[37] Ispor. Vrazova Djela V. str. 144. gdje se govori o velikoj zabavljenosti Vukotinovićevoj.

[38] Vidi Danicu 1837. br. 5. str. 17. „Stanak za cernooku"; br. 35. str. 141. „Na Jelku"; br. 39. str. 157. „Poziv". 1838. br. 6. str. 21. „Moje drago"; br. 15. str. 57. „Brod"; br 49. str. 193. „Pěsmice".

[39] Danica 1837. br. 46. str. 185.

[40] Ispor. Danica 1836. br. 2. str. 5. „Nenadni svatovi". br. 28. str. 109. „Osveta".

[41] Vidi Šurmin o. c. I. 208. i dalje.

[42] Danica 1836. br. 5. str. 17. od 28. siječnja.

[43] Danica 1836. br. 30. str 117. od 23. srpnja u pjesmi „Serb nazdravlja slozi ilirskoj".

[44] Danica 1836. br. 8. str. 29.

[45] Кулаковскій, Иллиризмъ 236.

[46] Danica 1836. br. 9 str. 33. u pjesmi „Razgovor pěsnika i vile Slavonkinje".

[47] Ispor. Šurmin o. c. I. 109. i dalje.

[48] „Kraišnikom Ilirskim" u Danici 1836. br. 22. str. 85. „Mladim Ilirom" br. 29. str. 113. br. 31. str. 121. „Bog i molitva domorodca ilirskog". — Prerano se poveselio Topalović društvu, što su ga prijatelji zasnovali za širenje prosvjete, pa ispjevao zahvalnicu kralju Ferdinandu u pjesmi „Družtvo Ilirsko" br. 49. str. 193., jer je to društvo moralo čekati na svoju potvrdu priličan

niz godina. Topalovićeve su pjesme od br. 52. Danice 1836. izlazile i pod pseudonimom „Rodoljub Zdenčanin, Ilir iz Slavonie", pod kojim je imenom štampan i „Spěv prijatelju da ilirski piše" br. 52. str. 205. Ispor. i „Danici Ilirskoj" Danica 1837. br. 4. str. 13.

[49] Danica 1837. br. 9. str. 33. „Polazak ilirskog viteza od svoje ljube na neprijatelja domovine svoje u vrěme rata". Isporedi „Danicu" 1837. br. 31. str. 125. br. 37. str. 149. 1838. br. 42. str. 165. br. 43. str. 169. „Ljubav i slava lěpih" br. 45. str. 177. „Priatelj priatelju, koi se u jednu lěpu prostu děvojku uljubio". — 1837. br. 15. str. 57. priopćena je pjesma „Slavo-ilirski narod u deržavi austrijskoj na dan rodjenja svoga kralja".

[50] Danica 1837. br. 10. str. 37. br. 14. str. 52. br. 18. str. 69. 1838. br. 19. str. 73.

[51] Danica 1838. br. 29. str. 114.

[52] „Tužba na odhranjenje mnogih slavjanskih dětčakah" u Danici 1836. br. 51. str. 201. — Ostale pjesme Marjanovićeve u „Danici" nalaze se 1836. br. 21., 23., 26 (Ilirski bojnici). 1837. br. 27. br. 36. (Pjesan junačka). 1838. br. 8. (Ilirskomu graničaru). 10., 17., 20.

[53] Danica 1838. br. 2. br. 7. Da li je njegova pjesma: „Tko sam ja znajte" (poskočnica slavonska) u br. 12. i 13., ne znam sigurno, ali mi se čini, da bi po svojoj kompoziciji mogla biti. — Ostale su njegove pjesme tiskane u „Danici" 1838. br. 14. 18., 24., 32., 34., 44.

[54] Ferićeve pjesme priopćene su u Danici 1836. br. 18. str. 69. i 20. str. 77.

[55] „Na grob p. o. Franje Appendinia, poglavara reda učilištah pobožnih, preminuvšega dana 29. sěčnja t. l." Danica 1837. br. 47. str. 189.

[56] Pismo iz Kotora od 16. prosinca 1838. Gaju u kr. sveuč. knjiž. (Korespondencija Gajeva). Isp. članak S. Popovića u „Danici" 1839. br. 3. pa članak I. Trnskoga 1837. br. 7. str. 27. Ispor. I. I. Sreznjevskoga, Путевыя письма u Живая Старина, годъ III. вып. 2. (1893.) str. 142.

[57] Danica 1837. br. 22. str. 85. U originalu prijevoda u kr. sveuč. knjižnici stoji natpis „Njitra".

[58] U originalu se vidi censorova ruka, koja je — za razumijevanje tadašnjih censorskih prilika u Zagrebu — brisala na kraju ove Šturove riječi: „Jest ova pěsma siromaške u suzih gledećoj dětce na majku Njitru, koja ju na njezinu diku, na prošastne deržave srěču uzpomina, koje sad neima više! „Tako sve s' izgubi" kaže naša pěsma, česa radi i mi imamo nadu, da i stališ majke Njitre a š njom Slovenske na bolji okrenuti se hoće, ter preko bolestne Njitre nova žarka svane". Pismo Šturovo Gaju u kr. sveuč. knjiž. od 13. svibnja 1837. — U pismu Gaju pisanu 12. listopada 1837. poslao je Štur sastavak „Mladeži ilirskoj" za Danicu", ali nije bio nigdje priopćen. Štur drži, da u Hrvatskoj ima „tako zvanih odrodilacah".

[59] List iz Graca od 15. grudna 1836. Ivanu Mažuraniću u ostavini Mažuranićevoj u gosp. Vladimira Mažuranića. Vidi Građu za povjest kniž. hrv. I. 240—2.

[60] List se Vrazov Gaju od 10. studenoga 1836. nalazi među korespondencijom Gajevom u kr. sveuč. bibl. Vraz piše Gaju o pravopisu i o jeziku u tom listu.

[61] Vidi Građa za pov. hrv. kniževnosti I. 244. Pjesme su odaslane 12. prosinca 1836.

[62] Vrazov list Gaju iz Ljubljane od 27. siječnja 1837. među korespondencijom Gajevom u kr. sveuč. biblioteci u Zagrebu.

[63] Danica 1837. od 2. rujna br. 36. str. 145. „Djulabie" * Zlomci (Fragmente). * „Rěč turska, znamenuje u němačkom Rosenäpfel". Potpisan je kao „Ilir iz Štajera". Ti odlomci Đulabija tiskani su u „Danici" 1837. br. 38. str. 153. br. 41. str. 165. br. 51. str. 205. 1838. br. 35. br. 36. str. 141. br. 46. str. 181.

[64] Vraz, Izabrane pjesme XV. „Seit dem vorigen Jahre (1836.) schreibe ich nur Ilirisch", piše Vraz Prešernu 19. studenoga 1837. Djela V. str. 163.

[65] Ibid. XIV.

[66] Građa za povjest hrv. kniževnosti III. 263. Kako su Vrazu popravljali pjesme za „Danicu" u prvo vrijeme, dosta je isporediti n. pr. onaj dio Đulabija, što je tiskan po njegovu rukopisu u Građi III. str. 263. i u „Danici" br. 41. str. 165. 1837. pa str. 205. br. 51. Građa III. 268. te br. 45. str. 181. Građa III. 262.

[67] Vraz, Izabrana djela str. XIV. CXIII.

[68] Danica 1837. br. 48. str. 193. „Odgovor bratji, što žele, da pěvam davorie" Ispor. Građu III. 266

[69] Vraz, Izabrane pjesme. 1880. str. CXLVIII. Marković je napisao najpotpuniju do sada studiju o Đulabijama u Vrazovim Izabranim pjesmama str. CXII.—CXLVIII. Ispor.: M. Zdziechowski, Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX. W Krakowie 1902. str. 76 do 86.

[70] Građa III. 264.

[71] T. Smičiklas, Spomen-knjiga Matice Hrv. str. 90.

[72] Danica 1836. br. 7. str. 25. Drašković se potpisao kao „Poklisar Ilirskih Slavjanah Kraljevine Horvatske, Slavonske i Dalmatinske na Saboru Ugarskom". Pjesma je tiskana 13. veljače, što spominjem za to, jer se to dovodilo u svezu sa saborskim radom Draškovićevim (Spomen-knjiga Matice Hrv. str. 90.), kad bi se tobože Drašković vratio kući, što ne stoji, jer je sabor trajao do 2. svibnja.

[73] Spomen-knjiga Matice Hrv. 90.

[74] Danica 1837. br. 3. str. 9.

[75] Danica 1837. br. 50. str. 201.

[76] Rakovčeve pjesme u Danici 1837. br. 42. str. 169 (Vlasi moje mile); br. 20. str. 77. (Mužu. Po njemačkom); br. 33. str.

133. (Sila ljubavi), a u god. 1836. br. 52. (Muza njemačka, prijevod Schillerove pjesme).

[77] Danica 1837. br. 13. str. 49. (Uzdisaj); br. 21. str. 81. (Mladež slavjanska države auštrijske u kolu sloge svojemu kralju Ferdinandu na dan godovni 30. svibnja 1837.). Originalnih njegovih pjesama ima još u „Danici" 1837. br. 34. 35. (Prosvětjenje); br. 38. (Izgubljena sloboda). 1838. br. 4. (Ona).

[78] Danica 1838. br. 30. str. 117. br. 47. str. 185. (prijevod Schillerove pjesme: „Die Würde der Frauen"). Po Klätkeu je složeno: U daljinu! Danica 1838. br. 22.

[79] Danica 1838. br. 28. str. 109. br. 37. str. 145.

[80] Danica 1836. str. 1. Pjesme Iv. Mažuranića 19. nije tiskom označen alcejski metar, koji je dobro istaknut u „Danici".

[81] Danica 1836. str. 65. br. 17. od 23. travnja. Ispor. Pasarić, Izvješće kr. vel. gimn. zagreb. $188^{8}/_{9}$. str. 12. i dalje.

[82] Ispor. priopćene Mažuranićeve bilješke u tom pravcu u Spomen-knjizi Matice Hrv. str. 108. Rukopisi u Vlad. Mažuranića u Zagrebu.

[83] Spomen-knjiga Matice Hrv. 109.

[84] Smičiklas u Spomen-knjizi Matice Hrv. 108. na riječi Vrazova pisma (ispor. Spomen-knjiga l. c. Građa za povj. kńiž. hrv. I. 242.) kaže: „Da se je Ivan s njim slagao, o tom imademo svjedočanstvo" i navodi bilješke Mažuranićeve iz narodnih pjesama u 1836. god. No baš preokret kod Mažuranića poslije Vrazova pisma najbolje govori o neslaganju.

[85] Danica 1837. br. 7. str. 25. od 18. veljače.

[86] Predaleko ide prof. Zdziechowski u Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX. str. 98. u isticanju te sličnosti.

[87] Pasarić u Izvješću kr. velike gimnazije u Zagrebu $188^{8}/_{9}$. str. 10.

[88] Spomen-knjiga Matice Hrv. str. 112.

[89] Štampana prvi put u zbirci: Pjesme Iv. Mažuranića str. 9.

[90] Ispor. ibid. Bilješke str. 229. što ih je pjesnikov sin Vlad. Mažuranić pribrao uz ovu pjesmu.

[91] Danica 1838. br. 9. str. 33.—34.

[92] Vlad. Mažuranić u Pjesmama Iv. Mažuranića 229. drži, da je „Napast" u svezi s pjesmom „Mojoj", i da je može biti ljuba pjesnikova iz mladenačkih dana umrla, pa da bi pod tim bolom bila potaknuta i ona pjesma „Nenadović Rado". Ako je suditi po pjesmama, osobito onoj „Napast", jedva bi ovo bilo opravdano.

[93] Danica 1838. br. 16. str. 61.

[94] Danica 1837. str. 170. br. 42. i br. 52. str. 204.

[95] Danica 1837. br. 32. str. 130. br. 40. str. 161.

[96] Narodne pjesme u Danici 1836. nalaze se u br. 19. (Marko Kraljević dokida svadbarinu); br. 24. Najbolji lov; br. 25., 32., 38., 39.—48.

[97] Danica 1836. br. 3. 4.

[98] Ibid. str. 12b.

[99] Lucićeva pjesma u „Danici" br. 33., a Gundulićeva „Sunčanica, kći Ljubdragova" br. 34—37. (ispor. Stari pisci hrv. IX. pjev. VIII. stih 73—733). O Luciću ispor. bilješku u „Danici" str. 130. — Od Gundulića ima u „Danici" 1837. br. 12. (iz Osmana pjev. XIX. stih 249.—356); br. 25. (iz Arijadne. Ispor. Stari pisci hrv. IX. str. 28); 1838. br. 50. (Suze sina razmetnoga, II. stih. 163.—252.)

[100] Đordić u Danici 1837. br. 7., 24., 29., 30., 39., 40., 41. — 1838.: 21., 26., 28., 33. Palmotić 1837. br. 9., 26. Zlatarić 1837.: 13., 19., 23., 32. Ranjina 1838.: 24., 39. Ivanišević 1838. br. 37—40. 42—44. Kanižlić 1837. br. 6., 10., 17. 1838.: 14., 19., 22. Došen 1837. br. 5., 8., 11. 1838.: 20., 27.

[101] Danica 1836. br. 22.—24.

[102] Ibid. br. 41., 42.; br. 43—45. i br. 46., 47. 1838. br. 49. (iz Uranije).

[103] Ibid. 1837. br. 40., 41. 1838. br. 40., 41.

[104] Ibid. 1838. br. 30—34.

[105] Ibid. 1838. br. 47.

[106] Danica 1836. br. 49. str. 194.

[107] Prilog za Ilirske Narodne Novine 1836. Ispor. Danica 1836. br. 49. str. 194.

[108] „Osnova slovnice slavjanske narěčja ilirskoga" u Danici 1836. br. 10—15. (od 5. ožujka do 9. travnja). Otisnuta je i napose.

[109] Časopis Česk. Mus. 1835. II. str. 228.

[110] Josip Justin Michl, Prawopis Ilyrský. Prag 1836. str. 146. Ispor. Danicu 1836. 194. i 204. Michl je 1836. god. izdao i razlike među češkim i ilirskim jezikom.

[111] Сербска Пчела или новыи цвѣтникъ, за год. 1837. засађенъ и обдѣланъ Пауломъ Стаматовичемъ. Парохомъ Совдинскимъ. Год. VIII. (Serbische Biene). str. 163.—164.

[112] Danica 1836. str. 195.

[113] Šurmin, Bilješke za hrv. preporod str. 32.

[114] Stamatović o. c. 163. piše: Съ именомъ и правописомъ промѣнула є Даница и слогъ свой тако, да се данасъ нѣнъ єзыкъ вышше Сербско-Далматинскомъ нежели Рватскомъ нарѣчію приближіо.

[115] Jarnikovo njemačko pismo Gaju iz Moosburga od 22. prosinca 1836. u knjižnici kr. sveuč. bibl. u Zagrebu. Prevedeno i tiskano u Danici 1837. br. 8.—10. kao „Dopis iz Koruške. Od Bratomira Dolinskoga", kako se potpisao Jarnik. Ispor. moje Bilješke za hrv. preporod str. 33. Vraz, Izabrane pjesme str. LXXIX. 5. pros. 1836. god. piše Vrazu, da provincijalni hrvatski govor ima ljepše oblike od štokavskoga narječja, pa dodaje: warum wollet ihr dann im Serbismus untertauchen, wer kann die Genitive gradovah, vitezovah, die Dative jelenima. den Social jelenima, den

Local jelenima, den Instrumental rukom, vodom, die Genitive rukah, vodah etc. etc. anhören, ohne ein widriges Gefühl in seinen Ohren wahrzunehmen. Nehmet von den Serben die schönen und reicheren Formen und schöne Wörter, sie aber von uns die grammatisch-richtigeren Casus, und die vielen schönen Wörter an, so werdet ihr beyde Sprachen einander näher gebracht haben, aber nur nicht das Abnorme. On već vidi, da mu je posao uzaludan sa svom njegovom gramatičkom uputom Gaju, jer je eno Babukić izdao svoju gramatiku. — Pismo u ostavini Vrazovoj u kr. sveuč. bibl. u Zagrebu.

116 Arkiv za povj. jugoslav. XII. str. 96. Kopitarovo pismo Kristijanoviću iz Beča od 4. svibnja 1838., pa od 11. rujna 1838. str. 101.

117 Isporedi Šurmin, Bilješke 33.

118 Prešernovo pismo iz Ljubljane od 19. srpnja 1838. Vrazu u ostavini Vrazovoj u sveuč. bibl. u Zagrebu. Ispor. Letopis Matice Slovenske 1875.

119 Vraz, Djela V. str. 165.

120 Pismo Vrazu od 1. lipnja 1837. u ostavini Vrazovoj. Ispor. Vraz, Djela V. str. 175.

121 Pisma A. Krempla Vrazu iz Kleinsonntaga od 18. lipnja 1838. u kr. sveuč. bibl. ostavina Vrazova. „Das čecho-illyrische Alphabet, wenn es auch sonst, wie einige Vielsprecher vorgeben, seiner Schnörkel wegen das Auge beleidigt, und den Schreiber im Schnell- und Schönschreiben hindert, muss schon darum auch bey uns Eingang finden, weil es von vier Königreichen unseres Kaiserstaates bereits angenommen worden".

122 Pismo Kremplovo Vrazu od 15. veljače 1838. iz Kleinsonntaga u ostavini Vrazovoj kr. sveuč. bibl.

123 Horvatova pisma Vrazu od 31. svibnja i 19. lipnja 1837. u ostavini Vrazovoj kr. sveuč. bibl.

124 List Vrazu od 6. listopada 1838. u ostavini Vrazovoj kr. sveuč. bibl.

125 Ravnikarovo pismo od 21. studenoga 1838. Gaju u Vrazovoj ostavini kr. sveuč. bibl.

126 U. Jarnika pismo Vrazu od 5. ožujka 1838. ibid.

127 Vraz, Djela V. str. 171. Ovo pismo u toj Vrazovoj korespondenciji pod br. 21. tiskano je kao koncepat nekomu nepoznancu; no iz riječi Vrazovih odmah na početku str. 170. pa onda dalje str. 171. i Jarnikova pisma od 21. svibnja 1838. jasno je, da je pismo poslano Jarniku, a pisano je poslije 20. ožujka 1838., ali svakako u ožujku. Izvadak iz pisma Jarnikova u prijevodu priopćen je i u Izabranim Vrazovim pjesmama str. LXXIX—LXX.

128 Pismo Jarnikovo Vrazu iz Blatograda (Moosburg) od 21. svibnja 1838. u ostavini Vrazovoj. Ispor. i Vraz, Izabrane pjesme str. LXXX.

[129] Danica 1838. br. 20. str. 78. br. 22. str. 85. piše: „Několiko rěčih o narodnom izobraženju“; vidi i br. 23. str. 89.

[130] Vukotinovićev list Vrazu od 9. svibnja 1838. u ostavini Vrazovoj kr. sveuč. bibl.

[131] Pismo Vrazu od 7. srpnja 1838. u ostavini Vrazovoj kr. sveuč. bibl. Tu javlja Vrazu, da su izašle njegove pripovijetke i nastavlja: „Što naši nekoji mladjii Iliri u Zagrebu rade, nemogu odobravati; oni su u svom svakom proizvodu sadržaj sviuh nerazumivostih raguzanskih, i oni težije rěči, koje su Dubrovčani možebit samo prisiljeni uzimali, bez razlike ne samo potrěbuju nu dapače iziskuju, i potom gizdavo se ponose što je tako pisano, da jih nitko nerazumie!“ Tako i u listu od 9. svibnja 1838. Vrazu: „Pravo imadeš, ako kudiš one, koji š čim nerazumivije pišu, s tim misle, da bolje pišu, jere oni hoteći kazati da su varstni u jeziku klasičkom, nepišu tako, kano Gundulić i ostali — naravski, kako jim misli i k njim potrěbne rěči dojdu, već tako da nemisle mnogo, i bilo šta bilo, samo da su izrazi neobični da kažu: to je ilirski“.

[132] Vukotinović 9. svibnja 1838. Vrazu u ostavini Vrazovoj kr. sveuč. bibl.

[133] Vraz, Djela V. 179.

[134] Muršec u pismu Vrazu od 31. prosinca 1849. u ostavini Vrazovoj kr. sveuč. bibl.

[135] Fr. Ilešič, Prešeren in Slovanstvo. Ljubljana 1900. str. 24.

[136] Id. o. c. 26.

[137] Ibid. str. 30—31.

[138] Vraz u posveti Jaklinu treće knjige: Gusle i tambure 1845. Ispor. Marković u Vrazovim Izabranim pjesmama str. III—IV.

[139] Kres 1883. str. 214.

[140] Vidi Vrazovo pismo Prešernu od 1. kolov. 1838. u Djela V. str. 428—432.

[141] Ispor. Marn, Jezičnik XVI. str. 5.

[142] Vraz, Djela V. str. 431. Pismo Prešernovo Vrazu od 19. lipnja 1838. u kr. sveuč. bibl. ostavina Vrazova, tiskano u Letopisu Matice Slov. 1877. str. 162.

[143] Kulakovski, Иллиризмъ 221.

[144] O Gajevoj molbi za tiskaru ima podataka u pismima Pejčićevim iz Beča Gaju i to od 24. lipnja 1836. gdje mu javlja, da kralj traži izvješće o molbi za drugu tiskaru u Zagrebu; od 3. srpnja 1836., da će takse morati platiti; 22. listopada 1836. Das Hof-Decret womit die Errichtung noch einer Typographie in Agram in Thesy bewilligt wurde, und worüber die k. ung. Statthalterei weitern Bericht noch zu erstatten hat, ist zu Ende März Z. 4663. 1836. an die genannte k. ung. Statthalterei abgelaufen, hirüber ist bis dato noch kein Bericht eingelangt, folglich der Gegenstand meritorisch gar nicht verhandelt, nur Sie sind von der Hand a petito abgewiesen, weil es hiess, die Redaktion der Zeitung sey nicht vereinbar mit Errichtung der gewünschten Typographie.

Pejčić kaže, da je kod Haulika kao referenta intervenirao o toj stvari na korist Gajevu, jer je i Agramer polit. Zeitung izjavila. da u Zagrebu ne treba više tiskara. — Iz pisma Pejčićeva od 6. prosinca 1836. doznajemo, da mu je Gaj pisao 4. listop. i da je molba Gajeva na namjesništvu pod br. 15090., a morao bi i Haulik nešto učiniti za domorodnu stvar. — Pisma su u ostavini Gajevoj u kr. sveuč. bibl.

145 Ilešič o. c. 32—33.

146 Иллиризмъ str. 132., 195.

147 Popov, Письма къ М. П. Погодину str. 230—1. List Šafařikov od 8. prosinca 1838.

148 Ispor. Chmel, Zeitschrift der österreich. Geschichtsforscher. Wien 1838. 3. Heft.

149 Ispor. Barsukov, Погодинъ V. str. 228.

150 Ispor. Kulakovski o. c. 195. Kulakovski je o. c. 041[16] prinio svjedočanstva, kako ni Slovenci nijesu baš s ljubavlju i zanosom gledali na značaj toga svoga sina.

151 Ispor. Časopis Čes. Museja. 1874. god. str. 53., 63.

152 Vidi Jagić, Источники I. str. XXI.

153 Jagić o. c. str. 87. Ispor. za starinu Ilira i Hrvata u Arkivu za povj. jugoslav. XII. str. 94.

154 Id. ibid. str. 80., 110.

155 Arkiv za povj. jugoslav. XII. 102.

156 Ibid. str. 101. str. 106.

157 Kristijanović, Gramm. der kroatischen Sprache str. XII., 232 i dalje.

158 Arkiv za povj. jugosl. XII. 96.

159 Kulakovski o. c. 133.

160 Jagić, Источники I. 81., 156.

161 Ibid. 81., 163., 230., 270.

162 Vidi o tome s potrebnom literaturom u Kulakovskoga o. c. 134—144.

163 Ispor. u Kulakovskoga o. c. 141—142.

164 Стихотворенiя Лукiана Мушицкого. Н. Садъ 1838 do 1848. sv. IV. str. 205—214. Ispor. Kulakovski u Журналу Мин. Нар. Просв. 1881. Августъ. 258 i dalje.

165 Arkiv za povj. jugoslav. XII. str. 99.

166 Ibid. Nur erwartet von Wien aus nicht viel, und am wenigsten etwas Solides. Ich habe die Geduld verloren, den Kanzleyleuten immer in die Wüste zu predigen; ihnen allen ist Ruhe und Nichtfragen das Liebste, ... man will nicht Unrecht haben, wenn man auch so bestialisch entschieden hat. Nije li tu mislio Kopitar na dopuštenje Gajeve tiskare u Zagrebu?

167 Ibid. 101. U svojim pismima od 11. rujna i 4. listopada 1838. g. pokazao je Kopitar svu svoju oporost i prostotu i silni jad na svoje protivnike. Evo kako piše: Die unpatriotische Verblendung, die von den Hetzern in Pesth und Prag durch den

guten aber confusen und vor allem Eitel ambitiosen Gaj, dessen Namensänderung seines Ludwig in Ljudevit diess hinlänglich bezeugt, über Euch verhängt ist, kann nicht lange mehr dauern. — 1839. god. dolazi još jedan put na promjenu imena Gajeva (o. c. 106), pa veli, da je promijenio ime kralja Ludewig u ime des slaw. Rauberhauptmannes und Freundesmörders Ljudewit. Proste navale na Šafařika i Palackoga vidi o. c. 101., 104. 105.

168 Ibid. str. 105.

169 Ibid. 104.

170 Ibid. str. 105—106.

171 Ibid. str. 109.

172 Ibid. str. 107.

173 Kulakovski, Иллиризмъ 228.

174 Slomšek je bio u Zagrebu dne 13. rujna 1837., a spominju ga Novine Ilirske u br. 79. Vraz u Djelima V. 264. pripovijeda, kako mu je živahno pripovijedao g. dekan Slomšek o svojem dočeku u narodnoj kavani, gdje se našao u društvu hrvatskih domorodaca. Ispor. Vraz, Izabrane pjesme str. XCIX.

175 Ispor. Letopis Matice Slov. 1877. str. 154.

176 Fr. Ilešič: Lavantinský biskup Anton Slomšek. 1800—1862. Otisak iz „Slovanského Přehledu“ roč. III. (Prag. 1901.) str. 11.

177 „Ostati hočemo avstrijski Slovenci, ne pa spadati niti k frankebrodski Nemčiji, niti k Hrvatski“. Jos. Apih, Slovenci in 1848. leto. Ljubljana 1885. str. 88. Dakako da je tako mogao misliti i govoriti čovjek, kojemu se činilo i spajanje samih Slovenaca smjelim i neodoljivim poslom. Ispor. Ilešič, o. c. str. 11.

178 Ilešič o. c. 14.

179 Ispor. samo Kopitarov spis: Hesychii Glossographi discipulus etc. Vindobonae 1839. str. 60. „Dein, si aliena lingua discenda est Zagrabiensibus et quos Vandalos vocant aliisque, cur potius *ragusinam* sive *germanicae* infinita litteratura florenti, sive vicinae *hungaricae* similem florem speranti, et jam nunc certissima commoda politica offerenti?“

180 Pismo P. Jože iz Zagreba 21. travnja 1846. Andriji T. Brliću u Beč u knjižnici V. Brlića u Brodu. Joža govori o ovim vjerskim prilikama s ovim uvodom: „Žalibože da se kod nas tak jako Indifferentismus rasprostranio je, ili bolje da kažem, da se posvuda priprave učine na upeljivanje Protestantisma. — Protestantizam, koj sve pozitivno zabacuje, kak će se on slagati moći s inimi verozakoni pozitivnimi, koji jedino kod nas obstojiju. Věrozakon grčki, židovski, makar i muhametanski mogu s katoličkim mirno jedan polag drugoga stati, i jedan celi kip s različitimi svrhami predstavljati. Protestantizam nemože“.

181 Pismo Božidara Petranovića od 11. ožujka 1839. Gaju u korespondenciji Gajevoj kr. sveuč. bibl.

182 **Любитель просвѣщенія.** Србскій Далматинскій Алманахъ за лѣто 1836. (1837. 1838.). Издао на свѣтъ Теодоръ Петра-

новићъ, обоій права Докторъ. У Карлштадту, Печатано у Типографїй Іоанна Н. Претнера. Godine 1838. je tiskan taj zabavnik u Zadru kod braće Battara kao Србско - Далматинскій Магазинъ, pod kojim je od onda imenom dalje izlazio taj almanah. — U Magazinu za 1839. god. str. 69. i dalje ima članak Разговоръ између два Србльина. U tom se članku govori o napretku srpske knjige novijega vremena, ali nigdje nema ništa o radu Ilira u Zagrebu.

[183] Vrazov primjerak Magazina za 1838. ima taj prikaz pisan rukom Petranovićevom. U Jugosl. Akad.

[184] Petranović pisaše 13. svibnja 1839. Gaju iz Šibenika, da se može lako osloniti na Dalmaciju, gdje ima mnogo iskrenih štovalaca poslije lista, što ga je Gaj njemu pisao. Petranović veli: „готови смо у свему стопама Вашимъ слѣдовати“ osobito poslije „umnog razloženija“, što ga je Gaj podao svojim tumačenjem imena ilirskoga. On sam je po gotovo u svemu s Gajem, pa ako se i nađe protivnika tome imenu, neka to Gaja nikako ne smeta. Pismo je u ostavini Gajevoj kr. sveuč. bibl.

[185] Danica 1838. br. 12. str. 48. — U Ilirskim Nar. Nov. 12. lip. 1838. br. 46. str. 184. pozvao je Russi na pretplatu za „Ugodne pripověsti“, kojima hoće da dade štiva „lijepim djevama“, štono se tuže, „da se neima, baš ako bi se i hotělo štogod u ilirskom jeziku spisano čitati“.

[186] Vidi Š. Urlić, Rad Stjepana Ivićevića oko hrvatskog jezika (iz programa zadarske gimn.). Zadar 1903. str. 5—6.

[187] Ivichevich Stipan iz Makarske na 4. travnja 1848. Andriji Brliću. Pismo u V. Brlića u Brodu.

[188] Pismo Ivićevićevo od 29. svibnja 1848. iz Makarske A. Brliću ibid.

[189] Id. 24. travnja 1848. Ivićević je već od prije bio prijatelj Ilira i čovjek zauzet za narodnu stvar, a ipak je ove listove pisao starim dalmatinskim pravopisom.

[190] Isp. Bosanski prijatelj 1850. sv. 1. u članku Fr. Jukića: Književnost bosanska.

[191] U knjizi P. Stefana Marjanovića: Institutiones grammaticae Latinae idiomate Illyrico propositae ac ad usum juventutis provinciae Bosnae Argentinae compilatae. Split 1820. str. XVII. Ispor. Šurmin, Sitni prilozi za hrv. preporod u Nast. Vjesniku knj. XI. str. 402.

[192] Vidi moje Sitne priloge u Nast. Vjes. XI. str. 401.

[193] List Franje Fürholcera bogoslova II. god. od 21. travnja 1836. Gaju u kr. sveuč. bibl.

[194] Ispor. Šurmin, Hrv. preporod I. 208., 220.

[195] Ibid. str. 216—218.

[196] Kulakovski, Иллиризмъ 230. Kakve su prilike bile za srpsku grammatiku isp. Stamatovića u Сербској Пчели za god.

1836. god. VII. str. 139—144. Oglas za gramatiku vidi u Новый Сербскій Лѣтописъ god. XI. knj. 41. str. 126.—127.

[197] Id. 233.

[198] Idem 235.

[199] Сербскій Лѣтописъ наставлѣнъ Θеодоромъ Павловичемъ. Трошкомъ Матице Сербске. У Будиму. 1833. god. IX. častica 34. str. 150—152. U mojem citiranju uzet je samo pravopis drukčiji.

[200] Сербскій Народный Листъ 1835. god. od 25. pros. str. 196. Надписи. Л. Гаю:

Милій Гаю близу Загорія, срећно ми срећно цвѣтай!
Я усхићен или Тебе давна дивећ' ти се сматрао,
Ил по Теби Славенски што певаю славуе слушао,
Душа м' радостна небу, высоко у облаке полеће!

[201] Сербска Пчела или Новый Цвѣтникъ, za god. 1836. knj. VII. str. 147.

[202] Ispor. Ibid. str. 37. i dalje Разговоръ Сремскогъ, Бачкогъ, Банатскогъ, Славонскогъ, Рватскогъ, Далматинскогъ, Сербійскогъ, Босанскогъ, Херцеговачкогъ, Церногорскогъ, Сербскобаранскогъ и Будимскопредѣлскогъ Генія-Хранителя.

[203] Сербска Пчела 1838. god. IX. str. 74.

[204] Ispor. list Gaju iz Segedina od 19. lipnja 1836. u kr. sveuč. bibl. i list od 12./24. studenoga 1840. — Iz prvoga pisma ističem u pismu i pravopisu vjerno ove riječi: „Da nam je pre glas taj do ušiju došao, da Zrinovića unuk izdaje u Zagrebu novine, to bismo Vas i pre za nji molili". Tu Stamatović Gaja drži unukom slavnoga Zrinjskoga upravo onako, kako ga je i S. Milutinović nazvao praunukom Zrinjskoga iste godine u „Zabavniku". što ga je izdavao Dim. Davidović u Beogradu. Vidi A. Gavrilović, Симо Милутиновић према Илирству str. 6—7. Za Stamatovićevo shvaćanje sloge Hrvata i Srba iz istoga pisma ističem i ovo: „. . . mi kao pravi Serblji i rodjena bratja Horvatska osobito se radujemo, da smo na dan velikog ovog Serbskog svetca (na Vidov dan, koji svi Srbi svuda svetkuju — po riječima Stanatovićevim) mali jedan no rodoljubivi sojuz (svezu) učinili, i da na isti dan, u koi je pre 446 godina nesloga naše Carstvo i sreću Serbsku upropastila, ućinjenom sad slogom našom (t. j. ilirskom) sreću našu začinjemo". Stamatović je u Пчели god. VIII. (1837.) preštampao „Glogovkinje rvatske" str. 155.

[205] Ispor. A. Gavrilović, Сима Милутиновић према Илирству, str. 6—7. gdje je pjesma otisnuta. Davidovićeva Zabavnika nijesam imao u ruci.

[206] Vidi Два писма С. Милутиновића u D. A. Živaljevića Колу 1902. knj. III. sv. 6. str. 379—380.

[207] Pismo Milutinovićevo Gaju iz Budima od 6. dekem. 1837. u ostavini Gajevoj kr. sveuč. bibl.

[208] A. Gavrilović o. c. 6.

[209] S obzirom na Milutinovićeva pisma iz 1837. god. vrijedno je spomenuti ovo Milutinović je morao u Beču doznati od Hrvata, da je Gaj molio dopuštenje za uređenje druge tiskare u Zagrebu. Gaj je mislio, da bi dobro bilo, kad bi se uredila i tiskara s ćirilskim pismenima. On je oko toga i radio, ali kao da mu nijesu bili voljni to dopustiti u Beču. Moguće je, da i u samom Zagrebu nije bilo očite potrebe za to, pa je čitava stvar zaspala, a Milutinovićeva se knjiga nije mogla u Zagrebu ćirilicom tiskati.

[210] Popović Sterijin list u ostavini Gajevoj u kr. sveuč. bibl. od 18. travnja 1837., a pisac se potpisao kao zakleti advokat.

[211] Stephanus Theodorovics parochus Graeci ritus u pismu od 28 prosinca 1836. Gaju u ostavini Gajevoj kr. sveuč. bibl.

[212] Ураніа за годину 1837. У Бѣограду, У Княжеско-Србской кньигопечатньи. Za 1838. godinu izdao je Уранију poznati prijatelj hrvatskih Ilira Димитрій П. Тиролъ, воспитатель сіятелне фамиліе.

[213] Письма къ М. П. Погодину, str. 195.

[214] U „Uraniji“ za 1837. god. štampane su Mihanovićeve pjesme Богъ po Götheu str. 204. „Oče naš“ po Klainmannu, str. 205. U 1838. god lirska pjesmica Виђенѣ; Пожуда домовине (iz Danice 1835. god. br. 40. „Ajdmo tam!“) i Одзивъ Јану Колару (str. 227—229.).

[215] Ураніа 1838. str. 158.*) veli Tirol, da je Ilirofil Srboljubić блаженопочившій Павелъ Солариђъ, онай славный филологъ Србскій.

[216] Članak Solarićev ispor. u Уранији 1838. god. str. 213 do 226.

[217] Pavao Karanović іерей из Босне 7./19. svibnja 1837. u pismu Gaju veli, da je razdao njegova pečatana djela „господи ученой и г. Тиролу, и у свима се je жар любови побудио“. U ostavini Gajevoj kr. sveuč. bibl.

[218] Stjep. Herkalović kao direktor vojničke akademije u Požarevcu u listu od 30. studenoga 1837. svome bratu u Karlovcu. U ostavini Gajevoj kr. sveuč. bibl.

[219] Ivan Šimatović časnik iz Petrovaradina u listu 25. prosinca 1838. Gaju u kr. sveuč. bibl.

[220] Herkalovićevo prije navedeno pismo od 30./XI. 1837.

[221] Ispor. Čas. Čes. Mus. 1835. god. II. str. 225. Šurmin, Hrv. preporod I. str. 131. dalje. Id. Bilješke za hrv. preporod str. 8. dalje, te str. 13.

[222] Šurmin, Bilješke 15. Šafařikov članak u Čas. Čes. Mus. 1837. sv. I. str. 125—127. Prevedeno u „Danici“ 1837. br. 23. str. 89.—90.

[223] Šurmin, Bilješke str. 15. „Danica“ 1837. god. br. 27—31.

[224] Gajevo pismo u Građi za povj. kńiž. hrv. III. 254. Ispor. moje Bilješke 16.

[225] Ispor. moje Bilješke l. c.

[226] „Ost und West“ 1838. god. br. 17. Taj je članak preštampao Drašković u svojoj knjižici „Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter“ str. 34—48, a poslije i Seljan u svojoj knjizi Početak, naprědak i vrědnost literature ilirske. 1840.

[227] Arkiv za povj. jugosl. XII. str. 101. od 11. rujna 1838. Bit će uzrok u ovom članku Šafařikovu, da je Kopitar i na Draškovića pred Kristijanovićem udarao.

[228] I. A. Brlić je u svojem pismu Gaju od 23. prosinca 1837. svjetovao, da ne poveća oblika novina, jer će biti nespretne!

[229] Kulakovski je u svojem Иллиризму 040[4] dobro istaknuo, da je sam Šafařik davao dosta važnosti ovome svome članku, što se vidi odatle, jer ga je slao nekim ljudima, koji su imali posla s ilirstvom. I Slovenac Urban Jarnik je dobio od Šafařika taj članak. Ispor. Letopis Matice Slovenske 1877. pismo Jarnikovo Vrazu 5. ožujka 1839. god.

[230] Danica 1837. br. 1. str. 2—4. Od ovoga članka se nalazi original u Gajevoj ostavini kr. sveuč. bibl. Čitav je članak prerađen, a nijesu ni misli ostale svuda jednako izrečene, pa je ovaj članak više Babukićev nego li Mayerov. Posljednja alineja u originalu glasi ovako: „Zato i mi Iliri to jest Horvati, Slavonci, Dalmatinci, Serblji, Bošnaci, Vendi i ostali jeden rod, jedno pleme sočinavajući, od jedne mile Majke sladkim mlekom odojeni, negledeć na vladanje niti Bogočastja Vere, ako se prosvetiti, i drugim slavnim narodom upodobiti, ter onu istu blaženost polučiti želimo, sve moči i čuvstva Božestvenoj slogi i tesnom sojedinenju žertvovati dužni jesmo“ itd.

Sačuvan nam je original i „Glasa rodoljubca“, što ga je Gaj tiskao u „Danici“ 1836. god. str. 2., a imao ga je u ruci censor Carolus Gregorich, koji je i plijenio članak. Da se vidi po prilici kako je censura postupala, spomenut ću nešto, što je bilo zaplijenjeno. U „Danici“ str. 2b. u 9. retku odozgo poslije riječi „samo nas Ilire“, bijaše dalje u originalu ovako: „a osobito nas Horvate, koji (iznimljuč Jezik Latinski samo za učene odredjeni) Jezik Nemački u svakom i kuliko otměnom društvu obični svum silum sebi prisvojiti tersilismose, u kakovom vendar razmerju stojiju s nami narodi, koji jedino u svojem materinskom Jeziku izobraziti se trudiju?“ Što dolazi mjesto ovoga u „Danici“, to je urednik dodao. — U 21. retku odozgo zaplijenjeno je poslije „odkine“ ovo: „drugoga naroda sužnem postavša zasluži, da se njeina ne samo slava, nego i ime“. — U 6. retku odozdo poslije „budemo“ ovo: „ostavimo pako one, koji nam niti gledeč na visoke nauke, niti u obhoždenju s drugemi prosveštenemi narodi nikakvu korist nedonesu, dapače nas u obširnosti našoj u kojoj se sada nahajamo znamenito pačiju i stesnavaju“. Mjesto toga je umetnuto drugo. — Na kraju su članka zaplijenjene dvije posve nedužne alineje, a u jednoj je od njih glavno njemački citat.

[231] Danica 1836. god. br. 27. str. 108.

[232] Dnevnik A. Vakanovića, koji on zove Protocollum, iz 1838. god. pod 1. ožujka piše, da su se kod Dragana Klobučarića sjedinili Klobučarić, Vranjican, Šandor Musulin, Akurti i Vakanović „k podignenju Čitateljstvenoga Društva Slaveno-Ilirskog"; pod 6. ožujka stoji: „Nedadoh štampati poziva za Čitaonicu Karlovačku poradi pastva Moisesovog" — a to može biti Mojsesov posao samo kao censorovo „pastvo".

[233] Trbuhović iz Petrinje 29. prosinca 1838. tužeći se na nehaj katolika poradi nebrige za narodnost piše i ovo: „Evo Serbinah, koi u tomu bezlažno svoj Ilirii za ogledalo služiti mogu. Djegod čovek i jednoga nadje, svaki reve i slavnu reč o narodnosti našoj vodi, a amo je (među katolicima) kao nekakva prokletav". Kad ne bi bio Srbin, on bi poradi toga nehaja otišao u Srbe. Trbuhović je Srbin po vjeri, ali inače po narodnosti Hrvat-Ilir, kako se vidi iz njegova pisma od 26./III. 1835 (vidi Šurmin, Bilješke 31.), pa iz lista Gaju od 22. siječnja 1837. u ostavini Gajevoj kr. sveuč. bibl.

[234] Kollárov list od 7. srpnja 1836. godine Gaju u kr. sveuč. bibl. Tako i u listu od 19. VII. Babukić je preveo taj članak, jer ga je on i dobio, pa je i otisnut u „Danici" 1836. g. br. 29—31. Poslije je to upotpunjeno izašlo u njemačkom jeziku, i to u lipnju 1837. g. pod imenom „Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation. Von Johann Kollár. Aus dem Slawischen in der — slowakischen — Zeitschrift Hronka gedruckten, in's deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser. Pesth 1837". Objava je djela izašla u budimskom zabavnom listu Gemeinnützige Blätter od 25. lipnja 1837., a „Danica" je tu objavu prenijela u br. 26. od 1./VII. 1837. str. 108. I Сербскій Народный Листъ od 1835. god. br. 25. str. 198. od 25. pros. (6. siječnja 1836. g.) donio je „О литтерарной (кньижевной) Заимности међу народи и наречіяма Славенскимъ, одъ Іоанна Коллара". Članak je bio tiskan i u praškom listu Květy (1836. god.), a u prijepisu ga je Kollár poslao Koeppenu i jednomu Poljaku.

[235] M. Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. I. 244—245.

[236] Dr. Jos. Karásek u spisu Kollárova dobrozdání a nástin životopisný z roku 1849. V Praze 1903. (Sbírka pramenů ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. skup. II. čislo 7.) str. XXVI. osvrće se na ovo mišljenje Gajevo i kaže: „Avšak v bodě posledním nelze s Ljudevitem Gajem souhlasiti, vydaná tuto dobrozdání (mišljenje) jeví nám Kollára jako politika v jiném světle, než jak ho líčil tichošlápek (podmuklica?) Gaj". Karásek napose ističe Kollára kao čovjeka od značaja, koji se borio i u Pešti i u Beču (1849. g.) s uvjerenjem za narodnost i religiju. U Kollára da nije bilo prenapetih ideja i utopija, već je bio „ein praktischer Politiker, der seine Pläne durch gut ge-

wählte Mittel zu verwirklichen strebte". (str. 80.). I za to Karásek uzima u zaštitu Kollára protiv Gajevih misli iz 1837. god. Držim, da je u spis Karáskov ovo moglo doći samo poradi nerazumijevanja i nepoznavanja prilika u Hrvatskoj i ideja izrečenih o narodnosti u Kollárovoj knjizi Wechselseitigkeit. To potvrđuje čitavo Gajevo pismo, a da je bio „tichošlápek", to se ne bi smjelo tako olako reći.

[237] Pismo Vrazovo Prešernu 1./VIII. u Děla V. str. 431.

[238] Письма П. J. Шафарика къ О. N. Бодянскому (1838 до 1857) съ приложеніемъ писемъ П. J. Шафарика къ В. И. Григоровичу (1852—1856). Приготовленныя къ изданію П. А. Лавровымъ и М. Н. Сперанскимъ, Москва 1895. str. 90. I Bodjanski se tužio na tu nedaću „zdějších a jinych Słowan".

[239] M. Šrepel, Jan Kollár i Hrvati u Sborník statí o životě itd. Víděň. 1893. str. 260.

[240] Građa za povj. kńiž. III. str. 254.

[241] Danica 1836. br. 33. str. 130. — Janko Drašković je pisao Gaju 15. veljače 1835. iz Požuna o ovakvom društvu: „Moja stara je želja društvo mudroznansko kod nas uvesti, u kojem bi mogli i jeziku i pravopisnosti pomoći". U ostavini Gajevoj kr. sveuč. bibl. Što Gaj nije toga odmah započeo, bit će uzrok u nesigurnosti čitavoga novoga posla.

[242] U prvoj polovini 1836. god. Gaj je već morao o tome raditi, kako se razbira iz lista Josipa Czernkovicha iz Beča od 11. srpnja 1836.. g., kojim se javlja, da je sve dobro prevaljeno. U kr. sveuč. bibl.

[243] Drašković u pismu Gaju od 22. prosinca 1836. g. iz Rečice pisaše, kako ljudi žele, da „Danica" od nove godine „svaki put nešta Indistrialskoga zaderži". Drašković sam, pa Kiepach i još tko da će se naći, te će napisati što o gospodarstvenom oruđu, o hrani goveda, o novim iznašašćima u industriji, o kuhanju piva itd., jer je to danas potrebno, jer „oni narodi, koi to nečine ostraga ostanu u bitju, y snagi prema drugima". Od toga obećanja Draškovićeva nije bilo ništa, jer nema ni traga ovakvim člancima u Gajevoj ostavini. Članak „Tergovina" u „Danici" 1838. god. br. 18. str. 71. i odviše je općeno pisan, da bi mogao imati kakva osobita utjecanja. Članci u novinama davahu (1838. god.) tek nesuvisle glasove o tim stvarima.

[244] A. Mažuranić u programu zagreb. gimn. 1852. Spomen-knjiga Mat. Hrv. 291—292. Vrijedno je ovdje pribilježiti glas o knjižničaru biskupske knjižnice Ledinskome, za kojega se pripovijedalo, da je ložio peći u četrdesetim godinama u sjemeništu glagolskim knjigama i rukopisima, jer je i taj kanonik zagrebačkoga kaptola išao među ono Hrvate, koji su se stidjeli, što je bilo u Hrvata knjiga pisanih narodnim govorom. U Spomen-knjizi Mat. Hrv. 292[1]. se kaže, da je na nj i mislio A. Mažuranić, kad je pisao ono riječi

*

[245] Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration Ihres Vaterlandes vom Grafen Janko Drašković. Agram, 1838. Druck der k. p. ilir. Nat. Typographie von Dr. Ljudevit Gaj. — U 42. br. od 29. svibnja, str. 168. javljaju Ilirske Narodne Novine, da je izašla ova brošura, a na str. 172. uz objavu još je dodana njemačka popratnica, koja kaže i ovo: „Schon der Titel zeigt an, wie interessant diese, in ihrer Art einzige Broschüre, nicht nur für die edlen patriotischen Damen Iliriens, denen sie von einem der würdigsten Magnaten gewidmet ist, sondern auch für alle Gebildeten ohne Unterschied sein muss". Po Vakanovićevu pismu Gaju od 15. svibnja 1838. g. izašla je negdje u prvom početku svibnja.

[246] I. Kukuljević, Glasoviti Hrvati prošlih vjekova. Zagreb 1886. str. 198. P. J. Šafařik je u Čas. Čes. Mus. 1838. III. sv. s hvalom oglasio Draškovićevu knjižicu istaknuvši kako je potrebno, da se i žene zanimaju za narodnu stvar, jer je materinsko krilo najbolji rasadnik najčišće narodnosti. Ispor. Danicu 1838. br. 51. str. 202a.

[247] Pěsme i pripovědke od Ljud. Vukotinovića. U Zagrebu. Tiskom k. p. ilir. tiskarne Dra. Ljudevita Gaja 1838. Ilirske Nar. Nov. objavljuju 1838. god. br. 51. od 30. lipnja, da je knjižica izašla.

[248] Vidi Danicu 1838. str. 201—202.

[249] Pismo od 17. ožujka 1838. god. u ostavini Vrazovoj kr. sveuč. bibl.

[250] Ibid. 10. listopada 1838. g. U tom listu javlja Vrazu, da piše veliku dramu Slijepci. Govori i o Trnskomu, koga zove „vlastelin iz Dubrovnika" poradi njegova shvaćanja života i svijeta.

[251] Doktora D. Demetra Dramatička pokušenja. Dio parvi. U Zagrebu. 1838. Ilir. Nar. Nov. 1838. 18. rujna br. 74.

[252] Vidi Šurmin, Hrv. preporod I. 157—163.

[253] M. Horváth, Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns I. 419, 477—478. Ilirske Nar. Nov. 1836. god. br. 17. 27. veljače javljaju, da se u saboru pretresalo pitanje o narodnom teatru. U Nar. je Nov. 1836. god. br. 48. str. 89. zabilježeno, da su u Varaždinu dne 7. lipnja poslije izbora časnika županijskih prikazivali narodni igrokaz „Horvati u Zadru".

[254] Vladimir Mažuranić, Dimitrija Demeter. Teuta. Zagreb 1891. str. XII. Vl. Gudel, Iz prošlosti hrv. kazališta u Vijencu 1895. god. str. 780—781.

[255] Mažuranić o. c. str. XIV.

[256] Surmin, Hrv. preporod I. 192—197.

[257] Kuhač, Vatroslav Lisinski i njegovo doba str. 10. Nije mi poznato, odakle Kuhaču vijest, da je upravo Drašković preuzeo zadaću, da samo hrv. pjesme pjevaju na koncertu od 18. travnja 1838. g. Gudelovo će biti mišljenje opravdano u Vijencu 1895. str. 781b. pa ga je prihvatio i Kuhač u drugom izdanju

svoje knjige. Nije ono ispravno u Matičinu izdanju (1891.) Demeterove Teute na str. XV. s obzirom na čitaonicu.

[258] Demeter je toga pisca držao za „Ljeljevića“ (Dram. pokušenja I. str. V—VII.). O obradbama Demeterovim na tanko je raspravljao Fr. Marković u Radu Jugosl. Akad. knj. LXXX. str. 74 i dalje. Šafařikov sud u Danici 1839. str. 15.

[259] Juran i Sofia ili Turci kod Siska, junačka iga u trih činih. Spisao Ivan Kukuljević Sakcinski, kod kr. ugarske plemenite tělesne straže Pod-Naměsnik. U Zagrebu 1839

[260] A. Vakanović u svome dnevniku pod 1. ožujka 1838. g. piše: „Kod Klobučarića Dragana sjedinismo se brati Klobučarić i Vranjican, Šandor Mussulin i Akurti k podignenju Čitateljstvenoga Družtva Slaveno-Ilirskog“.

[261] Danica Ilirska 1838. g. br. 31. od 4. kolovoza. Poziv na osnivanje ilirske čitaonice bijaše potpisan 4. kolovoza 1836. god. Spomen-knjiga Matice Hrv. 4[2]. Pravopis je ovdje kako i kod drugih mnogih članaka po današnjem, ali riječi sam ostavljao svagda vjerno po originalu.

[262] Protokol sl. družtva Čitaonice ilirske str. 14—17. Spomen-knjiga Matice Hrv. 5.

[263] Babukić u spisu: Osnova i pravila književnoga družtva. Zagreb 1854. str. 3.

[264] Ispor. Spomen-knjiga Matice Hrv. 4[3]—5.

[265] Ilirske Narod. Nov. 1838. god. br. 3. str. 9. Dopis iz Varaždina.

[266] Danica 1838. g. 26. svibnja br 21. str. 82. Pismo Ožegovićevo Gaju iz Varaždina 30./I. 1838. u ostavini Gajevoj. Ispor. i pismo baruna Dragutina Kušlana iz Varaždina Gaju o varaždinskoj čitaonici od 23. veljače 1838. godine, gdje potvrđuje, da članovi čitaonice traže „sveslavjanske“ novine i knjige. Gaj „izbuditelj i utemeljitelj naše narodnosti“ neka svjetuje mlado društvo.

[267] Ilirske Nar. Nov. 1838. br. 6. 23. siječnja, str. 21.

[268] Baltićev list Gaju od 26. srpnja 1838. u Gajevoj ostavini kr. sveuč. bibl. — Za Glinu isp. list Stjepana Herkalovića bratu mu u Karlovac iz Kragujevca od 30. stud. 1837. g. u ostavini Gajevoj kr. sveuč. bibl.

[269] List od 8. siječnja 1837. iz Pančeva Gaju u njegovo ostavini kr. sveuč. bibl.

[270] M. Vocsinchich iz Pakraca u listu Gaju od 26. ožujka 1836. Gajeva ostavina.

[271] Pismo Burianovo Gaju od 26./II. 1838. g. u ostavini Gajevoj. „Danicom“ je razveselio alle in der Akademie anwesenden illirischen Zöglinge, damit sie sich an der frisch und schön aufblühenden Literatur ihres Vaterlandes ergötzen, belehren und die Liebe zur Heimath stärken.

[272] List Gaju iz Wiener Neustadta od 22. veljače 1838. u ostavini Gajevoj.

[273] Ilirske Nar. Nov. od 27. stud. 1838. br. 94. str. 375.
[274] Ispor. Šurmin, Bilješke za hrv. preporod 10.
[275] Pismo od 17. ožujka 1838. u Vrazovoj ostavini kralj. sveuč. bibl.

Bilješke glavi VI.

[1] M. Horváth, Fünfundzwanzig Jahre aus der Gesch. Ungarns I. 452. Herm. Ig. Bidermann, Russische Umtriebe in Ungarn str. 19.
[2] Horváth o. c. 453—454. Bidermann l. c.
[3] Horváth 454.
[4] Idem 457.
[5] Idem 464.
[6] Ibid. 486—487.
[7] Isp. Šurmin, Hrv. preporod I. 209.
[8] Ilirske Nar. Nov. 1839. br. 41. 22. svibnja javljaju o početku sabora na dne 21. svibnja, a u br. 43. od 28. svibnja javljaju, da je dne 26. sabor zaključen „trojedne kraljevine dalmatinske, horvatske i slavonske“ shodnim i važnim govorom namjesnika banske časti.
[9] Acta Deputationis Regnicolaris (Congregatio Regni 1839. Nro. 15. u točki 45.) u zemalj. arhivu u Zagrebu
[10] Acta Gener. Congreg. 1839. čl. 6. De Deputatione intuitu collectionis Statutorum ac Jurium municipalium Regnorum horum ordinata. U zemalj. arhivu.
[11] Congregatio Regni 1839. Nro. 11. Instrukcije varaždinske županije od 3. prosinca 1838. god. br. 9. Ispor. Congreg. Regni 1839. Nro. 17. 3. 4.
[12] Ibid. čl. 10. Quandoquidem singulae nationis cultura a gradu excultae propriae Patriae lingvae merito aestimari soleat, cum hujus applicatione et usu amor patrii soli necessario crescat, et augeatur. cum hoc vero virtutes Nationis exinde promanantes alantur, obligationis Regnorum horum ex natura rei promanantis esse censet Deputatio — ut lingva Illyrica omnes Nationis Dialectos conjungens, quae a paucis annis pulcherrima incrementa caepit, magis magisque excolatur, quo circa jam in postrema Regni Congregatione articulo 15⁰ vota Regnicolarum expressa, eatenusque sua Excell. Banalis interpellata exstitit, ut semet apud Suam Majestatem sacratissimam pro impetrando constabiliendae societatis Literariae Illyricae Indultu interponere dignetur. Na ovo ime ilirsko se poziva i „Danica“ 1839. str. 123.
[13] Acta Congreg. Regni br. 15. (Acta Deputationis Regnicolaris) fol. 13. 1. u kr. zemaljskom arhivu u Zagrebu.
[14] Acta Congreg. Regni 1839. čl. 9.

[15] Ibid. Congreg. Regni ad art. 1. 1839. No. 3. u zemalj. arhivu. Karakterističan je bio banov govor kod spomena o izboru protonotara, što će on morati raditi i kakav biti, si in Regni Hungariae Diaeta, pro exigentia muneris sui, Regna adnexa naturaliter repraesentans, contra Jurium nostrorum Municipalium impetitores athletam agere, pro aris et focis, tam ipsemet pugnare, quam et Ablegatos Regni . . . manuducere, et succolare coactus fuerit.

[16] Ibid. čl. 12. No. 17. 10.

[17] Horváth, Fünfundzwanzig Jahre I. 493.

[18] Idem ibid. 513. 514.

[19] Ispor. Ilirske Nar. Nov. 1839. br. 59. str. 233. od 23. srpnja.

[20] Ibid. l. c.

[21] Ibid. br. 63. str. 249.

[22] U sjednici stališa od 10. kolovoza. Ispor. Ilirske Nar. Nov. 1839. br. 67. str. 265.

[23] Ispor. Horváth o. c. 517—519.

[24] Ispor. Ilirske Nar. Nov. 1839. g. br. 80. 81. str. 317b. 321a.

[25] Ibid. br. 94. str. 370.

[26] Ibid. str. 369.

[27] Allgem. Zeitung u Ilirskim Nar. Nov. od 17. prosinca 1839. br. 101. str. 401.

[28] Ilir. Nar. Nov. 1839. br. 95. str. 377. od 26. studenoga. Dopis iz Križevaca.

[29] Ibidem l. c. Isporedi Šurmin, Hrv. preporod II. 03[7].

[30] Br. 100. str. 397.

[31] Spomen-knjiga Mátice Hrv. str. 93.

[32] Dnevnik Antuna Vakanovića u 1839. god. pod 12. prosinca bilježi ove govornike u županijskoj skupštini, kojima je priređena i bakljada, „što u spravišću govoraše za uzderžanje latinskoga jezika". Vakanović bilježi na istom mjestu, da je u domu Keresturija bio na ručku, ali tamo su se rigale psovke protiv narodnosti. Ova bilješka dokazuje, kako je bilo teško raditi onima, koji su htjeli da probude narodnost i kod gospode; mislim, da nam ujedno tumači, za što se nije smjelo svagdje izaći sa zahtjevima hrvatskoga jezika, premda su se za obranu starih prava upotrebljavale sve sile. — Ilirske Narodne Novine br. 100. o bakljadi gospodi govornicima u skupštini pisahu: „Koliku je radost i ushićenje odluka ova u srcih svih pravih domorodaca naših probudila, vidjeti se može iz toga, da se je k veličnoj muzici na čast rečenih domovine branitelja ob noć istoga nezaboravnoga dana uređenoj, koju znatan broj gorućih mašala (Fackeln), od odličnih ljudi svake vrsti nošenih, sprovađaše, veliko mnoštvo radujućih se građana pridružilo, i veselim klikovanjem, pjevanjem narodnih pjesama i „Bog živi" vikanjem iskrenu srca svoga radost javilo."

[33] Horváth, Fünfundzwanzig Jahre I. 553. Relatio Ablegatorum 1840. Congregatio Regni No. 18. str. 31. u kr. zemaljskom

arhivu u Zagrebu. Izaslanici hrvatski izvješćuju saboru, da su ustali protiv zahtjeva Madžara, da se uvede madžarski jezik „intra Decennium ad Partes quoque adnexas", u ime županije zagrebačke, varaždinske, križevačke, požeške i virovitičke i u banskoj konferenciji zaključili kod kralja protestovati protiv ovakvih zakona poradi pogibli, što je time prijetila „juribus municipalibus Nationalitatique Regnorum adnexorum". — U banskoj konferenciji za sabora u Požunu stvorena je reprezentacija (Congregatio Regni 1840. No. 17. u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu), u kojoj se ističe od strane hrvatskih ablegata, da se zakonom o madžarskom jeziku u sudbenim stvarima hoće nekako učiniti „quasi Lingua nostra nationalis in inferiori gradu constitui videatur". pa da se to i ne čini, mole, „quoad acceptationem Documentorum Lingua Croatica aut Slavonica (ne zovu jezika ilirskim, jer je to ime, kako već znamo, bilo veoma nemilo Madžarima) concinnatorum penes praelaudata Dicasteria clementer congrua disponere dignetur."

[34] Ispor. već 1840. Congreg. Regni No. 13., kad zahvaljuju stališi hrvatski kralju za rezolucije, kažu: perspeximus Majestatem vestram sacratissimam pro innato suo Benignitatis et Justitiae: Studio Jura nostra municipalia, quae caeteroquin *fundamentum politicae nostrae existentiae* constituunt, clementissime protegere et conservare dignatam fuisse".

[35] Acta Congreg. Regni 1840. u kr. zemalj. arhivu.

[36] Ispor. Šurmin, Hrv. preporod II. str. 4. i dalje.

[37] Isporedi izvještaj u Ilirskim Narodnim Novinama 1839. br. 81. str. 321. U novinama nema više govora o pitanju saborskih novina; što je tomu uzrok, ne znamo, ako ne bismo mogli odbiti na censorske prilike, koje nijesu dopuštale da se o toj znamenitoj stvari govori. Što se ovdje navodi, to je po Horváthovoj knjizi I. 519. i dalje.

[38] Horváth o. c. 529.

[39] Idem o. c. 530.—531.

[40] Tiskano u Ilirskim Narodnim Novinama 1840. br. 28. str. 109.

[41] Acta Congregationis Regni. No. 18. Relatio Ablegatorum str. 36. Ad punctum 43. i str. 40. Ad punctum 49.

[42] Horváth o. c. 537.

[43] Ispor. Hrv. preporod I. 100. i dalje.

[44] Vidi prijedlog u Ilirskim Narodnim Nov. 1839. br. 85.

[45] Acta Congreg. Regni 1840. No. 18. Relatio Ablegatorum str. 14. Ad punctum 5-um, pa str. 35. Ad punctum 42.

[46] Ibid. str. 21. Ad punctum 37.

[47] Ispor. priopćenu osnovu zakona u Ilirskim Narod. Nov. 1839. br. 97. str. 384.

[48] Acta Congreg. Regni 1840. No. 18. Relatio Ablegatorum str. 24. veli: Meritissimis vero comitatus Posegani Ablegatis sicut omni in puncto, ita hoc quoque in obiecto Ennunciationem Regni

Ablegatorum votis suis egregie sustinentibus. — Virovitički je ablegat naprotiv tražio, ut pro dijudicanda quaestione, an Slavonia ad Hungariam vel Croatiam pertineat? da se izašalje osobita deputacija, što je bilo odbito (o. c. str. 25.).

[49] Ispor. Ilirske Nar. Nov. 1840. br. 29. str. 113. br. 30. str. 117. br. 37. str. 145—146. gdje su priopćene rasprave i prijedlog na kralja.

[50] Ispor. Acta Congreg. Regni 1840. No. 18. Relatio Ablegatorum str. 25.—26.

[51] Ibid. Ad punctum 3. str. 10.—14.

[52] Ibid. str. 11.

[53] Ibid. str. 13.

[54] Ispor. Horváth, Fünfundzwanzig Jahre I. 547—51. Ilirske Nar. Nov. 1840. br. 32. str. 125.

[55] Ispor. kratki izvještaj u Ilirskim Nar. Nov. 1840. br. 32. str. 125. br. 36. str. 141.

[56] Acta Congreg. Regni 1840. No. 18. Relatio Ablegatorum str. 38. Ad punctum 45.

[57] Ispor. Ilirske Narod. Nov. 1840. br. 31. str. 121b.

[58] Acta Congregationis. No. 18. Relatio Ablegatorum. 1840. str. 50 - 51.

[59] Quod luctuosum Resultatum tanto magis, quod secus cuncta alia municipalia Jura nostra non obstantibus gravissimis, quas in merito Religionis, Linguae et Nationalitatis, ac Contributionis perpessi sumus, Impetitionibus, accedente benignissima suae Majestatis Sacratissimae Protectione sub his Comitiis salva et illaesa conservata sint, spectatis sequellis ex citata Lege de causis concursualibus lata, in Regna adnexa dimanare queuntibus, gravissimam Ex. Procerum et II. Statum et OO. provocare debet attencionem, peculiaremque in id, qualiter Regnicolis hoc in passu prospici valeat, impendendam sollicitudinem. Ibid. str. 51.

[60] Ibid. str. 48.

[61] Ibid. str. 44. Ad punctum 8.

[62] Ibid. str. 38.—39. Ad punctum 46. „Nomenclationem vero *Tóth Ország* loco *„Slavonia Ország“* SS. et OO. Regni Hungariae substituta expressione *„Kaptsolt Részek“* seu *Partes adnexae* ab initio correxerunt, subin tamen in Nunciis et Repraesentationibus suis, item Legum articulis per Eosdem Altissimo Loco substratis ingratam hanc Expressionem *„Tóth Ország“* reinvexerunt, eandemque non curatis Reclamationibus nostris in sessione diaetali 94. ac praeterea in circulis saepius factis, nulla assignata ratione retinuerunt“ (str. 39.).

[63] Kakvo je mišljenje među hrvatskim izaslanicima bilo u doba ovoga raspravljanja, pokazuje nam list Dragutina Klobučarića iz Požuna od 30. rujna 1839., pisan Antunu Vakanoviću u Karlovac (ostavina A. Vakanovića u knjižnici društva hrv. književnika u Zagrebu). Tu stoji: „Magjari pametnii Deak, Klaušal, Somčić

nemadu proma statutima nista kazajuči, da Dicasteria nai derze Tolmeče. Slavonci Žitvai i Posavec misle, da mi nase Protocolle i sude u narodnom Jeziku bi mogli imati i pisati, a da nigda dopustjeno nebu, da Dicasteria drugač kao Magjarske prijemala bi Repraesentacie, zvan da Ministerium to odluči, vsi ovi jesu za to, da se korak učini. Metemtoga ove su perve Idee Slavoncev, kaiti drugi dan Žitvai sam počeo je zmanum od ovih poslov divaniti i misli da bi njemu vugodno bilo, da se vpela jezik narodni. Od Imena *Illirskoga* Jezika nitko čuti neče — Magjari se poplašili, horvati pako ne znadu sta očedu. Na propositiu Table statusov, da bise nam terminus praeclusi od 10 Lett za vpelaine Magjar. Jezika dao Tabula procerum odgovorila, da proma Terminu praeclusi nema nista, vendar želi, da se kralj umoli, da u to vréme priliku dade kralj horvatima kako Magjarski Jezik se bolje naučiti mogu".

[64] Acta Congreg. Regni 1840. str. 29.

[65] Acta Banalia 1840. No. 42. (46.) u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu.

[66] Acta Banalia 1840. No. 42. Vidi se iz rasprava, da se dolazi do takvih čina, „quae municipali Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae usu saeculorum sacratae, ac testantibus Legum Tabullis signanter vero 1715. art. 120 extra omnem quaestionis publicae Aleam constitutae, conditioni adversa, imo ipsi eorundem Nationali existentiae periculosa esse, omni dubio vaccat; — principem intra haec sibi vendicat locum tendentia illa plus simplici vice expressa Lingvam Hungaricam non modo in omnem cujuscunque generis negotiorum publicorum officiosam ac Dicasterialem administrationem introducendi, — sed et in ipsis Legibus Comitialibus condendis exclusive adhibendi, imo ad Regna etiam adnexa cum plenaria articuli 8-i §. 4.: 1830. provisione extendendi." Ovaj pokušaj oni dojavljuju kralju, „ut hic, velut in tutissimo Justitiae Portu, contra tam gravia Nobis instantia pericula salutem quaeramus. — Sociae namque Hungarorum, et Croatarum gentes, quae semper non alio quam mutui Foederis Jure ad invicem junctae fuerunt, inde a primo unionis earundem tempore aequa Libertatis publicae ratione regebantur, et sic fidelibus his Regnis, quae vitam ac Fortunas Civium suorum pro salute communis Patriae immolare nunquam reformidabant, avitae eorundem Libertates ac Jura municipalia recentissimam usque aetatem salva manserunt. Communio vero publicae Libertatis, quae Dignitati, ac indoli Regnorum sociorum conveniens erat — haud quaquam negabatur." Tako je bilo i za trajne borbe s Turcima i sve do sada, dok se nijesu u ovom saboru pokazali „nisus, quorum memoria ingratam prorsus in animis Regnicolarum nostrorum excitat sensationem. Continua horum seria eo jam Res deductae cernuntur, ut nisi clementia ac Gratia Majestatis Vestrae sacratissimae, tanquam communis fidelium glorioso Suo Sceptro parentium Populorum Patris,

adfuerit, iniquam profecto Socia haec Regna subire opporteat Conditionem", jer s uvođenjem madžarskoga jezika ne će Hrvatska sama znati gdje je i kako je. „Ut adeo Lingvae Latinae usu, vigore statuti municipalis, Benigno Majestatis Vestrae sacratissimae consensu roborati, Regnis his attributo hinc simpliciter exterminato, et hujus loco cum laesione nostrae Libertatis municipalis, relate ad Nationem Croaticam peregrino Idiomate praescripto, — Dignitas Regni et Nationis suapte interire, imo Nationalitas ipsa, quae tot retroactorum Saeculorum serie sub inviolabili municipalitatis Palladio salva perstitit, penitus exspirare, taliterque socia haec Gens heroica antenatorum suorum virtute gloriosa, de augusta non minus Majestatis Vestrae sacratissimae Domo, quam et salute totius Regni meritissima, avitis denique sangvine partis Juribus et Libertatibus suis insignis e numero caeterarum in perpetuum excidere deberet." Ovaj akat je naveden za to u ovolikoj mjeri, da se pokaže netemeljitost krivnje, koja se bacala već sad na Hrvate, da su jednostavne sluge Beča i zatirači slobode Madžara.

[67] Acta Banalia 1840. No. 18.

[68] Ibid. 1840. No. 22.

[69] Ibid. No. 25.

[70] Acta Banalia 1840. No. 15. od 12. siječnja. „Municipale enim Statutum super eo: ut in negotiis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae seu Politicis seu Juridicis nullo unquam tempore Lingvae hungaricae, aut cujuscunque praeter solam Latinam usus fiat anno 1805. conditum ad exigentiam Tripartiti Tituli 2 Partis III. altissima sanctione de dato 28. Februarii 1806. No. 1338. clementer elargita roboratum est"; po zakonu od 1715. nunquam de validitate eorum Diaetaliter tractari valeat — sed et multo adhuc magis ex obtutu *Constitutionalis vinculi*, quo Regna adnexa cum Regno Hungariae junguntur, justissimam esse Regnorum adnexorum sollicitudinem de conservanda in gremio sui, pertractionibusque publicis Lingva Latina humillime opinor."

[71] Ilirske Nar. Nov. 1840. br. 25. str. 98. (hrv. br. 27. str. 105.). Acta Congreg. Regni 1840. No. 18. str. 33.

[72] Ispor. Ilirske Nar. Nov. 1840. br. 41. str. 162.

[73] Ispor. kraljevu odluku u Ilir. Nar. Nov. 1840. str. 98b.

[74] Spomenuto pismo Vakanoviću od 30. rujna 1839.

[75] Acta Congreg. Regni 1840. No. 18. Relatio Ablegatorum str. 52.

[76] Ilirske Narodne Nov. 1840. br. 43. str. 169.

[77] Acta Congreg. Regni 1840. No. 1. čl. I.

[78] List Drag. Klobučarića iz Požuna od 9. siječnja 1840. A. Vakanoviću (u društvu hrv. književnika u Zagrebu). „Čujem — veli Klobučarić — da se je u Zagrebu Magjarismus ili Društvo otajno pod predsedom Sandor Draskoviča uvěstilo — ako to istina je, valja one gursuze iz Domovine protérati."

[79] Ilirske Nar. Nov. 1841. br. 23. od 20. ožujka str. 89. po madžarskim novinama „Hirnök". Ispor. i br. 14. str. 53.

[80] Congregationis Regni Acta 1840. No. 1. čl. 6. u kr. zemalj. arhivu. Ispor. Ilirske Nar. Nov. 1840. br. 68. str. 269a.

[81] Congreg. Regni Acta 1840. čl. 7. Ilir. Nar. Nov. ibid. „et quod sensu articulo 61. 1741. Regnorum horum nativi filii sub denominatione Hungarorum quoad officia, et Beneficia Ecclesiastica, ac saecularia compraehensi intelligantur." Vidi i Acta Congreg. Regni 1840. No. 7. §. 5. No. 9. u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu.

[82] Acta Congregationis Regni 1840. No. 10. u kr. zemalj. arhivu. Ibid. No. 1. čl. 8.

[83] Acta Congregationis Regni 1840. No. 1. čl. 11. predstavka No. 11. u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu. Ilir. Nar. Nov. 1840. br. 69. str. 273a.

[84] Acta Congreg. Regni No. 1. čl. 15. Ilirske Nar. Nov. ibid. U Acta Deputationis (No. 1.) §. 14. se veli, da je u istoj deputaciji, koja je imala riješiti pitanje o Slavoniji, izabrana i deputacija „cui ex voto I. Comitatus Crisiensis etiam ellucubrationem Jurium Ban i ad Dalmatiam et hujus cum Croatia municipalis nexus eo fine suscipiendam ut dum de Dalmatia effective incorporanda in Comitiis actum fuerit Domini Ablegati Regnorum horum plane instructi sint, eoque ut Dalmatia non tantum Regni Croatiae sed etiam authoritati Banali et praehabito cum Croatia municipali nexu restituatur, quam maxime intenta esse."

[85] Acta Congregationis Regni 1840. No. 1. čl. 24. u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu.

[86] Acta Congreg. Regni 1840. No. 15. u kr. arhivu u Zagrebu.

[87] Da su ljudi oko „Danice" i novina, a na čelu im Gaj, preuzimali vođenje poslova narodnih u svoje ruke, osim samoga rada, koji tek poslije promišljanja dolazi na vidjelo, mislim, da imademo i pismeno svjedočanstvo, da Draškovića nijesu držali niti pravim političkim vođem narodnoga pravca — kako se to više puta isticalo — već je on samo u saboru govorio za ono, što su mlađi predlagali. Dragutin Klobučarić pisaše 8. veljače 1840. A. Vakanoviću iz Požuna (list ostavine Vakanovićeve u društvu hrv. književnika), da je doznao za dolazak Draškovićev u Beč, pa se boji, da će njega tamo pozvati, „ar znades, on uvik vasne posle i dogovore kazati imade, a kad zkup doidemo onda nema toga ništa."

[88] Acta Congreg. Regni 1840. No. 1. čl. 25. No. 16. ad art. 25.

[89] Ibid. čl. 12. Ispor. Acta Congreg. Regni 1840. No. 7. §. 15. odakle doznajemo, da je križevačka županija ovo potaknula.

[90] Ispor. prijevod u Ilirskim Nar. Nov. br 71. str. 281a. Acta Congreg. Regni 1840. čl. 27. De Theatro Nationali. U novinama je iscrpen članak saborski, samo nijesu navedeni prilagatelji i njihovi darovi; to su donijeli u novinama od br. 101. dalje.

[91] Congreg. Regni 1840. No. 8. u kr. zemalj. arhivu. Acta Deputationis Regnicolaris in merito Organisationis Instituti nationalis Theatri, die 15. Mensis Augusti 1840. servatae.

[92] Actorum Locumtenentialium anni 1840. No. 211. od 15. listopada (među Acta Banalia) u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu. Biskup Haulik kao locumtenens kazuje svim oblastima, na koje je složen dopis, da je sabrana neka svota za sabora, ali „summa attamen taliter conflata nec a procul vel sustentando pro decore Regnorum horum praeexistenti Theatro Nationali sufficiens adinventa habetur.“ Budući da dobar dio velikaša nije mogao doći na sabor, „complurium vero Inclytarum Jurisdictionum Domini Ablegati positiva eatenus Instructione provisi haud fuissent, dimissa ex parte mea, non modo ad Inclytas Jurisdictiones, verum et ad distinctiores omnium ordinum Dominos, et commune bonum zelantes dignissimos viros provocatione, adauctioni Fundi Theatri Nationalis sedulam operam navarent. Cui desiderio omnimodo satisfacere cupiens — — humanissime requirendum habeo: ut pro suo bonum commune et Patriae commodum, splendoremve Nationis promovendi studio — pro eo, quod jam praesto est nationali Theatro conservando, subsidium quodpiam menstruum — pro fundando vero in decorem Regnorum horum stabili idgenus Instituto oblatum patrioticum, in congruum fundum Instituti convertendum facere, me vero desuper tempestive eddocere dignetur, velit.“ Po ovome nam je pozivu od banskoga namjesnika razumljivo, za što je i onoliko prihoda bilo za narodni teatar, koliko ih je bilo.

[93] Acta Congreg. Regni 1840. No. 1. čl. 14. Predstavka ibid. No. 13. u kr. zemalj arhivu u Zagrebu. Acta Deputationis Regnicolaris 1840. No. 7. §. 19.

[94] Allocutiones Georgii Haulik — — — quarum altera aperuit, altera clausit generalem Regnorum Dalm. Croat. Slav. Congregationem itd. Zagrabiae (1840.) str. 11—12. Ispor. Ilirske Nar. Nov. 1840. br. 76. str. 301.

[95] Danica 1839. br. 16. str. 63—64.

[96] Pismo A. Vakanoviću iz Požuna od 8. veljače 1840. u društvu hrv. književnika u Zagrebu.

[97] Danica 1839. br. 41. od 12. listopada str. 162.

[98] Ilirske Nar. Nov. 1839. br. 74. od 14. rujna str. 293.

[99] Ibidem br. 82. str. 325.

[100] Ispor. dopis iz Ivanića grada u Ilirskim Nar. Nov. 1840. br. 37. str. 145.

[101] Dopis iz Siska u Ilirskim Narod. Nov. 1840. br. 73. str. 289.

[102] Dopis iz Karlovca ibid. str. 290. i 293—294. Vakanovićev dnevnik od 8. rujna 1840. bilježi, da je bilo „neopisivo ushićenje“.

[103] Ilirske Nar. Nov. 1840. 12. prosinca br. 99. str. 393. Vakanovićev dnevnik pod 5. i 8. prosinca 1840.

104 Ilirske Nar. Nov. 1841. br. 13. Dopis iz Karlovca od 9. veljače.
105 Ibid. 1840. str. 397. br. 100. od 15. prosinca.
106 Ibid. 1840. br. 81. str. 321b.
107 Ibid. Dopis iz Pečuha od 18. kolovoza str. 290b.
108 Ilirske Nar. Nov. 1841. str. 186a. (prijevod Košutova članka iz „Pesti Hirlap").
109 Danica 1840. str. 114.
110 Ispor. prijevod toga madžarskoga članka u Danici 1839. br. 18. i 19., gdje su dodane i bilješke Gajeve. „Magyarismus, Ilirismus" u Luni 1839. br. 39. str. 165.
111 Ispor. Danicu 1840. br. 31. str. 124[3].
112 U Danici 1840. god. ima više rugalica madžarskomu jeziku i filologiji od Drag. Rumy (ispor. str. 152. „Magjarska paprika" str. 288. itd.).
113 Danica 1839. str. 71[16]. 74[45].
114 Danica 1840. br. 28. str. 109[1].
115 Ispor. članak „Magjarska nepristranost u poslovih ilirskoga jezika" u Danici 1840. br. 28. Dragutin Klobučarić Antunu Vakanoviću u listu od 8. veljače 1840. iz Požuna javi, da je Századunk u br. 9. i 11. od 1840. vrlo mrsko pisao protiv vijesti, što su o hrvatskom jeziku izašle u Ilir. Nar. Nov. br. 100. 1839. god. Klobučarić je doznao od Orosza, da je pisac ovih oštrih članaka Nikola Jankovich, od kojega su Madžari nabavili veliku knjižnicu, za što su i Hrvati morali platiti. Taj čovjek, veli naš izvor, „idee liberalske imade". Orosz je obećao, da će primiti odgovor iz Hrvatske, pa za to Klobučarić traži, da Gaj to odbije. Mjesto Gaja je napisao Mojses odgovor, koji nije tiskan. (Klobučarićevo pismo u knjižnici društva hrv. književnika u Zagrebu).
116 Ilirske Nar. Nov. 1840. br. 52. od 30. lipnja str. 205.
117 Danica 1840. br. 4. od 25. siječnja str. 13.
118 Po Ilirskim Nar. Nov. 1841. od 9. ožujka str. 77. br. 20.
119 Vidi Ilirske Nar. Nov. 1841. 20. ožujka br. 23. str. 89.
120 Ibid. br. 26. str. 101. 30. ožujka.
121 Dnevnik Vakanovićev pod 4. lipnja 1840. god. bilježi: „fui apud Josipović audivique minas contra nationem."
122 Ibid. pod 13. veljače 1841.
123 Ispor. Vakanovićev dnevnik pod 27. svibnja 1842., gdje je zabilježeno, da se Bornemisa priznao Hrvatom i Ilirom u društvu. Inače su madžarske novine u ovo doba mnogo javljale, da u Hrvatskoj nije nitko siguran, tko se ne priznaje Ilirom.
124 Ilirske Nar. Nov. 1841. br. 60. str. 237.
125 Ibidem 17. travnja 1841. br. 31. str. 121. Iz broja 69. od 28. VIII. 1841. doznajemo, da su madžarske novine napale Gajeve novine, jer da su mjesto madžarskoga jezika ilirski jezik podmetnule u ovu odredbu. U odgovoru hrvatske novine kažu, da se tu ne radi o jeziku predavanja, već o uvedenju hrvatskoga jezika kao predmeta u škole.

[126] Ibid. 3. travnja 1841. br. 27. str. 105
[127] Ispor. Ilirske Nar. Nov. 1841. br. 82. str. 327—328.
[128] Ibid. str. 254.—255. str. 139.—140. str. 203. 205a. 207.
[129] Ibid. br. 55. str. 217.
[130] Ibid. br. 61. str. 241.—242., br. 62. str. 245b.
[131] Luna 1841. 11. srpnja br. 56.
[132] Ilirske Nar. Nov. 1841. od 14. rujna br. 74. str. 294.—295. br. 75. str. 299.—300. „Odgovor jednoga Horvata na privatno mnenje někojega kozmopolita".
[133] Luna 1841. br. 73. 74. Ispor. prijevod u Ilirskim Nar. Nov. br. 76. i 77.
[134] Ispor. Slawismus und Pseudomagyarismus. Leipzig 1842. str. 7*. str. 37.
[135] Ilirske Nar. Nov. 1841. str. 307 Ispor. Lunu 1841. br. 15.—17. odakle je preveden Čaplovićev članak „O magjariziranju Ugarske" u Ilir. Nar. Nov. br. 16.—19.
[136] Ispor. n. pr. Bendegucz, Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint; eine Donquixottiade nach der neuesten Mode. Dichtung und Wahrheit von P. P—s. Aus dem magyarischen übersetzt von L. von Sch. Leipzig, Wiegand. 1841.
[137] Ilirske Nar. Nov. 1841. br. 63. Tri žalosti. (III.) str. 251b.
[138] Ibid. br. 54. str. 213. Dopisnik kaže, da će se u srpske pučke škole zavesti polagano madžarski jezik. Ispor. broj 37. str. 145. Hirnökov dopis o madžarskom jeziku od T. Pavlovića, urednika Srpskih Narodnih Novina u Pešti. Prvu brigu za to nošaše episkop Stanković.
[139] Ilirske Nar. Nov. 1841. br. 73. str. 289.
[140] Isporedi Horváth, Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns II. str. 96.
[141] Vidi Acta Banalia 1840. br. $289^1/_2$. u kr. zemalj. arhivu. Gaj je promijenio natpis tih pjesama i izostavio sve ono, što se odnosilo na Glogovu, gdje bi tobože Hrvati imali pjevati ove pjesme 1813. god., pa ih je izdao samo u onakvu obliku, kako se i danas pretiskavaju u pjesmaricama. Prigovor se ticao censure i duha pjesama, za koji je bilo javljeno Reviczkomu i palatinu, da je buntovnički i da je kadar pobuditi nemire u Hrvatskoj. Dapače su se bojali nemira i za saborovanja u Zagrebu 1836. god. Grof Sermage je priznao nekorektnost u izdanju ovih pjesama, ali je opravdao Gaja kao pisca onim istim razlozima, poradi kojih je censura mogla dopustiti tiskanje tih pjesama već 1835. god. u „Danici". (Ispor. Šurmin, Hrvatski preporod I. str. 180.—181. 187.). „Glogovkinje" su bile na daleko poznate; bosanski su ih franjevci unijeli u Bosnu. Kakva im u istinu bila tendencija, vidi se iz potonjih događaja, a dobro ju je označio i Vukotinović, kad je pisao Vrazu, da ih se „ljudstvo nauči pjevati, i po tom brusi mače". (Ispor. u Nast. Vjesniku XI. Sitni prilozi za hrv. preporod str. 404[1]). O čitavoj proceduri istrage o „Glogovkinjama"

bit će potanjega razlaganja u mojem članku „Početak Gajevih novina“ u Radu Jugosl. Akad. Ispor. Obzor 1904. br. 253. od 5. studenoga.

142 Ilirske Narodne Novine 1841. str. 311.

143 Ibidem 1842. str. 12. Vidi: Ruže i tàrnje. Pěsme od Ljudevita Vukotinovića. U Zagrebu, tiskom Fr. Župana str. 102.—103.

144 Pesti Hirlap, izvještaj u Ilirskim Nar. Novinama 1841. br. 99. str. 393b.

145 Ilirske Nar. Nov. 1841. br. 99. od 11. prosinca str. 393.

146 Ibid. str. 397. br. 100. Ispor. Hirnök 1841. br. 97. Pesti Hirlap br. 95. Po ovom je listu i Horváth svoje pripovijedanje u Fünfundzwanzig Jahre etc. II. 99. složio.

147 U madžarskim se novinama isticalo, da je netko dobacio: volimo robovi biti nego Madžari. Hrvat je neki kao dopisnik Ilirskih Nar. Nov. 1841. (br. 100. str. 397.) ispravljao taj navod novina tako, da je ova izjava glasila ovako: „Volim rob biti, ako kao Horvat slobodan biti ne mogu.“ Ispor. Ilir. Nar. Nov. 1842. br. 18. str. 69b.

148 Ispor. Ilirske Nar. Nov. 1842. br. 7. str. 26a.

149 Ilirske Nar. Nov. 1841. br. 100. str. 397b. Ispor. 1842. br. 18. str. 69b.

150 Ibid. 1842. br. 18. str. 69b*). Ispor. o Széchenyi-evu „Á Kelet Népe“ u Ilir. Nar. Nov. 1842. br. 5. str. 19.—20.

151 Horváth, Fünfundzwanzig Jahre etc. II. 100.—101.

152 Ilirske Nar. Nov. 1842. br. 15. str. 57.

153 Ibid. br. 19. str. 73.

154 Ibidem br. 23. str. 89.

155 Ispor. Ilirske Nar. Nov. (po madžarskim novinama) 1842. br. 23. str. 90. br. 28. str. 109. br. 35. str. 138a.

156 Ibidem 1842. br. 39. str. 153.

157 Ibidem br. 41. str. 161b.

158 Ibid. br. 34. str. 133.

159 Članak u Ilirskim Nar. Nov. 1842. br. 36 str. 141. od 3. svibnja: „Nešto o rasprah među Madžari i Horvati u obziru jezika i narodnosti“.

160 Ilirske Nar. Nov. 1842. br. 26. str. 101.

161 Ibidem str. 169. br. 43. 28. svibnja.

162 Ibidem br. 49. od 18. lipnja str. 193[b]. Tu prvi put nalazimo u novinama ovako javno nazvanu protivnu stranku Ilirima. „One pako licumjerne Horvate, koji nam madžarsku narodnost pod krinkom Horvatije vuhveno nametnuti, našu pako municipalnost skupa s narodnošću nam od Boga danom potkopati kane, nazivamo mi Madžaromane ili Madžarone, jer ne zaslužuju slavno ime Madžara, kojih lijepa trsenja u podizanju jezika i narodnosti svoje, na koliko su pravična, i mi iskreno iz svega srca štujemo.“

163 Dnevnik Antuna Vakanovića 1842. pod 20. 27. 29. svibnja.

164 Ibidem pod 30. svibnja 1842. Isporedi u drugom pravcu opis u Pesti Hirlapu, kako je preveden u Ilirskim Nar. Nov. 1842. br. 49. str. 193.—194. Po Pesti Hirlapu je i Horváth, Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns II. 101.—102. sastavio opis skupštine.

165 Vidi Dnevnik Antuna Vakanovića 1842. pod 1. lipnja.

166 Ilirske Narodne Novine 1842. br. 49. str. 197a. Horváth o. c. str. 101. kaže, da je to bila „so genannte ungarisch-kroatische Partei."

167 Ilirske Narodne Novine 1842. br. 49. str. 193[5].

168 Ibidem 193[6].

169 Ibidem 194[29].

170 Ibidem 194[17].

171 Ibidem 194[29].

172 Horváth o. c. II. 101.

173 Ispor. Pesti Hirlap u prijevodu Ilirskih Nar. Nov. 1842. br. 49. str. 193a.

174 Ibidem 194.[14.4.]

175 Dnevnik Vakanovićev pod 3. lipnja 1842.

176 Ilirske Nar. Nov. 1842. str. 194[23].

177 List Maksa Price Gaju iz Karlovca 1847. od 1. travnja u ostavini Gajevoj kr. sveuč. bibl. Pravopis promijenjen.

178 Ilirske Narodne Novine 1842. br. 50. str. 197.

179 Ispor. Horváth II. 107.—108.

180 Po Pesti Hirlapu u Ilirskim Narodnim Novinama 1842. br. 52. str. 206a.

181 Ilirske Nar. Nov. 1842. str. 206*.

182 Ibidem str. 210.

183 Ibidem br. 94. str. 372b.

184 Ibidem br. 81. str. 321.—322.

185 Ibidem br. 65. str. 257.

186 Pesti Hirlap br. 176. (prijevod u Ilirskim Narodnim Novinama 1842. br. 74. str. 293.).

187 Ilirske Nar. Nov. 1842. str. 297.—298.

188 List Klobučarićev pisan A. Vakanoviću u družtvu hrv. književnika u Zagrebu.

189 Ilirske Narodne Novine 1842. br. 60. str. 237. Klobučarić u listu od 30. srpnja 1842. ovako piše o Šiškoviću: „Šišković je bio viceišpan Baranske varmedje 1832. u Diaeti, ov zkupa Salopekom nas Horvathe jest upravo preganal — sad su njemu ruke zvezane, jerbo ona sta naide referuvati mora." U dopisu se Ilirskih Nar. Novina 1842. str. 310. javlja, da je Šišković u virovitičkoj županijskoj skupštini govorio plemstvu „u domorodnom čistom ilirskom jeziku mali govor", što je izazvalo buru odobravanja kod plemenite braće. — Važna je izjava Klobučarićeva za razumijevanje nesporazuma između Madžara i Hrvata: „Posle dogodjaja zagrebaćkog misle Magjari i govore, da horvacka se sama magja-

risira, sta oni 50 Let opraviti nemogaśe, to se u malom vremenu samo osnovaśe."

[190] Ilirske Nar. Nov. 1842. br. 69. str. 273. Izvještaj o županijskoj skupštini pod c).

[191] List Klobučarićev A. Vakanoviću iz Pešte od 18. kolovoza 1842.

[192] Ilirske Nar. Nov. 1842. br. 52. str. 205. Dopis iz Moslavine. Nešto o Glogovkinji.

[193] Ilirske Narodne Novine 1842. br. 58. str. 229.—230.

[194] Ibidem str. 247.

[195] Ibidem br. 72. str. 287.—288. br. 73. str. 291.—292. Ovaj je članak i napose otisnut pod istim imenom 1842. god. Censor je ovoga rukopisa bio Matija Smodek, koji je potpisao rukopis dne 9. rujna. Odlomak ovoga censoriranoga rukopisa nalazi se u ostavini Gajevoj u kr. sveuč. bibl. pod sign. S. M. X. E. fasc. III. Tu su i brisani neki stavci, ali se ipak nalaze u štampanoj knjižici. U Ilirskim Nar. Novinama br. 76. str. 304. ima „Dodatak k malom katekizmu za velike ljude", a to je ono, što dolazi u knjižici str. 20.—22. i str. 26.—27. Članak: „Što mi u sadašnjih naših okolnostih mislimo?" precrtao je censor, ali je ipak tiskan. Sasvim je iz štampana članka izostavljen protivnik od starine pod „2. Različitost vladanjah" (između br. 1. i 2. u knjižici str. 24.). Ovo je preveo R. pl. Zlatarović na njemački kao: „Kleiner Katechismus für grosse Leute. Aus dem Ilirischen des D. Rakovac übersetzt von R. v. Zlatarović", bez oznake mjesta i godine.

[196] Horváth, Fünfundzwanzig Jahre etc. II. str. 103. Rakovac je posve dobro ocrtao nakane Madžara s obzirom na Hrvatsku, jer je peštanska županija govorila za sve ono, protiv čega su se Iliri branili. Ispor. po Pesti Hirlapu u Ilirskim Narodnim Novinama 1842. br. 74. str. 293.—294. Odgovor peštanskoj županiji ibid. br. 75—76.

[197] U članku „Bez mlina neima melje". Ilirske Nar. Nov. 1842. str. 299.—300.

[198] Ilirske Nar. Nov. 1842. 21. rujna br. 76. str. 301.

[199] Ibidem 8. listopada br. 81. str. 322.[4]

[200] Ispor. izvještaj o županijskoj zaladskoj skupštini od 19. rujna 1842. u Világu (prijevod u Ilirskim Narodnim Novinama 1842. str. 330.—331., gdje je dodan i komentar).

[201] Ilirske Nar. Nov. 1842. str. 330.[1]

[202] Luna 1842. br. 77. 78. str. 329.—333. 338.—340.

[203] Ilirske Nar. Nov. 1842. br. 84. 85. Ime, gèrb i teženje ilirsko. Dodatak k sastavku „Die Nationalität in Croatien und Slavonien".

[204] Članak: „Ilirizam i politika" dne 23. studenoga 1842. br. 94. str. 376.—377. u Ilirskim Nar. Nov.

[205] Világ 1842. br. 87. (u prijevodu Ilir. Nar. Nov. str. 376a).

[206] Ilirske Nar. Nov. 1842. br. 90. str. 359. Pitanja ilirska.

[207] Acta Banalia 1842. u kr. zemalj. arhivu.

[208] Ilirske Nar. Nov. 1842. br. 51. str. 201. Članak je pisao Dragutin Rakovac.

[209] List Antunu Vakanoviću od 30. srpnja 1842. u društvu hrv. književnika.

[210] Ilirske Nar. Nov. 1842. br. 82. str. 325.

[211] Ibid. br. 84. str. 333a.

[212] Ibid. br. 86. str. 342.

[213] Ibidem br. 85. str. 337.

[214] Ibidem str. 358.[5]

[215] Ibid. str. 338.

[216] Ibid. br. 97. str. 385.

[217] Ibidem br. 86. str. 341. Ispor. Dictio commissarii regii... Georgii Haulik — — cum Franciscum comitem Haller — — — in Regnorum D. C. et. S. Banum — — solemniter instalaret, habita. Zagrabiae. str. 9.

[218] Ilirske Narodne Novine str. 342. str. 345. 361[3]. Agramer Zeitung 1842. str. 346. Dictio commissarii regii etc. str. 11.—12.

[219] Dictio — Francisci Comitis Haller — — cum — — in Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Banum die 18. Octobris anno 1842. solemniter installaretur. Zagrabiae str. 5.

[220] Actorum Congregationis Regni 1842. No. 7. u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu.

[221] Ilirske Nar. Nov. br. 91. str. 361.

[222] Vukotinovićev dopis iz Križevaca o županijskoj skupštini u Ilirskim Nar. Nov. od 7. prosinca 1842. br. 98. str. 389a. Ispored i zaključak zagrebačke županije ibidem br. 101. str. 401.

[223] Ilirske Nar. Novine 1842. str. 391.—392.

[224] Ilirske Nar. Novine 1843. br. 1. str. 1. članak Bogoslava Šuleka „Ima jošte Ilirah!"

[225] Ibidem 1842. br. 98. str. 391.—392.

[226] Agramer Zeitung 1843. br. 1.

[227] Ilirske Narodne Novine 1843. br. 3. str. 11.—12.

[228] Ibidem br. 5. str. 17.

[229] U kr. zemaljskom arhivu u Zagrebu nema ove odluke, ali se nalazi prevedena kod Horvátha, Fünfundzwanzig Jahre II. 109.—110. Iz dopisa Antuna Kukuljevića na bana Hallera od 30. siječnja 1843. (Actor. polit. Banalium. No. 32. u kr. zemalj. arhivu u Zagrebu) razbira se potpuni ovaj sadržaj vladine naredbe o razlozima ukinuća imena ilirskoga.

[230] No. 20. Act. pol. Banal. 1843. u kr. zemaljskom arhivu u Zagrebu. Nalog je u konceptu pisan rukom bana Hallera.

[231] No. 21. Actor. pol Banal. 1843. u kr. zemalj. arhivu; rukom banovom. Kako je polagano nestajalo zvijezde i polumjeseca, dobro se vidi iz br. 4. i 5. „Danice".

[232] Ispor. dopis karlovačkoga velikoga suca M. Piškorića

(Actor. Banal. polit. No. 34.) i varaždinskoga suca Fr. Rizmana (Actor. polit. Banal. No. 27.).

[233] U listu iz Samobora od 13. ožujka 1843. Vidi Šurmin, Bilješke za hrvatski preporod 23.

[234] Građa za povjest kńiževnosti hrvatske I. 248.

[235] Ispor. Šurmin o. c. 24.

[236] Kod biskupa Haulika bijaše velik objed dne 18. siječnja, kad je proglašena kraljeva odluka; u veče je dao veliku zabavu grof Drašković. Vakanovićev dnevnik pod 18. siječnja 1843.

[237] Vidi Građu za povjest kńiževnosti hrvatske III. 204.

[238] Isporedi pismo Ljudevita Oplaita od 16. siječnja 1845. u Građi III. 210.—211.

[239] List Adžićev Brliću od 17. ožujka 1843. u ostavini Brlića u Brodu.

[240] Građa III. 204.

[241] Ispor. Šurmin, Bilješke 24.

Bilješke glavi VII.

[1] Путевыя письма И. И. Срезневскаго u Живая Старина što je izdaje V. I. Lamanski III. 1. str. 34. (1893.). Ispor. Šurmin, Iz Gajevih vremena u Vjesniku zemaljskoga arhiva 1904. god. VI. str. 181.

[2] Ilirske Nar. Nov. 1839. br. 8. 9.

[3] Ibidem br. 52. str. 205.

[4] Ilirske Nar. Nov. 1840. br. 9. str. 33.

[5] Danica 1839. br. 46. str. 181.—182. od 16. studenoga. Börnstein je potpisan pod ovim proglasom, koji je on u skici njemački sastavio. U Gajevoj se ostavini čuva original Börnsteinova pisma, kojim on pita, ne bi li se ovakvi posao oko narodnoga teatra dao izvesti. Croatia. Eine Zeitschrift in monatlichen Heften mit besonderer Berücksichtigung des Vaterländischen Interesses. Herausgegeben von Franz Suppan. II. Jahrgang 1840. No. 1. 2. str. 5b. pripisuje Börnsteinu prvu riječ u tome.

[6] Danica 1840. br. 3. str. 11.—12.

[7] Ilirske Nar. Nov. 1840. br. 9. str. 33.

[8] Vl. Mažuranić, Demeter: Teuta. Zagreb 1891. str. XIX.

[9] Danica 1840. br 11. str. 43.—44. Ispor. i „Sitnice iz ilirskoga doba“ u Građi za povjest kńiževnosti hrv. III. 294. i dalje što ih je za karakteristiku pribrao M. Šrepel. Vidi i „Dopis iz Križevaca o posljednjih pokladah“ u Danici 1840. str. 51. br. 13.

[10] Danica 1840. br. 24. od 13. lipnja str. 93.—94. Ispor. Vl. Gudel, Iz prošlosti hrv. kazališta u Vijencu 1895. br. 51.—52.

[11] Croatia. 1840. No. 1. 2. str. 5.—6.

[12] Danica 1840. str. 105.
[13] Danica 1840. str. 105.—107.
[14] Ibid. str. 147.
[15] Ibid. str. 164. Demeter tu navodi sve drame, koje su se prikazivale.
[16] Ibid. str. 174. 292. Franjo Lovrić u Danici 1841. str. 3. potanje istaknu o kazalištu u Sisku.
[17] Ispor. Vraz, Děla V. str. 185. str. 195.—6. Ispor. Vijenac 1895. str. 827.
[18] Danica 1841. br. 6. str. 22.
[19] Govor Draškovićev u Ilir. Nar. Nov. 1841. br. 18. 19.
[20] Ilir. Nar. Nov. 1841. br. 21. str. 81. Igranje u Varaždinu vidi u Danici 1840. str. 109.—110. Croatia 1841. str. 239.
[21] Ispor. Iv. Mažuranića dopis u Danici 1841. str. 29.—31. O igranju u Karlovcu vidi Danica 1840. str. 104. Croatia 1841. str. 324.
[22] Croatia 1841. str. 364a.
[23] Ilirske Nar. Nov. 1842. str. 59.
[24] Ispor. članak Vl. Mažuranića u „Demeter. Teuta“ str. XX. do XXV. O kazalištu ispor. N. Andrića Spomen-knjiga 1895. god.
[25] Ilirske Nar. Nov. 1840. br. 97. str. 385.
[26] Ibid. 1841. br. 25. str. 93a.
[27] Ibid. br. 96. str. 381b.
[28] Ilirske Nar. Nov. 1842. str. 59—60.
[29] Ibid. str. 186.—187.
[30] Ibidem str. 306.—307.
[31] Unterthänigstes Pro Memoria od 30. lipnja 1839. u privatnoj audienciji predana ministru Kolovratu. Koncepat u kr. sveuč. bibl. među Gajevim spisima.
[32] Danica 1839. str. 185. br. 47.
[33] Građa za povjest kńiževnosti hrv. III.
[34] Pjesme Iv. Mažuranića str. 46.—50.
[35] Ostale pjesme ispor. o. c. Vrijedno je spomenuti, da je Mažuranić pozdravio bana Hallera u pjesmi, koja je napose tiskana. Po općenom se shvaćanju i Mažuranić nadao od ovoga tuđinca bar zaštiti narodnih prava i slobodi, da Iliri štite svoje.
[36] Ispor. Fr. Marković u predgovoru Vrazovim Izabranim pjesmama str. XXXIX. po Vrazovu pismu u Děla V. str. 189. 281. 296.
[37] Ilirski Slovenci. Narodne pěsni ilirske, koje se pěvaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske. Skupio i na svět izdao Stanko Vraz. Razdělak I. U Zagrebu 1839. Ispor. Marković o. c. XXX. i dalje.
[38] Danica 1840. br. 4. str. 13. Stoos je u obliku zvijezde i polumjeseca složio sve narode južno-slovenske, čime da je dao simbol sloge. Branko Radičević kao da je u svom „Đačkom rastanku“ imao pred očima Stoosovu pjesmu; neki epiteti pojedinim narodima isti su i Branku i Stoosu.

[39] Danica 1840. br. 44 Ostale Stoosove pjesme 1840. 31. i 33.

[40] Danica 1841. br. 41. str. 161. Još je 1841. pjesma u br. 47. „Lav ilirski pred bitvom kod Siska godine 1593."

[41] Danica 1839. br. 24.

[42] Vukotinovićeve pjesme u Danici 1839. br. 9. 25. 1840. br. 23. 1841. br. 8. 13. 23.

[43] Nemčićeve pjesme u Danici 1839. br. 27. 33. 1841. br. 2. 1842. 13. 15. 23. 36. 43. 50. Na ovom se piscu opaža veliko utjecanje Heinea.

[44] Rakovčeve pjesme u Danici 1839. br. 14. 26. 1840. br. 11. 49. 1841. br. 6. 10. 14. 15. 49. 1842. 31. 48. 52.

[45] Kuhač, V. Lisinski i njegovo doba[2] str. 157.—163. 17. do 33. (passim).

[46] Pjesme J. Tordinca u Danici 1839. br. 40. 43. 1840. br. 20. 1842. br. 27.

[47] Šimagović u Danici 1840. br. 35. 43. 46. 52. 1841. br. 17. 19. 1842. 45.

[48] Građa za povj. kniž. hrv. III. 177.

[49] Ispor. i list Nedićev Gaju od 12. svibnja 1839. u ostavini Gajevoj. Htio bi, da mu se pjesme štampaju starim pravopisom, jer je još u Bosni u običaju. On hoće da podupre ilirsku knjigu; sve poslane pjesme nijesu došle Gaju u ruke. Ispor. list i od 4. prosinca 1840.

[50] Ispor. Šurmin, Sitniji prilozi za hrv. književnost u Nastavnom Vjes. XI. str. 403.—405.

[51] List Martićev Gaju od 3 lipnja 1841. iz Stolnoga Biograda, pa list od 17. prosinca 1841. u ostavini Gajevoj.

[52] List Pašalićev od 17. srpnja 1842. iz Beča Gaju u ostavini njegovoj. Ispor. i moj članak u Nast. Vjes. XI. l. c.

[53] Pismo od 27. listopada 1839. Gaju u sveuč. bibl.

[54] Tko su bili stari Iliri? u Danici 1839. br. 10—15. gdje je članak prekinut i nije više nastavljen.

[55] Danica 1842. br. 2.—4.

[56] Ibidem br. 6.—8.

[57] Danica 1839. str. 186.—187.

[58] Новый Сербскіи Лѣтописъ за годину 1839. knj. 48. str. 93.—124.

[59] Ibid. 1840. knj. 52. 123.—125.

[60] Сербскій Народнъій Листъ 1839. god. IV. br. 23. str. 172a.

[61] Ibid. br. 24.—26. Članak Шта смо мы, шта ћемо бити, и како ћемо се звати?

[62] Ispor. Hrv. Preporod II. str.

[63] Сербскій Нар. Листъ 1839. str. 294. 347, i dalje. Topalović je štampao svoj „Sonet" str. 285.

[64] Ibid. str. 60.

[65] Голубица съ цветомъ кньижества србскогъ II. 1840.

Григоріемъ Возаровићемъ кньиговезцемъ и кньигопродавцемь. У Бѣограду. str. 204.—205.

[66] Сима Милутиновић према Илирству str. 8.

[67] Ibid. str. 12.—22.

[68] Pismo Nauma Malina iz Beča od 26. ožujka 1839. Vrazu u njegovoj ostavini kr. sveučilišta u Zagrebu.

[69] Бачка Вила за год. 1841. свезакъ првый издао на свѣтъ дръ Петаръ Јоановићъ. У Новомъ Саду. str. 159. 164.—166.

[70] Серб̂скій Лѣтописъ. knj. 59. str. 148.—149. U tom je smislu pisao i Vrazu iz Pešte 28. veljače (po starom) 1842. Ispor. i članak Србъ, име народно и Серб. Лѣтоп. knj. 58. str. 29. i dalje, pa ubrajanje hrvatske knjige u srpsku na str. 146.; knj. 59. str. 135.

[71] Серб. Нар. Листъ. 1842. str. 118.*

[72] Ibid. str. 153. i dalje, 160 i dalje.

[73] Ibid. str. 340.

[74] Ibidem str. 364.—366.

[75] Ibidem str. 112. 175.—176.

[76] Borojevićev list Vrazu od 5. veljače 1841. iz Gospića u kr. sveuč. bibl.

[77] Joanović Vrazu 30. kolovoza 1841. u kr. sveuč. bibl.

[78] Joanović iz Pešte Vrazu 9./21. veljače 1843.

[79] List od 30. VI. i 23. VII. 1842. U Vrazovoj ostavini.

[80] Pavlović je napao na E. Đurkovića, da je madžaroman, a Popović pisaše Gaju 27. IX. 1842. da je Đurković едань између найвећи Илиромана. Шта ћете више, кад ме е натираво, да препарандію сомборску назовемъ *илирскомъ*, но я познавајући предрасуде, коима е народъ србскій напунѣнъ, то *јошъ за садъ* учинити несмѣде. Дођи ће време, кад ће Скоротеча полакъ *латинскимъ*, а полакъ цирилскимъ писменима напечатанъ быти. Но онда и Даница и Новине Ваше мораће таке быти. Само намъ Павловића смакнути валя.

[81] Danica 1841. str. 182.—187. Iz lista Ivana Mažuranića Antunu od 27. listopada 1841. doznajemo, da je on pisao ovaj članak.

[82] Danica 1842. br. 36. „Samo za sada".

[83] Šurmin, Bilješke za hrv. preporod str. 17.

[84] Ilirske Nar. Nov. po Srp. Nar. Nov. 1841. br. 60. str. 237. O madžariziranju Srba ispor. Ilir. Nar. Nov. 1842. br. 5. str. 17. i drugdje.

[85] Ibid. str. 251.

[86] Ispor. V. I. Lamanski, Живая Старина III. sv. 1. str. 32. do 37. П. Б. Барсуковъ, Жизнь и труды М. П. Погодина V. str. 444. i dalje, gdje se opisuje Gajev put u Rusiju. Što pripovijeda Sreznjevski o. c. sv. II. str. 157. o dočeku Jana Kollára, koji se na svom putu u Italiju 1841. god. navratio 12. rujna u Zagreb, da Gaj nije mladeži dopustio bakljade za Kollára, jer da

je za egoizam radio, poznate će političke prilike objasniti ovaj Gajev plan spram Kollára, Sreznjevskoga. Da je Vraz utjecao na Sreznjevskoga, čini se posve vjerojatno.

[87] Pisma Sreznjevskoga Vrazu u ostavini Vrazovoj kr. sveuč. bibl. U svim pismima stoji na stanovištu Vrazovu. Ispor. Vraz, Děla V. 291.

[88] Іллѵри и Србльи или Прегледъ Народности старосѣдиоца Іллѵрика — и имена, писмена, и начина писаня данашньи Србаля. отъ Єѵстаѳіа Михайловића. (Illyrier und Serben). У Новомъ Саду. 1843. VIII. + 109.

[89] Petranovićevi listovi Gaju u njegovoj ostavini od 24. VIII. 1839. 15. II. 1840. 15. II. 1841. 6. IV. 1842. Ispor. „Nekoliko riječi ilirskim Dalmatinom".

[90] Ispor. Danica 1841. br. 25. 1842. br. 10.

[91] Ispor. Ilirske Nar. Nov. 1841. br. 55.

[92] List G. Nikolajevića Vrazu od 15. list. 1842. u kr. sveuč. biblioteci.

[93] Vrazu 16. VI. 1842. i 18./VIII. 1842.

[94] P. Podgorski Čavlović Gaju iz Beograda 12. siječnja 1843. u sveuč. bibl.

[95] List Vrazu od 20. siječnja 1839.

[96] Listovi Drobnićevi Vrazu iz Celovca 1839. 14. VI. iz Rogaca 12. III. 1840. u kr. sveuč. bibl.

[97] Muršec Vrazu 24. II. 1839. 21. VII. 1839. 20./X. 1842. u sveuč. bibl.

[98] Vraz Děla V. 279.—280. 288.

[99] Šafařik u Письма къ М. П. Погодину str. 437.—438. Ispor. i str. 286. 288.—9. 291. List Vrazu iz Praga 15. IV. 1842. u sveuč. bibl. Pisma Gaju u kr. sveuč. bibl. u Zagrebu nemaju nikakve osobite vrijednosti.

[100] Ispor. Marković, Izabrane pjesme St. Vraza XLVII. i dalje.

[101] Ispor. Smičiklas, Život i djela Vj. Babukića str. 27.

[102] Ilirske Nar. Nov. 1842. str. 212.

Neka se ispravi: str. 26. 13 odozdo: U „Danici" su se dakako shvaćale prilike itd. 7. odozdo: „što je uzeto kao moto iz usta narodnih prvoj pjesmi itd. Str. 32. Neka se izostavi redak 7.—11. (od: Kad je počeo itd. do: kako mu drago,). Str. 027.[78] dodaj: O tome javljaše 30. siječnja 1840. god. Vraz Rakovcu i nešto potanje vijesti navodeći i članove kasine. Građa za povj. kńiž. III. 234.

3

